

Донецький національний університет імені Василя Стуса
Міністерство освіти і науки України
Донецький національний університет імені Василя Стуса
Міністерство освіти і науки України

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

СТЕБЛИНИ НАТАЛІЇ ОЛЕКСАНДРІВНИ

УДК [323.2:004.9(47+57)]:81'42(043.5)

ДИСЕРТАЦІЯ
ЦИФРОВІЗАЦІЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ЯК ДИСКУРС
СУЧАСНОСТІ

23.00.02 – політичні інститути і процеси

Подається на здобуття наукового ступеня доктора політичних наук
Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело
_____ Н. О. Стеблина

Науковий консультант:

ПОЛЬОВИЙ Микола Анатолійович,
доктор політичних наук, професор

Вінниця – 2021

АНОТАЦІЯ

Стеблина Н. О. Цифровізація державної політики як дискурс сучасності. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора політичних наук за спеціальністю 23.00.02 «Політичні інститути і процеси». – Донецький національний університет імені Василя Стуса, Вінниця, 2021.

Здійснено комплексне дослідження цифрової політики як нового типу реалізації політичного процесу, що змінює засади функціонування політичних акторів та політичних інститутів. Визначено, що виникнення цифрової політики є іманентною властивістю дискурсу глобальної цифровізації. Відповідно до цього політичні актори для боротьби за владу, застосування влади та впливу на владу вимушені здійснювати політичні інтеракції у цифровому середовищі, що постійно модифікується. Встановлено, що дискурс сучасності є цифровим полем, що зумовлює процедуру формування цифрових політичних суб'єктів, а також – способи використання цифрової інфраструктури та механізми інтеграції фрагментованих спільнот і в кінцевому результаті визначає цифрову політику певної держави.

Визначено, що цифрова політика є процесом упорядкування політичного дискурсу у межах цифрової інфраструктури, що під впливом цифрового поля безперервно модифікується за рахунок мережевої природи політики й суспільства. Обґрунтовано новий тип політичного актора – цифрового політичного суб'єкта, що може здійснювати політику лише за умови мобілізації наявних у цифровому просторі мереж користувачів до своєї сфери впливу. Визначено, що мережі є основним політичним ресурсом цифрових політичних суб'єктів, а інтеграція мереж є ключовою умовою здійснення ефективної політики в умовах глобальної цифровізації. Цифрові політичні суб'єкти конкурують за увагу фрагментованих спільнот, політичну участь яких визначає персональний інтерес, а не політична ідеологія чи

партійна приналежність. У цих процесах класичні політичні актори поступово втрачають свій вплив, а сам політичний процес конструюється із низки політичних проєктів, що передбачають миттєву інтеграцію фрагментованих мереж, поєднаних слабкими зв'язками. Встановлено основні характеристики цифрового політичного суб'єкта – способи використання цифрової інфраструктури, способи взаємодії із фрагментованими мережевими спільнотами користувачів, а також способи освоєння цифрового простору. Визначено, що цифрові політичні суб'єкти вимушені постійно удосконалювати свій інструментарій для інтеграції та мобілізації усе більш масштабних спільнот у межах цифрових політичних практик.

Визначено складові цифрової політики: цифрові політичні суб'єкти, фрагментовані спільноти (мережі користувачів), об'єднані слабкими горизонтальними зв'язками, цифрове поле та цифрову інфраструктуру. Мережі користувачів витлумачено як громадян, які використовують цифрові технології, інтегруючись у спільноти для різних цілей (участі у політиці, комунікації між собою та ін.). Цифрове поле визначено як сукупність способів взаємодії цифрових політичних суб'єктів із цифровою інфраструктурою. Цифрову інфраструктуру охарактеризовано як низку технологій/інструментів для утворення мереж, при цьому ці технології постійно удосконалюються.

З урахуванням означених складових укладено ідеальну модель цифрової політики, що дозволяє описати цифровізацію політики (окреслити її зміст та основні засади), зокрема: 1) способи утворення та функціонування сукупності цифрових політичних суб'єктів; 2) трансформацію структури політичної взаємодії під впливом цифрового поля – утворення мереж різних типів для здійснення політики у межах цифрових політичних практик; 3) способи використання цифрової інфраструктури для здійснення політики; 4) принципи виробництва та поширення нового типу політичного контенту, зміну структури та форматів політичних текстів для прямої взаємодії цифрових політичних суб'єктів із мережами користувачів. Розроблено

формалізовану комп'ютерну модель цифрової політики, структурними елементами якої є сукупність цифрових політичних суб'єктів та їхні характеристики, а також структура політичної взаємодії. Доведено, що із застосуванням моделі можливо виміряти інтенсивність політичної взаємодії цифрових політичних суб'єктів та реконструювати структуру цієї взаємодії, продемонструвати її еволюцію під впливом дискурсу глобальної цифровізації.

Внаслідок застосування формалізованої комп'ютерної моделі досліджено еволюцію цифрової політики України, Білорусі та РФ. Упродовж 2005-2019 років виокремлено три етапи цифровізації політики, викликані глобальною цифровізацією: 1) прото-цифровий із переходом з офлайнових до онлайнових технік політичної взаємодії; 2) персоналізований із популярними політичними акторами, які ставали центрами утворення мереж; 3) просторово орієнтований із домінуванням глобалізованих політичних суб'єктів.

Визначено відмінну специфіку адаптації політики України, Білорусі та РФ до дискурсу глобальної цифровізації. В українській цифровій політиці адаптація до цифровізації призвела до використання інноваційного підходу щодо цифрових технологій для розбудови мереж постійними цифровими політичними акторами, а також до того, що цифрову інфраструктуру для поширення вірусних меседжів використовувала значна кількість політичних акторів. Структура взаємодії політичних акторів була переважно децентралізована. Однак через переорієнтацію на зовнішню повістку послабилися внутрішні політичні інтеракції, українська цифрова інфраструктура стала вразливішою. Також вітчизняні політичні актори були неспроможні скласти конкуренцію глобалізованим цифровим гейткіперам.

У білоруській та російській цифрових політиках адаптація до цифровізації не призвела до застосування інноваційних підходів для розбудови мереж цифровими політичними акторами. Епізодичні політичні актори розбудовували масштабні централізовані мережі. Вірусні меседжі не вироблялися на офіційному рівні. А використання цифрової інфраструктури

було асиметричним. У Білорусі політичний дискурс уже на першому етапі цифровізації було зорієнтовано на зовнішніх цифрових політичних гейткіперів, а поява внутрішніх цифрових політичних суб'єктів була фрагментарною. Політичні інтеракції були слабкими, але їхня інтенсивність зростала. В РФ політичний дискурс також був зорієнтованим на міжнародну повістку. Однак відмінна структура політичної взаємодії, що склалася у цій державі призвела до того, що в масмедійній практиці увага із внутрішньополітичних тем постійно переключалася на зовнішньополітичні загрози.

Вивчення динаміки параметрів формалізованої комп'ютерної моделі цифрової політики дало змогу визначити декілька типів трансформацій цифрових політичних практик. Для України – холістичний тип, що характеризується наявністю кореляцій між офіційною та масмедійною практикою за низкою показників. Для Білорусі та РФ – ізолюваний тип, в якому відсутні кореляції між практиками, а також майже не спостерігаються взаємовпливи між ними. Однак оскільки масмедійні практики розвивалися по-різному, запропоновано також введення двох підтипів – ізолюваний волатильний для Білорусі (із наявністю значних перепадів значень, як правило викликаних протестними рухами) та ізолюваний стабільний для РФ (із відповідно стабільними показниками для практики).

Визначено сучасні особливості цифрових політик України, Білорусі та РФ та на основі динаміки показників формальної моделі спрогнозовано подальший розвиток цих політик. Запропоновано формальні показники структурних елементів моделі, із допомогою яких можливо здійснювати прогнози розвитку цифрової політики. Це ті показники, динаміка яких є найбільш показовою або ж між якими встановлено кореляцію в межах деяких цифрових політичних практик. З-поміж них експлікованість, збалансованість, співвідношення глобальних та локальних цифрових політичних суб'єктів, емоційність, негативізм, пряма інтертекстуальність. Обґрунтовано, що особливості динаміки цифрових політичних практик можуть бути

використані для прогнозування протестної активності. Зокрема, для цього мають враховуватись волатильність та зростання показників на рівні експлікованості, емоційності, негативізму, прямої інтертекстуальності – із позитивною кореляцією між ними.

Аналіз трансформації політичних процесів України, Білорусі та РФ під впливом цифровізації надав змогу типологізувати цифрову політику інших пост-радянських держав на основі типів трансформацій цифрових політичних практик. Визначено два типи цифрової політики: стабільний (для якого характерна рівна (збалансована) репрезентація цифрових політичних суб'єктів) та динамічний (представленість цифрових політичних суб'єктів асиметрична (незбалансована)). У межах кожного із цих типів виокремлено підтипи: мережевий (із прямою взаємодією з мережами користувачів) та традиційний (із опосередкованою взаємодією). Окреслено найбільш імовірні шляхи трансформації типів цифрової політики, зокрема стабільно-мережевий тип тяжіє до переходу у динамічно-мережевий, а динамічно-традиційний до стабільно-традиційного.

Ключові слова: цифровізація політики, цифрова політика, цифрова політична інфраструктура, цифровий політичний суб'єкт, модель цифрової політики, цифрові політичні практики

SUMMARY

Steblyna N.O. State Politics' Digitalization as the Discourse of Modernity. – Manuscript.

Thesis for the acquisition of a scientific degree of ScD by the speciality 23.00.02 “Political Institutions and Processes”. – Vasyl' Stus Donetsk National University, Vinnytsia, 2021.

Digital politics is discovered in the research as a new phenomenon of political process realization. This phenomenon has been changing the principles of political actors and institutions. It is defined, that the digital politics emergence is

the immanent attribute of the digital discourse of globalization. Thus, the political actors competing for power, in order to implement and influence the power must perform the political interactions in digital environment, which is constantly transforming. It is considered that the discourse of modernity is a digital field, which predetermines a procedure of forming digital political subjects, methods of exploiting of digital infrastructure and mechanisms of integration of fragmented communities. As a result, the digital field defines a state's digital politics.

It is stated, that the digital politics is a process of shaping political discourse within changing digital infrastructure, which is constantly modified within network reality of modern politics and society. And the digital field influences this process. A new type of political actor is defined – a digital political subject, who may implement the politics only with mobilization of influential users' networks, which are existing in the digital space, into his/her sphere. It is defined, that the networks are the main resource of the digital political subjects, and the networks' integration is the key condition of effective politics performing in the reality of global digitalization. The digital political subjects compete for fragmented communities' attention, and the communities' participation is defined with a personal interest, while political ideology (or affiliation) is less important. In these processes, traditional political actors have been losing their influence, and the political process is constructed with political projects. For these projects, a rapid fragmented networks are needed, which are united with weak connections. The key characteristics of the digital political actor are discovered: methods of digital infrastructure exploiting, methods of interactions with the fragmented networked communities of users, and political space structuring. It is defined, that the digital political actors have to improve their digital instruments for large-scale networks mobilization within digital political practices.

The digital politics components are defined: digital political subjects; fragmented communities (users networks), which are united with horizontal connections; the digital field; and digital infrastructure. The users' networks are understood as citizens, who use digital technologies for networking in order to

achieve some personal goals (political activity, personal communication etc.) The digital field is defined as a totality of digital political subjects' interactions with digital infrastructure. The digital infrastructure is characterized as a totality of technologies/instruments for the networks creation, and these technologies have been constantly improving.

Based on these components, an ideal model of digital politics was offered for describing content and significant peculiarities of modern digital state politics. This model is influenced by the digital discourse of globalization. In particular, the model allows to define: 1) a procedure of making a new type of a political actor – a digital political subject; 2) a transition to a new type of political interactions – creating networks of different types for political activity within digital political practices; 3) the ways of exploiting digital infrastructure for political activity; 4) the principles of production of a new type of political content which changes the structure and formats of political texts for digital political subjects' direct interactions with the users networks. A formal computer model of digital politics was designed. Structure elements of the model are a totality of digital political actors and their characteristics, and structure of political interactions. It is proved, that it is possible to measure political interactions' intensity, to show the interactions' evolution, which is influenced by the digital discourse of globalization.

The evolution of the digital politics of Ukraine, Belarus and Russia is observed using the formal computer model. Between 2005-2019, three periods are determined, which were caused by the global digitalization: 1) proto-digital period with transition from offline towards online techniques of political interactions; 2) personalized period with popular political actors being the center of networking; 3) space oriented period with dominance of globalized political subjects.

Different specifics of adaptation of politics in Ukraine, Belarus and the Russian Federation to the discourse of global digitalization, was defined. In Ukrainian digital politics, adaptation to digitalization led to innovative approach of the use of digital technologies for the creation of networks by constant digital

political subjects. Moreover, this led to the use of digital infrastructure by political subjects for viral messages dissemination. Political interaction structure was predominantly decentralized. However, because of international agenda dominating, internal political interactions have been weakening, Ukrainian digital infrastructure has been becoming more vulnerable. In addition, internal digital political actors were not able to compete with globalized digital gatekeepers.

In Belorussian and Russian digital politics, adaptation towards digitalization did not lead to the use of innovative approach towards networks creation by digital political subjects. Episodic political subjects were building large-scale centralized networks. Viral messages were not produced on the official level. Digital infrastructure usage was asymmetrical. In Belarus, political discourse was oriented towards international digital political subjects, and internal digital subjects' appearance was an episodic one. Political interactions were weak, but their intensity has been growing. In Russia, political discourse was oriented towards international agenda as well. However, different structure of political interactions, which occurred in the state, led to constant switch of attention from internal affairs towards foreign threats.

The formal computer model parameters' dynamics study led to defining of several types of digital political practices transformations. For Ukraine, it is a holistic type with correlations and interactions between the official and mass media digital practices, according to the majority of the indicators. For Belarus and Russia, it is an isolated type, where the correlations between the practices are absent and interactions are almost absent. As far as the states mass media digital practices have been developing differently, two subtypes were proposed. These are an isolated volatile type for Belarus (with significant changes of the indicators, as a rule, caused by protest activity) and an isolated stable type for Russia (with respectively stable indicators for the practice).

Current specifics of Ukrainian, Belorussian and Russian digital politics were studied, and further development of the politics was forecasted based on the formal computer model parameters' dynamics. Formal indicators of the model's structure

elements were offered for digital politics development prognoses. The indicators had the significant dynamics or had mutual correlations within some political practices. There are the indicators of explicitness, balance, correlation of local and global digital political subjects, emotionality, negativity, direct intertextuality. It was stated, that digital political practices dynamics might be used for protest activity forecasting. In particular, volatility and constant growth of the explicitness, balance, emotionality, negativity, direct intertextuality indicators with mutual positive correlation should be taken into account.

The analysis of Ukrainian, Belorussian and Russian political processes transformation within digitalization influence, gave a possibility to typologize digital politics of other post-Soviet countries, based on official digital practices transformations types. Two types of digital politics were defined: a stable type with the equal (balanced) representation of digital political subjects, and a dynamic one with asymmetrical (unbalanced) representation of digital political subjects. Several subtypes were also observed in our research: network type (with direct interactions with the users' networks) and traditional one (with indirect interaction). Most likely ways of transformations of the digital politics types were discovered, in particular the stable network type may transform into dynamic network one, and dynamic traditional type may transform into traditional stable one.

Keywords: politics digitalization, digital politics, digital political infrastructure, digital political subject, digital politics model, digital political practices.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА

Праці, які відображають основні наукові результати дисертації:

– монографія:

1. Стеблина Н. О. Стеблина, Н. О. (2020). Цифровізація політики в контексті трансформації сучасного світопорядку : монографія. Одеса : Фенікс, 358 с.

– статті у наукових фахових виданнях України, які включені до міжнародних наукометричних баз:

2. Стеблина Н. О. COVID-19 та трансформація цифрового політичного дискурсу України у 2020 р. *Політичне життя*. 2020. Вип. 2. С. 103 – 110.

3. Стеблина Н. О. Азовська криза та українська передвиборча кампанія у Твіттері : формальний аналіз політичного тексту (на прикладі акаунту Петра Порошенка). *Гуманітарні візії*. 2020. Вип. 6(1). С. 14 – 20.

4. Стеблина Н. О. Емоційність політичної взаємодії (за матеріалами цифрових дискурсів України та РФ). *Політичне життя*. 2020. Вип. 3. С. 70 – 77.

5. Стеблина Н. О. Емоційність та інтертекстуальність в офіційних дискурсах пост-радянських авторитарних держав (Казахстан, Білорусь, Російська Федерація). *Гуманітарні візії*. 2020. Вип. 6(2). С. 21 – 27.

6. Стеблина Н. О. Компаративний аналіз дискурсів колишніх радянських республік і динаміка української цифрової політики. *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії*. 2020. Вип. 32. С. 152 – 157.

7. Стеблина Н. О. Репрезентація політичних акторів у цифровому політичному дискурсі України у 2019 році : формальний аналіз. *Актуальні проблеми політики*. 2020. Вип. 65. С. 83 – 90.

8. Стеблина Н. О. Репрезентація політичного режиму України у новинах онлайн-видання «Українська правда». *Політичне життя*. 2019. Вип. 4. С. 99 – 108.

9. Стеблина Н. О. Складові цифровізації політики: цифровий форум, цифровий капітал та структура цифрових можливостей. *Політикус*. 2020. Вип. 5. С. 126 – 132.
10. Стеблина Н. О. Способи репрезентації політичних акторів в українському цифровому політичному дискурсі. *Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Серія філософія, філософія права, політологія, соціологія*. 2020. Вип. 3(46). С. 192 – 205.
11. Стеблина Н. О. Трансформація форматів політичних текстів під впливом цифровізації (компаративний аналіз офіційних дискурсів України та Білорусі). *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії*. 2020. Вип. 30. С. 199 – 206.
12. Стеблина Н. О. Український цифровий політичний дискурс в умовах «гібридної медіасистеми». *Сучасне суспільство: політичні науки, соціологічні науки, культурологічні науки*. 2020. Вип. 1(20). С. 176 – 185.
13. Стеблина Н. О. Цифровий політичний дискурс України та Білорусі (компаративний аналіз репрезентації виборів президента). *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії*. 2020. Вип. 29. С. 245 – 250.
14. Стеблина Н. О. Цифровий політичний дискурс України та географія політичних текстів у 2019 р. *Політикус*. 2020. Вип. 3. С. 115 – 121.
15. Steblyna N. O. Narrative in the Field of Political Communications: the Approaches of Most Cited Papers on Web of Science. *Політичне життя*. 2019. Вип. 3. С. 95 – 100.
16. Steblyna N. O. Poland–Ukraine Relations in the Digital Political Discourse of Poland (on the Material of Polish President Official Website in 2004 – 2015). *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Питання політології»*. 2020. Вип. 37. С. 132 – 141.
17. Steblyna N. O. The Battle of Ilovaisk in Ukrainian Digital Political Discourse. *Міжнародні та політичні дослідження*. 2020. Вип. 33. С. 169 – 181.

18. Steblyna N. O. Transformation of an Authoritarian Regime in the Digital Reality (the Case of Belarus 2006–2015). *Політичне життя*. 2020. Вип. 1. С. 75 – 83.

– статті у наукових фахових виданнях України:

19. Стеблина Н. О. Формальний аналіз політичних новин та особливості політичного дискурсу в авторитарних та перехідних режимах. *Регіональні студії*. 2020. Вип. 23. С. 82 – 86.

– статті в наукових періодичних виданнях інших держав з напрямку, за яким підготовлено дисертацію:

20. Steblyna N. O. Official Discourses of Post-Soviet Countries Transformations in the Digital Reality (2005-2019). *Evropsky politicky a pravni diskurz*. 2020. Vol. 7. No. 4. P. 110 – 115.

21. Steblyna N. O. Political Discourse and News Values Perception in Donald Trump's Era: How Ukrainian Students Create News about US President Speech. *Evropsky politicky a pravni diskurz*. 2020. Vol. 7. No. 2. P. 254 – 263.

22. Steblyna N. O. Selling Insecurity via Twitter: Ukrainian President's Posts and Modern Political Discourse. *Przegląd Strategiczny*. 2020. Vol. 13, P. 317 – 331 (Scopus).

23. Steblyna N. O. Transformation of the Europe's Concept in WWII Speeches by Russian Presidents (2004-2019). *Slovak Journal of Political Sciences*. 2020. Vol. 20. No. 1. P. 121 – 137 (Scopus).

24. Steblyna N. O. Uncertain Geography of the Local News and Civic Participation in New Media Era. *Communication Today*. 2018. No. 9 (1). P. 78 – 92 (Scopus).

– статті в наукових виданнях України: праці, які додатково відображають результати дисертації:

25. Стеблина Н. О. «Пресрелізм» у місцевій пресі : контекст журналістського матеріалу та особливості сприйняття повідомлень одеських медіа. *Діалог : Медіа-студії*. 2016. Вип. 22. С. 52 – 70.

26. Стеблина Н. О. Друга світова війна як міф сучасного російського

спічрайтингу (на матеріалі промов перших осіб Російської Федерації на Красній площі). *Діалог : Медіастудії*. 2014. Вип. 18-19. С. 294 – 304.

27. Стеблина Н. О. Ексклюзивні новини місцевих сайтів: якість контенту та методи збору інформації. *Образ*. 2018. Вип. 1(27). С. 37 – 51.

28. Стеблина Н. О. Новини чи піар? Або чи можливо дотримуватися професійних стандартів у мережевих ЗМІ? *Діалог : медіа-студії*. 2015. Вип. 21, С. 36 – 48.

29. Стеблина Н. О. Поява мультимедійності, гіпертекстуальності та інтерактивності на місцевих інформаційних сайтах, або Як одеські електронні видання опановували мережу (за матеріалами сайтів «Репортер» та «Думская» за 2005-2014 роки). *Діалог : Медіастудії*. 2018. Вип. 24. С. 180 – 209.

30. Стеблина Н. О. Пресрелізм у мережевих виданнях, або Як журналісти допомагають владі виховувати слухняних громадян. *Масмедіа. Демократія. Інформаційна війна. Науково-практичне видання*. Київ : СПД Матвієнко. 2014. С. 43 – 52.

31. Стеблина Н. О. Принципи добору новин мережевими виданнями: як інтернет-журналісти центральних ЗМІ подають інформацію про події у регіонах України. *Соціальні комунікації : теорія і практика*. Київ : МЦД СК «Комтека». 2015. С. 105 – 110.

32. Стеблина Н. О. Стратегії PR-звернень у соціальних мережах (на прикладі акаунтів провідних українських операторів мобільного зв'язку). *Діалог : медіа-студії*. 2014. Вип. 17. С. 166 – 175.

33. Стеблина Н. О. Тексти офіційного політичного дискурсу як індикатор еволюції політичного режиму (на матеріалі промов українських президентів). *Вісник Донецького національного університету імені Василя Стуса. Серія політичні науки*. 2019. Вип. 4. С. 85 – 95.

34. Steblyna N. O. Are You President's PR-service or News Agency? Petro Poroshenko's Visits Coverage by Ukrainian Local News Sites. *Діалог : Медіа-студії*. 2017. Вип. 23. С. 175 – 194.

– тези наукових доповідей на конференціях:

35. Стеблина Н. О. Способи виявлення матеріалів із ознаками політичної замовності під час передвиборчої кампанії виборів президента України 2019. *Наука, освіта, суспільство: реалії, виклики, перспективи: зб. матеріалів конференції*. Вінниця : ТОВ «ТВОРИ», 2019. С. 29 – 32.

36. Стеблина Н. О. Новини офіційного сайту Президента Республіки Польща та українсько-польські відносини. *Перспективи розвитку наукових досліджень у контексті глобалізаційних змін: освіта, політика, економіка, міжкультурна комунікація*. Сєверодонецьк : вид-во СНУ ім. В. Даля, 2019. С. 175 – 177.

37. Стеблина Н. О. Стеблина Н. О. Чи потрібна юзерам медіаграмотність? UGC та сприйняття новин із ознаками замовності (на матеріалі коментарів відвідувачів одеського сайту «DUMSKAYA.NET»). *Збірник статей Четвертої міжнародної науково-методичної конференції «Практична медіаграмотність: міжнародний досвід та українські перспективи»*. Київ : Центр Вільної Преси, Академія української преси, 2016. С. 434 – 444.

38. Steblyna N. For Russia, the war has never ended. *New Eastern Europe. The Intermarium in the 21st century Conference Proceedings*. URL: <https://neweasterneurope.eu/2017/07/06/for-russia-the-war-has-never-ended/>

ЗМІСТ

ВСТУП.....	18
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ	
ДОСЛІДЖЕННЯ ЦИФРОВІЗАЦІЇ ПОЛІТИКИ.....	31
1.1. Глобальна цифровізація суспільного життя як чинник цифровізації політики держави.....	31
1.2. Складові цифровізації політики держави.....	46
1.3. Моделі цифрової політики.....	80
Висновки до першого розділу.....	100
 РОЗДІЛ 2. ФОРМАЛЬНА МОДЕЛЬ ЦИФРОВОЇ ПОЛІТИКИ.....	102
2.1. Вербальний політичний текст як індикатор цифровізації політики.....	102
2.2. Формати та структура вербальних політичних текстів в умовах цифровізації політики.....	132
Висновки до другого розділу.....	141
 РОЗДІЛ 3. ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ	
ЦИФРОВОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ.....	143
3.1. Українські цифрові політичні практики.....	143
3.2. Цифрові політичні практики Білорусі та РФ.....	193
Висновки до третього розділу.....	284
 РОЗДІЛ 4. ТИПОЛОГІЗАЦІЯ ЦИФРОВОЇ ПОЛІТИКИ	
ДЕРЖАВ ПОСТРАДЯНСЬКОГО ПРОСТОРУ.....	287
4.1. Динаміка параметрів формальної моделі цифрової політики.....	287
4.2. Типи трансформацій цифрових політичних практик.....	334
Висновки до четвертого розділу.....	349

ВИСНОВКИ.....	352
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	361
ДОДАТОК А.....	393
ДОДАТОК Б.....	400
ДОДАТОК В.....	424

ВСТУП

Актуальність теми дослідження цифровізації політики, що є наслідком глобалізації, полягає в тому, що вона кардинально змінює сучасні тренди політичних процесів, функціональне призначення політичних інститутів, суспільні інтеракції та сценарії майбутнього. Цифрові технології обумовлюють результати виборів, формують і модерують громадянську активність, впливають на зовнішній імідж держави, виступають каталізатором гібридності політичних режимів, роблять впізнаваними і легітимними публічних персон, політичні кампанії, доленосні рішення.

Цифровізація політики у державах пострадянського простору набуває специфічних рис. Потреба систематизувати світовий досвід та пострадянську практику цифровізації політики як політики нового типу дозволить зрозуміти призначення нового політичного актора/цифрового політичного суб'єкта, який змінює процеси підготовки прийняття та впровадження політичних рішень відповідно до алгоритмів формування смислів у цифровому середовищі.

Цифровізація політики дає змогу новим політичним акторам ставати центрами прийняття рішень через мобілізацію численних мереж прихильників, а також породжує низку загроз для держав, що не підтримують відповідний інструментарій, для протидії асиметричним інформаційним атакам.

Трансформація політики у цифровому середовищі має свої особливості для кожної окремої держави, кожного політичного режиму, окремого проєкту. Гібридність політичних режимів сучасності робить процес цифровізації політики більш фрагментарним, тому за деякими показниками авторитарні режими можуть навіть випереджати імплементацію процесів цифровізації політики в демократичних державах. За цих умов академічний дискурс має визначати характер адаптації державної політики до тренду цифровізації, здатність політичних акторів використовувати цифровий інструментарій, виробляти та поширювати контент для миттєвої мобілізації

низки мережових аудиторій, наявність у політичних інститутів цифрової інфраструктури для розбудови мереж прямої взаємодії із суспільством, а не опосередкованої через ЗМІ.

Актуальний акцент цього дослідження полягає у вивченні цифрової політики, що викликана глобальною цифровізацією, через розуміння дискурсу сучасності як цифрового поля, у межах кодових систем якого встановлюються смисли. Цифрове поле визначає процедуру формування цифрових політичних суб'єктів, утворення цифрової інфраструктури та механізми інтеграції фрагментованих спільнот. Виявлено, що цифровізація політики є валентним, нестійким, незавершеним процесом. Це можна пояснити самою природою глобальної цифровізації, що постійно самовдосконалюється та самооновлюється. І, як наслідок, формуються цифрові політичні суб'єкти, здатні до самоорганізації, постійного вдосконалення інструментарію через утворення все більш масштабних спільнот. Тож баланс сил у цифровому світі залежить від миттєвої інтеграції цих спільнот цифровими політичними суб'єктами. Політичні інтеракції стають цифровими, мережевими, що підштовхує усіх учасників політичних процесів сучасності до розбудови мереж і до творення цифрових політичних рішень. Відповідно, актуальним для політичної науки сучасності є дослідження процесів формування нових цифрових політичних суб'єктів у новому мережевому середовищі цифрової політики, особливості розбудови мереж суб'єктами цифрової політики для боротьби за владу, застосування влади та впливу на владу, складові цифровізації державної політики.

Ступінь розробки теми цифровізації політики є значно вищою в зарубіжному науковому дискурсі, однак все ж дослідженням трансформації державної політики під впливом цифровізації приділяється не так багато уваги, бо зазвичай вивчається застосування певного інструментарію на тих або інших рівнях тими або іншими суб'єктами політичного процесу. Доволі значним є масив досліджень, присвячених використанню соцмереж окремими політичними акторами або ж у певних політичних процесах

(С. Блессніг, М. Бозетта, М. Броерзма, С. Віллар, Ф. Герреро-Соле, Т. Грахам, З. Емамзаде, Г. Жабо, Ф. Женовіз, А. Каппеллетті, П. Лопес-Рабдан, С. МакГранахан, Б. МакЛаухлін, Дж. Марія, П. Матушевський, С. Мелладо, Дж. Меттез, П. Нахарро, С. Перес-Куріел, В. Стетка, П. Суровец, З. Тарі, Р. Хейс, С. фон Сікорськи, А. Шнайкер); змінам, що відбуваються у політичній комунікації під впливом цифровізації, зокрема, появи «популізму 2:0» (С. Блессніг, Дж. Блумлер, Н. Ернст, Д. Каванах, К. Коч-Міхальська, В. Ксю, Дж. Лі, Д. Ліллекер, Б. Отт, П. Пеїн, М. Томпсон, Ф. Фукуяма, Г. Чен); трансформаціям публічної сфери під впливом цифровізації (Х. Бенг, Дж. Бламлер, М. Гуревич, Л. Далберг, В. Даттон, М. Делюка, І. Іщенко, Н. Коулдрі, С. Коулман, Дж. Піплз); мережевому активізму (М. Драмбл, Дж. Робертс; А. Янченко); використанню цифрових технологій у політичній боротьбі (Л. Беннет, Р. Гібсон, Дж. Гілмор, М. Гуревич, Х. Доменек-Фабрегат, Д. Крейс, П. Лопес-Рабдан, А. Меттен, Р. Девіс); трансформаціям демократичних та авторитарних режимів під впливом цифровізації (Д. Аджемоглу, Ф. Аморетті, Ф. Вестхоф, С. Грейтенс, С. Даниленко, М. Джіанг, С. Кнутсен, Дж. Корралес, С. Коулман, Г. Ліден, Е. Морозов, Д. Халберт, Дж. Шлагер, Р. Шредер). Для визначення особливостей цифровізації політики у країнах пострадянського простору враховувалися дослідження трансформацій політичного дискурсу та політичного режиму в умовах конкурентності та протистояння політичних еліт (Р. Балабан, О. Буз, С. Дерев'янка, Г. Заболотня, І. Мацишина, Д. Моїсеєнко, Т. Нагорняк, Х. Плейнес, Ф. Рудич, О. Фісун, Л. Хахула, В. Чарниш, Е. Щербенко); стихійного характеру політичних процесів, нестабільності українських політичних інститутів (М. Бучин, В. Гапоненко, П. Д'Аньєрі, С. Коч, О. Кушнір, А. Лясота, С. Матушак, М. Мінаков, І. Пантелейчук, О. Рубій, А. Уілсон, А. Умланд, К. Федоренко); низької активності, керованості, контрольованості політичних партій та інших політичних інституцій, бізнесових еліт, пасивності опозиційних партій, закритості режиму, залежності від російського політичного курсу та радянської ідентичності у

Білорусі (А. Аляксандров, Л. Баликіна, С. Вайт, Л. Вей, Е. Жукова, Е. Коростельова, І. МакАллістер, Т. Польовий, П. Поспежна, Л. Тітаренко, Д. Хатченсон); суперпрезиденталізму, надмірної бюрократизації політичного класу, що виражається у переважанні формальних контактів, слабкості політичних інститутів та політичних партій у РФ (Н. Бірюков, А. Еванс, М. Ільченко, О. Криштановська, Дж. Лінц, М. Молчанов, Р. Саква, В. Сергеев, А. Степан, С. Уайт, С. Хансон, К. Шульман). Відповідно, у дослідженні цифровізації існує потреба змістити акцент із вивчення особливостей використання окремих цифрових технологій в окремих політичних кампаніях до визначення трансформацій, які відбуваються в політичних процесах різних держав під впливом цифровізації. Окрім цього, важливо розкрити специфіку політичних процесів у пострадянських державах у контексті цифрової політики. Також необхідно переглянути низку теорій, які виникли на початку дослідження цифровізації політики (теорія модернізації, теорія мобілізації, теорія нормалізації).

Зв'язок дисертації з науковими програмами, темами, планами. Дисертаційну роботу виконано у межах науково-дослідної теми кафедри політології та державного управління ДонНУ імені Василя Стуса «Динамічні аспекти суспільно-політичних процесів в Україні та світі в другому десятиріччі XXI століття» (реєстраційний номер 0117U003535).

Об'єкт дослідження – дискурс глобальної цифровізації.

Предмет дослідження – цифровізація політики у державах пострадянського простору.

Мета і завдання дослідження. *Мета* дослідження – виявити специфіку цифровізації державної політики за допомогою моделювання цифрової політики держав в умовах сучасного дискурсу.

Задля досягнення мети необхідно було розв'язати наступні *дослідницькі завдання*:

- на підставі дослідження особливостей трансформації сучасного політичного процесу обґрунтувати концепцію цифрової політики як нового

типу реалізації політичного процесу, що виникає під впливом дискурсу глобальної цифровізації;

- на основі систематизації теоретико-методологічних засад досліджень цифровізації політики розробити ідеальну модель цифрової політики;
- побудувати формалізовану комп'ютерну модель цифрової політики на підставі виявлення її структурних елементів, що надає можливість здійснення кількісного дослідження процесу цифровізації державної політики;
- визначити особливості еволюції цифрової політики України, Білорусі, РФ під впливом глобальної цифровізації та укласти періодизацію цього процесу;
- виявити закономірності трансформації цифрової політики у сучасному світі на основі дослідження та співставлення динаміки параметрів формалізованої комп'ютерної моделі цифрової політики;
- утворити типологію цифрової політики на матеріалі цифрових політичних практик таких держав, як Україна, Білорусь, РФ, Казахстан, Киргизстан, Азербайджан, Грузія.

Логіку і структуру дослідження обумовили такі **наукові гіпотези**:

1) Дискурс глобальної цифровізації стимулює виникнення цифрової політики, що є його іманентною властивістю, обумовлює утворення здатного до самоорганізації цифрового поля, детермінує інтеракції політичних акторів (цифрових політичних суб'єктів) та визначає способи їхньої взаємодії із цифровою інфраструктурою, фрагментуючи публічну сферу політики.

2) Розуміючи національні особливості адаптації політики до цифровізації та сформувавши достатню базу формальних показників структурних елементів цифрової політики, дослідник здатний за допомогою комп'ютерної моделі визначити через динаміку взаємодії цифрових політичних суб'єктів особливості еволюції цифрової політики, типологізувати цей процес та надати прогноз подальшого розвитку цифрової

політики держав різних типів.

3) За умов глобальної цифровізації політики слід очікувати у відкритих суспільствах зміцнення інтенсивності політичних інтеракцій, що зумовлюють розбудову децентралізованих мереж у цифрових політичних практиках, активізацію цифрових політичних суб'єктів, підсилення політичної персоніфікації та емоційності дискурсу та використання прямої взаємодії політичних суб'єктів із мережевими аудиторіями на відміну від закритих систем і режимів, де централізовані цифрові мережі будуватимуться навколо одного лідера з низькою інтерактивністю інших акторів політики та використанням опосередкованої взаємодії із мережевими аудиторіями.

4) Транзитивність розвитку суспільства з позитивною динамікою процесів демократизації (в ньому) активізують децентралізацію структури політичних інтеракцій та уможливлюють втручання глобалізованих цифрових гейткіперів у порядок денний державної політики шляхом їхньої прямої взаємодії з фрагментованими спільнотами.

Методологія дослідження базується на використанні формально-модельного підходу для дослідження політичних процесів (М. Польовий). Теоретичні засади дослідження складають концепції цифровізації дискурсу (Дж. Хофф, С. Шилі), теорії щодо утворення численних мережових структур, що впливають на сучасні політичні процеси (М. де Ваал, С. Гілл, Дж. Голджир, Т. ван Дейк, Т. Лаврук, М. МакФол, Т. Поел, А.-М. Слотер, Т. Фотопулос, Дж. Шварц), концепції «антиінституційного повороту», пост-бюрократичних організацій (М. Гуревич, С. Коулман, Дж. Бламлер), «кібер-партій» (Х. Марджетс), «зламаною світопорядку» (А. Сігал). Для опису феномену формування нових політичних акторів використовуються концепції «економіки уваги» (М. Голдхабер) та «вірусної політики», (Н. Густафсон). Процес цифрової політики визначається через концепт «мережевого гейткіпінгу» (С. Мераз, З. Папачарізі). Політична взаємодія описується через поняття множинних «тематичних публік» (Я. Кім), що мають бути мобілізованими суб'єктами цифрової політики для проведення

сучасних політичних кампаній, та каскадну модель політики (Р. Ентман, Н. Ушер), основна ідея якої полягає в тому, що в цифровому середовищі вже немає єдиного публічного простору для політичної взаємодії.

Комп'ютерні методи аналізу політичного тексту використані для багатовимірної класифікації політичних суб'єктів та інститутів; відтворення мереж взаємодії політичних акторів та їхніх сутнісних характеристик; визначення унікальності цифрових політичних практик (із оперттям на концепцію «довгого хвоста» (Андерсон 2004); укладання словників політичних акторів, політичної географії, емоційності, негативізму та ін.; визначення форматів та структури політичних текстів сучасного політичного процесу.

Хронологічні межі дослідження визначено 2005-2019 роками, щоб охопити період від перших років сталого функціонування веб-сайтів президентів та сайтів ЗМІ до останніх процесів трансформації цифрових політичних практик.

Джерельна база дослідження складається із корпусів політичних текстів офіційних сайтів президентів України, Білорусі, РФ та сайтів провідних якісних ЗМІ цих країн. Для укладення типології цифрової політики пострадянських республік були досліджено також сайти президентів Грузії, Азербайджану, Казахстану, Киргизстану.

Наукова новизна дослідження полягає у таких положеннях та висновках:

уперше:

- внаслідок дослідження особливостей трансформації сучасного політичного процесу у цифровому середовищі обґрунтовано концепцію цифрової політики як нового типу реалізації політичного процесу. Встановлено, що виникнення цифрової політики є іманентною властивістю дискурсу глобальної цифровізації;
- цифрову політику визначено як процес упорядкування політичного дискурсу у межах цифрової інфраструктури, що постійно

модифікується (самовдосконалюється та самооновлюється) за рахунок мережевої природи сучасних політики й суспільства;

- виокремлено складові цифрової політики: цифрові політичні суб'єкти, мережі користувачів, цифрове поле, цифрова інфраструктура;
- на основі означених складових укладено ідеальну модель цифрової політики, що дозволяє визначити зміст та принципи трансформації політики держави у цифровому середовищі, зокрема: 1) процедуру утворення нового типу політичного актора – цифрового політичного суб'єкта; 2) перехід до нового типу політичної взаємодії – утворення мереж різних типів для здійснення політики у межах цифрових політичних практик, 3) способи використання цифрової інфраструктури для здійснення політики, 4) принципи продукування нового типу політичного контенту, що змінює структуру та формати політичних текстів;
- обґрунтовано новий тип політичного актора – цифрового політичного суб'єкта, який не може здійснювати політику без використання наявних у цифровому просторі мереж користувачів; а також ключові характеристики цифрового політичного суб'єкта: способи використання цифрової інфраструктури, способи взаємодії із фрагментованими мережевими спільнотами користувачів, а також способи освоєння цифрового простору;
- розроблено формалізовану комп'ютерну модель цифрової політики, що дозволяє виміряти активність цифрових політичних суб'єктів та їхні характеристики, структуру політичної взаємодії, а також продемонструвати еволюцію цієї взаємодії в умовах глобальної цифровізації. Модель реалізовано з використанням пакету авторських комп'ютерних програм на мові Python. У моделі враховано 15 формальних показників структурних елементів цифрової політики, що фіксуються в політичних текстах за допомогою укладених автором спеціалізованих словників;
- укладено періодизацію цифровізації політики України, Білорусі та РФ упродовж 2005-2019 років, виокремлено кілька етапів цифровізації

політики, викликаних глобальною цифровізацією;

- визначено специфіку еволюції цифрової політики України, Білорусі та РФ під впливом дискурсу глобальної цифровізації, що мала адаптивний механізм. В українській цифровій політиці прослідковано поступовий перехід до прямої взаємодії між цифровими політичними суб'єктами та мережевими аудиторіями, трансформацію децентралізованої структури політичних інтеракцій, а також інтенсифікацію контактів із глобалізованими цифровими гейткіперами. У білоруській та російській цифрових політиках виявлено частковий перехід до прямої взаємодії, а також спостережено перехід до централізованої структури політичних інтеракцій (розбудова масштабних централізованих мереж), яка визначала характер трансформації цифрової політики;

- створено авторську типологію сучасної цифрової політики держав в умовах глобальної цифровізації на основі типів трансформації цифрових політичних практик. Визначено такі типи цифрової політики, як: стабільно-мережевий (спостерігається в Україні), стабільно-традиційний (до нього уналежнюються РФ та Казахстан), динамічно-традиційний (спостерігається в Білорусі та Азербайджані), динамічно-мережевий (характерний для Киргизстану та Грузії). Окреслено найбільш імовірні шляхи трансформації типів цифрової політики під впливом глобального дискурсу;

- виявлено типи трансформацій цифрових політичних практик у сучасному світі на основі дослідження та співставлення динаміки параметрів формалізованої комп'ютерної моделі цифрової політики, а саме для України визначено холістичний тип (із кореляцією та взаємовпливами між цифровими політичними практиками), для Білорусі та РФ – ізольований тип (взаємозв'язків між практиками не спостережено). Для останнього типу введено два підтипи: ізольований волатильний для Білорусі та ізольований стабільний для РФ (із відповідно нестабільними та стабільними показниками для масмедійних практик);

- сформовано корпуси текстів 2005-2019 років, що всебічно

відтворюють зміст цифрових політичних практик України, Білорусі, РФ. Ці корпуси текстів можуть бути використані науковою спільнотою як для верифікації висновків автора, так і в інших дослідженнях у межах реалізації підходу *reusing data*;

- визначено формальні показники цифровізації політики, придатні для побудови прогнозів розвитку цифрової політики: експлікованість, збалансованість, співвідношення глобальних та локальних ЦПС, емоційність, негативізм, пряма інтертекстуальність;

уточнено

- поняття «цифровізації політики» шляхом виокремлення вузького та широкого значення. У вузькому значенні цифровізація політики – інтенсифікація використання цифрових технологій у політичних процесах. У широкому – розбудова цифрової політичної інфраструктури під впливом глобальної цифровізації, що визначає способи взаємодії цифрових політичних суб'єктів із цією інфраструктурою та зумовлює специфіку утворення мереж для здійснення політики;

- поняття «цифрової політичної практики», що розуміється як процес перетворення/перекодування смислів на текст, що у свою чергу породжує нові смисли. Ці смисли можна простежити через виробництво та використання цифрових політичних технологій і може бути репрезентовано через низку показників;

- типологію мереж, що можуть утворювати політичні актори в сучасних умовах: децентралізовані (вузли мереж пов'язані із найбільш популярним політичним актором та між собою, контакти між вузлами – інтенсивні); централізовані, побудовані за принципом «зірка» (вузли мереж пов'язані із найбільш популярним політичним актором, але не пов'язані між собою, контакти між вузлами – слабкі); розпорошені (лише деякі вузли мереж – два чи три вузли – пов'язані між собою, інші вузли не мають контактів один із одним);

набули подальшого розвитку:

- поняття «вірусної політики», що розуміється як управління фрагментованими мережевими спільнотами через поширення віральних меседжів. А також обґрунтовано показники, що дозволяють оцінювати ступінь вірусності політичного контенту (емоційність, негативізм, персоналізація);
- способи вимірювання «політичних емоцій», що визначалися в дослідженні через наявність/відсутність відповідного інформаційного приводу та словники дієслів;
- практика рейтингування цифрової присутності суб'єктів цифрової політики, яке здійснювалося не за заздалегідь укладеними усталеними словниками, а за словниками, що динамічно оновлювалися. Це дозволило не тільки визначати найпопулярніших політичних акторів, але й щоразу отримувати найповніші списки (навіть враховуючи тих акторів, які згадувалися лише одного разу) і таким чином визначати рівень фрагментації цифрової політики на різних етапах.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що розроблена ідеальна модель цифрової політики дозволяє надалі вимірювати динаміку цифрових політичних практик інших держав світу та детальніше відтворювати глобальну картину цифрової трансформації політичного процесу. Зібрані словники дозволяють опрацьовувати тексти українською, білоруською та російською мовою, але за означеною методикою можуть бути додані й інші мови, що дозволить розширити межі відповідних компаративних досліджень. Окремі авторські комп'ютерні програми, що використовувалися в роботі, можуть бути адаптовані для аналізу політичних текстів, що здійснюються професійними медійними організаціями в Україні, що підвищить якість практичних досліджень та моніторингів, дозволить охопити більше матеріалу та частково автоматизувати процеси збору та оцінювання матеріалів. Авторські алгоритми аналізу, словники та комп'ютерні програми вже використовуються для досліджень журналістських текстів, зокрема для виявлення матеріалів із ознаками

замовності та політичної пропаганди у межах моніторингів, що здійснюються Інститутом демократії імені Пилипа Орлика та Одеською обласною організацією «Комітет виборців України». Матеріали дослідження можуть бути використані при викладанні окремих тем курсів «Digital-технології в публічному управлінні», «Політична квантифікація», «Моделювання соціальних та політичних процесів».

Апробація результатів дисертаційного дослідження була проведена на 18 наукових конференціях, 2 всеукраїнських та 16 міжнародних, 9 із них в Україні та 9 – за кордоном: Міжнародна науково-практична конференція «Реклама та PR у сучасному світі», м. Одеса, 30 червня-4 липня 2011 року; Всеукраїнська науково-практична конференція «Український соціум та медіа: динаміка взаємодії (2010-2015 роки)» м. Київ, 2 квітня 2015 рік; Міжнародна конференція для журналістів та молодих вчених «Tweeting the war – Social Media and War Coverage in Ukraine», м. Берлін, 17-20 листопада 2015 року; IV Міжнародна науково-методична конференція «Практична медіаграмотність: міжнародний досвід та українські перспективи», м. Київ, 18-19 березня 2016 року; V Міжнародна наукова конференція «Нація під час кризи», м. Мінськ, 18-19 жовтня 2016 року; Міжнародна наукова конференція «1918-1938-2018: Dawn of an Authoritarian Century?», м. Шлосс, 5-7 вересня 2018 року; Міжнародна наукова конференція «The Intermarium in the 21st Century: Visions, Architectures, Feasibilities», м. Варшава, 6-7 липня 2017 року; Міжнародна наукова конференція «Euro-American Relations in the Age of Globalization», м. Турин, 6 травня 2019 року; Міжнародна наукова конференція «Сучасні тенденції розвитку медіагалузі і регіональні ЗМІ», м. Тернопіль, 9-13 травня 2019 року; Міжнародна науково-практична конференція «Наука. Освіта. Суспільство: Реалії. Виклики. Перспективи», м. Вінниця, 16 травня 2019 року; XII Міжнародна наукова конференція «12th Central and Eastern European Communication and Media Conference CEECOM 2019», м. Софія, 19-21 червня 2019 року; Всеукраїнська науково-практична конференція «Політичні партії і вибори: українські та світові практики

(пам'яті Юрія Романовича Шведа)», м. Львів, 9 листопада 2019 року; Міжнародна науково-практична конференція «Випробування олігархією: українські реалії, міжнародний досвід, перспективи подолання», м. Львів, 21-22 листопада 2019 року; Міжнародна науково-практична конференція науковців, викладачів та аспірантів ««Перспективи розвитку наукових досліджень у контексті глобалізаційних змін: освіта, політика, економіка, міжкультурна комунікація»», м. Сєвєродонецьк, 6 грудня 2019 року; Міжнародна наукова конференція «Europa XXI Wieku. Przyszłość Europy i Unii Europejskiej w obliczu starych i nowych wyzwań», м. Слубіце, 6 лютого 2020 року, V Міжнародна наукова конференція «Belarussian Studies in 21 century», м. Лондон, 21-22 лютого 2020 року; Міжнародна науково-практична конференція «Медіазнавчі студії в європейському діалозі: освітній та науковий дискурси», м. Київ, 13-14 листопада 2020 року; VI Міжнародна наукова конференція «Belarusian Studies in the 21st Century», м. Лондон, 18-19 лютого 2021 року.

Публікації. Результати дисертаційного дослідження відображені у 38 наукових публікаціях, зокрема 19 статтях у фахових виданнях України (із яких 18 включені до міжнародних наукових баз), у 5 статтях у наукових періодичних збірниках інших держав за напрямом, з якого підготовлено дисертацію (з яких 3 включено до наукової бази Scopus), у 10 статтях у наукових виданнях України, що додатково відображають результати дисертаційного дослідження, та 4 тезах, опублікованих у збірниках за результатами наукових конференцій.

Структура дисертації обумовлена визначеною метою, завданнями, об'єктом і предметом дослідження. Дисертаційна робота є завершеним дослідженням, що складається зі вступу, чотирьох розділів та десяти підрозділів, висновків, списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації становить 427 сторінки, з яких основного тексту – 344 сторінок, список використаних джерел нараховує 312 найменувань на 32 сторінках. Робота містить 28 таблиць, 87 рисунків, 3 додатки.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЦИФРОВІЗАЦІЇ ПОЛІТИКИ

У розділі на підставі дослідження особливостей трансформації сучасного політичного процесу обґрунтовано концепцію цифрової політики як нового типу реалізації політичного процесу, що виникає під впливом дискурсу глобальної цифровізації; на основі систематизації теоретико-методологічних засад досліджень цифровізації політики розроблено ідеальну модель цифрової політики; визначено методологічну базу дослідження, ідентифіковано поняттєвий апарат, основне місце в якому посідають категорії «цифровізація політики», «цифрова політика», «цифрова політична практика», а також проаналізовано теоретичні моделі цифровізації політики.

1.1. Глобальна цифровізація суспільного життя як чинник цифровізації політики держави

Цифровізація у цій роботі розглядається ширше, ніж просто впровадження технологій у політичні процеси, державну політику та ін. Вважаємо, що важливо говорити про цей процес як про дискурс сучасної цифровізації. Цей дискурс сьогодні стає цифровим полем, у межах кодових систем якого встановлюються смисли. Цифрове поле сучасного дискурсу визначає процедуру формування цифрових політичних суб'єктів, а також утворення цифрової політичної інфраструктури та механізми інтеграції фрагментованих спільнот. Такий підхід надає можливість краще зрозуміти її причини та наслідки. Вважаємо, що внаслідок інформаційної революції, транснаціоналізації економіки, виникнення загальносвітових загроз, для протистояння яким потрібні зусилля світової спільноти, а не тільки окремих держав, до участі у світовій політиці почали долучатися нові актори, які

створювали мережі контактів, альтернативні до чинних, ієрархічних. При цьому межі цих нових мереж уже не вкладалися в існуючі державні кордони, відповідно вплив на ці мережі окремих держав постійно слабшав, натомість на рівні мереж можна було впливати на політику інших держав. Для задоволення потреб нових акторів та нових мереж стали активно розвиватися та впроваджуватися технології зв'язку, а цифровізація була логічним втіленням еволюції цих технологій, оскільки не передбачала їхнього ієрархічного розподілу, а якраз сприяла максимальній децентралізації, утворенню зв'язків поза межами старих ієрархій, без врахування кордонів. Відповідно внаслідок глобальної цифровізації змінився як склад суб'єктів політики, так і інфраструктура їхньої взаємодії. При цьому потрібно враховувати, що цифровізація політики є валентним, несталим, незавершеним процесом. Це можна пояснити природою глобальної цифровізації та цифрового інструментарію, що постійно самовдосконалюється та самооновлюється. Це позначається і на принципах формування цифрових політичних суб'єктів, які постійно удосконалюють свій інструментарій через утворення усе більш масштабних спільнот. Тож баланс сил у цифровому світі залежить від миттєвої інтеграції цих спільнот тими або іншими цифровими політичними суб'єктами.

Обґрунтуємо ці позиції. Спочатку з'ясуємо, які саме нові політичні актори з'явилися внаслідок глобальної цифровізації і як їх охарактеризовано в науковій літературі.

Нові політичні актори

Говорячи про «новий світовий порядок», А.-М. Слотер зазначає, що новими акторами стають *трансурядові мережі*, які взаємодіють через низку формальних і неформальних заходів та акторів. Тож, якщо раніше контактами між урядами різних країн займалися на урядовому рівні професійні дипломати, то сьогодні це вже не так. Трансурядові мережі чи організації «не створюються державами та не засновуються на основі угод, у них немає юридичного статусу та штаб-квартир». Отже, за часів глобальної

цифровізації центрами ухвалення рішень не обов'язково можуть бути урядові актори, потенційно у мережевих неурядових організаціях також з'являється можливість впливу на світову політику. Ці організації, поєднані мережами, вплітаються у складну, багаторівневу глобальну систему світового урядування [274].

Схожу думку висловлюють і Дж. Голджир та М. МакФол, зазначаючи, що сучасні актори є *неунітарними* [176], тобто не тільки і не стільки держави, офіційні актори визначають світовий порядок, адже «транснаціональні економічні інтереси і зростаючий тиск громадської думки щодо міжнародної політики зменшують свободу лідерів держав» [176].

На думку С. Гілла, за часів цифровізації на перший план виходять *глобалізовані еліти* (або ж транснаціональні еліти із транснаціональною ідеологією за Т. Фотопоулосом [161]). С. Гілл визначає ці еліти як «групи інтелектуалів та політичних лідерів в межах транснаціональних фракцій капіталістичних класів» (під капіталістичними класами автор має на увазі класичний ліберальний капіталізм та капіталізм, контрольований державою). Ці еліти, на думку С. Гілла, посідають ключові посади у транснаціональних компаніях, банках, університетах, аналітичних центрах, ЗМІ, урядах та міжнародних організаціях [174]. І знову ж таки тут не є важливим, в якій державі знаходяться члени цих еліт. А для взаємодії цих нових акторів уже не потрібні посередники – дипломати чи уряди країн, хоча і уряди, і дипломати також входять до складу «еліт» чи відповідних мереж. А цифрові технології роблять можливими контакти між цими акторами, утворення множинних мереж, сприяють взаєминам не тільки на офіційному, але й на масмедійному рівнях.

У сучасній світовій політиці, на думку Т. Лаврука, участь беруть не наддержави/наддержави, а «*геополітичні вузли*», які є «центрами тяжіння глобального політичного впливу» [45, с. 357].

На думку К. Фучса, *транснаціональні корпорації* також відіграють значну роль. Вони «здійснюють тиск на уряди, а уряди мають дбати про

надходження податків та працевлаштування, тож за умови, якщо вони стикаються із загрозою втратити інвестиції у свої країни, можуть впроваджувати вигідні для цих компаній умови» [164, с. 6]. При цьому ринкова цінність деяких транснаціональних корпорацій може бути вищою за ВВП окремих країн [143]. Транснаціональні корпорації можуть ставати новими «державами» із власною політикою, що конкурують за ресурси, впливають на політику інших держав і навіть визначають її.

Ще одним актором стають *цифрові платформи* – «цифрові інфраструктури», середовище для технічних інновацій, де актори можуть розробляти додаткові послуги чи продукти [268]. Платформи мають здатність розширятися, причому у віртуальному просторі це розширення є безкінечним, що підсилюється вільною інфраструктурою інтернету. Подібне розширення, поглинання одними платформами інших навіть спонукає деяких дослідників говорити про олігополію платформ (саме вони контролюють ринок) або ж вживати термін «технічні олігархи», говорячи про власників платформ (цит за [268]). Вплив платформ на політику держав можна спостерігати і через такі визначення, як «суспільство платформ» [297] або «капіталізм платформ» [268]. Говорячи про платформи, також зважаємо на алгоритми, що є невід’ємною складовою успіху платформ та «цифрових аналітиків», які ці алгоритми розробляють. І таким чином, цифрові платформи можуть «спеціально добирати контент, який отримуватимуть громадяни, орієнтуючись на дані щодо їхніх смаків, навичок, поглядів на світ та закупівель» [153].

Змінюються і самі традиційні державні інституції, аби ефективно функціонувати, взаємодіяти із іншими організаціями у цифровому просторі: «суди, регулятори, виконавчі та законодавчі органи влади встановлюють зв’язки через мережу із інституціями за кордоном, створюючи новий, трансурядовий порядок» [273]. Цифровізація також призводить до «антиінституційного повороту» [185, с. 175], появи численних *пост-бюрократичних організацій та інституцій*, що співіснують із традиційними,

формальними. Ці організації є гнучкими, у них відсутня ієрархічна підпорядкованість, вони швидко координуються, долучаючи нових членів [120, с. 270]. Звісно, ці трансформації позначаються і на державній політиці. Наприклад, на думку Т. Нагорняк, «держави світу як політичні суверенітети все менше стають цілісними та інституційними гравцями світової конкуренції у будь-якій сфері» [54, с. 261]. Відповідно транснаціональні зв'язки стають визначальними. До того ж, державам важливо розробляти відповідний інструментарій, аби протистояти можливим інформаційним або ж і мережевим загрозам суверенітету. Тож держави мають дбати не тільки про внутрішні політичні явища та процеси, але й про «зовнішній політичний простір, ... [який] виходить за межі політичної території з метою створення максимально сприятливих умов для забезпечення власної безпеки та невтручання у внутрішній простір інших територій/просторів, просування та захист власних інтересів у зовнішньому світі» [9, с. 36]. І країни із перехідними режимами можуть ставати за таких умов «найбільш уразливими до можливих негативних інформаційних впливів та маніпулювання масовою свідомістю» [39, с. 51].

За нового світопорядку теоретично можлива й більша участь «міжнародних аудиторій», які стають «амбасадорами» певних меседжів та ідей, також враховується їхній фідбек та контент (так званий UGC – генерований користувачами контент) [139]. Однак тут треба зауважити, що ці аудиторії мають бути видимими завдяки численним мережам, краудсорсинговим кампаніям, флешмобам тощо.

Тож поява нових політичних акторів призводить до поширення мережевої політичної взаємодії і, врешті, змінює традиційних політичних акторів, державні інституції, які також вимушені підлаштовуватися під нову мережеву реальність політики. І в кінцевому результаті трансформуватися має і державна політика. Інтенсифікації цих процесів сприяють і виклики світового масштабу, наприклад, зміна клімату, за яких стара система недостатньо ефективна, бо на рівні окремих країн із короткими циклами

політичної підзвітності, ці глобальні виклики розв'язати неможливо [156].

Особливості мережевої взаємодії у цифровому просторі

Таким чином, як держави, так і окремі актори та інституції виявляються «обплетеними» мережами, що сприяють розбудові контактів. Або ж, на думку М. Кастельса, «владні взаємини структуровані сьогодні у глобальну мережу... і у цій глобальній мережі відбувається битва за розуміння через вторгнення у глобальні комунікаційні процеси» (цит. за [249]). Але ці інтенсивні контакти у мережевому просторі сприяють не тільки співпраці, але й наростанню антагонізму.

У цьому плані відомою є концепція С. Гілла, що розуміє сучасний світопорядок як «специфічні конфігурації соціальних сил в історичних ситуаціях» і робить наголос ще й на тому, що цей світопорядок трансформується постійно внаслідок взаємодії влади та опору цій владі, процесів створення та руйнування, і сама взаємодія може мати множинну кількість форм. Наприклад, структури влади залежать від політичних акторів, колективних дій еліт, класів, рухів, від того, якими є мотивація, організація соціальних сил та уявлення про них. Різні форми влади поєднані із різними формами опору, який може бути активним, пасивним, локальним та ін. При цьому групи опору можуть як руйнувати чинні форми влади, так і створювати її альтернативу. Відповідно С. Гілл не говорить про сталий світопорядок, а про постійну зміну патернів форм влади та опору. А «новий світопорядок» якраз надає цим процесам глобальний масштаб, а також призводить до появи нових акторів, нових форм влади – і відповідно нових форм опору [174], а також нових мереж, через які актори здійснюють владу чи ж опір до неї. Прикладом таких діячів цілком можуть стати «актори неправди», створювачі фейкових новин та управлінці ботами, завдання яких – підірвати позиції тих, хто домінує у політичній комунікації [153]. Або ж «воїни мемів» – активісти, що використовують меми для того, щоб змінювати розуміння тих або інших явищ, впливати на поведінку в медіатизованому середовищі. За словами К. Ласн, «хто має мем, той має

владу» (цит за [249]). Інколи такими акторами можуть бути й окремі держави, які через створення спеціальних інститутів або ж «інфраструктури брехні» (див. [69]) та використання мережі намагаються підривати державний суверенітет країн, блокувати реформи, поширювати панічні настрої та ін.

Якщо накласти цю концепцію Гілла на концепцію асиметричного світопорядку, то можемо ще й додати те, що влада або ж традиційні центри ухвалення рішень стають вразливішими. Адже в мережевому середовищі опір стає «асиметричним та непередбачуваним», відтак слабші супротивники можуть завдавати шкоди наддержавам [45, с. 356], бо мережами поєднані усі. Така асиметричність притаманна усім сферам життя, наслідком чого є збільшення «напруги та конфліктогенності»: адже проблемною раптово може стати будь-яка галузь (економіка, ВПК, інформаційна сфера, сфера охорони здоров'я та ін.) [45].

У даному випадку варто згадати й концепцію «зламаного [або ж дослівно «хакнутого»] світопорядку» А. Сігала. На думку дослідника, починаючи із 2012-2013 року розпочалася битва за кіберпростір, і надалі всі ми будемо свідками того, як «великі і низка менших сил атакуватимуть, здійснюватимуть стеження, крастимуть і торгуватимуть одна з одною» [270]. Просторово сторона, що атакує, може діяти будь-звідки, головне – мати технічне забезпечення (смартфону або модему достатньо), використовуючи «безкровні інструменти символічного примусу» [23]. Або ж, як зазначає Д. Ягунов, «поява нових горизонтальних та соціальних зв'язків, дроблення соціальних відносин та утворення нових общин і соціальних груп зумовлює появу нових класів девіантів у межах цих груп та общин» [103, с. 41-42].

За «зламаного світопорядку» вже не настільки важливою є військова сила, політична чи економічна міць, розмір держави та ін. «Під час холодної війни лише декілька країн мали економічні та технологічні можливості для виробництва ядерних бомб. І навіть сьогодні тільки дев'ять країн мають їх... І якщо ця зброя і буде використана, ідентичність того, хто це зробив, швидко

буде встановлена... Але майже кожна країна, так само, як і група достатньо вправних хакерів, може запустити цифрову атаку» [270]. А встановити того, хто це зробив, не завжди просто. І тут створення нових мереж, цифровізація, постійне удосконалення інтернет-технологій тільки посилюють вразливість системи. При цьому хоча шкода від кібератак здається меншою, ніж від військового вторгнення чи застосування ядерної зброї, все ж, на думку А. Сігала, ці атаки підривають довіру до влади та інституцій, фінансового сектору, інтернету та демократії. І непевність, яку вони створюють, є найбільшою зброєю: адже до кібератак можуть вдаватися сторони, які не оголошували війни або ж не визнавали конфлікту публічно [270]. Головне – можливість вторгнення до мережі противника, і чим більшою є його мережа, тим більшою може бути завдана шкода.

При цьому для здійснення політики важливим стає упорядкування політичного дискурсу у постійно змінних умовах (поява нових акторів, ймовірність асиметричних інформаційних атак, постійне удосконалення цифрового інструментарію та ін).

Отже, говорячи про глобальну цифровізацію, фіксуємо дві тенденції – до мережевого компромісу і мережевого антагонізму. Фактично відбувається те, про що говорять Е. Шміт та Дж. Коен: із часом держави намагаються відтворити у віртуальному світі ті ж правила гри, що й у реальному [38]. Тож фразу цих авторів про майбутнє, за якого «глобальне об'єднання через технології надає безпрецедентні можливості» можна трактувати як у позитивному, так і негативному сенсі. Раніше вважалося, що цифрові технології призведуть до загальної демократизації і до посилення ліберального світопорядку, внаслідок чого політичні актори (державні, наддержавні, недержавні) стануть ближчими і взаємодіятимуть між собою через розгалужену систему мереж. Відтак рухатимемось у сторону глобального урядування, посилення міжнародних інституцій, наднаціональних об'єднань. З іншого боку, останнім часом стали очевидними і недоліки подібної системи (де усі з'єднані з усіма через

мережі): окремі актори ставлять під питання міжнародні норми, міжнародні угоди [215] і намагаються підривати сам світопорядок, хоча альтернатива йому так і не була створена.

Мережева взаємодія, нові політичні актори та сучасний світопорядок

Мережева взаємодія та цифровізація призводять і до трансформації сучасного світопорядку. Як зазначає Р. Ніблетт, «ліберальний міжнародний порядок завжди залежав від ідеї прогресу. Починаючи із 1945, західні політики вірили, що відриті ринки, демократія та права людини поширяться по всьому світу. Сьогодні ці надії здаються наївними... Ліберальні країни мають підготуватися до періоду дивного співіснування з неліберальними, співпрацюючи із деякими із них і конкуруючи з іншими. Час покаже, яка форма урядування найбільш стала» [239]. Зазначимо, що це «дивне співіснування» відбувається саме у мережевому просторі, де держави чи й окремі політичні актори, які не мають політичного капіталу, можуть використовувати мережі для того, щоб підривати демократичні цінності, загрожувати суверенітету окремих держав, здійснювати кібератаки. Так, І. Мельничук аналізує намагання РФ нав'язувати своє бачення світопорядку: дотримуватися тільки тих норм політичної взаємодії, які є вигідними, і розподіляти країни на «сильні», що мають право ці норми встановлювати, і «слабкі», що такого права не мають [51, с. 441]. Відтак, мережеві й цифрові технології дають змогу окремим політичним гравцям підривати світопорядок новими, гібридними способами, зокрема і через «створення певних просторових конструктів», межі яких не збігаються із існуючими кордонами [9, с. 35], маніпуляцію статусом «політичних транскордонних гравців» [44, с. 116].

Нестабільності, що панує у цифровому світі, сприяє і те, що тепер не тільки держави мають «монополію на насильство» [107], терористична загроза може прийти будь-звідки, її носієм може стати непомітна мережева спільнота. Тож цілком ймовірним видається потенційний перерозподіл сил у глобальному масштабі, науковці також фіксують постійне ускладнення форм

світової співпраці [195, с. 71], необхідності «етичного консенсусу» [89, с. 158] для успішної взаємодії. Із подій, що тільки посилили невизначеність у постійно змінному цифровому світі, називають перемогу Д. Трампа на виборах США у 2016 році, встановлення цим політиком нових норм політичної взаємодії. Звісно, зліт популістських партій в Європі, які так само активно використовують мережеві технології для поширення маніпулятивних меседжів. Протистояння ліберальними та неліберальними країнами, що загострюється у цифровому світі [209]; провокативна поведінка РФ також відзначаються [178]. Хоча, звісно, у зв'язку із подіями 2014 року (анексією Криму, російською агресією) говорять про «гібридний» період трансформації світопорядку і про початок «нової гібридної світової війни» [20, с. 57], цифрові технології для якої є визначальними.

Тож важливо зазначити, що сучасний світопорядок визначається постійними спробами низки акторів (державних та недержавних) впливати на перерозподіл ресурсів, дестабілізувати чинний світопорядок із використанням мереж. При цьому передбачається, що гібридні підходи до «підривання» цього порядку будуть актуальними і надалі [209].

Т. Флокарт, говорячи про трансформацію сучасного світопорядку, пропонує його ідеальну модель, що складається із кластерів суверенних держав, які, як правило, зосереджуються довкола держави-лідера. При цьому самі держави визначаються чотирма компонентами: владою та ідентичністю, первинними та вторинними інститутами. При цьому, первинні інституції – низка сталих та визнаних «патернів практик, що поділяються усіма, визначених спільними цінностями акторів, що організовують порядок та відворюються у нормах, правилах та принципах». А вторинні – це якраз інституції, які утворюються для вирішення міжнародних питань. Подібні кластери, що складаються із визначених чотирьох компонентів, і формують світовий мультипорядок. При цьому взаємодія між державами відбувається як на рівні компоненту «влада», так і на рівні первинних та вторинних інституцій [160]. Тобто для кластерної моделі важливим компонентом знову

ж таки є зв'язки між різними рівнями, завдяки яким забезпечується децентралізована взаємодія як усередині кластеру, так і між кластерами. Тобто цифрові технології сприяють тому, що взаємодія відбувається на багатьох рівнях, а не тільки через компонент влади. Хоча, звісно, у цій моделі світового мультипорядку мають бути враховані не лише держави, але й інші актори, що впливають на світопорядок завдяки можливостям, які виникли внаслідок глобальної цифровізації. Визначивши, що до впливу на світову політику завдяки цифровізації долучаються не тільки держави, але й низка інших акторів, що можуть відігравати визначальну роль у формуванні сучасного світопорядку, пропонуємо розширити цю кластерну модель і включити до неї не тільки держави, але й інших акторів, які так само можуть визначатися запропонованими Т. Флокарт компонентами: владою, ідентичністю, первинними та вторинними інститутами [160]. Недержавні актори можуть так само мати владу (якщо трактувати її як «владу нав'язування вірувань» за П. Бурдьє [13], формувати ідентичність (наприклад, альтернативну до тієї, що її пропонує влада – національну, а не прорадянську, як у випадку сучасних протестів у Білорусі), утворювати первинні та вторинні інституції (і в тому числі встановлювати міжнародні контакти, як це зараз робить С. Тіхановська).

Отже, виходячи із аналізу останніх досліджень, зазначимо, що науковці з одного боку констатують появу нових акторів у цифровому просторі, утворення численних мереж між новими та традиційними політичними акторами на різних рівнях. Мережевий характер взаємодії нових акторів у межах постійно змінної цифрової інфраструктури трансформує сучасний світопорядок. Бо цілком можливою є постійна поява все нових «геополітичних вузлів», що будуть альтернативою «старим інституціям та ієрархіям» [38], з іншої сторони об'єднаний мережами світ стає все більш вразливим через застосування кіберзброї, дезінформаційних атак, гібридних війн та ін.

Важливим у плані формування нових політичних акторів або ж

цифрових політичних суб'єктів, які у відповідності до алгоритмів формування смислів у цифровому середовищі долучаються до процесів ухвалення та здійснення політичних рішень, лишається опис того, як саме це відбувається. Тож окреслимо специфічні риси трансформації політики у цифровому середовищі, спираючись на низку концепцій.

Трансформація політики у цифровому середовищі

Як уже зазначалося, у цифровому середовищі з'являються нові актори, а також новий тип політичної взаємодії. Процедура формування таких акторів та їхню взаємодію із мережевими спільнотами можна описати, орієнтуючись на концепцію «мережевого гейткіпінгу» – процесу відбору та поширення повідомлень низкою політичних акторів, що використовують краудсорсинг для того, щоб робити певні теми/ідеї видимими, привертати до них увагу, перевіряти інформацію та взаємодіяти із аудиторією [230]. Одні із розробників концепції – Ш. Мераз та З. Папачарізі – створили модель мережевого гейткіпінгу, розглядаючи події Арабської весни, а саме протести у Єгипті. Від традиційної моделі гейткіпінгу, де гейткіпер (наприклад, ЗМІ чи лідер думок) вирішує, яку саме інформацію та під яким кутом подавати аудиторії, мережевий гейткіпінг відрізняється декількома моментами. По-перше, передбачається, що аудиторія є також активною, може збирати, виробляти та поширювати інформацію. Тобто не є пасивним отримувачем повідомлень. Тож, відповідно, по-друге, змінюється і роль гейткіпера, який має використати інформацію, що виробляє ця аудиторія як ресурс. Йдеться про краудсорсинг – вміння знайти або використати актуальну для аудиторії тему та залучити цю аудиторію до її обговорення та розробки, пошуку свідчень на користь цієї теми, залучення експертної думки та ін. (див. також концепції П. Леві щодо колективного розуму [211], Г. Дженкінса – щодо культури участі [197], звісно, ідеї Е. Тофлера щодо просьюмера [90], а також дослідження щодо використання краудсорсингу у різних сферах [109; 108]).

Незважаючи на те, що завдяки цифровізації кожен потенційно може створювати і поширювати повідомлення (це, зокрема, передбачають означені

вище концепції), нерівність між юзерами все одно зберігається. Отже, хоча активними є усі, мережевими гейткіперами стає лише частина із них. Ш. Мераз та З. Папачарізі вирахували, як саме формувалися ці гейткіпери. За їхніми спостереженнями, влада виникала і розподілялася через три різних маркери взаємодії (ретвіти, згадки та посилання). Тобто 10% користувачів належало 84% ретвітів, 73% згадок (mentions) та 70% посилань [230, с. 11]. Отже, порівняно невелика кількість користувачів, використовуючи мікрівнески інших (твіти, свідчення тощо), доносила їх, робила «видимими», взаємодіяла із іншими найбільш активними користувачами.

Ця концепція описує сучасне здійснення політики у цифровому середовищі. Проте зазначимо, що описане використання мікрівнесків інших користувачів мереж може бути більш легким для більш статусних акторів (урядовців, топових політиків, очільників світових корпорацій та ін.). Адже ці актори є більш помітними, їм буде легше утворити свою мережу. Тим не менш, конкуренцію їм можуть скласти й нові актори, особливо, якщо йдеться про масові протести, коли довіра до традиційних інституцій та відомих політиків підринається, а запит на нових акторів є високим. Тому важливо визначити, за що саме можуть конкурувати актори, що саме визначає цю їхню «видимість» у цифровому середовищі. Для цього скористаємося ще однією концепцією, а саме поняттям «віральної/вірусної політики» Н. Густафсона. Він вважає, що ідеї та позиції у мережах користувачів за цифрових часів поширюються по-іншому, а саме через вірусні повідомлення. На думку автора, віральна політика – це поширення інформації із покладанням на особистий «етос» із заохоченням членів власної соціальної мережі до політичної участі/поширення повідомлень в тому числі; завдяки ж цифровим технологіям та мережам важливі новини та заклики до дії поширюються дуже швидко. Ця політика може продукувати і новий тип політичних еліт, які, використовуючи горизонтальні мережеві зв'язки та соціальний капітал, можуть мобілізувати громадянське суспільство. Тим не менш, ці політичні еліти – тимчасові, як і зв'язки у мережах (так звані пост-

організаційні слабкі зв'язки), і політичні дії, таким чином, стають більш спонтанними, індивідуалізованими і неорганізованими [186, с. 13]. Завдяки цій концепції можемо зауважити, що важливим є вміння цифрових політичних акторів створити/поширити (між цими поняттями за таких умов дуже незначна різниця) віральний політичний контент, спонукаючи інших до цього ж. Внаслідок поширення цього контенту, мікромережі об'єднуються, потрапляючи так би мовити до сфери впливу політичного актора, інколи навіть не розуміючи цього. І чим більше мікромереж буде долучено до поширення контенту, тим більш впливовою буде політична кампанія. Однак конкуренція цифрових політичних акторів, їхніх віральних меседжів, боротьба за мікромережі як за ресурс буде постійною, тож цифрові гейткіпери, які хочуть утримати свої позиції, мають виробляти віральні меседжі постійно, актуалізуючи таким чином мережі, зв'язки між якими є слабкими, або ж розбудовуючи цифрову інфраструктуру.

Окрім того, що слабкими є зв'язки у мережах, слабкою є й увага аудиторії, яка за часів надлишку інформації вважається «найбільш цінною», відповідні зміни відбуваються й в економіці, яку за цифрових часів називають «економікою уваги» [177]. За М. Голдхабером, це принципово новий тип економіки, бо вона будується на засадах «нескінченної оригінальності». Стара індустріальна економіка, навпаки, працювала на основі об'єктів, що підлягали взаємному обміну (гроші – товар). Однак подібний обмін втрачає свою актуальність за нової економіки, адже увага розподіляється інакше, бо кількість уваги, яка приділяється різним заходам, явищам, текстам, персонам, не циркулює у визначених одиницях. Увагу, її тривалість може бути важко спрогнозувати. Її не так просто накопичувати та утримувати (як, наприклад, матеріальні ресурси). Відтак, це спричинятиме перерозподіл сил та ресурсів, адже «той, хто має достатньо уваги, може отримати усе, що він захоче», тобто гроші йдуть за увагою, і при цьому за гроші – не обов'язково можна купити увагу [177]. І, звісно, цифровізація та мережі сприяють тому, що політичні актори намагаються використовувати

технології для того, аби накопичити цей новий ресурс. І саме актори, що можуть і вміють привертати та утримувати увагу, можуть ставати впливовішими, ніж конкретні інституції. Лояльність працівників щодо певних компаній або ж виборців щодо певних партій спадатиме: «те, що матиме більше значення для кожного, це відомі персоналії, яких ми любимо, або ж мережеві спільноти, частиною яких ми є і за допомогою яких отримуємо увагу» [177]. Аудиторія ж за цифрових часів через появу постійних подразнювачів уваги стає розгубленою, а її увага стає «цінним ресурсом у сфері реклами, економічної конкуренції інформаційних воєн» [60, с. 31]. Тож із використанням мереж, за допомогою поширення вірусного контенту політичні актори у цифровому середовищі конкурують за новий ресурс – увагу.

Ще одна концепція, яка видається тут важливою, це «issue public» або ж тематична аудиторія, що гуртується довкола якоїсь певної теми, вважаючи її життєво важливою. «Керуючись власним інтересом, цінностями та соціальною ідентичністю, індивіди, які вважають певні теми важливими конкретно для себе, наполегливо відстоюють їх протягом тривалого часу» [145]. Таким чином, політична ідеологія розпадається на низку політичних тем, при цьому окремі теми із часом стають важливішими за ідеологію. Наприклад, раніше певний набір тем (міграційна політика, зміна клімату, право на носіння зброї та ін.) стосувався певної політичної ідеології, яку відстоювала певна політична сила, відтак для зацікавлених у вирішенні тієї або іншої теми важливо було скористатися ресурсом політичної сили. За умов цифрової політики пріоритети змінюються. Одні теми видаються важливішими за інші. І успіху можна досягти через мікромережі, які об'єднуються довкола певної теми. Звертатися до традиційних інституцій для цього не так важливо. Л. Беннет та колеги із цього приводу говорять про тематичну політику прямої дії, маючи на увазі мережеві протестні рухи [120, с. 285]. Тож окремі політичні актори, обираючи важливі, резонансні теми, які активно обговорюються, «перепаковуючи» їх із використанням інструментів

вірусної політики, інтегрують мережі, використовуючи їхній ресурс, і таким чином можуть добиватися ухвалення тих або інших політичних рішень.

Прикладом втілення подібної політики може вважатися каскадна модель Р. Ентмана та Н. Ушер [153], яку ми розглянемо нижче – у відповідному підрозділі. Але її основна ідея полягає в тому, що у цифровому середовищі уже немає єдиного простору, де обговорюються важливі для суспільства питання. Натомість кожна політична партія (йдеться про США) утворює свій власний цифровий простір. І аудиторії розподіляються відповідно до політичних уподобань. Однак, як зазначалося вище, партійні уподобання – не єдине, що може розподілити публіку. Тем може бути набагато більше. Відтак, за часів цифровізації політики важливо або долучитися до теми, яка об'єднала довкола себе якомога більше мікромереж, або ж створити таку тему, поширивши її у вигляді вірусного повідомлення.

Таким чином, через глобальну цифровізацію, що спонукає політичних акторів до утворення мереж, старі ієрархічні структури та традиційні політичні актори можуть видаватися неефективними. Натомість мережеві організації, побудовані на «слабких» зв'язках з однієї сторони можуть об'єднати і долучити більше акторів, але з іншої сторони спричиняють й альтернативні процеси, спрямовані на деструкцію встановлених зв'язків. При цьому важливим ресурсом стає увага фрагментованих аудиторій, а також вміння використовувати потенціал мереж для утримання уваги.

Описавши процедуру появи нових акторів, формування мереж для їхньої взаємодії, вплив цієї взаємодії на сучасний світопорядок, а також специфіку трансформації політики у цифровому середовищі, визначимо цифрову політику та її складові.

1.2. Складові цифровізації політики держави

Цифрова політика на сьогодні є досить популярним напрямом досліджень у сфері політичних та інших суміжних наук (комунікативістика,

соціологія та ін.), адже глобальні зміни у сфері технологій, винайдення усе більш досконалого інструментарію для обміну думками, поширення інформації, починаючи від друкарського верстата, «завжди провокували перебільшені сподівання та страхи щодо політичних ефектів цих змін» [237]. Бо ці ефекти можуть бути як позитивними, так і негативними. Наприклад, за цифрової політики через численні мережі до «мистецтва управління державою» через включеність у мережі може долучатися більш широке коло осіб, політичні інститути можуть ставати більш прозорими, а отже, в підсумковому результаті цифрова політика може привести до демократизації по всьому світу. Ці погляди формували так звану «теорію мобілізації», згідно з якою цифровізація призводить до більшої залученості суспільства у політику [133]. Як правило, подібна точка зору переважала на початкових етапах досліджень цифровізації політики: із початку 1990-х до початку 2010-х. А от після 2016 року (Брекзїт, перемога на виборах Д. Трампа та ін.) призвели до того, що із переваг використання цифрових технологій у політиці фокус змістився на пошук загроз [231]. Наприклад, цифрові технології можуть бути використані для більшого контролю за опозицією, активними членами суспільства в авторитарних режимах, адже їхню активність у мережах легко відстежити. До того ж, згідно із теорією нормалізації, протилежної теорії до теорії мобілізації, політична взаємодія, яка відбувається між елітами, відтворюється і в «цифрі» [133]. Тобто поява нових акторів та численних мереж не змінює загального розподілу сил кардинально. І представники політичних еліт продовжують домінувати у формуванні політичного порядку денного повістки, використовуючи можливості мережі для маніпулювання громадською думкою, а також, звісно, визначаючи алгоритми цього впливу. Відтак, цілком можливо, що «проблема рівної участі у політичних процесах ані вирішується, ані хоча б зменшується із допомогою цифрової політики» [212]. Тож в осмисленні цифровізації відбулася переорієнтація від кібероптимізму (ідеї, що технології зроблять світопорядок більш справедливим, збалансованим та ін.) до

кіберпесимізму (поглядів, через які технології сприймаються як такі, що не тільки не дають змогу вирішити наявні проблеми у розподілі сил у світі, а навпаки – дозволяють посилити дисбаланс, напругу, антагонізм та ін.).

Відповідно до означених поглядів, цифровізація політики може сприйматися у вузькому та широкому значенні. Розуміння цифровізації у вузькому значенні, як правило, характерне для ранніх періодів цифровізації – кінця XX та початку XXI ст. Уже після першої декади XXI ст. почали з’являтися думки про те, що цифровізація призводить до кардинальних змін у сучасній політиці на багатьох рівнях. Відправною точкою такого розуміння можемо вважати 2008 рік, зокрема передвиборчу кампанію Барака Обами, команда якого успішно використовувала нові технології для активізації молодих виборців (див. [152]). Саме подібне сприйняття і сприяло формуванню теорії модернізації і, відповідно, кібероптимізму.

Розглянемо ці два значення.

Цифровізація політики: вузьке визначення

Як правило, на поверхневому рівні цифровізацію політики розуміють як поступове впровадження цифрових технологій, що розуміються як «специфічні можливості» [198], у систему ухвалення рішень чи ж модерацію політичного діалогу. Тобто у вузькому значенні цифровізація політики – інтенсифікація використання цифрових технологій у політичних процесах.

Саме за таким принципом укладено, наприклад, E-Government Development Index (Індекс розвитку електронного урядування), що публікується ООН. Індекс складається із трьох компонентів і вимірює в основному тільки наявність певних послуг (інформаційної служби, трансакційних сервісів), а також індекс телекомунікаційної інфраструктури (кількість користувачів інтернету, мобільних телефонів та ін.) і людський капітал (освіта, грамотність). Таким чином, індекс зосереджується «тільки на стороні постачання послуг. Вимірювання охоплюють тільки результати з боку уряду, але при цьому ігнорується реальний вплив на самі сайти та їхнє використання громадянами» [287, с. 4]. Так, наприклад, згідно з цим

індексом, немає різниці між авторитарними та демократичними державами, оскільки акцент робиться саме на наявності певних технологій, що розуміються як такі, що автоматично роблять процес ухвалення рішень більш відкритим, оскільки до нього потенційно може підключатися громадськість.

Вважаємо, що вузьке трактування цифровізації політики тільки як такої, що використовує цифрові технології, є неповним. Тут, звісно, маємо згадати МакЛуена, який зазначав, що «media» видозмінює «message», і Б. Андерсона, який зауважував, що технології можуть формувати нові форми спільнот, наприклад, приводити до появи націй, як це сталося після появи книгодрукування [112, с. 46]. Важливим є характер використання технологій, в тому числі новаторське їх застосування, можливість досягнення успіху завдяки технологіям. Тому пропонуємо широке визначення цифровізації політики, яке виходить за межі теорії модернізації.

Цифровізація політики: широке визначення

Вважаємо, що в широкому значенні цифровізація є не тільки впровадженням відповідного інструментарію в різноманітні сфери, в тому числі, в політичну. Але на сьогоднішньому етапі стає процесом постійного удосконалення інфраструктури. Це у свою чергу, трансформує систему ухвалення рішень та уможливорює появу, в тому числі непередбачувану, нових центрів ухвалення цих рішень, розбудову ними мереж із використанням слабких горизонтальних зв'язків, специфіку взаємодії політичних еліт та соціуму всередині держав та на глобальному рівні. Цифровізація в цьому широкому значенні приводить до формування політики нового типу. Цю політику здійснюють цифрові політичні суб'єкти, які розбудовують мережі, використовуючи мікроевнески користувачів, та конкурують за увагу фрагментованих спільнот, що стає основним політичним ресурсом. У цих процесах традиційні інституції поступово втрачають свою ефективність, а сам політичний процес конструюється із низки політичних проєктів, що передбачають миттєве створення тематичної аудиторії через мобілізацію низки мереж для тиску на ухвалення рішень.

Визначивши цифрову політику, розглянемо її складові: цифрові політичні практики, цифрові політичні суб'єкти, мережі користувачів, цифрове поле, цифрова інфраструктура, цифровий розрив.

Цифрова політична практика

Говорячи про застосування технологій у політиці, Дж. Хофф та К. Шилі наголошують на динамічних взаєминах між дискурсами, що створюють «острівці порядку у соцієтальному хаосі голосів різних акторів, припиняючи потік відмінностей і конструюючи центр», цифровими політичними практиками, що утворюються внаслідок використання цифрових технологій у тих або інших ситуаціях, та політичними силами [192]. Якнайбільше метафора хаосу влучна у випадку цифровізації політики, оскільки мережі постійно трансформуються, відповідно, процес упорядкування політичного дискурсу змінюється, відповідно до процесів кодування та перекодування смислів. Тож тут важливе поняття *цифрових політичних практик* (далі ЦПП), які дозволяють зрозуміти, як впорядковується цей «хаос голосів» внаслідок використання тих або інших цифрових інструментів. І саме тимчасові еліти або ж цифрові політичні суб'єкти здатні встановити цей порядок. Тож аналіз ЦПП дасть змогу охарактеризувати як процес цифровізації політики, так і саму цифрову політику. Важливо, що для цифрових політичних практик принциповими є не тільки технології, що застосовуються для впорядкування «хаосу», але й процеси перетворення/перекодування смислів на текст, що у свою чергу породжує нові тексти і нові смисли.

Поняття цифрових політичних практик також зміщує акцент із наявності технологій до специфіки їхнього впровадження, що може бути продемонстроване через текст. Адже наявність цифрових технологій не завжди веде до їхнього використання, застосування технологій також може різнитися у різних акторів, державах. Наприклад, на сучасному етапі соціальні мережі активно використовуються в політиці, але політики/чиновники можуть використовувати окремі соцмережі, а можуть й

ігнорувати подібну можливість. При цьому способи ведення того ж Твіттера політиками у різних країнах можуть кардинально різнитися. Цифрові умови у США можуть призводити до того, що Твіттер стає простором активної політичної боротьби, а у випадку України його використання видається більш формальним або взагалі не обов'язковим.

Відповідно цифровізація або адаптація політики до неї може приводити до того, що окремі складові цифрової політики будуть більш або менш функціональними.

Мережі користувачів

Мережами користувачів вважатимемо спільноти громадян, що використовують цифрові технології/інструменти для досягнення спільної мети. Звісно, щодо участі громадян у політиці за часів цифровізації, їхньої здатності утворювати мережі існує ціла низка поглядів. Наприклад, припускається, що із часом участь і здатності будуть тільки підвищуватися. І саме активність «міленіалів» або ж «digital natives» [253] призведе до більшої залученості суспільства до політики, а отже, у подальшому – і до більшої демократизації [295]. Тож із часом цифрові компетенції зростатимуть, оскільки до політичної взаємодії включатиметься усе більше політичних акторів, для яких цифрові технології від народження були невід'ємною складовою життя. Відповідно, ці актори активніше використовуватимуть цифрову інфраструктуру для об'єднання у мережі або ж долучення до існуючих мереж. Згідно із цим поглядом, цифрове середовище активізує цифрових громадян, які в результаті цієї активізації використовують це середовище (мережі) для досягнення спільної мети.

Тут йдеться про те, що в інтернеті відтворюється ще офлайнова модель політичної участі МакЛеода, який стверджував, що поінформованість громадян веде до більшої інтеграції, а після цього – їхньої активізації у політичному плані й, відповідно, більшої репрезентованості у процесі ухвалення рішень [229].

Проте якщо поінформованість в офлайнову добу залежала від

ефективних ЗМІ, то в онлайнову – сподівання покладають якраз на активних користувачів, із необхідними для цього навичками, інструментарієм та інтуїцією [295]. Ці користувачі зацікавлені у політиці, бо інформація про це стає більш доступною в онлайні, в тому числі й у деяких авторитарних країнах, відповідно обмін думками про поточні політичні події в офлайні та онлайні інтенсифікується [312].

А самі громадяни можуть застосовувати цифрові медіа, отримуючи можливість до «просторово необмежених політичних артикуляцій» [222], бо нові способи цифрової комунікації заохочують індивідів постійно контактувати один з одним [257], розширювати існуючі мережі контактів, просувати самих себе у мережах, відстоювати свої погляди тощо.

Відтак у процесі цифровізації усе більша частина суспільства використовує цифровий інструментарій, об'єднується у мережі для того, аби долучатися до процесу ухвалення рішень. Інтернет часто називають із цього приводу «п'ятою владою» – за аналогією до «четвертої влади», якою вважаються ЗМІ у доцифрову епоху. Із допомогою інтернету можна контролювати владу, впливати на неї та ін. Один із дослідників, що упровадив термін «п'ятої влади», якраз і зазначає, що «інтернет як платформа для взаємодії мережевих індивідуальностей у способи, що можуть кинути виклик істеблішменту та владним інституціям, може бути використаний для того, щоб підвищити підзвітність преси, політиків, дослідників та академіків – через просування альтернативних джерел інформації та думок» [147].

Однак для цифровізації політики важливі не тільки активні громадяни самі по собі, але передовсім їх уміння створювати і використовувати мережі для досягнення мети. Адже є цілком зрозумілим, що у цифровому середовищі впливовими є не стільки окремі представники громадянського суспільства, скільки мережі, вплив яких на політику сильніший. Побудова мереж на пряму залежить від наявності та вміння використати *горизонтальні шляхи* для впливу, участі у політичних процесах, обходячи таким чином

традиційні – вертикальні та лінійні, що використовуються звичними «інституційними структурами» [133].

Однак якщо у доцифрову епоху політичну комунікацію визначали політики (виробники повідомлень та актори, що виробляли порядок денний) та журналісти (гейткіпери та поширювачі повідомлень) [133], то на сьогодні ЗМІ відходять на другий план (див також [74]). Тобто раніше переважали саме вертикальні і лінійні шляхи, за яких суспільство було слабо репрезентованим і відігравало швидше пасивну роль у процесі ухвалення рішень. Натомість, саме у цифровому середовищі, де ЗМІ вже не є провідним гравцем, здійснюється основна активність, утворюються численні мережі, в яких взаємодія є нелінійною та горизонтальною, неієрархічною, добровільною та нестійкою [120, с. 271]. Ще одна особливість цих мереж у тому, що вони є «слабкими» і тимчасовими [186, с. 13]. А отже, більш гнучкими, при цьому конфігурація мереж може швидко змінюватися: через під'єднання або ж, навпаки, роз'єднання окремих мереж. Горизонтальні зв'язки допомагають встановити відмінні структури взаємодії і в бюрократичних системах [98, с. 63].

Найбільш очевидним це є у випадку транснаціональних протестів, які утворюються «активістами із більш гнучкими політичними ідентифікаціями, які походять із розрізнених мереж» [120, с. 285]. Оскільки горизонтальні зв'язки – слабкі, вони сприяють швидкому об'єднанню різних мереж, які створювалися з різною метою, є приватними та публічними, для тиску на уряди держав.

Ще один аспект полягає у тому, що завдяки цифровим технологіям та мережам «можновладці стають вразливими»: «Сьогодні, коли в кожного є мобільний телефон, інформація швидко поширюється і, отже, влада більше не може контролювати інформаційний потік. Хоча технічні прилади зробили життя набагато простішим, але «владу» високопосадовців в державних чи бізнес-структурах вони зробили уразливою, крихкою і ламкою» [50].

Теорією, що підтверджує це і спирається на модель публічної сфери

Ю. Хабермаса, є ідея «публічного екрану» К. Делюка та Дж. Піплз. Автори говорять про те, що участь акторів у політиці в сучасних умовах змінюється: «корпорації та держави розігрують спектаклі, підтверджуючи свій статус перед народом/публікою, а активісти беруть участь у цій виставі створюючи власні візуальні події, таким чином постійно підтримується простір публісфери, що стає соціальним посередником для формування громадської думки, змушує корпорації та держави бути підзвітними» [143, с. 135]. Тож ідея в тому, що через більшу видимість або ж навіть вразливість політичних еліт, їхню постійну присутність на «публічному екрані» вони змушені адаптуватися, діяти за правилами цих нових технологій. І доступ до цього публічного екрану є у всіх, «спектаклі» можновладців урівноважуються «візуальними подіями», які створюються активістами. А аудиторія, спостерігаючи за цим, ухвалює свої рішення згідно із побаченим. Тим не менш, за часів цифровізації політики важливо враховувати не тільки пасивне сприйняття тих або інших резонансних політичних подій, важливих заяв тощо, але й можливість нетворкінгу – обговорення цих самих подій / заяв, долучення до політики через утворення мереж або ж участь у мережах. Відповідно до цього звернемо увагу на ідею «цифрового форуму».

«Digital agora» / «цифровий форум»

На початку дослідження цифровізації способи взаємодії користувачів (або ж способи використання користувачами цифрової інфраструктури) описувалися через поняття «цифрового форуму» – цифрового публічного простору, в якому репрезентовані як цифрові політичні суб'єкти, так і численні мережі користувачів. Цифровий форум у переважній більшості випадків моделювався (і часом продовжує моделюватися) за аналогією публічної сфери Ю. Хабермаса. Передбачається, що за допомогою цифрових технологій можливе раціональне обговорення публічних справ, до якого залучається якомога більше активних, поінформованих громадян, що через мережеві дискусійні майданчики виробляють «громадську думку через критику та інформування, ця думка ретельно вивчається на офіційному рівні

та спрямовує процес ухвалення рішень» [140, с. 860].

Теоретично на цифровому форумі виникає можливість для більш оптимальної взаємодії між політичними акторами, доступу до нього громадян (знову ж таки через використання цифрових технологій та розбудову мереж). В ідеалі громадяни, що отримали доступ до форуму, мають бути поінформованими, активними та діяти, керуючись загальним благом. Але якщо говорити про цифровізацію, то розуміємо, що дискусії науковців точаться якраз довкола цих проблем: доступу громадян до цифрового форуму (важливі як навички, так і можливість бути почутим під час форуму), необхідні для участі у політиці знання (політичні та цифрові) і, відповідно, мотиви цієї участі. Тож позиції науковців щодо участі звичайних громадян у цифровій політиці дуже різняться. У межах окресленої теорії мобілізації, що передбачає активізацію суспільства в цифровому оточенні, та теорії нормалізації, згідно з якою суспільство стало менш репрезентованим.

Звісно, тут не можемо оминати увагою і концепцію громадянського суспільства. Однак, говорячи про його побутування у цифрову добу, спиратимемось на думку В. Климончука, який вважає, що суспільство є не статикою, а динамікою, його треба вбачати «тут» і «тепер» [37, с. 63-64]. Відповідно, динаміка його формування буде змінною, через тимчасові зв'язки у сучасному мережевому суспільстві, а також через природу цифрового форуму, де має відбуватися це формування.

Вважається, що існування цифрового форуму або ж цифрової агори [118] та її реальний/потенційний вплив на систему ухвалення рішень є важливою складовою цифрової політики. І знову ж таки “digital agora” – це не просто форум, в якому взаємодія між громадянами, спільнотами, політичними силами та ін. відбувається з допомогою цифрових технологій. Це таке середовище, що змінює як громадян/спільноти, так і саму взаємодію, а також, традиційні ролі у політичній комунікації, бо «цифрові технології модифікують комунікативний баланс сил» [185, с. 170]. Завдяки цифровізації «доступ до людей, послуг, інформації та технологій може суттєво змінити

організаційні та економічні взаємини, часові та просторові межі» [148].

Тим не менш, говорячи про репрезентованість цифрових політичних суб'єктів та мереж користувачів на цифровому форумі, маємо зважати на цифровий розрив.

Цифровий розрив

Оскільки побудова мереж передбачає взаємодію із цифровою інфраструктурою, то цифрові, мережеві та комунікаційні компетенції суспільства стають одним із найбільш важливих чинників цифрової політики. І тут мусимо згадати про поняття цифрового розриву, який має три рівні: доступ (наприклад, наявність смартфона та мобільного інтернету), використання (так звана цифрова грамотність, базові навички для роботи із цифровими технологіями) та застосування (отримання переваг, у тому числі матеріальних; відповідно, вміння застосувати цифрові навички та цифрові технології для досягнення успіху) [296].

Так, дослідження Дуттона та колег, які вивчали використання пошуковиків у країнах ЄС для отримання політичної інформації, показало таке. Науковці побачили існування значного цифрового розриву між тими, хто використовує мобільні телефони та інтернет в цілому для пошуку інформації, та тими, хто віддає перевагу розвагам [149, с. 134]. Таким чином, було зафіксовано цифровий розрив, але вже не на рівні доступу до інструментарію, а на рівні його використання та на рівні цифрових компетентностей або ж формування «мережевого мислення» [59, с. 94]. Він якраз і стає значною перешкодою на шляху формування справді впливового «цифрового форуму» та участі «цифрових громадян» у процесі ухвалення рішень. Тож цифровий розрив на рівні мотивації та цифрових навичок може збільшувати відстань між тими, хто активно використовує інтернет для політичної мети і тими, хто цього не робить [233, с. 32-33].

Також через цифровий розрив можна характеризувати мережевий активізм. З одного боку, діяльність громадян, об'єднаних мережами, може сприйматися як потенційний засіб для демократизації, в тому числі й в

авторитарних режимах. Але з іншого боку, науковці вважають, що він не завжди призводить до реальної демократичної дискусії [257]. Цифровий активізм часто зводиться до «кліктивізму» чи «слактивізму». Тобто це «онлайнова активність, яка не має відчутного впливу на політичні та соціальні проблеми, але створює в людей, які беруть у ній участь, – слактивістів – ілюзію причетності до політичних процесів завдяки виконанню простих дій в Інтернеті – вступу до групи у Facebook, підписання онлайн-петиції тощо» [104]. Фактично це ілюзія участі у політичному житті. Бо така «слабка» або ж «ледача», за Є. Морозовим, підтримка певних політичних ініціатив в мережі не означає, що зрушення відбудуться в офлайн [238]. Це показав, наприклад, М. Драмбл (він розглядав мережеву кампанію проти використання дітей як солдат повстанським угрупованням в Уганді): певні повідомлення можуть ставати віральними, але не давати ефекту, при цьому саме трактування подій спрощується, стереотипізується [146], а самі дискурси стають «порожніми означеннями» ('empty signifiers') [119].

Отже, цифровий розрив якраз і дозволяє пояснити різний ступінь інтенсифікації політичного життя (участі громадян в політиці, використання цифрової інфраструктури, діяльності мережевого активізму) під впливом цифрових технологій: якщо на перших етапах цифровізації, як правило, більш економічно успішні та демократичні країни поширювали цифрові технології, то на сьогодні інтернет є навіть у таких авторитарних і економічно проблемних державах, як, наприклад, Північна Корея, Узбекистан, Туркменістан та ін. Так, спочатку авторитарні держави намагалися блокувати поширення мережевих і цифрових технологій, але блокування стає менш ефективним за інтенсивної цифровізації. Відтак, на першому рівні цифрового розриву держави із різними устроями можуть зрівнюватися. І більш виразним розрив стає на другому та третьому рівнях. І саме від наявності цифрових компетенцій та активності суспільства в їх використанні (адже і люди, що беруть участь у політичному процесі, мають

вірити, що їхня включеність у цей процес є важливою [243, с. 602]) залежить ефективність цифрового форуму або ж взагалі його існування.

І тут, за аналогією із давньогрецьким форумом, до якого могли бути долучені тільки громадяни Афін, можемо передбачити, що і в цифровому форумі беруть участь тільки «цифрові громадяни»: не тільки ті, що мають можливість долучатися до форуму технологічно через певні пристрої, але саме ті, що, маючи цифрові компетенції, здатні використовувати цифрову інфраструктуру, щоб долучитися до цифрового форуму і досягти успіху, бути почутими (див. також дослідження Н. Каулдрі та колег, які стверджують, що цифровізація також може призвести до розширення низки процесів, які утворюють стартові точки громадянської культури, а також – до зародження «цифрового громадянства» [136]). Тобто такі громадяни, які здатні подолати «цифровий розрив» - і долучитися, приміром, до цифрового форуму.

Тим не менш, у цифрову епоху маємо поставити питання про те, чи існує у мережевому просторі можливість утворення єдиного форуму, до якого долучені всі. Публічна сфера або ж публічний форум/агора передбачає взаємодію окремих політичних акторів (не тільки представників певних політичних сил, але й громадських об'єднань, ЗМІ, окремих громадян та ін.) в одному просторі, де кожен може бути почутим або ж побаченим (у випадку «публічного екрану»). А в цифровому середовищі важливими стають не тільки актори, але й численні мережі зв'язків на різних платформах, які вони можуть використати або ж «мережування спільнот» [17, с. 9]. Адже через динамічний розвиток цифрових технологій, постійно з'являтимуться нові цифрові платформи, нові цифрові інструменти. Тому мережеве середовище не стільки сприяє утворенню цифрового форуму (хіба що на перших етапах цифровізації це може відбуватися), скільки його фрагментації (відповідно то тієї ж таки концепції «issue public»), утворенню низки цифрових форумів або ж розрізнених спільнот, які об'єднані довкола тем, що викликають персональний інтерес. При цьому зв'язків між цими окремими спільнотами може й не бути доти, доки певний цифровий політичний суб'єкт не мобілізує

ці спільноти до своєї сфери впливу – для здійснення політики. Тому пропонуємо поряд із поняттям «цифровий форум» ввести категорію «цифрова інфраструктура».

Цифрова інфраструктура

Ця дефініція якраз не передбачає конструювання єдиного простору для взаємодії «цифрових громадян» та «цифрових політичних суб'єктів», натомість дозволяє проілюструвати процес розбудови мереж із використанням низки технологій та інструментів, які постійно модифікуються. Тож у межах цифрової інфраструктури зв'язки між окремими мережами горизонтальні й непостійні, це сприяє тому, що цифрова політика знаходиться у постійному стані несталої рівноваги [143, с. 127]. Адже під впливом дискурсу глобальної цифровізації навколишнє середовище, в якому перебувають держави та політичні системи, хаотизується [33]. Також йдеться про постійне розмивання меж між традиційною і нетрадиційною політикою, між приватним та публічним тощо. Знову ж таки, через вплив мереж, які поєднуються і роз'єднуються у межах цифрової інфраструктури залежно від потреб відстоювати певну тему. При цьому частина політичних акторів можуть бути налаштовані на об'єднання довкола певної теми, інша ж частина, навпаки, може або вибудовувати альтернативні мережі або ж руйнувати існуючі, використовуючи, наприклад, так звані «mind bombs» (бомби для розуму – термін Е. Адлера) або ж інші деструктивні технології, «маніпулятивний вплив, цілеспрямовану дезінформацію, створення фейкових медіахолдингів, фабрик тролів» [58, с. 92]. Відповідно, за таких умов виникає питання, чи може такий тип колективної дії «досягати політичних і соціальних змін» [120, с. 286].

Також науковці виокремлюють цілу низку факторів, які не дають змоги у цифрові часи утворити єдину мережу – єдиний цифровий форум. При цьому мережі не обов'язково будуть поєднані між собою.

Так, К. Г. Флах, говорячи про проблеми демократизації та свободи у доцифрову епоху, зазначав, що перешкодою на цьому шляху може стати

«невігластво громадян» та їхня байдужість [91]. До того ж, від учасників політичного процесу «не варто чекати... раціоналізованого розуміння політичного життя і, відповідно, повністю раціональних рішень і дій відносно політичної сфери» [66, с. 204]. Ці ж тези актуальні і на сьогодні. Аудиторія, що має цілу низку можливостей для того, щоб отримати політичну інформацію або ж долучитися до політичної взаємодії, стає все більш байдужою до політики з різних причин. Тож політична позиція частини громадян формується спорадично, «без виразного інтересу» [149, с. 134]. Байдужість громадян впливає і на політичний контент: для того, аби привернути увагу до політики, повідомлення стають більш розважальними. «А це означає більш м'які новини (soft news) – менш деталізовані політичні тексти, (а якраз глибока політична журналістика дозволяє контролювати еліти); тож демократія у програші» [153]. Фактично тут також спостерігається значний розрив між аудиторіями, що сприймають розважальний контент, і тими, хто споживає новини та аналітику. При цьому передбачаємо, що на рівні мереж такі аудиторії мало пов'язані. Також проблемою може бути недовіра громадян до цифрових технологій, особливо тих, які впроваджуються державою у межах «електронної демократії» [52, с. 193-194].

Байдужості сприяє й феномен «disempowerment» - відчуття безсилості у політичному процесі, що стає більш поширеним [168], розчарування у політиці, що є «реальним, глибоким і глобальним» [294]. Також важливо пам'ятати про феномен політичної культури, що має у своїй структурі політичну свідомість, поведінку та культуру формування політичних інститутів [63, с. 68]. Тож їхній високий чи низький рівень визначає вектор розвитку держави.

Ще один аспект полягає у тому, що *інформаційне перенасичення* може ставати проблемою. Ми є включеними у безперервний потік інформації, де форма повідомлення від'єднується від змісту [8]. Суть політичних текстів стає вже не настільки важливою, «єдиним критерієм підбору й поширення

інформації є кількість like: чим більше користувачі соціальних мереж діляться новиною, тим більше вона викликає довіру» [11, с. 23]. Засилля інформації також призводить до того, що люди ухвалюють рішення на основі неповних чи неперевірених даних, що в кінцевому підсумку «негативно позначається на демократії» [29, с. 28]. У деяких дослідженнях читаємо, що інформаційне перенасичення може призводити до загрози «формування новітнього інформаційного тоталітаризму» [40, с. 41]. Важливо також, що продукування даних у великих обсягах також може складати частину інформаційної атаки (наприклад, феномен «накидання» фейкових версій у випадку російської пропаганди – цей прийом покликаний підірвати довіру до підкріплених фактами пояснень того, що ж відбулося насправді, збити з пантелику читача). Тож якщо сприймати цифрову політику як процес упорядкування політичного дискурсу у межах цифрової інфраструктури, то активність політичних акторів щодо продукування або ж структурування значних обсягів даних також буде визначальною для визначення того або іншого типу цифрової політики.

До того ж, чим більш насиченою є цифрова політична взаємодія, тим важче виокремити певні голоси у ній. «Низка політичних джерел, платформ, каналів та форматів робить майже неможливим для самотнього політичного голосу досягти як верховної влади, так і широкого загалу» [133]. У цифровому середовищі «перешкодою» (у розумінні моделі Шеннона-Уівера) стає сама інформація, її надлишок, а не технічні чи інші проблеми, що виникають під час її передачі. Цьому сприяють і феномени подвійного екрану (dual screening) – сприйняття інформації через декілька екранів (комп'ютер, смартфон) [126] та «медійної мультизадачності» - отримання інформації в оточенні численної кількості медіа, що може впливати на обізнаність у політиці, а отже – й на залученість до політичного процесу [256]. Про нову форму відволікання уваги говорять і М. ДеЛюка та Дж. Піплс: це не стільки нестача уваги, скільки «форма сприйняття реальності, зануреної у потік зображень та інформації, викликаний

використанням технологій... Швидкість та зображення поодиночі чи й разом підривають можливості до обмірковування» [143, с. 135].

Тож потенціал цифрових комунікаційних технологій – сприяти соціальним змінам через створення середовища для спілкування («цифрового форуму») – може «атрофуватися» [232]. Ще один відомий контраргумент проти ідеалізованої візії «цифрової агори», що може об'єднати увесь світ у спільну мережу мереж є, звісно, відома «бульбашка фільтрів» [246] або ж концепція мережевих «луна-камер» [225]. Згідно з цими концепціями, кожен користувач формує свою мережу так, щоб до неї входили тільки люди зі схожими поглядами, життєвими стилями тощо. І «бульбашку фільтрів» формує як сам користувач, наприклад, через «вибіркове уникнення», так і певні цифрові політичні суб'єкти можуть перекодовувати політичні повідомлення таким чином, щоб певна інформація видавалася не вартою уваги.

Науковці дійшли висновків про те, що за часів політичних конфліктів (вивчалися протести у Гонконзі) громадяни уникають тієї інформації чи позицій, які суперечать їхнім поглядам, при цьому більше 15% опитаних учасників протестних акцій видаляли із «друзів» тих, хто висловлювався інакше. Тож внаслідок цього «гетерогенне соціально-інформаційне середовище трансформується у більш ізольовану, закриту спільноту» [308]. Але є також і *алгоритми*, які добирають контент відповідно до уподобань кожного користувача. Через це взаємодія у мережах не є непередбачуваною, спонтанною та суперечливою, що є природнім для офлайнового спілкування. «Після того, як алгоритм навчився передбачати вибір користувача, дороги назад немає. Кожен вибір, який робить користувач, продиктований рішеннями алгоритму щодо того, яким має бути наступний контент» [153].

Відтак, бульбашка фільтрів та вибіркове уникнення є додатковими перешкодами для існування єдиного цифрового форуму, де будуть репрезентовані усі важливі точки зору. Також суперечливою є ідея єдиного цифрового форуму або ж єдиного «публічного екрану», оскільки численні

платформи, алгоритми, що ними застосовуються, та інші нові технології пришвидшують «ерозію спільного публічного простору та фрагментацію політичного дискурсу» [111], а масова політична поведінка набуває ознак «симулятивності, фрагментарності» [72, с. 68].

Може йтися про мережі, які не тільки поєднують, але й ізолюють користувачів одне від одного (відома концепція Daily Me) у межах цифрової інфраструктури, оскільки за рахунок вибіркового уникнення та алгоритмів кожен читає щоденну версію власних уподобань, при цьому інтереси інших ігноруються.

Тим не менш, цифрові громадяни все ж можуть активізуватися і підривати позиції еліт в окремих випадках, особливо, якщо йдеться про інформування щодо несправедливості, корупції, аварій/катастроф, неефективної реакції влади на стихійні лиха та ін. Окрім того, окремі гучні мережеві кампанії, що виявилися в результаті неефективними, не перекреслюють важливості мережевого активізму. А деякі питання можуть об'єднувати громадян, навіть якщо вони й відстоюють різні політичні погляди. Дослідники вважають, що цифрова політична участь не є одновимірною, а багатовимірною, включає у себе низку активностей, тож «електронна республіка» має значний потенціал до вираження думок, досягнення розуміння, створення альянсів тощо, і в результаті можливим стає колективне, напівдорадче ухвалення рішень [201]. Відтак, знову ж таки важливі не стільки окремі кампанії, а можливість використання цифрової інфраструктури для розбудови мереж.

Отже, цифрова інфраструктура перебуває у постійному русі, її конфігурації постійно змінюються, оскільки внаслідок цифровізації з'являється усе більше акторів та їхніх мереж, а також факторів, що перешкоджають інтеграції мереж. На початкових етапах цифровізації в мережі були активно репрезентовані альтернативні точки зору, наприклад, саме можливість поширювати альтернативний порядок денний спричинила активне поширення блогерства у 2005 році після урагану Катріна, коли у

традиційних ЗМІ якраз більше були присутні голоси «еліт». Відтак, у мережі політичні еліти були слабо репрезентовані, а громадяни могли використовувати його для поширення альтернативних точок зору. Тож можна було говорити про єдиний цифровий форум, що виробляє альтернативний порядок денний. Тим не менш, на сьогодні, спостерігаємо за політичною та корпоративною «колонізацією» соцмереж [302] та мережі загалом, а також збільшення диспропорції у репрезентації політичних акторів в інтернеті, за якої позиції еліт, які вже до того мали доступ до інших каналів комунікації, зміцнюються, при цьому «участь нових акторів і, ймовірно, нових голосів у політичних дебатах можлива, якщо тільки вони мобілізують достатньо ресурсів» [262] або ж уваги. При цьому, звісно, йдеться не про не звичні, традиційні ресурси, а саме цифрові. Таким чином, для того, щоб здійснювати політику у цифровому просторі, політичним акторам необхідно мобілізувати мережі, поєднувати те, що має внутрішню інтенцію до роз'єднання, використовуючи таким чином потенціал цифрової інфраструктури.

Коли говоримо про горизонтальні зв'язки та процедуру інтеграції мереж, можемо припустити, що різні політичні актори мають різні можливості до їхньої розбудови – залежно від цифрової політики конкретної держави. Або ж цифровий розрив, про який йшлося раніше, так само може заважати громадянам розбудовувати мережі під впливом процесів адаптації державної політики до цифровізації. Отже, окрім цифрового розриву, може існувати іще низка інших факторів, що визначають специфіку взаємодії із цифровою інфраструктурою. Для того, щоб описати їх, введемо категорію цифрового поля, що детермінує процеси цифровізації політики.

Цифрове поле

Передбачаємо, що саме цифрове поле визначатиме процедуру розбудови мереж та способи взаємодії мереж із цифровою інфраструктурою. Адже, як уже зазначалося вище, може існувати ціла низка перепон для формування єдиного цифрового форуму або ж для інтеграції мереж. Цифрове

поле робить можливим накопичення цифрового капіталу (або ж мережових взаємин), тобто визначає механізми, за допомогою яких мережі інтегруються у тих або інших конфігураціях.

Так, коли про поняття капіталу говорив П. Бурдьє, він мав на увазі символічний капітал як «накопичення символічної влади нав'язування вірувань» [13], і це накопичення відбувається внаслідок взаємодії у полі політики, де ведеться «боротьба за нав'язування» вірувань. У цифровому просторі поняття капіталу еволюціонувало. І йдеться тепер не стільки про накопичення символічної влади, скільки про накопичення взаємин або ж про розбудову структури взаємин між акторами (індивідами, організаціями) [132, с. 98].

Раніше «накопичення взаємин» визначалося особистими взаємозв'язками, а також колективною вигодою. Тож суспільства або спільноти могли швидше досягти успіху, якщо мали більше «акцій» соціального капіталу: мереж довіри та взаємодії, що асоціюються із традиційними громадськими організаціями та постійній взаємодії віч-на-віч [159, с. 31]. Із цифровізацією мережі будуються інакше – більше через міжособистісні, а не особисті зв'язки, без взаємодії віч-на-віч. І, звісно, не асоціюються із традиційними інституціями чи організаціями. У цифровому середовищі видаються важливими «ресурси, що можуть бути досягнуті або ж мобілізовані через зв'язки усередині мережі» (цит за [311]). Тож, якщо говорити про цифровий капітал, накопичення якого детермінується цифровим полем, то його накопичення є можливим тільки у тому випадку, якщо включені міжособистісні, а не тільки особисті зв'язки. Так, кожен окремий користувач може створити мікромережу на основі своїх офлайнових контактів. Тим не менш, до цих мікромереж постійно втручатимуться актори, аби використати ресурси цих мікромереж. А цифрове поле визначатиме як процедуру утворення цих мікромереж, їхній масштаб, так і використання цих мереж політичними чи іншими акторами для накопичення цифрового капіталу (мережових взаємин).

Важливо, що на сьогодні цифровий капітал уже визначає не тільки активність у віртуальному просторі, але й у реальному. Наприклад, Х. Цуніга та колеги, що вивчають утворення соціального капіталу у соціальних мережах, зазначають, що капітал, накопичений у соцмережах, не є ідентичним офлайновому капіталу, тому що в цифровому середовищі люди інакше вибудовують мережу контактів, а це, у свою чергу, призводить до встановлення нових цінностей у соціальних взаєминах [310, с. 63]. Тож цифрові мережеві структури дозволяють накопичити більше ресурсів (зв'язків) та надавати інформацію або ж мобілізувати членів цих мереж швидше. При цьому Х. Цуніга та колеги, які розглядають явище соціального капіталу у соціальних мережах, доходять висновків, що цей капітал визначає не тільки онлайнову активність, але й участь у справах громади як в онлайні, так і в офлайні [311], наприклад, участь у протестних акціях якраз і визначається цим капіталом [310, с. 62]. Таким чином, вміння будувати мережі та використовувати їх потенціал є важливим для отримання цифрового капіталу для того, щоб бути включеним у «боротьбу за нав'язування значень» під час здійснення політики. Про це ж говорять і М. Рагнелла та М. Руї, розглядаючи цифровий капітал через цифровий розрив [255, с. 2]. Чим більший цифровий розрив, тим менше накопичується цифрових ресурсів і, відповідно, цифрового капіталу. При цьому і М. Рагнелла та М. Руї погоджуються, що цифровий капітал може накопичуватися і конвертуватися у соціальний, політичний, економічний, персональний і культурний капітали. Відтак, результати цього накопичення і конвертації видимі і в онлайні, і в офлайні [255, с. 5]. Тож, повертаючись до ідеї цифрової інфраструктури та цифрового поля, можемо зазначити, що здатність акторів накопичувати цифровий капітал, що буде видимий як в онлайні так і в офлайні, якраз і визначатиметься впливом цифрового поля, що зумовлює способи взаємодії акторів із цифровою інфраструктурою. А непрямым свідченням здатності накопичувати цифровий капітал буде також незначний цифровий розрив між політичними акторами, репрезентованими у

цифрових політичних практиках, а також – широке коло цих акторів.

Передбачаємо, що цифровий капітал, як і капітал загалом, «має потребу до постійного накопичення» [163, с. 3]. В умовах сучасного капіталізму, «кожна підсистема сучасного суспільства має специфічні форми логіки накопичення, що означає, що ці підсистеми мають свої власні специфічні економіки виробництва, циркуляції та поширення влади» [163, с. 5]. Тобто цифровий капітал накопичується за певною логікою, яку важливо встановити. І ще один момент: оскільки цифровий капітал постійно накопичується, це означає, що результатом цього має бути асиметричний розподіл капіталу, а також нерівність політичних акторів [163, с. 5]. Або ж диспропорційна їх репрезентація, та ж сама ієрархія доступу до цифрової інфраструктури, за якої ті, що мають більше цифрового капіталу (мережевих зв'язків), репрезентовані краще, а тих, у кого капітал незначний, взагалі не чути. Тим не менш, передбачаємо, що у демократичних державах через відсутність перепон до участі у цифровому форумі, наявність цифрових компетенцій у «цифрових громадян», а також через зацікавленість політиків у залученні цих громадян до політичних процесів (врахування їхніх мікровнесків), мають бути наявні механізми подолання цієї асиметрії. Натомість в авторитарних режимах асиметрія буде більш помітною.

Щодо процедури накопичення цифрового капіталу важливо врахувати погляди К. Фучса. На його думку, сучасний капіталізм передбачає якраз активне включення широких верств населення, без яких напрацювання капіталу не є можливим (так само, як і під час цифрового гейткіпінгу). Прикладом є явище так званого co-production, спільного виробництва, долучення до створення продукту не тільки працівників, але й споживачів. При цьому широкі верстви цінні не тільки як виробники, але й як постачальники даних [163, с. 23]. А дані, у свою чергу, також конвертуються у цифровий капітал (адже використовуючі дані користувачів, можна легше долучати їх до численних мереж). К. Фучс говорить у цьому плані про «цифрову працю» – новий різновид активності, для якого важлива просто

взаємодія користувача із певним продуктом (наприклад, цифровою платформою), ця активність вимірюється – і виробник отримує важливі дані для покращення свого продукту, залучення якнайбільшої кількості користувачів [163, с. 23]. Відтак, відбувається своєрідна експлуатація мереж користувачів великими корпораціями чи ж політичними акторами. І накопичення цифрового капіталу стає неможливим без незначних внесків значної кількості учасників. Передбачаємо, що саме ця логіка накопичення капіталу дасть змогу визначити різні типи цифрової політики, де під впливом цифрового поля використовуватимуться різні способи взаємодії із цифровою інфраструктурою. У цьому плані важливо окреслити активність політичних акторів, як уже було зазначено вище, не можуть здійснювати політику без використання мереж та цифрової інфраструктури.

Цифровий політичний суб'єкт

Отже, окрім мереж, що утворюються із використанням цифрового інструментарію, показовою для визначення процесів, що відбуваються під впливом цифровізації політики, має бути діяльність політичних акторів. Або ж їхня здатність трансформуватися, зокрема у сторону більшої відкритості, діалогу (див. визначення поняття «інформаційно відкрита (діалогова) влада» [22, с. 41], взаємодіяти із фрагментованими спільнотами, конкурувати між собою у цифровому середовищі [133]. Тож можемо зазначити, що, оскільки у цифровому просторі здійснення політики без залучення (інтеграції) мереж стає нефективним, у цьому просторі з'являється політичний актор нового типу – цифровий політичний суб'єкт. Цей цифровий політичний суб'єкт інтегрує фрагментовані мережі, залучаючи їх до своєї сфери впливу і використовуючи їхній ресурс. Для цього він може вживати різні способи взаємодії із мережами користувачів, спонукати мережі до використання можливостей цифрової інфраструктури – для залучення інших користувачів, для передачі вірусного контенту.

Цифрові політичні суб'єкти із використанням технологій можуть обійти традиційних гейткіперів, ЗМІ та прямо комунікувати із виборцями та

мережевими аудиторіями. До того ж, «нові» політики не тільки можуть використати низку форматів (блоги, пости у соцмережах, відео та ін.), але й витратити на це менше коштів [142, с. 13]. Так само, до участі можуть долучитися нові політичні групи, які створюють «нові неієрархічні структури», «забезпечують більш високий рівень партисипативної демократії» [100]. З іншого боку, із часом все більше політиків використовує мережу для отримання цифрового капіталу, відповідно, політики, що не мають цифрового ресурсу, ймовірно, виявлятимуться все менш ефективними у процесах боротьби за державну владу, її утримання та використання.

Однак важливим для аналізу є не тільки опанування численними політичними акторами цифрових технологій для конструювання «значень» через різноманітні «цифрові практики» для здійснення політики, але саме залучення мереж. Як зазначає Дж. Гілмор, сьогодні «кандидати спроможні інтегрувати самих себе та власні політичні платформи в соціальні мережі та мобільні життя потенціальних виборців, щоб поширювати свої повідомлення тоді, коли виборець захоче їх шукати» [175, с. 3]. Тобто, самої присутності політичних еліт у мережі – замало. Інтегрованість у низку мереж має значення. І знову ж таки спираючись на концепцію мережевого гейткіпінгу, нагадаємо, що існує диспропорція між цифровими громадянами та політичними акторами, які активніше використовують цифровий інструментарій, поширюють певний контент тощо.

Описуючи процедуру інтеграції мереж політичними акторами скористаємося поняттям «структура цифрових можливостей», що дозволить нам краще описати специфіку взаємодії цифрових політичних суб'єктів із цифровою інфраструктурою, яка детермінується цифровим полем. Так, згідно із Д. Крейсом, ці структури визначають звернення політиків до тих або інших технологій для досягнення стратегічної мети, при цьому важливими є множинність застосовуваних інструментів та форматів.

«Ці можливості реалізуються тільки тоді, коли кандидат і його

помічники сприймають їх, а також мають навички роботи у мережевому, гібридному медіасередовищі» [203, с. 49]. Тобто і тут цифрові компетентності важливі, і цифровий розрив може виникати. Наприклад, консерватизм та традиційні погляди на політичну комунікацію можуть ставати викликом для деяких політичних акторів [223]. Ці ж множинні канали, інструменти та формати необхідні і для того, щоб «збільшувати канали впливу у межах швидкозмінної, складної комунікаційної агори» [201] (у нашому випадку – цифрової інфраструктури). Знову ж таки, одного каналу/платформи – недостатньо. І політичні актори постійно «мають опановувати способи мобілізації громадської підтримки» [3, с. 74].

Структури цифрових можливостей є унікальними для кожного політичного актора, а також визначаються політичним середовищем та символічними, матеріальними позиціями та позиціями взаємин, які формують можливості для використання цифрових медіа у стратегічних цілях [203, с. 49]. У нашому випадку – цифровим полем, адже у різних політичних культурах можуть використовуватися різні цифрові технології, формати, платформи, і немає єдиного сайту, що використовувався би усіма [175, с. 13]. Унікальність структури цифрових можливостей визначається ще й віральною політикою та аудиторіями: для досягнення успіху, потрібно розбудувати якомога більшу мережу, поєднавши гетерогенні тематичні публіки довкола вірального меседжу.

Використання технологій політичними елітами у конкурентному середовищі має приводити і до новаторства, як у плані застосування технологій, так і у плані появи нового інструментарію. Тож політичні актори породжують «дискурси, що спираються на практики, які створюють нові вимоги для нових поколінь програмного забезпечення (hardware, software)» [192]. Відтак, політична боротьба приводить не тільки до використання різноманітного інструментарію, але й до постійного вдосконалення технологій, способів взаємодії із цифровою інфраструктурою під впливом цифрового поля.

Звісно, змінюються і засади політичної взаємодії, яка інтенсифікується під впливом дискурсу сучасної цифровізації. Сучасну політичну взаємодію Дж. Блумлер та Д. Каванах називають третьою ерою політичної комунікації, зазначаючи, що для цієї доби характерні професіоналізація, тиск конкуренції, що постійно зростає, антиелітизм як складова популізму, диверсифікація та зміни у тому, як люди сприймають політику [124]. Українські дослідники говорять навіть про «новомовлення» – принципово нові форми комунікації [62, с. 63].

Політики мають бути готові до онлайнової присутності 24/7 та ймовірної втрати контролю над політичним порядком денним, мають здійснювати багатовекторний іміджевий менеджмент, керуючи масштабним, динамічним, непередбачуваним медійним оточенням, застосовувати крос-медійні стратегії [185, с. 172]. Також політикам важливо представляти себе так, щоб в аудиторії виникало бажання взаємодіяти із ними в онлайні [185, с. 172], поширювати їхні меседжі через свої мережі. Як правило, це призводить до породження нового явища – «політики спектаклю» або ж «публічного екрану». Для того, щоб бути поміченими, політики мають у чомусь переймати публічну поведінку зірок шоу-бізнесу (селебретіз) і робити ставку на харизму, привабливість, телегенічність, емоційність – згідно з логікою економіки уваги, при цьому робити більш відкритим своє приватне життя [218, с. 5]. Але знову ж таки передбачаємо, що подібні зміни більш характерні для конкурентної політичної боротьби, перебіг якої визначається цифровим полем. І ці зміни, відповідно, можна буде побачити через аналіз політичних повідомлень.

Тим не менш, використання цифрових технологій політичними елітами має свою специфіку. Зокрема, часом політичні актори можуть тільки імітувати долучення до формування горизонтальних мереж, які за часів цифрової політики мають складати альтернативу вертикальним (із непропорційною присутністю еліт за ЗМІ). Дослідники зауважують, що політичні еліти, маючи можливість використовувати ретвіти, лайки, теги

тощо, залучаючи таким чином широку аудиторію, не роблять цього, що було показано у низці досліджень [265; 228; 286; 245; 183].

Також вчені говорять про те, що використання політиками, наприклад, Твіттера, політиками є самореферентним [169], а активне долучення громадян до взаємодії у соцмережах часто вдається [127], українські дослідження показали, що політики використовують соцмережі «як новинні портали, через які інформують про безпосередню діяльність партій на місцях» [105, с. 62], зв'язок між користувачами та урядовими інституціями, як правило, відсутній [25, с. 10-11], як і взагалі «належна» комунікація із громадянами [70, с. 22]. Тож необхідно розробляти стратегію комунікації у Твіттері із аудиторіями, в тому числі, зарубіжними [25, с. 32].

Інстаграм також не використовується ефективно для того, щоб мобілізувати електорат; політики в цілому не застосовують усталених у цій мережі форматів фото та відео, стратегій просування контенту [218, с. 23]. Загалом інтерактивність в акаунтах політичних еліт називають «контрольованою» або ж навіть «фальшивою», при цьому вплив громадян є незначним: «вони можуть працювати на політичного актора/організацію, але не працювати із ними» [201]. Знову ж таки, явище, яке пояснюється політикою уваги: увагу важко купити.

Відтак, окрім новаторського вживання політиками цифрового інструментарію, важливо відстежувати й шляхи залучення ними мереж громадян, взаємодію із мережами. Щодо цього питання маємо низку досліджень, що демонструють різноманітні шляхи, які застосовують політичні еліти для цього.

На матеріалі президентських виборів у Франції у 2012 році дослідники детальніше розкривають взаємодію між політичними партіями та виборцями, визначаючи три ролі, які останні можуть відігравати у цифровому середовищі. Перша – аудиторія (у традиційному, офлайновому сенсі – пасивна, без значної взаємодії, яка просто отримує інформацію і не формує жодних мережових спільнот). Друга – прихильники або друзі, що якраз

об'єднуються у спільноту і допомагають просувати партію через лайки чи поширення. При цьому, зрозуміло, що ані перші, ані другі жодним чином не впливають на політику партії. І третя роль – це цифрові активісти, які якраз є активними і можуть претендувати на роль співвиробників, беручи участь у політичній комунікації. Тим не менш, на думку дослідників цифровий активізм не є провідним каналом взаємодії між партією та громадянами, хоча потенційно через нього все ж може здійснюватися вплив на політику [173]. Передбачаємо також, що чим більше залучені друга і третя категорії, тим більш впливовою може стати політична сила у цифровому середовищі.

Спостереження за передвиборчими кампаніями у США також засвідчили, що кандидати можуть використовувати прихильників для того, аби вони поширювали повідомлення про них у блогах, соціальних мережах, долучалися до збору коштів, проводили агітацію [172]. Згідно з дослідженням Л. Беннета і колег, передвиборчі штаби у США встановлюють гнучкі взаємини із членами, а також заохочують окремих членів застосовувати інноваційні особисті стратегії нетворкінгу [120, с. 271-272]. Також і політичні партії, які мусять адаптуватися до мережевого середовища, стають децентралізованими, упроваджують мережеву модель організації, що знижує потребу у формальному членстві і надає змогу стихійним прихильникам відігравати більш значну роль в ухваленні рішень [172]. Звісно, залучення громадськості може мати різні форми. Тим не менш, впливовість того або іншого політичного суб'єкта чи інституту залежить від кількості мереж, які вони здатні будуть мобілізувати, зокрема й за допомогою епізодичних акторів, що добровільно долучилися до цієї організації для досягнення власної мети.

Отже, важливими є не тільки цифрові навички, політична компетентність, ресурси тощо, які мають громадяни для того, щоб забезпечувати присутність у цифровому форумі, але й мотивація політичних еліт долучати мережі громадян до участі в політиці.

Існування горизонтальних шляхів взаємодії між громадянами та

елітами, їх активне застосування або ж навіть боротьба за володіння цими горизонтальними шляхами взаємодії є важливим для цифрової політики та цифрової демократії [212]. Але застосування цих горизонтальних шляхів, використання їх для здійснення політики детермінується цифровим полем. Відтак, передбачаємо, що активність цифрових політичних суб'єктів, їхня взаємодія із мережами користувачів, використання мережами користувачів цифрової інфраструктури буде різною, залежно від того, як відбувається цифровізація політики і який тип цифрової політики склався у тій або іншій державі. Для цього розглянемо погляди науковців на шляхи цифровізації у демократичних та авторитарних державах, а також на те, чи може цифровізація впливати на демократизацію.

Цифровізація, демократизація та авторитаризм

Отже, цифрові технології поширюються і використовуються у глобальних масштабах, а також стають «одним із головних інструментів... трансформації політичних систем всіх типів» [97, с. 182]. Однак саме специфіка використання технологій, їх адаптація політичними елітами та або ж цифровими політичними суб'єктами, способи побудови та мобілізації ними мереж можуть бути знаковими для того, щоб охарактеризувати цифрову політику окремої держави. Передбачаємо, що процеси адаптації до цифровізації та використання мереж цифровими політичними суб'єктами якраз і дадуть змогу говорити про цифрову демократію чи цифровий авторитаризм. І тут, до речі, цілком можливий незбіг, наприклад, цифрового авторитаризму із реальним авторитарним режимом. Для того, щоб визначитися із цими поняттями, розберемо, як саме цифровізація впливає на процеси демократизації чи авторитаризму, а також, чи можливо через цифрову політику визначити демократичний чи авторитарний характер дискурсу.

На перших етапах цифровізації вважалося, що нові технології сприятимуть демократизації в глобальних масштабах. Цифровізація сприймалася у межах теорії модернізації, згідно з якою, «усі суспільства у

своєму розвитку прагнуть до більш модерного, розвиненого й цивілізованого існування, а особливо до демократії» [1, с. 559]. Розвиток же ототожнюється зокрема і з технологічним прогресом. Відповідно, вважається, що демократіям більш притаманні інновації або ж інновації сприяють руху до демократії [1, с. 114]. Або ж демократичні режими більш відкриті до технологічних змін, виробляють більше економічно вигідних ідей та технологій [200]. У зв'язку із цим цифровою демократією вважають, «використання комп'ютерних технологій, що уповноважують громадян і роблять уряди більш доступними та прозорими» [187]. Так, справді, для перших етапів розвитку електронного урядування та впровадження мережових технологій було логічно стверджувати, що авторитарні режими менше використовують мережові технології або ж обмежують їх. Але з часом технологічно авторитарні режими можуть навіть обігнати деякі демократичні. Наприклад, С. Стієр спостерігає це ще із 2013 року [287, с. 16].

До того ж, на сьогодні різні авторитарні держави ставляться до цифрових технологій по-різному: «[авторитарні] уряди різняться залежно від ступеня обмеження доступу громадян до ІКТ, ступеня використання технологій для стеження і моніторингу і ступеня активного втручання в онлайн-контент та намагання його формувати» [181, с. 262].

Відтак застосування цифрових технологій автоматично не веде до більш ефективного (або ж відкритого, побудованого навколо задоволення потреб громадян) урядування [287, с. 4], а також деякі інструменти можуть «ускладнювати прийняття рішень, дестабілізувати внутрішню й зовнішню політику» [2, с. 47]. І, ймовірно, що політичні інститути в різних державах по-різному «впливають на природу, темп та поширення технологічних змін» [106]. А інтернет-технології можуть застосовуватися для «саботажу інакомислення, залякувань активістів і збору персональних даних без згоди громадян» [292, с. 127]. Тож репресивні режими, як правило, тією чи іншою мірою використовують можливості нових технологій для того, щоб зміцнити власне існування та засоби контролю над населенням [238]. Отже,

авторитарні режими з часом можуть усвідомлювати переваги використання мережі: «Прибуткові, орієнтовані на ринок автократичні держави менш суворі. Хоча вони бояться політичних наслідків поширення мережі, вони також позитивно ставляться до потенційної економічної вигоди» [135]. Тож в деяких авторитарних державах існує компроміс між економічною стабільністю або ж навіть зростанням та репресивним характером режиму, відтак, інформаційні технології можуть застосовуватися для того, щоб сприяти економічному розвитку [287, с. 8]. Відповідно, як зазначають Дж. Хофф та К. Шилі, мережа не є «машиною, що генерує свободу» [192].

Таким чином, відносно цифровізації теорія модернізації може й не підтверджуватися. Або ж всесвітнє поширення цифрових технологій призводить до того, що усі держави, незалежно від режиму, мусять адаптуватися до них тим або іншим чином.

Відповідно саме спосіб застосування цифрових технологій може бути ознакою авторитаризації чи демократизації. І, аналізуючи особливості впровадження цих технологій у політичний процес, можемо визначити характеристики цифрової політики у державах із різними режимами.

Наприклад, у визначенні С. Колемана і Д. Норріса зазначається, що електронна демократія передбачає «використання інформаційно-комп'ютерних технологій для посилення демократичних структур та процесів» [134]. Г. Ліден уточнює це визначення, зазначаючи, що про цифрову демократію можна говорити тоді, коли інформаційно-комп'ютерні технології використовуються у демократичних процесах, а саме під час інформування, дискутування та ухвалення рішень [212].

Тим не менш, подібні дефініції, хоч і дають змогу теоретично відмежувати цифрову демократію від цифрового авторитаризму, все ж вносять деякий суб'єктивізм у процес визначення мотивів застосування цифрових технологій. До того ж, демократичний режим зовсім не виключає недемократичних методів, наприклад, поширення маніпуляцій, фейків під час передвиборчих кампаній. За таких умов відрізнити цифрову демократію

від авторитаризму стає вкрай складно.

Ще одним способом розрізнення держав із різними політичними устроями може бути створення класифікацій. Наприклад, дослідники пропонують чотири типи електронних режимів. *Електронна поліархія*, в якій заохочуються мережеві свободи та електронна участь громадян у політичних процесах. *Електронна олігархія*, де тільки частина населення має доступ до мережі і має необмежену свободу у його використанні. *Електронна гегемонія*, де значна частина населення має доступ до мережі і може використовувати його для отримання мережевих публічних послуг, але при цьому регулювання поведінки користувачів є дуже суворим. Та *закриті гегемонії*, де обмежуються мережеві громадські права, а також є значний розрив у доступності інформаційно-комп'ютерних технологій, відповідно, такі режими є ані демократичними, ані електронними [261]. Однак подібна типологія поступово втрачатиме свою актуальність, оскільки у переважній більшості держав кількість користувачів, що мають доступ до мережі та вміють використовувати її, збільшуватиметься. Відповідно можемо мати держави із значним покриттям інтернетом, але із впровадженими технологіями стеження, законодавством, у межах якого ретвіти сприймаються як «поширення екстремізму» та ін.

Аналогічно значна присутність урядових акторів не може сприйматися як «відкритість» режиму, наприклад, у Китаї низка урядових структур мають акаунти у Твіттері, проте це є складовою пропагандистських зусиль, спрямованих на контроль над суспільством [263]. Також можуть бути наявними двосторонній обмін інформацією між авторитарним урядом та громадянами, але при цьому режим суттєво контролюватиме комунікацію [287, с. 9].

Також важливо додати, що незначне правове регулювання цифрового середовища або ж його «невразливість щодо суворого законодавчого регулювання» призводить як до того, що дифамація та інший контент, що порушує етичні та правові норми, циркулює без прив'язки до територіальних

меж держав. Або ж, як зауважують С. Колеман та Д. Фрілон, «вільний рух символічних ресурсів є необмеженим, непідзвітним та безрозсудним, так само, як і нестримуваний рух капіталу» [133]. І це, з одного боку, може сприяти демократизації, адже, наприклад, поширення протестних настроїв та спроби «підірвати» авторитарний режим важко контролювати, але з іншого боку, авторитарні режими можуть так само використовувати цілу низку засобів (хакерських атак, ботоферми та ін.) для того, щоб втручатися у справи демократичних держав.

Тим не менш, мусимо все ж назвати деякі характеристики, які дозволять детальніше поглянути на процес демократичного чи авторитарного транзиту.

Наприклад, Ральф Шредер говорить про те, що в цифрові часи простір політичної уваги є обмеженим. Кількість інформації невпинно зростає, але кількість уваги, яку цій інформації може приділити аудиторія, є дуже незначною. Як каже Р. Шредер, лімітований простір політичної уваги – це «публічна арена, де ідеології змагаються за домінування.., а політика [залишається] легітимацією через медіа» [266, с. 17]. Тож у цифрові часи інтенсифікується політична «боротьба за видимість» [289], боротьба політиків, ідеологій та ін., при цьому політичний контент має витримати конкуренцію із неполітичним (розважальним, як правило) [185]. «Лімітований простір політичної уваги» є характеристикою демократичного режиму через конкурентність. В авторитарних режимах політичні еліти не мусять «продавати» свої меседжі і, відповідно, створювати ці меседжі таким чином, щоб вони боролися за увагу із меседжами інших політичних сил і мали більше можливостей стати віральними і поширеними.

У цифрові часи «змагання ідеологій» характеризується диверсифікацією контенту та форматів: «Більш диверсифікований внесок від суспільства повинен ставати частиною загального політичного внеску, і має приділятися більше зусиль управлінню цим внеском... Політичні еліти та медіа професіонали більш активно, ніж в еру телебачення, керують

політичними і медійними повідомленнями» [266, с. 40].

Відтак, участь політичних еліт у «боротьбі за видимість», а також поступова диверсифікація контенту та форматів у політичній комунікації має свідчити про більш демократичний характер режиму. Так, звісно, зауважує Р. Шредер, надлишок інформації, величезна кількість форматів та контенту може призвести як до збільшення політичної участі та до збільшення кількості добре поінформованих громадян, так і до зворотного, багато залежить від якості політичної інформації.

Але якщо внески громадськості та медіа більш різноманітні, то це «дає більше сили для політичних еліт» (тож у демократичних, відкритих суспільствах внесок громадськості не сприймається як проблема, яку треба вирішити, а як перевага). «Політичні еліти спроможні більш ефективно керувати своїми комунікаціями і «таргетувати» свої повідомлення так, щоб ті ставали більш впливовими» [266, с. 44]. Також, на думку Р. Шредера, суспільства поділяються на ті, що є медійно насиченими (де присутній «лімітований простір уваги» і де відбувається експансія цифрових форматів, контенту) і ті, що не є медійно насиченими [266, с. 41]. При цьому медійну насиченість будемо розуміти не через наявність технологій, форматів та ін., а їхнє використання у політичній боротьбі за «нав'язування ідеологій» [266, с. 41-42].

Схожі спостереження знаходимо і у А. Сінпенга, який вивчав ситуацію у Південно-Східній Азії. На його думку, для того, щоб політична опозиція могла долучитися до політичного процесу, необхідно, щоб політична система була відкритою, а відкритість забезпечується через широкомасштабну, тривалу мобілізацію опозиційних груп [272]. При цьому, зазначимо, що мережа якраз і визначає масштаб мобілізації.

Тож, не тільки боротьба політичних еліт, їхня експлікованість, але й мобілізація політичних сил — для країн із недемократичними режимами — може бути важливою. І тут можливість об'єднати ці мобілізовані політичні сили мережами за часів цифрових технологій може видаватися важливою,

що, наприклад, відбулося під час «Арабської весни», де була побудована «мережева публічна сфера» [287, с. 10].

Відповідно, для імовірних демократичних зрушень в авторитарних режимах важливою видається не тільки активізація опозиції чи громадянського суспільства, але їхня здатність «мобілізувати» свої мережі, об'єднатися через них. Натомість зусилля авторитарних режимів спрямовані у наш час не тільки і не стільки на блокування інтернету, скільки на блокування цих мереж або ж «цифрових інформаційних потоків», тож між авторитарним режимом і мережами опозиції може відбуватися своєрідне змагання [287, с. 10-11], де одні руйнуватимуть мережі (різними шляхами: фізично через ув'язнення/переслідування популярних блогерів або й віртуально, використовуючи ботів, DDOS атаки).

Тож відрізнити різні типи цифрової політики, що визначаються цифровим полем, можна буде якраз через аналіз використання цифрових технологій для здійснення політики у межах цифрових політичних практик. Для цього пропонуємо використати моделювання, щоб зрозуміти, якою є активність цифрових політичних суб'єктів, як саме вони взаємодіють із мережами користувачів і чи відрізняється ця активність залежно від адаптації до цифровізації і наявного у державі типу цифрової політики. Визначимо елементи моделі та запропонуємо власну ідеальну модель цифрової політики, а також структуру цифрового політичного суб'єкта.

1.3. Моделі цифрової політики

Спробуємо підсумувати викладені вище спостереження щодо зумовленої трансформаціями світопорядку цифровізації політики. Постійна змінюваність цифрових технологій та різні траєкторії їхнього використання, значна кількість змінних, що впливають на ці траєкторії, дозволяють нам у процесі моделювання спертися на концепцію політичного поля П. Бурдьє [13]. Адже з його точки зору політичний процес визначається не стільки

персоналіями, скільки умовами, в яких вони існують – тобто політичним полем. Бачимо тут аналогію і з цифровізацією, де цифровізація визначається не стільки тими або іншими технологіями, форматами та ін., скільки, знову ж таки, умовами їхнього існування – передбачаємо, що цифровим полем. Тут, звісно, посилатимемося на відповідні спостереження М. Маклуена та теорію медіума, згідно із якою кожне медіа, що сприймається як технологія, має певну кількість можливих застосувань у певний відрізок часу: «Є проста кількість речей, які дехто може робити із допомогою певної технології, та інші речі, які не можливі, що означає, що використання технології має певні межі... і питання про те, як організована передача концепцій та знань про світ, має визначальний ефект на те, як суспільства організовані та функціонують» [192]. Тож низка можливостей, закладених у той або інший медіа визначає специфіку політичної взаємодії. Тут ще можемо згадати і Ж. Бодрійяра, який зазначав, що людина розробляє певний інструментарій, створюючи машину, але потім і сама підлаштовується під цю машину і її інструментарій [8]. Однак у цифрові часи, коли інструментарій постійно оновлюється, нас уже не цікавить тільки його наявність та можливості конкретної технології, скільки їхнє застосування у політиці для побудови мереж. Тож, перефразовуючи П. Бурдьє, коли політик взаємодіє із технологією (в оригіналі – із журналістом), насправді поле політики взаємодіє із цифровим полем.

Важливо також, що моделювання, зокрема інформаційно-комунікаційних процесів у політиці, за часів цифровізації надзвичайно показове, оскільки, на думку С. Даниленка, сучасні технології не є тільки «механічним обміном повідомленнями», але й обміном думками. Також цифрові інструменти дозволяють «стандартизувати інформаційно-комунікативний простір, забезпечивши тим самим оперативні інформаційні зв'язки; організувати інформаційний обмін як по вертикалі, так і по горизонталі; створити структуру (систему) управління інформаційно-комунікативним простором» [22, с. 39].

Розглянемо тепер декілька моделей цифровізації політики, а також цифрових політичних кампаній, щоб зрозуміти, якими є провідні компоненти цих моделей і якими є взаємозв'язки між цими компонентами.

Модель теорії нового медіуму

Модель NeMT (New Medium Theory Model – модель Теорії нового медіуму) складається із чотирьох елементів, які впливають один на одного (див. рис. 1.1.).



Рис. 1.1. Модель Теорії нового медіуму (NeMT)

Згідно з цією моделлю, програмне та апаратне забезпечення є визначальними для дискурсів, що асоціюються із їхніми практиками. При цьому модель може читатися в обидві сторони: дискурс, що виражається через практику, що потребує відповідного програмного, а потім апаратного забезпечення, так і навпаки, наявне апаратне забезпечення визначає програмне забезпечення, а відтак, і практику, а отже, й дискурс [192]. Тож тут політичне поле (у нашому випадку політичний дискурс і дискурсні практики) визначає цифрове поле (software, hardware) і, навпаки, цифрове – визначає політичне.

Політичний процес за цифрових часів сам може сприйматися як технологія. У такому випадку «одна технологія (політичний процес) піддається впливу з боку іншої технології (цифрові форми вироблення і

поширення інформації та комунікації)» [133]. Тут можемо говорити про взаємовпливи, де політичний процес призводить до появи певних цифрових технологій або ж і цифрові технології зумовлюють ті або інші політичні процеси.

Тим не менш, ця модель, а також інші схожі моделі, які наводять Дж. Хоф та К. Шилі (модель «діаманту» Леавіта та модель нової технології (Enacted Technology) Фонтане, хоч і визначають, що технології змінюють практику (дискурс, структури та завдання, організацію бюрократії та ін.), не передбачають різних способів використання технологій під впливом зовнішніх факторів [192]. Провідна ідея цих моделей у тому, що людина чи людська діяльність змінює техніку, а техніка – людину.

Контекстна модель теорії нового медіуму

Модифікація цієї ж моделі з урахуванням контексту – контекстна модель теорії нового медіуму (CNeMT) передбачає оновлений склад компонентів та їхнє розташування (див. рис. 1.2.).



Рис. 1.2. Контекстна модель Теорії нового медіуму (CNeMT)

Тут, по-перше, змінюється розташування компонентів ланцюга «дискурс» – «ІКТ – інформаційно-комунікаційні технології»: не згори вниз, а по горизонталі, щоб зняти питання, що є первинним – дискурс чи технології. По-друге, все ж вводяться актори, що можуть по-різному використовувати інформаційно-комп’ютерні технології, залежно від своїх мотивів, компетентностей та ін. Також з’являються зовнішні актори та контекст, хоча

їхній вплив на загальний ланцюг не показаний. І по-третє, виокремлюється компонент практики, тобто тут ситуація не зводиться лише до дискурсних практик. І таким чином демонструється, що технології визначають певну діяльність, знання та розуміння як елементи практик [192]. Відтак, до дискурсних практик додається ще практика використання.

Тим не менш, і у модифікованій моделі бачимо лише узагальнений компонент ІКТ, без урахування того, що для цифровізації характерна множинність технологій, яка, власне, і може бути визначальною для цифрової політики того або іншого типу. Окрім того, не до кінця зрозумілою є взаємодія акторів (зовнішніх та внутрішніх). Уточнення потребує також і практика та контекст.

Шість моделей впливу цифрових технологій на політичний процес
А. Фанга та колег

Більш деталізованою щодо взаємодії акторів та технологій є моделі А. Фанга та колег; тут на офлайнову модель політики накладаються ІКТ, причому автори розміщують цей компонент у різних частинах моделі (див. рис. 1.3.).

Початкова ланка моделі – громадяни, які мають певні політичні інтереси. Громадяни можуть об'єднуватися у групи тиску чи організації для того, аби ці інтереси просувати. Ці організації залучають інших громадян, тому між цими двома складовими триває постійний обмін. Також громадяни можуть просто висловлювати свої позиції і формувати громадську думку. Ці компоненти розташовані поза урядом, але впливають на його формування – через вибори, лобіювання та комунікативний тиск, а також на політиків та державні агенції/структури. Власне, політики та державні агенції ухвалюють закони або ж діють у межах своїх повноважень [166].

На думку дослідників, ІКТ можуть бути розміщеними між громадянами, публічною сферою та політиками – і розширювати масштаби публічної сфери (Модель потужної публічної сфери), таким чином, інтернет вирішує проблему незначного доступу та відповідно впливу громадян на

політику за наявності традиційних каналів комунікації (преси, радіо та ТБ), за яких гейткіпери вирішують, що саме із запропонованого громадянами передаватиметься далі.

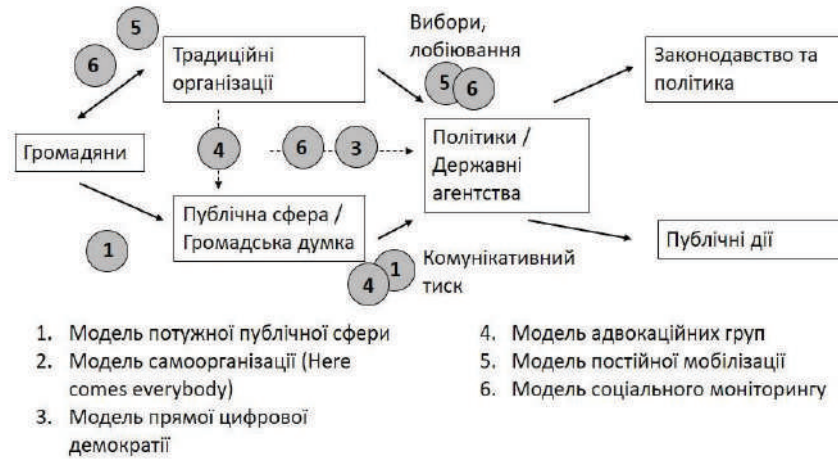


Рис. 1.3. Шість моделей застосування ІКТ у політиці

У другій моделі (Модель самоорганізації) громадяни за допомогою технологій можуть впливати на політику, при цьому роль традиційних організацій, політичних інститутів, уряду, груп тиску та ін. значно знижується, тому що в мережі створюються віртуальні організації, що можуть бути значно впливовішими або ж пропонувати альтернативний курс дій. Тим не менш, подібна модель все ж більше актуальна під час кризових ситуацій (наприклад, самоорганізація громадян із використанням технологій під час стихійних лих) або ж протестних рухів, революцій. Ще один варіант моделі (Модель цифрової демократії) уможливорює прямий вплив громадян (не через традиційні організації або ж громадську думку/публічну сферу) на політиків/політичні структури. Тим не менш, хоч потенційно подібний вплив може здійснюватися, в реальності – навіть із наявністю технічних можливостей (зворотній зв'язок на сайтах, листи президенту, електронні звернення, коментування та ін.) – цей механізм усе ж не є дієвим, у тому числі й через відсутність політичної волі та політичних механізмів для організації «прямої цифрової демократії». У четвертій моделі (Модель адвокаційних груп) ІКТ розташовуються між традиційними організаціями та

публічною сферою. Тут організації громадян через мережеві кампанії та соціальні мережі подають свої погляди, впливаючи на інтерпретацію подій, а також спонукають до більш активних дій в офлайн (голосування). І таким чином – через активізацію публічної сфери – впливають на політичних акторів, що призводить до зміни політики. У п'ятій моделі (Модель постійної мобілізації) політики отримують можливість напряму звертатися до громадян, залучаючи більше прихильників. Також відбувається зворотній процес – громадянам простіше знайти і комунікувати з організаціями, що відповідають їхнім інтересам. У шостій моделі (Модель соціального моніторингу) традиційні організації використовують цифрові технології та краудсорсинг, щоб краще вивчити (моніторити) потреби громадян і потім робити ці потреби більш видимими також за допомогою цифрових технологій. Ці шість моделей дозволяють більш конкретно описати використання технологій громадянами, урядовими та неурядовими організаціями та ін., а також продемонструвати, що активізація однієї ланки (наприклад, громадян, публічної сфери чи традиційних організацій) призводить до змін у початковій моделі. Тим не менш, тут найбільше вивчений саме вплив громадськості на політичних акторів, політику, але самі політики ніби залишаються осторонь процесу цифровізації і не використовують ІКТ (окрім п'ятої моделі) для впливу на публічну сферу або ж для ухвалення політичних рішень. Також самі ІКТ, їх використання не є деталізованим, відтак, не врахована «структура цифрових можливостей» - використання політичними акторами низки цифрових інструментів, що зумовлюється політичною ситуацією.

Модель передвиборчої комунікації та політичної участі

У цій моделі наявні мережеві ЗМІ і показано їх вплив на політичну участь і формування політичних знань (див. рис. 1.4.). Автори моделі зазначають, що політична реклама є важливим структурним елементом, що впливає на політичну участь і нібито «запускає» процес цієї участі. Реклама стає «стимулом», що мотивує аудиторію шукати додаткову інформацію у

ЗМІ: традиційних та мережевих. Процес обмірковування розподіляють на три види діяльності:



Рис. 1.4. Модель передвиборчої комунікації та політичної участі

- політичні офлайнові дискусії у межах власної мережі друзів, знайомих, колег;
- обмін політичними повідомленнями у мережі (йшлося передовсім про використання електронної пошти для обговорення політики в листах, а також надсилання листів політикам, окрім того, вираження думок в онлайні);
- індивідуальне осмислення, що вимірювалося як розумові зусилля із поєднанням отриманої інформації із уже наявними знаннями (респондентів запитували, як часто вони намагаються поєднати те, що зустріли у медіа, із тим, що вже знають і як часто вони оцінюють новини, виходячи із власного досвіду та думок).

При цьому як офлайнова, так і онлайнова активність із обговорення політики та політичних новин вважається критичним чинником, що впливає на політичну участь.

І як наслідок цих видів діяльності виникає політичне знання та політична участь [130, с. 76-77].

Використовуючи цю модель, автори вимірювали зв'язки між окремими компонентами. І дійшли висновків, що політична реклама (як позитивна, так і негативна) не ставала стимулом для використання мережевих новин у 2000 році. А у 2004 році позитивна політична реклама призводила до читання онлайн-новин інформаційних текстів. Також дослідники вираховували, що у 2004 році політична реклама прямо призводила до політичної участі, тож частина виборців узагалі не зверталася до ЗМІ, не обговорювала політику в онлайн- та офлайн [130, с. 78].

Оскільки модель було розроблено у 2009 році, деякі її елементи та зв'язки між ними потребують коригування. Важливо також враховувати і злет популярності соціальних мереж, месенджерів та іншого цифрового інструментарію, що може використовуватися для політичної взаємодії. Цей інструментарій може визначати й послідовність кроків, що веде до політичної участі/формування політичного знання. Наприклад, реклама не обов'язково розпочинає процес. При цьому кількість форматів внеску політичних штабів збільшується, а рекламний контент може маскуватися під нерекламний. Так само доповнення потребує процес використання новин: це можуть бути не обов'язково медіа, а також – не обов'язково новини. Тобто негативною/позитивною може бути не тільки реклама, а і журналістський контент. І справа тут не тільки у порушенні стандартів, скільки у кардинальній зміні засад політичної комунікації: наприклад, після приходу до влади Д. Трампа, журналісти США обговорювали питання, як правильно подавати його висловлювання та твіти, що могли містити образи, недостовірну інформацію та ін. Тож цифровізація призводить до дифузії або ж гібридизації контенту, відповідно, два етапи, про які говорять автори, можуть перетворюватися на один. Також у цій моделі не враховано внесок аудиторії. При цьому обмін повідомленнями в мережі може мати й зворотній напрямок, наприклад, висвітлюватися у ЗМІ, а також, як ми вже зазначали вище, впливати на передвиборчу кампанію, змушуючи політиків реагувати.

Тим не менш, ця модель дозволяє показати, що кожна передвиборча

кампанія може бути унікальною щодо використання ЗМІ, обговорення політики в онлайні та ін. Це ж дає змогу застосовувати цю модель в різних країнах і, відповідно, визначати особливості передвиборчої боротьби. Також, незважаючи на те, що модель передбачає тільки «демократичні наслідки», цілком ймовірним видається її використання і в авторитарних режимах, щоб порівняти вплив новин, реклами, мережових та звичайних дискусій на політичну участь та знання. Однак усе ж вважаємо, що ця модель потребує суттєвої модифікації, зважаючи на сучасний рівень цифровізації політики.

Моделі кібер-партії та передвиборчої кібер-кампанії/CIC

Цікаво, що модель кібер-партії зародилася в кінці 1990-х, коли інтернет ще не був настільки поширеним. Це якраз підтверджує попередні спостереження щодо того, що технології та політичні процеси взаємопов'язані (це пояснюється в тому числі моделлю NeMT). Авторка моделі Х. Маджетс пропонує розрізняти партії за декількома характеристиками: походження/виникнення; заклики до підтримки; членство; партійні канали комунікації; позиція партії між громадянським суспільством та державою.

На її думку, виникнення кібер-партій було викликане зниженням популярності партій серед виборців, а також збільшенням популярності інтернету. Тож завдяки цифровізації структура таких традиційних політичних інституцій, як партії, стала кардинально змінюватися. Зокрема, на походження/виникнення партій впливають зміна схем політичної участі (не тільки представники істеблішменту можуть долучатися), змішані електоральні системи, а також мережеві технології. Для кібер-партій характерні звернення до виборців напряду із використанням цифрових технологій, а також жвава партійна конкуренція за численні згадки від виборців. Членство у партії перестає бути важливим, кібер-партії звертаються до всіх виборців. Щодо каналів комунікації, то використовується інтернет (мережі внутрішні – інтранет та зовнішні). І щодо позиції партій, то вони розташовуються на межі між громадянським

суспільством та державою (не є посередниками між ними або ж не уналежнюються до держави), як це було раніше [221, с. 9].

Ця модель хоч і не деталізує цифровий інструментарій, але показує, що саме відбувається із політичним актором під впливом поширення мереж. Партія стає однією із мереж, бо створити партію може будь-хто, хто може створити мережу. Провідним ресурсом стає не стільки ідеологічна приналежність чи ж зв'язок із політичним істеблішментом, а саме цифровий ресурс: адже потенційно кожен може долучитися до мережі, і кібер-партія теоретично через мережі може достукатися до кожного. При цьому конкуренція є також цифровою: «члени» або ж учасники кібер-партії змагаються за кількість згадок (перекладаючи сучасною мовою, лайків, поширень, взаємодій із дописом). Об'єднання довкола кібер-партії можливе через те, що інститут членства скасовано. При цьому розмиваються межі між державними інститутами, організаціями громадянського суспільства та партіями. Фактично усі вони є мережами, і хоча структурно можуть різнитися, але їхній успіх напряду залежить від можливості накопичувати цифровий капітал.

Єдиний аспект, на якому хочеться тут наголосити, полягає у тому, що різниця між кібер-партіями та політичними рухами, кампаніями у мережі є дуже невизначеною. Також важливо зауважити і про те, що тривалість існування подібних партій теж може бути незначною. І, як правило, тримається на харизмі лідера/лідерів та/або вмінні залучати на свою підтримку «issue publics» – аудиторії, що опікуються певною політичною темою/проблемою і шукають підтримки. Відповідно ідеологія, політичні погляди стають все менш важливими.

Звісно, у цій моделі також не конкретизований цифровий інструментарій, бо вона розроблялася на початку XXI ст. Тим не менш, мережева структура партії та її включеність до системи інших мереж дозволяє пояснити сучасний стан речей та описати активність політичних партій та інших акторів у цифровому форумі.

Щодо цифрового інструментарію, можемо звернутися до іншої моделі – *моделі передвиборчої кібер-кампанії* М. Хансен та К. Косіара-Педерсен. Автори вивчали передвиборчу активність партій, вимірюючи наявність та щоденне наповнення партійного сайту, ФБ-сторінки, електронних розсилок, блогів, твіттера, месенджерів та ін. Також вони зіставляли мережеву активність із офлайновою і намагалися визначити, чи впливає більша активність в мережі на результат у виборчих перегонах. З'ясувалося, що офлайнова активність була більш важливою, ніж мережева, однак у межах міжпартійної конкуренції онлайн-присутність мала значення. Також дослідники визначили, що представники великих партій менш активні у мережі. Натомість для середніх партій активність – вища [188, с. 217]. Однак тут знову ж таки з одного боку, можна оцінити використання інструментарію, але не визначається його застосування та не вивчаються ефекти від цього застосування. Використовується той-таки підхід до цифрової політики: політика + цифровий інструментарій. Відтак, звісно, мережева присутність або ж використання політичним актором усіх наявних соціальних мереж та мережевих форматів не дає змогу оцінити якість і, відповідно, вплив цієї активності. Так само і регулярність оновлень хоч і є важливою для мережі, однак, як ми вже зазначали, для мережевих зв'язків характерна непостійність, вони є слабкими. Тому цілком можливим є миттєва реакція / миттєве поширення певного меседжу, яка не була врахована.

Схожий підхід використовує і Р. Гібсон, яка розглядає також проблему використання цифрового інструментарію громадянами/співвиробниками під час передвиборчої кампанії. Вона пропонує *CIC-модель* (citizen initiated campaign) або ж кампанії, ініційованої громадянами. Інструментарій, який використовують громадяни, розподіляється на чотири категорії: побудова спільнот, участь в отриманні голосу, отримання ресурсів (коштів, організація заходів та ін.) і виробництво повідомлень. Кожна із категорій має близько десяти підкатегорій (наявність месенджера, публікація дописів у ФБ та ін.) [172, с. 184-185]. Відтак, кожную партію можна оцінити за

наявністю/відсутністю певного інструментарію та використання його громадянами, що долучилися до кампанії. Однак, вимірюється не інтенсивність або ж розмір мереж, але лише наявність інструментарію. Тож подібна модель дає змогу подивитися на ситуацію з точки зору громадян і оцінити їхній потенційний внесок, але все ж не вимірює впливу або ж розміру/структури мереж.

Модель простору колективної дії

А. Фланагін та колеги пропонують моделювати колективні дії, а саме вони стають сьогодні важливою складовою політичних процесів, здатні впливати на ці процеси. І, зрозуміло, цифровізація дозволяє надати колективним діям більшого масштабу (через використання мереж тих, хто бере участь у цих діях) та впливу. Дослідники зазначають, що традиційно у теорії колективної дії розмежовувалось приватне/індивідуальне та публічне. При цьому для колективної дії важливою була формальна організація, яка створювала різноманітні акції [159, с. 32]. Сьогодні межі між приватним/публічним та формальним/неформальним стають усе менш помітними. Тож для того, щоби визначити колективні дії, описати їхню трансформацію, автори пропонують чотири їхні типи, використовуючи систему координат, де на вісі «х» – публічне – приватне, а на вісі «у» інституційне – підприємницьке (див. рис. 1.5.).

Особистісну, пряму взаємодію дослідники визначають як повторювані, організовані зв'язки між знайомими людьми, де взаємодія базується на встановлених взаєминах із іншими, де важливими є їх особистісні характеристики. Це так звані «сильні» зв'язки [152, с. 33]. Зрозуміло, що перевагою цих зв'язків є довіра (і соціальний капітал, про який згадувалося вище, виникав саме на цьому рівні, внаслідок постійного використання заздалегідь встановлених контактів). Натомість у випадку міжособистісної взаємодії знайомство з іншими, прямі контакти не є важливими. Головним стає об'єднання для досягнення певної спільної мети. І тут зв'язки – слабкі. І саме в цьому і перевага, і недолік мереж. Саме через слабкі зв'язки

можливим є створення мережі значного масштабу, але слабкі зв'язки роблять цю мережу вразливою, адже стосунки не будуються на довірі, і вчинки людей, що об'єднуються у цю мережу, не завжди можна передбачити.

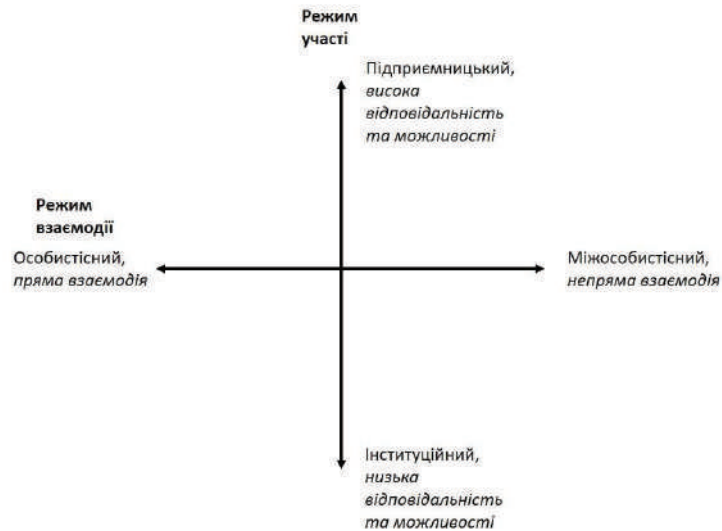


Рис. 1.5. Модель простору колективної дії

Щодо інституційного режиму участі, то тут використовується Веберівське розуміння інституцій: центральне лідерство, існування штату працівників із чітко розподіленими ролями, розмежування приватного та публічного життя, відданість інтересам організації тощо. А от підприємницька модель, навпаки, передбачає, що учасники мають значну автономію, а їхні дії не контролюються жодною центральною інстанцією, не визначаються правилами. Коаліції, що утворюються між учасниками, як правило, не сталі, і домінує самоорганізація. Таким чином, модель А. Фланагіна та колег може показати, яким чином будуються сучасні політичні інституції та рухи, які типи домінують і, що важливо, які типи зв'язків використовуються.

Модель місцевої цифрової політики Лідена

У моделі, яка описує місцеву цифрову політику через аналіз сайтів муніципалітетів та їхнього сприйняття у Швеції, врахована видимість інформації на сайтах, а також інші фактори, що можуть впливати на взаємодію читачів із сайтами: середній прибуток та освіта (передбачається,

що більш освічені громадяни та ті, що мають більший прибуток, активніші у цифровій політиці). Взаємопов'язаними також є кількість населення та його фінансова спроможність, оскільки інструментарій цифрової політики може коштувати грошей. Звісно, не можна обійтися і без врахування кількості громадян, що мають доступ до мережі. І останнім фактором є кількість населення, що бере участь у голосуванні. Ця низка факторів вимірюється, і відповідно до цього робиться висновок щодо ефективності цифрової політики [212]. Тут також цифрова політика ставиться у залежність до низки показників, що характеризують суспільство, тим не менш, залежно від зміни показників, отримуємо й різну інтенсивність цифрової політики, що дає змогу, наприклад, виміряти політику різних держав. Тим не менш, оскільки показники не стосуються текстів (вимірюється тільки видимість), ми можемо мати високі показники цифрової політики як в авторитарних державах (наприклад, із значною часткою населення, що має доступ до інтернету), так і в демократичних. І високі показники цифрової політики не обов'язково свідчитимуть про демократизацію чи авторитаризацію.

Оновлена каскадна модель

Каскадна модель активації мережі була запропонована Р. Ентманом. У ній автор пропонував розглянути циркуляцію фреймів і зазначав, що саме еліти виробляють їх (у випадку Ентмана – еліти демократичної та республіканської партій), ЗМІ транслують їх своїй аудиторії, а от суспільство сприймає. При цьому зворотній зв'язок як від ЗМІ до еліт, так і від суспільства до ЗМІ чи від суспільства до еліт є посереднім (у перших двох випадках) і слабким – в останньому.

Оновлена каскадна модель, яку пропонують Р. Ентман та Н. Ушер дозволяє показати нові зв'язки, фрагментаризацію аудиторії під впливом цифровізації. Кожна з аудиторій долучається до однієї із мереж, при цьому зв'язок між аудиторіями дуже слабкий (див. рис. 1.6.).

Тут еліти можуть використовувати як власні ідеологічні медіа, так і звертатися до публіки напрямую, при цьому також можуть поширювати свої

повідомлення через традиційні ЗМІ, які є безсторонніми, відповідно до стандартів. Між собою взаємодіють також представники аудиторій. Між партіями та ідеологічними медіа також встановлюються різні типи зв'язків: між республіканцями та ідеологічними медіа – сильні, між демократами та ідеологічними медіа – слабкі. Більш сильними є зв'язки між аудиторією демократів та мейнстрімними ЗМІ, ніж між республіканською аудиторією і мейнстрімними ЗМІ, так само зі зв'язками між мейнстрімними ЗМІ та елітами. «Платформи послаблюють зв'язки між традиційними ЗМІ та елітами і публікою і зміцнюють нові ідеологічні медіа» [153].

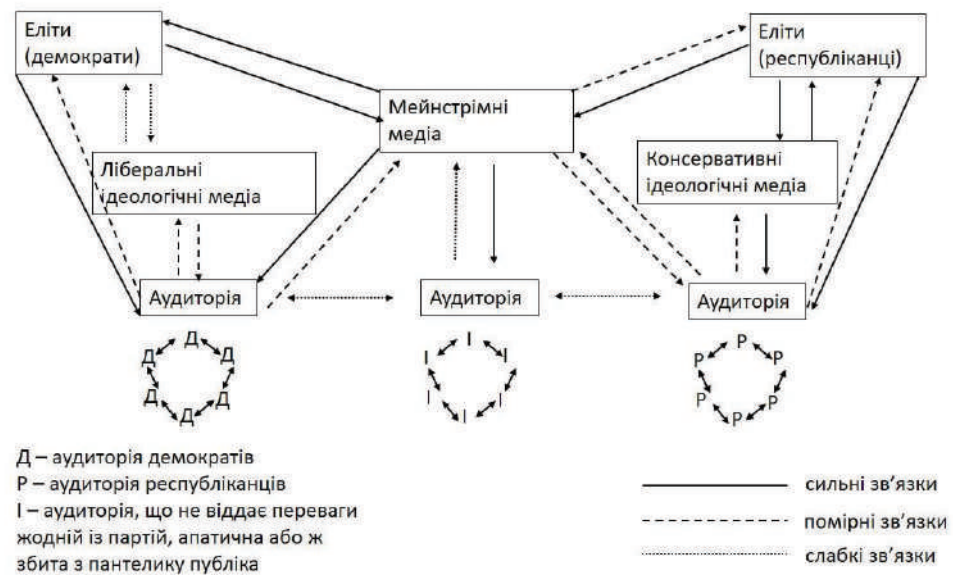


Рис. 1.6. Оновлена каскадна модель

За цієї моделі участь аудиторії, медіа та еліт не є паритетною: еліти продовжують домінувати і, оскільки аудиторія фрагментована, контролювати порядок денний, визначаючи, яким чином «обрамляти» повідомлення. Кожна аудиторія отримує різну картинку, і при цьому під питанням опиняється фактор громадської думки, адже раніше, коли аудиторія традиційних ЗМІ отримувала приблизно однакову інформацію, вплив на еліти у демократичних країнах міг бути більш значним. Тепер, навпаки, аудиторія більш поляризована.

Цю ж модель можна застосувати не тільки для цифрової політики США, але й до цифрової політики інших держав. Аналогічно, як у випадку моделі передвиборчої комунікації та політичної участі, можна вимірювати зв'язки між елітами, аудиторіями та медіа, оцінюючи таким чином стан мереж та їхню потужність. Передбачаємо, що більш впливовими будуть ті, хто накопичив більше цифрового капіталу.

Однак, якщо подивитися на цю модель з точки зору *issue publics* та віральної політики, то аудиторії, ідеологічні медіа та еліти не обов'язково можуть утворюватися довкола партій. Звісно, якщо говорити про традиційну партійну систему, як от у США чи Великобританії, це є цілком можливо. Але у випадку держав із перехідними режимами, де політичні інституції є слабкими, цифровими політичними акторами можуть виступати не тільки партії. І не тільки політики. Таким чином, кількість цифрових політичних акторів може ставати більш широкою. При цьому не всі еліти покладатимуться тільки на мейнстрімні ЗМІ. Особливо актуальним це буде в деяких державах із слабкими незалежними ЗМІ.

Отже, огляд моделей, в яких визначається місце технологій у політиці, дозволяє стверджувати, що у зв'язку із постійною цифровізацією, моделі постійно модифікуються, і універсальної моделі цифрової політики наразі немає.

Тим не менш, встановлено взаємовпливи між політичним дискурсом, практикою та технологіями (модель NeMT), що дозволяє стверджувати про постійну модифікацію дискурсу і технологій та інтенсифікацію цього процесу у зв'язку із цифровізацією, постійною появою нових акторів, конкурентністю, вразливістю мереж та ін. Окрім цього, визначено, що важливим є і використання технологій політичними акторами (модель CNeMT). Взаємодію політичних акторів та технологій конкретизовано у шістьох моделях впливу цифрових технологій на політичний процес: завдяки ІКТ може формуватися потужна публічна сфера, долучатися до участі можуть як традиційні, так і віртуальні організації, громадяни отримують

можливість впливати прямо на політичних акторів (без посередництва організацій чи ЗМІ), а політичні організації також на пряму комунікувати із прихильниками, моніторити потреби громадян. Завдяки моделі передвиборчої комунікації та політичної участі деталізовано процес формування політичних знань та політичної участі, а також введено у цей процес цифрові ЗМІ та обмін повідомленнями в онлайні. Модель кібер-партій дозволяє описати процес цифровізації і його вплив на політичні еліти, що змушені кардинально змінювати структуру партій, інститут членства, підхід до агітації та збору коштів, партійні канали комунікації. У моделях передвиборчої кампанії та моделі кампанії, ініційованої громадянами, описано інструментарій, який може використовуватися політиками та громадянами, що підтримують ту або іншу партію. Через модель простору колективної дії можна визначати типи зв'язків, що лежать в основі певної колективної дії, а також режим участі. У моделі місцевої цифрової політики використання цифрових технологій місцевою владою пов'язується із факторами прибутку та освіти громадян. І нарешті оновлена каскадна модель пропонує поглянути на політичну взаємодію, що вибудовується довкола політичних партійних еліт і призводить до фрагментації аудиторії.

Тим не менш, невисвітленим лишається питання використання цифрового інструментарію політичними акторами і, головне, ефекти від такого використання. Уточнення потребує і склад акторів, залучених до цифрової політики, роль громадянського суспільства. Чи справді й досі система лишається ієрархічною, і за допомогою цифрових технологій громадянське суспільство не здатне долучитися до процесу ухвалення політичних рішень?

Ідеальна модель цифрової політики

Підсумовуючи викладене вище та орієнтуючись на переваги та недоліки запропонованих моделей цифровізації політики, пропонуємо власну ідеальну модель цифрової політики (див. рис. 1.7.).

В офлайновому середовищі політичні еліти використовують ЗМІ,

оскільки ті мають цінний ресурс – масову аудиторію. Тим не менш, цифровізація призводить до того, що масова аудиторія поступово фрагментаризується, адже потенційно кожен може створювати свою мережу, тож із використанням цифрового інструментарію можуть утворюватися численні мережі користувачів (МК). Цифрові політичні суб'єкти (ЦПС) для боротьби за владу, для впливу на ухвалення рішень мають використовувати цифрові технології вже не для охоплення масової аудиторії, а для розбудови мереж через мобілізацію все більшої кількості МК. При цьому МК утворюються на різних платформах, тому недостатньо буде охопити тільки ті мережі, які існують на одній із них, приміром, у «Фейсбучі».

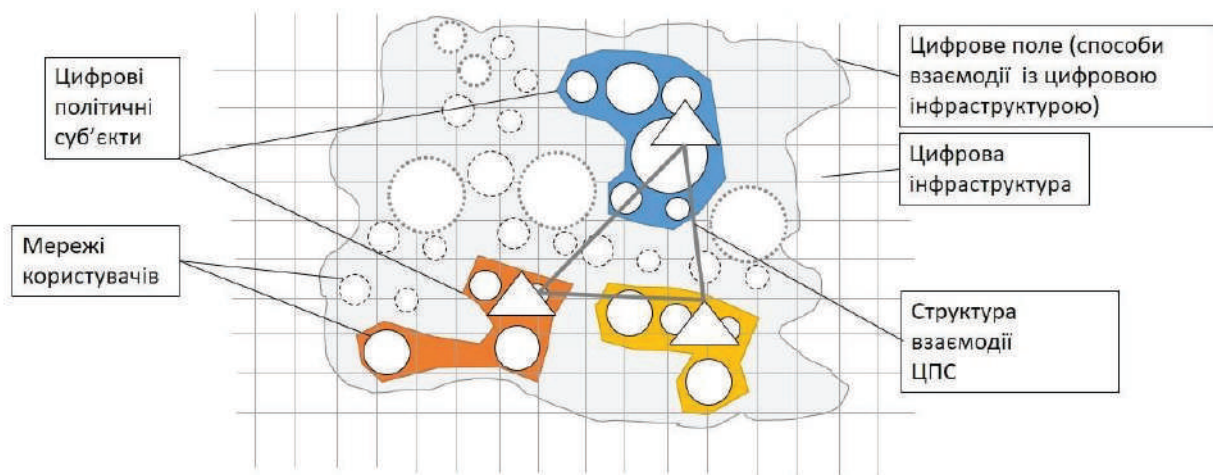


Рис. 1.7. Ідеальна модель цифрової політики

За таких умов конвергентність (інтеграція мереж різних типів) та наявність горизонтальних шляхів для політичної взаємодії (що дозволяють утворювати не старі ієрархічні, а мережеві структури для політичної взаємодії, зокрема з урахуванням внеску кожного вузла мережі) є базовими цифровими можливостями. Сама по собі наявність цих компонентів (конвергентності та горизонтальних шляхів) не впливає на цифрову політику кардинальним чином, оскільки у переважній більшості випадків вони наявні.

Але цифрове поле (наявні традиції політичної взаємодії у мережі/мережах) цих держав не сприяє інноваційному використанню цих технологій (для чого потрібна участь якомога більшої кількості політичних

акторів, конкуренція між ними). Так зможемо розмежувати наявний інструментарій і його використання, або ж розподілити цифрову політику із значним цифровим розривом (є інструментарій, але способи використання цифрової інфраструктури не є інноваційними), і з незначним цифровим розривом (є інструментарій і є активне, інноваційне використання технологій).

Припускаємо, що інноваційне використання технологій може бути наявне як у випадку авторитарних, так і демократичних дискурсів, і розмежувати їх можна буде на рівні розбудови мереж. Передбачаємо, що для демократичних дискурсів притаманна тенденція до розбудови розгалужених, децентралізованих мереж. Усі актори намагаються використовувати мережі користувачів, мобілізувати їх. Оскільки мережеві структури є дуже вразливими і несталими, у демократичних суспільствах спостерігатиметься швидка змінність цифрових політичних суб'єктів. А також із часом можливе проникнення у цифрові форуми зарубіжних цифрових гейткіперів (і використання ними потенціалу МК). Натомість в авторитарних дискурсах спостерігатимемо конструювання мереж іншого типу, структура яких різнитиметься. Зокрема, утворюватимуться переважно централізовані мережі, де ЦПС пов'язані із одним вузлом, але не пов'язані між собою. Наприклад, мережа, утворена довкола фігури авторитарного лідера, та мережа, утворена довкола фігури головного опозиціонера. Відповідно, через принципово відмінну структуру взаємодії змінності цифрових політичних суб'єктів не спостерігатиметься.

Підсумуємо: отже елементами моделі є цифрове поле, що впливає на використання певних способів взаємодії цифрових політичних суб'єктів із цифровою інфраструктурою; цифрова інфраструктура – низка інструментів для інтеграції мереж; мережі користувачів – спільноти громадян, що опановують та застосовують цифрові технології/інструменти для досягнення спільних цілей, самоврядування; цифрові політичні суб'єкти, що інтегрують ці мережі для здійснення політики.

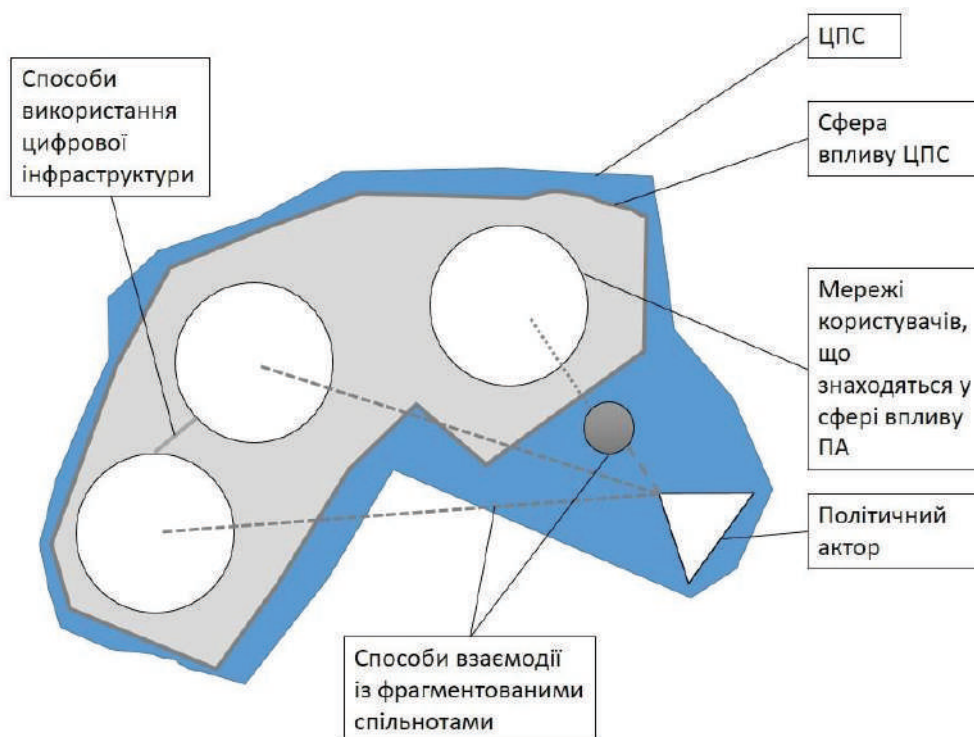


Рис. 1. 8. Структура цифрового політичного суб'єкта

Визначимо також структуру цифрового політичного суб'єкта (див. рис. 1.8.). До неї входить політичний актор, який використовує різні способи взаємодії (опосередковані та неопосередковані) із мережами користувачів для того, щоб мобілізувати їх до власної сфери впливу, а також продукує новий тип політичного контенту, що поширюється за принципом віральної політики. Поширення такого контенту може бути визначене через аналіз способів використання цифрової інфраструктури.

ВИСНОВКИ ДО ПЕРШОГО РОЗДІЛУ

Отже, внаслідок аналізу останніх досліджень було продемонстровано, що глобальна цифровізація уможливорює появу нових політичних акторів (цифрових політичних суб'єктів), що прагнуть контактувати між собою в обхід державних кордонів, формальних інституцій та традиційних каналів комунікації. Це призводить до постійного удосконалення технологій і

постійної активності цифрових політичних суб'єктів у тому, щоб удосконалити цифровий інструментарій. Ці суб'єкти використовують мікроевнески користувачів та їхні мікромережі як ресурс для накопичення та утримання уваги. Відповідно, змінюється і політичний процес, що знаходиться у постійному стані несталої рівноваги.

Таким чином, було підтверджено гіпотезу №1: дискурс глобальної цифровізації стимулює виникнення цифрової політики, що є його іманентною властивістю, зумовлює утворення здатного до самоорганізації цифрового поля, детермінує інтеракції політичних акторів (цифрових політичних суб'єктів) та визначає способи їхньої взаємодії із цифровою інфраструктурою, фрагментуючи публічну сферу політики.

На основі виокремлених складових цифровізації політики було створено ідеальну модель цифрової політики, в межах якої розроблено взаємозв'язки між складовими. Зокрема, визначено, що для ідеальної моделі важливим є цифрове поле, що визначає способи взаємодії цифрових політичних суб'єктів із цифровою інфраструктурою для розбудови мереж.

Відтак, визначаючи ці мережі, а також окремі показники моделі, а також характеристики цифрового політичного суб'єкта, можна визначити ступінь впливу цифровізації на характер політичного процесу відповідних країн та визначити особливості політичних процесів відповідних країн, що відбуваються під цим впливом.

Основні положення цього розділу відображено також у авторських публікаціях (див [82; 88]).

РОЗДІЛ 2

ФОРМАЛЬНА МОДЕЛЬ ЦИФРОВОЇ ПОЛІТИКИ

У розділі надано опис побудованої автором формалізованої комп'ютерної моделі цифрової політики на підставі виявлення її структурних елементів. Зазначено, що модель надає можливість здійснення кількісного аналізу процесу цифровізації державної політики (адаптації до цифровізації). Запропоновано формальні показники структурних елементів цифрової політики, окреслено індикатори цифровізації політики, що фіксуються у вербальному політичному тексті, визначено показники трансформації форматів та структури політичних текстів, а також описано алгоритми обробки та аналізу політичних текстів за допомогою комп'ютерних програм.

Структурними елементами формалізованої комп'ютерної моделі цифрової політики визначено сукупність цифрових політичних суб'єктів та структуру їхніх інтеракцій. А також до моделі включено характеристики цифрового політичного суб'єкта: способи використання цифрової інфраструктури, способи цифрової взаємодії із фрагментованими спільнотами та способи освоєння політичного простору.

2.1. Вербальний політичний текст як індикатор цифровізації політики

Згідно з інформаційно-кібернетичною моделлю К. Дойча, політичну систему можна визначити через мережу комунікацій та інформаційних потоків. Однак за часів цифрової культури важливою стає не тільки комунікація та інформація, яку отримують та обробляють різноманітні політичні структури, але й поява численних засобів інформації та комунікації, які постійно модернізуються, та, як було зазначено, використання або ж впровадження цих засобів у політичний процес, що знаходиться у постійному стані несталої рівноваги. При цьому традиційні

мережі комунікацій співіснують з новими, що визначається як «гібридна медіа система» [128]. Відповідно до вищезазначеного, припускаємо, що політика держави у доцифровому середовищі за низкою показників має принципово відрізнятися від сучасної цифрової політики. Адже йдеться про принципово новий тип політики, що сприяє постійному удосконаленню цифрового інструментарію, формуванню нових цифрових політичних суб'єктів, розбудові мереж та ін. Отже, важливо знайти індикатори, що зможуть показати як процес зародження цього нового типу політики, її трансформацію і сучасні засади. Відповідно, визначаючи її, описуючи її окремі елементи та зв'язки між ними, можна також визначити різні типи цифрової політики у державах, різні шляхи адаптації до цифровізації.

Оскільки для дослідження цифровізації політики важлива не наявність цифрового інструментарію, а саме його використання для розбудови мереж, вивчатимемо цифрові політичні тексти, які мають трансформуватися відповідно до «структури цифрових можливостей» Д. Крейса або ж у «цифрових практиках» Дж. Хофф та К. Шилі. Услід за Б. Монро та Ф. Шродтом вважатимемо політичний текст «артефактом політичної поведінки» [236, с. 351]. Тут матимемо на увазі ще й точку зору Т. ван Дейка, який зазначає, що політика (індивідуальні політичні уподобання, політика партії або ж політична система) промовляє через текст. Наприклад, депутат, що виступає у парламенті, говорить з одного боку як індивідуальність, виражаючи власні політичні переконання «унікальним способом в унікальному контексті». Але, з іншого боку, цей депутат представляє певний політичний інститут (парламент), є членом певної партії, яка, можливо, знаходиться в опозиції до іншої партії чи ж до уряду. Відповідно, в його чи її промові можна знайти не тільки індивідуальне, але й групове – через відстоювання інтересів певної спільноти. До того ж, депутат є інструментом певної політичної системи, наприклад, демократії, а отже, і це так само відображатиметься у її чи його тексті [298, с. 204]. У нашому випадку сподіватимемося знайти такі індикатори, що дозволять через політичний

текст окреслити трансформацію політики під впливом цифровізації.

Оскільки завдяки технологіям доступною є значна кількість політичних текстів різних жанрів, архівів, документів, написаних різними мовами, актуалізується важливість компаративного аналізу із використанням комп'ютерних методів для аналізу цих текстів [220, с. 255]. І тут важливим буде підхід до політичних текстів як до нескінченної, неструктурованої бази даних, що постійно оновлюється у значних обсягах (у межах сучасної концепції «big data/ великих даних» (див також [299])). У цій базі даних політика так само промовляє через текст, проте важливими стають не стільки індивідуальні політичні артикуляції (інтерв'ю, акції, політичні програми, політичні новини, політична публіцистика), скільки увесь масив даних, що виробляється у режимі 24/7.

У цьому плані важливо зрозуміти, яким чином здійснюються дослідження, пов'язані із використанням комп'ютерних програм для аналізу політичних текстів. Огляд останніх досліджень дозволяє стверджувати, що найбільш популярним матеріалом виступають політичні промови та маніфести, соцмережі (акаунти політиків та ЗМІ), політична аналітика/публіцистика. Також комп'ютерні програми дозволяють охопити значні періоди та здійснювати компаративний аналіз використання цифрового інструментарію в різних країнах або ж різними політичними силами.

Латиноамериканські вчені П. Лопес-Лопес та Х. Васкес-Гонсалес використовували комп'ютерні методи для аналізу цифрової політичної повістки, зокрема вивчали офіційні акаунти у Твіттері двох головних кандидатів з Аргентини, Перу, Еквадору, Гондурасу та Чилі під час президентських виборів упродовж 2015-2017 років. За допомогою програм, написаних мовою Python, окреслювалися тематичні повістки політиків (пріоритети, пошук типових патернів поведінки), що дозволило авторам зауважити відсутність цифрової повістки у цих країнах (тобто політична взаємодія зосереджена на інших майданчиках або відбувається не за

правилами соцмереж, що знижує ймовірність поширення цього контенту). За спостереженнями дослідників, політики, як правило, не використовують притаманні соцмережам способи подачі матеріалу [217, с. 1211]. Цей же підхід використано і у роботі щодо твіттер-акаунтів провідних телеканалів у тих самих країнах: таким чином вдалося зіставити тематичні повістки кандидатів та ЗМІ: масмедіа більше зосереджувалися на змагальному компоненті, при цьому політична інформація відходила на другий план. Також автори дійшли висновків про зв'язок між політичною та медійною системами [216].

Схожий підхід використовується і для вивчення використання релігійної тематики окремими партіями. Комп'ютерний аналіз у цьому випадку дозволив опрацювати передвиборчі маніфести п'яти західноєвропейських партій, починаючи із 1980 року. І показати, що релігійна тематика все більш активно використовується у боротьбі партій. При цьому її застосовують не тільки праворадикальні партії, що позиціонують себе як захисники християнства, але й мейнстрімні партії [269]. Передвиборчі маніфести також вивчалися за допомогою комп'ютерного аналізу для вивчення подачі теми незалежності Шотландії. Це дає змогу вимірювати зміну уподобань виборців [180].

Комп'ютерний аналіз допомагає виміряти і погляди та політичну ідеологію. Це поширений напрям, так званий Vote Compass «компас для голосування» [299]. Використовуючи окремі маркери у політичних текстах, наприклад, слово «податки» та аналізуючи специфіку його вживання, можна визначити політичну позицію партії, що стає особливо важливим у наш час, коли політична ідеологія розмивається, а партії можуть використовувати гібридну ідеологію, добираючи ті ідеологеми, які є більш популярними у аудиторії (у межах тієї ж таки «вірусної політики»). «Компас для голосування» дозволяє через аналіз текстів розташовувати певну партію чи певний політичний текст на шкалі за віссю «у» (ліві/праві), «х» (прогресивні/консервативні) [299, с. 11].

З-поміж схожих досліджень відзначимо також роботу Д. Коффі, який вивчав промови губернаторів США. Він кодував речення у промовах як ліберальні, консервативні та неідеологічні. Для того, щоб обрати ліберальні або ж консервативні речення, дослідник укладав словники. Наприклад, якщо у тексті про освіту траплялося слово «account», воно зараховувалося як показник консервативної ідеології, оскільки у дебатах щодо освіти республіканці часто зазначали, що вчителі та шкільна адміністрація мають бути відповідальними («accountable») за оцінки, які учні отримують під час стандартизованого тестування [131]. Цей підхід дозволив Д. Коффі чітко розмежувати губернаторів так само згідно їхньої ідеології. Із використанням напрацювань дослідника у подальшому можливо моделювати державну політику і політику загалом.

Зазначимо, що в Україні прикладом використання «компасу для голосування» може вважатися проєкт iVote («Я обираю»), який використовує базу даних політичних програм і дозволяє користувачам обрати ту партію/політика, які справді відповідають його/її уподобанням [30].

Окрім «компасу для голосування» існує також програмне забезпечення Wordfish, яке вимірює політичні позиції через аналіз політичних дискусій. Воно, наприклад, дозволяє порівняти те, що певний політик сказав, із тим, що відомо про його політичну позицію. Так досліджувалися промови членів Європарламенту, тексти зіставлялися із ідеологіями їхніх національних партій. Було визначено, що у дебатах про біженців та пошук притулку, окрім правих/лівих орієнтацій партій, важливим фактором був також час вступу в ЄС (з'ясувалося, що члени Європарламенту із Центральної та Східної Європи, а також Європейської народної партії найчастіше обирають аргументи на користь безпеки у міграційній політиці [163]).

Ще одним прикладом може бути дослідження Н. Анстїда, який вивчав обговорення ідеї економії у британській політиці протягом 2003-2013 років, щоб побачити, чи «призводять моменти кризи до переформулювання ідей». Через використання комп'ютерних методів йому вдалося показати

трансформацію ідеї економії, її відмінне розуміння до кризи у 2008 році і після. Матеріалом стали публікації аналітиків із різними політичними уподобаннями. Дослідник вираховував частоту появи слова «austerity» (економія) у «лівих» і «правих» аналітиків, порівнював добір мови, а також використовував аналіз відповідності (correspondence analysis), представляючи результати у графічній формі. Це дало змогу показати, що ідея економії до 2008 року розумілася як дещо, що було актуальне для Великобританії в минулому, або ж як практика, яку використовують в інших країнах. А після кризи інтерпретація змінилася, а сама ідея використовувалася аналітиками для своїх власних цілей, що базувалися на їхніх ідеологічних уподобаннях [114].

У політичних дискусіях досліджується також сприйняття політичної географії. Наприклад, М. Ітон вивчав використання метафор британськими парламентарями щодо Співдружності (блок із 54 країн, Співдружність очолює королева Єлизавета II) після Брекзиту. Авторіві вдалося виокремити два способи розуміння блоку: консерватори демонстрували позитивне ставлення, говорячи про співдружність як гармонійну, процвітаючу «родину націй» – альтернативу до ЄС, а інші політики, навпаки, ставилися до блоку критично, зображуючи його як дискримінаційний, такий, що не може захистити права людини у деяких країнах [151].

Схожим дослідженням є вивчення політичних амбіцій у дискурсі, зокрема дискусія щодо можливого приєднання Китаю до Транстихоокеанського партнерства. Тут за допомогою комп'ютерного аналізу вивчалось висвітлення цієї теми у новинах протягом 2008-2018 року. Автори показали, як політичні еліти використовують політичні амбіції для того, щоб обґрунтувати упровадження обраного внутрішньополітичного курсу [213].

Ще один напрям у межах вивчення політичних дискусій – аргументація, яку також можливо окреслювати із допомогою комп'ютерного аналізу. Подібне дослідження було здійснено на матеріалі дебатів щодо

кризи у Греції (2009-2015). Автори дослідження С. Ладі та В. Цагкроні описували процес приписування провини під час дискусій, порівнювали аргументацію членів парламенту та лідерів партій. Категоріями аналізу виступили «народ» (у розумінні «ми» як «народ»), позиції щодо наявної політичної ситуації (консенсус чи анти-істеблішмент), позиції щодо ЄС та позиції щодо меморандуму (за чи проти). Авторам вдалося показати різницю в аргументації, що вживається членами парламенту та лідерами партій (більш радикальна у останніх) та у позиціях партій, що знаходяться при владі (приписування провини майже не використовується) [207]. У ще одному схожому дослідженні вивчаються пошуки нового визначення для Європи із використанням контраргументації щодо гуманітарної кризи в ЄС у 2015-2016 роках. Це дозволяє показати стратегії, що використовуються популістськими партіями «Національний фронт» (Франція), «Фідес» (Угорщина) та «Альтернатива для Німеччини» [254].

Окремої уваги заслуговує методологія, яку пропонує Е. Котов, що не зупиняється на сталому словникові, а досліджує політичний дискурс через вузлові точки або привілейовані знаки, визначаючи «поняття, яке не має суворо заданого значення, але виступає ключовим в організації дискурсивного простору для певного ладу» [42, с. 79].

Отже, як правило, дослідники, що використовують комп'ютерні методи дослідження, укладають для цього спеціальні словники, що у подальшому дозволяє відстежувати інтенсивність того або іншого показника, зіставляти показники тощо. При цьому дослідження із використанням комп'ютерних програм, як правило, охоплюють тільки соціальні мережі або ж незначні періоди, що не дозволяє показати трансформацію традиційних політичних текстів під впливом цифровізації (таким чином завдання не ставиться). Більшість робіт зосереджені на незначних періодах, лише деякі охоплюють більше, ніж десять років. Щодо політичних текстів, не є достатньо репрезентованим такий класичний формат, як політичні новини (ці новини вивчаються у ЗМІ, але у цифровий період не розглядається питання

виробництва або ж опанування цього формату саме політичними акторами).

Для того, щоб охопити ці питання, а також детальніше вивчити проблему функціонування цифрових політик держав, формалізуємо модель, запропоновану у першому розділі (див. рис. 2.1.).



Рис. 2.1. Формалізована комп'ютерна модель цифрової політики

За допомогою формалізованої комп'ютерної моделі можливо буде відстежити:

- специфіку еволюції цифрової політики (адаптацію до цифровізації), зокрема поетапну трансформацію ЦПП влади (офіційна цифрова практика, зрізом якої вважатимемо політичні новини сайту президента) та масмедіа (як політичного інституту, що у процесі цифровізації змінив свою роль гейткіпера, генератора політичних новин та ін); для опису та аналізу цього процесу введемо низку індикаторів, а також зможемо створити періодизацію цифровізації політики;
- встановити взаємовпливи між масмедійною цифровою практикою та офіційною або їх відсутність, виокремити типи трансформацій практик та змодельовати різні типи цифрових політик держав.

Для того, аби описати процес цифровізації політики, формалізуємо модель цифрової політики, врахувавши показники, на основі яких продемонструємо, які структурні елементи цієї моделі піддаються

трансформації і як саме, якщо піддаються.

Структурними елементами моделі цифрової політики вважатимемо:

Сукупність цифрових політичних суб'єктів (політичні суб'єкти та інститути), що за часів цифровізації стають мережевими вузлами, довкола яких вибудовується низка зв'язків із фрагментованими спільнотами. Припускаємо, що склад, типи політичних акторів, їхнє співвідношення змінюються на кожному етапі цифровізації. Через «публічних акторів як носіїв публічності, що функціонують в умовах конкретних політико-адміністративних режимів і мають свої інституційні форми, ресурсні можливості і поля взаємодії, можна оцінити сутність політичних процесів на різних рівнях» [97, с. 15].

Відповідно, видозмінюються не тільки процедура формування цифрових політичних суб'єктів, а й самі мережі. Зокрема, це можна продемонструвати за низкою кількісних індикаторів. Потенціал до взаємодії цифрових політичних суб'єктів також може бути врахований: важливо визначити політичних акторів, що домінують у цифрових практиках та ймовірні зміни характеру цього домінування на різних етапах цифровізації. Домінування можна показати через співвідношення уваги до провідних політичних гравців, зокрема, влади та опозиції. Адже «відхилення від демократії збільшує дистанцію між двома конкуруючими/конфліктуючими провладною та опозиційною партіями» [14, 5]. І тут причиною збільшення/зменшення дистанції бути не тільки демократизація/авторитаризація, але й цифровізація, що трансформує політичні взаємовідносини. Окремо можливо відстежити появу і принципи згадуваності у політичному тексті постійних і непостійних акторів. Адже цифровізація передбачає появу нових комунікаційних платформ та демократизацію доступу до них, відтак одним із основних питань буде наявність у цифровому форумі значної кількості політичних акторів, їхня змінюваність та ін. Окремо це дасть змогу продемонструвати «транзит гегемоній», які створюють політичні інтереси Е. Лаклау та Ш. Муфф [206].

Структуру взаємодії цифрових політичних суб'єктів можна буде продемонструвати через наявність чи відсутність контактів між ними, а також через встановлення різних типів мереж, які утворюються внаслідок цієї взаємодії (децентралізовані, централізовані, розпорошені).

Додатково за допомогою формалізованої комп'ютерної моделі можна проілюструвати ключові характеристики цифрових політичних суб'єктів, а саме:

Способи освоєння політичного простору. Припускаємо, що за часів цифровізації може розширюватися не лише кількість політичних акторів, що взаємодіють один із одним, але й трансформуватиметься сам політичний простір, оскільки глобалізовані цифрові політичні суб'єкти зможуть використовувати потенціал національної цифрової інфраструктури. Це можна відстежити через появу географічних вузлів, довкола яких також вибудовуються мережі. До того ж, за часів цифровізації дискурс потенційно може тяжіти до всеохопності, оскільки за допомогою цифрових технологій взаємодія можлива без урахування відстані та кордонів держав, а сама всесвітня мережа замислювалася Т. Бернерсом-Лі як така, що у кінцевому результаті через гіперпосилання пов'яже усі наявні у світі документи – оцифровані й завантажені у мережу [7]. Тим не менш, на кожному етапі трансформації політичний простір вибудовується на основі певної ієрархії (розподіл сил, ресурсів та ін). Або ж може бути описаний через поняття структури, що сама себе структурує, диктує умови розвитку для учасників або частин даної системи [44, с. 24]. Відтак, аналізуючи просторові межі ЦПП окремих держав, важливо встановити не тільки його розширення/звуження, але й певний порядок розподілу сил усередині них. Виокремлювати просторові межі можна через політичних акторів (внутрішніх або ж вітчизняних та зовнішніх – зарубіжних). Проте важливо звернути увагу й на конструювання глобального чи локального простору у політичних ЦПП (переважання внутрішнього чи зовнішнього порядку денного). Адже трансформація світопорядку призводить до того, що

«політичні гегемонії» вибудовуються за іншою – мережевою логікою. Аналізуючи окремі індикатори, встановимо, чи відображується вона у дискурсі і чи трансформується він під її впливом. Ще один аспект – це згадана концепція політичного простору С. Бондаренка [9]: цілком можливо, що певні ЦПП через включеність до глобального простору стануть більш вразливими (рецесивними), а деякі, навпаки, зможуть нав'язувати іншим державам свою «політичну географію», використовуючи цифрову інфраструктуру цих держав.

Способи використання цифрової інфраструктури у межах ЦПП. Визначати ці норми можливо через політичну мову, в якій вони експлікуються. Як уже зазначалося вище, важливо, щоб політичний контент, який виробляється цифровими політичними суб'єктами, поширювався через численні мережі, аби внаслідок цього вони були інтегровані та мобілізовані до сфери впливу того або іншого суб'єкта. У цьому плані визначальну роль відіграє цифрова інфраструктура. Зокрема, той фактор, чи використовують її численні мережі для того, щоб поширювати меседжі між собою. Схема виглядатиме так: цифровий політичний актор розробляє віральний контент, а мережі користувачів із використанням цифрових технологій поширюють його. Тобто наявність або відсутність вірального контенту для нас будуть свідченням інтенсивності використання цифрової інфраструктури. Отже, цифрове поле детермінує породження нових норм політичної взаємодії, які сприятимуть вірусному поширенню політичного контенту.

Способи цифрової взаємодії із фрагментованими спільнотами, які трансформуються під впливом цифровізації. Іншими словами, відбувається перехід від опосередкованої взаємодії політичних акторів із масовою аудиторією до прямої взаємодії із фрагментованими спільнотами. Пропонуємо відстежувати це через трансформацію форматів та структури політичних текстів (тут покладаємося на спостереження Маклюєна щодо того, що медіа змінює меседж – у нашому випадку його формати та структуру). Способи цифрової взаємодії із фрагментованими спільнотами

визначатимуться і через гіпертекстуальність, посилення на інші цифрові платформи, а також інтертекстуальність, що свідчитиме про виробництво повідомлень, що можуть передаватися фрагментованим спільнотам напряду (через цитування). А також – через використання «старих», офлайнових форматів (наприклад, прес-релізів), масмедійність (використання ЗМІ для поширення контенту) і соціальних мереж.

Виокремивши структурні елементи цифрової політики, перейдемо до обґрунтування та опису кожного із них, індикаторів та алгоритмів їхнього виявлення.

Сукупність цифрових політичних суб'єктів

Першою ознакою цифровізації політики держави вважатимемо зміну у репрезентації політичних акторів – активних учасників політичної взаємодії та розбудови мереж у цифровому світі. Проблема репрезентації політичних акторів доцифрової епохи є достатньо вивченою. Тут назвемо лише основні проблемні моменти, які б мали змінитися із подальшою цифровізацією.

По-перше, наявність так званої «ієрархії доступу» [115], згідно з якою більш видимими у дискурсі є найбільш статусні, впливові, заможні політичні актори. Відтак, існує суттєвий дисбаланс між представленістю політичних акторів, а отже, політичний дискурс держави неминуче стає викривленим. Горизонтальні зв'язки не є задіяними, розбудова мереж не здійснюється.

По-друге, «інформаційна гегемонія» [46], за якої у політичних текстах різних держав, у тому числі демократичних, більше репрезентований офіційний порядок денний через зв'язок між офіційними політичними інститутами, великим бізнесом та масмедіа.

По-третє, «індексна теорія» [121], згідно з якою альтернативні позиції у політичних текстах представлені незначною мірою, а для того, щоб вони стали поміченими масмедіа, їх має оприлюднити джерело, що має вплив та статус.

Тож незважаючи на нормативну базу, що орієнтує демократичні інститути на збалансоване представлення інтересів різних політичних

акторів, а також врахування інтересів суспільства, це завдання не досягається повною мірою у доцифрову епоху, в результаті чого громадськість мінімально представлена у політичних текстах, отримує неповну і викривлену інформацію про діяльність політичних акторів, не має змоги представляти свої погляди самостійно.

Поява інтернету і викликана ним диверсифікація засобів створення та поширення контенту мали б кардинально змінити ситуацію. Зокрема, передбачалося, що «піраміда доступу», «інформаційна гегемонія» тощо. будуть зруйновані, оскільки модель one-to-many, за якої канали комунікації контролює обмежена кількість осіб, яка й формує порядок денний, змінює модель many-to-many (за якої всі можуть говорити до всіх). Також наголошувалося на тому, що через нові формати – форуми, блоги, пости у соціальних мережах та ін. – громадськість зможе долучатися до формування порядку денного. Однак, як уже зазначалося, проблеми доцифрової доби можуть і не вирішуватися через низку перепон.

Відтак, говорячи про політичних акторів, маємо дослідити, наскільки змінилась їхня репрезентація у ЦПП, її характер, співвідношення згадуваності різних цифрових політичних суб'єктів (збалансованість), постійність уваги, що є принципово важливою під час «економіки уваги» та ін. Важливо буде також побачити, чи змінюється склад акторів (чи є ознаки появи «неунітарних акторів», «глобалізованих/ транснаціональних еліт», транснаціональних корпорацій, цифрових платформ), а також, чи є ознаки «антиінституційного повороту» (тобто які саме інституції – традиційні чи мережеві – є присутніми). Також, маючи на увазі трансформацію політики під впливом цифровізації, з'ясуємо, чи можна, внаслідок аналізу динаміки цих індикаторів з 2005 до 2019 року говорити про більший ступінь диверсифікації ЦПП, інтенсифікацію політичної взаємодії, трансформацію підходів до розбудови мереж, зміну типів мереж та ін.

Виокремлюватимемо два типи політичних акторів: політичних суб'єктів та політичні інститути.

Фіксація політичних суб'єктів

Фіксувати репрезентацію політичних суб'єктів будемо не просто через його/її називання у тексті, а саме через використання прізвища. Факт використання прізвища говоритиме про упізнаваність, закріплення цього суб'єкта на постійній основі у ЦПП, а отже, потенційну здатність до розбудови мереж. Таким чином, розрізнятимемо декілька варіантів згадуваності:

- *Коломойський каже, що із Зеленським не бачився, але привітав його по SMS* – Коломойський, Зеленський (прізвища)

- *Юрист Коломойського став главою Адміністрації президента Зеленського* – Коломойський, Зеленський (прізвища)

Якщо у першому випадку названі політичні суб'єкти збігаються із реальними політичними акторами, то у другому випадку – ні. Йдеться про юриста Коломойського (Богдана), прізвище якого ще не є упізнаваним і не закріпилося у цифровій практиці.

Ще одним варіантом подібної конструкції є: «У Богдана заявили...». У цьому випадку йдеться про поширення політичного повідомлення посадових осіб, прізвища яких також не є упізнаваними або ж – у реальності гібридного політичного дискурсу – «клікабельними».

Фіксація політичних інститутів

Під політичними інститутами матимемо на увазі неперсоніфіковані офіційні та неофіційні політичні утворення, що репрезентуються у тексті через власні назви і передбачають ієрархічну та/або мережеву організацію для досягнення політичної мети: Верховна Рада, Парламент, НАБУ, Уряд, Білоруський національний фронт, 95-й Квартал, Нехта та ін. Тут керуватимемося тією ж самою логікою: упізнаваністю політичного інституту в політичному дискурсі.

Наприклад, у наведених нижче заголовках вирахуємо такі назви політичних інститутів:

- *Зеленський призначив співвласника "Кварталу 95" своїм першим*

помічником – Квартал 95 (тут, до речі, не політичний інститут стає конкурентоспроможним поряд із іншими – політичними акторами, входить до складу цифрових політичних суб'єктів).

- *Справу про розкрадання в "Держінвестпроекті" передали до суду* – Держінвестпроект, але не суд, адже конкретний суд не названо. Фіксуватимемо суд як політичний інститут тільки у випадку згадки конкретного суду у формі власної назви, наприклад, Печерський суд. Те саме стосується схожих прикладів: згадка СІЗО не фіксуватиметься, але Лук'янівське СІЗО – так.

Інші власні назви

Оскільки маємо справу із формальним аналізом політичних текстів, то внаслідок опрацювання цих текстів, матимемо перелік усіх власних назв. Наприклад, програма для виявлення політичних акторів у тексті видаватиме такі назви, як МН17, ООС, Конституція та ін. Подібні власні назви виключатимемо з аналізу і включатимемо у перелік стоп-слів, оскільки вони не є інститутами або ж акторами.

Показники репрезентації сукупності цифрових політичних суб'єктів

Репрезентацію політичних акторів можемо виміряти за декількома показниками, щоб продемонструвати трансформацію ЦПП, при цьому маємо зауважити, що практики різних країн можуть різнитися за певними показниками, залежно від адаптації до цифровізації.

Показник експлікованості, тобто кількісні характеристики згадуваності різних політичних суб'єктів та інститутів. Матимемо два можливих варіанти розвитку подій: підвищення ступеня диверсифікації паралельно із процесом цифровізації дискурсу або ж його зниження. Для того, аби виміряти експлікованість, вираховуватимемо індикатор (середнє) згадуваності політичних акторів у текстах (кількість експлікованих акторів / кількість текстів). Передбачаємо, що політичний текст має містити згадки про більш ніж одного політичного актора, таким чином через текст забезпечуватиметься і репрезентуватиметься взаємодія різних політичних

суб'єктів та інститутів. При цьому, оскільки трансформація світопорядку призводить до появи нових типів акторів, передбачаємо, що це може призводити або до збільшення показника експлікованості (до традиційних політичних акторів додаються нові) або ж показник лишається таким самим або знижується (через витіснення одних акторів іншими, через домінування певних акторів).

Показник унікальності. Згідно із теорією «довгого хвоста» [113], за часів цифрових технологій кількість епізодичних назв (у нашому випадку – політичних акторів, представлених у політичному дискурсі) значно збільшується і переважає кількість популярних назв або ж «хітів». При цьому споживання стає нішевим (упізнавані актори в одній мережі можуть не бути такими в іншій). За допомогою показника унікальності зможемо простежити динаміку і зрозуміти, чи відтворюється логіка «довгого хвоста» у масмедійних та офіційних ЦПП. Також, аналізуючи згадуваність політичних суб'єктів, можемо встановити відсоток епізодичних та популярних суб'єктів та зростання чи спадання цього відсотка паралельно до процесу цифровізації. Адже лише одиничний факт присутності у цифровій практиці не означатиме залученості, здатності розбудовувати мережі. Показник унікальності вираховуватимемо через співвідношення кількості унікальних позицій у списку політичних акторів до загальної кількості згадок політичних акторів (наприклад, у випадку загальної кількості згадок 100 (Зеленський – 50, Порошенко – 25, Богдан – 25) унікальність матимемо 0,03 (3/100). Це означатиме, що репрезентовані одні й ті ж актори. Відтак, чим більше показник унікальності, тим більший є склад акторів. Якщо ж згадати про лімітований простір політичної уваги, великий за обсягом список політичних акторів може свідчити про значну фрагментаризацію ЦПП, нездатність політичних акторів утримувати увагу постійно, а отже, підтримувати життєздатність утворених мереж.

Показник збалансованості. Як ми вже зазначали, доцифрова епоха характеризувалася асиметричністю у репрезентації політичних сил.

Натомість завдяки цифровізації теоретично видається можливим змінити цей дисбаланс. Тож завдяки показникові збалансованості можна виміряти співвідношення між найбільш популярними акторами, а також простежити динаміку цього показника. Додатково можна окреслити зміну найбільш популярних політичних акторів та проаналізувати принципи селекції цих акторів. Показник збалансованості вираховуватимемо через співвідношення згадок другого за популярністю актора до першого у списку загальної кількості згадок (у випадку списку Зеленський – 50, Порошенко – 25, Богдан – 20, Коломойський – 5 баланс буде 0,5). У такий спосіб можна продемонструвати «розрив» між найбільш популярними акторами і, відповідно наявність чи відсутність асиметрії у розподілі сил.

Структура взаємодії цифрових політичних суб'єктів

Показник розбудови мереж. Аналізуючи згадки політичних акторів, визначимо взаємозв'язки між ними. Наприклад, у заголовку на кшталт *«Янукович проситься на засідання суду у справі Майдану»* простежуватимемо зв'язок Янукович – Майдан, *«Бутусов назвав умову для роботи в Міноборони»* – Бутусов – Міноборони. У підсумку зможемо отримати ізолюваних, не включених у мережі акторів, що згадуються окремо, при цьому зв'язки між ними та іншими акторами не розбудовуються, та, навпаки, включених у мережі акторів.

Наявністю зв'язку буде взаємна згадуваність акторів (наявність зв'язку) в одному тексті (заголовку), наприклад, «Бутусов – Міноборони», Бутусов – 1, Міноборони – 1. Таким чином, матимемо загальний показник розбудови мереж, який отримуватимемо через співвідношення кількості згадок до кількості лінків. Тобто у випадку загального списку згадуваності 100, де усього згадок про акторів «Бутусов – 50, Міноборони – 25, Майдан – 20, Янукович – 5», а лінків 10 «Бутусов 5, Міноборони – 5, Майдан – 0, Янукович – 0», показник буде 0,1. Це означатиме, що тільки 10% акторів мають зв'язок один з одним. За цією ж схемою можемо вираховувати й кількість зв'язків між акторами і таким чином виокремлювати

найбільш/найменш інтенсивні зв'язки між акторами. А також отримуватимемо різні типи мереж: такі, де усі вузли будуть пов'язані тільки із одним центральним актором і не матимуть зв'язків між собою / або ж ці зв'язки будуть малоінтенсивними (за класифікацією комп'ютерних мереж – «зірка»), розпорошені, де мережами будуть пов'язані тільки два/три актори (за класифікацією комп'ютерних мереж – «шина»), та децентралізовані, де більшість вузлів матимуть інтенсивні зв'язки між собою (див. рис. 2.1.).

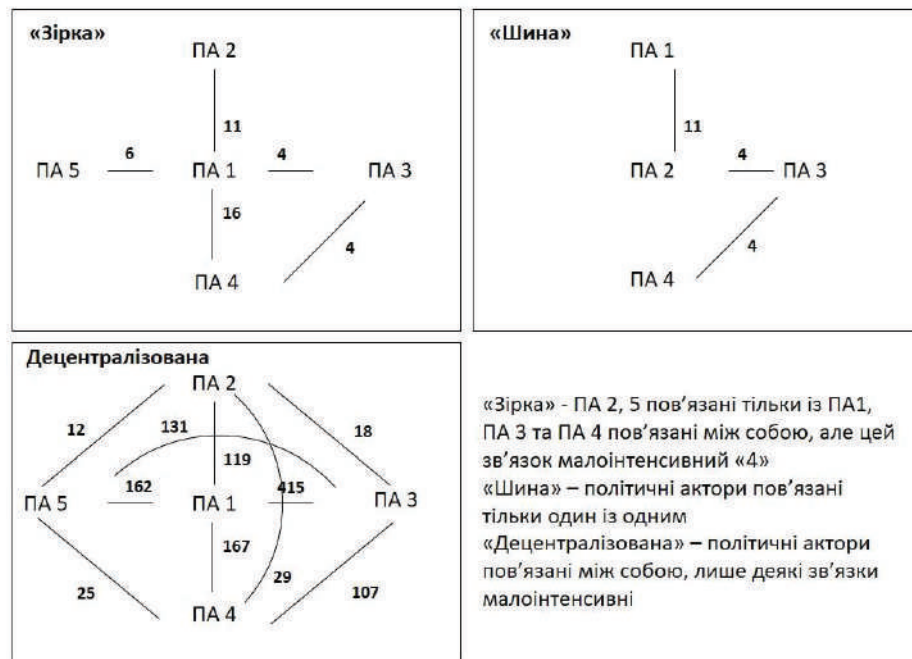


Рис. 2.2. Типи мереж в цифрових політичних практиках

Алгоритм пошуку назв політичних акторів у текстах. Для аналізу політичних текстів створимо програму `find_political_actants.py`, мовою Python із використанням модулів `requests` – для запису html-змісту сторінок сайтів; `beautiful soup` – для пошуку окремих елементів у html-розмітці, `html` – для обробки записаного html-змісту (заміни `html-entities` для уникнення помилок в обробці тексту із кодуванням `utf-8`); `re` – роботи з регулярними висловами (див. рис. 2.1.).

Програма працює так, щоб отримати лінки усіх новин дня зі сторінки архіву новин за день.

Після цього html-зміст кожної сторінки, що містить текст та заголовок

новини, зберігається та обробляється для переведення даних відповідно до кодування utf-8, із яким python працює найбільш ефективно. Далі отримуємо текст новин (окремо заголовки та тексти). І саме ці тексти використовуємо для подальшого аналізу – або ж для формування загального списку сукупності цифрових політичних суб'єктів¹.

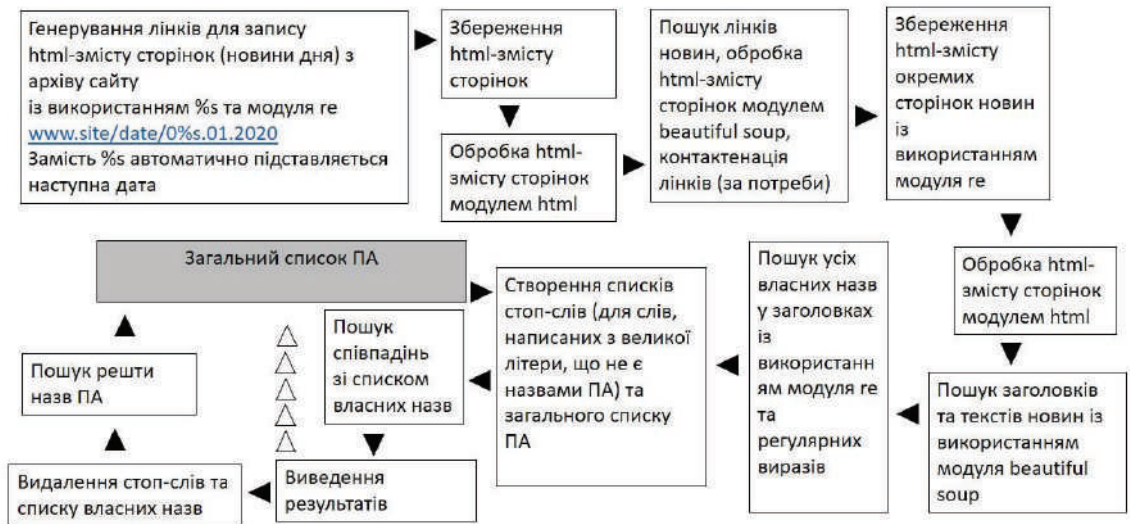


Рис. 2.3. Схема роботи програми find_political_actors.py

Важливо зазначити, що у нашому випадку не працює простий рейтинг згадуваності, тобто замірювання згадуваності політичних акторів за заздалегідь укладеним списком. Адже нас цікавить не лише згадуваність окремих політичних суб'єктів, але передовсім – наявність унікальних позицій у списку. Для цього і розроблено такий алгоритм, який створюватиме список,

¹ Зауважимо, що чотири сайти із восьми завантажувалися через веб-архів (сервіс way back machine) через проблеми із доступом. У випадку офіційного сайту президента України через те, що контент попередника видаляється із приходом до влади наступника (зараз за адресою president.gov.ua наявні тільки архіви Зеленського). Білоруський сайт «Наша ніва» блокувався на момент збору інформації (серпень 2020 року), тому частково інформація була зібрана із сайту, частково – із веб-архіву. Сайт російської «Независимой газеты» має архів тільки двох останніх років і поточного року, тому дані за 2013-2017 роки також завантажувалися через веб-архів. Сайт «Новой газеты» не мав архіву, придатного для обробки, взагалі. Відсоток матеріалів, що зберігся на сайті, коливався залежно від року та інтернет-видання, але організація архіву (наявність скріншотів за декілька днів більшості місяців року) дає змогу стверджувати про репрезентативність отриманої вибірки.

що постійно поновлюватиметься у процесі роботи програми.

За допомогою трьох регулярних висловів шукаємо усі власні назви у текстах:

Через регулярний вислів «r'([A-ЯА-Z]\w+.[A-ЯА-Z]\w+\b)» знаходимо назви політичних суб'єктів, два слова з яких починаються з великої літери, на кшталт «Рада Європи». У випадку «Олександр Лукашенко» зчитуємо тільки «Лукашенко», через наявність поширених імен у стоп-листі. Перед другим словом, що починається з великої літери важливо ставити знак «.», а не пробілу «/s» для того, аби програма знаходила подвійні прізвища, як-от «Климуш-Цинцадзе».

Далі за допомогою функції «re.sub» вичищаємо усі знайдені власні назви, щоб уникнути дублювання на подальших етапах.

Другий регулярний вислів «r'([A-ЯА-Z]\w+\s[a-я]\w+)\s'» знаходить власні назви на кшталт «Севродонецька міськрада». Передовсім це саме назви політичних інститутів, де перше слово починається із великої літери, а друге – з маленької. Оскільки часто першим словом є означення, воно може й не бути частиною власної назви, як-от «Севродонецький міський голова». У висловах на кшталт «Порошенко видав» зчитуємо тільки «Порошенко». Тож подібний підхід спрощує обробку даних. Після того, як ми отримуємо другу порцію власних назв, аналогічно, за допомогою функції «re.sub» вичищаємо знайдені власні назви.

І останнім використовуємо регулярний вислів «r'([A-ЯА-Z]\w+)»», який знаходить передовсім назви політичних суб'єктів (одне слово, що пишеться з великої літери) та політичних інститутів (найчастіше аббревіатури). Тим, що ми використовуємо цей регулярний вислів на останньому етапі, уникаємо зчитування двослівних власних назв на кшталт «Ліга Європи» як двох власних назв.

Виведені дані розподіляємо по двох списках: загальний список сукупності цифрових політичних суб'єктів та стоп-лист. Загальний список обробляємо таким чином, щоб врахувати відмінювання слів, тобто

відкидаємо закінчення у тих словах, які при відмінюванні змінюються. Для російської мови Лукашенко лишається незмінним, але для української мови маємо прибрати закінчення «о». У випадку із «Зеленським», залишаємо тільки «Зеленськ».

До стоп-листа зараховуємо поширені імена, географічні назви-іменники (їх аналізуватимемо окремо, а географічні назви, вжиті як означення, можуть бути частиною назви політичного інституту), прислівники, сполучники, а також решту слів різних частин мови, які виводяться програмою через те, що із них починається речення, відтак вони пишуться з великої літери.

Після того, як обидва списки сформовано (загальний список сукупності цифрових політичних суб'єктів та стоп-лист), пошук власних назв стає більш цілеспрямованим. При цьому загальний список поновлюється після кожного циклу проходження програми.

Таким чином, за кожен рік маємо загальний список сукупності цифрових політичних суб'єктів, на матеріалі якого вираховується низка показників.

Наразі програма `find_political_actors.py` може працювати трьома мовами (українською, російською, білоруською – залежно від потреби). Але із часом кількість мов можна розширювати.

У табл. 2.1. продемонструємо приклади використання регулярних висловів для пошуку політичних акторів білоруською мовою (див. табл. 2.1.).

Регулярні вислови використовувалися для того, аби уникнути небажаних збігів, що могли б вплинути на коректність результатів. Наприклад, Литвин – Литва – Литвиненко. «Литвин» та «Литва» – кодувалися за допомогою регулярних висловів. А «Литвиненк» – вставлявся у словник. І переважна більшість назв політичних акторів вираховувалися саме через словники.

Так само здійснювався пошук і зарубіжних політичних акторів.

На рис. 2.4. показано код програми `find_political_actors.py` (див. рис.

2.1.). Модифікації цього коду використовувалися для розрахунку більшості показників дослідження. Також після проходження за словником вітчизняних політичних суб'єктів програма переходила до інших словників (словник вітчизняних політичних інститутів, зарубіжних суб'єктів/інститутів).

Способи освоєння цифрового простору

Окрім певного викривлення на рівні репрезентації політичних акторів, на доцифровому етапі існувало також викривлення просторове. Йдеться про конструювання «уявної географії» [137, с. 149].

Таблиця 2.1

Регулярні вислови для пошуку політичних акторів білоруською мовою

Вітчизняні політичні актори		Вітчизняні політичні інститути	
Быка[ўв]\w?\b	Биков (у називному та інших відмінках)	Аб\'ядн\w+ дэмакратыч \w+ сіл	Об'єднання демократичних сил (+ відмінки)
[Мм]ітрапаліт \w? Пав[ел]	митрополит Павел (+ відмінки; на початку та в середині речення)	Верховн\w+ [Сс]\w+	Верховний Суд (+ відмінки та різні варіанти написання)
Анжал\w+ Борыс\b	Анжеліка Борис (+ відмінки)	\bСК\b \w+	СК – слідчий комітет (і наступне слово після аббревіатури, щоб розрізнити вітчизняний СК та СК РФ)
(Авяр.янав)\w?	«ь» чи «'» після «р»	Следч\w+ каміт\w+ \w+	Слідчий комітет повністю і наступне слово
Ціхан\w?	Тіхан (+ відмінки) – виключаються інші прізвища, що містять цей корінь	Міністэрст в\w+ \w+ \w+	Міністерство (+ відмінки та два наступні слова, щоб відрізнити конкретні міністерства та їхню приналежність)
Ціханоўск\w?	Тихановська (+ відмінки)	Мінабарон\w+ Мінадукац\w+ Мінпрыро\w+	Міноборони (+ відмінки і наступне слово), аналогічно шукалися інші міністерства у скороченій формі

Зокрема через те, що увага до різних країн, так само як і до різних політичних акторів є диспропорційною, репрезентація світового порядку денного є упередженою [116], «викривленою» [182], «звуженою» [193, с. 48]. У деяких дослідженнях читаємо про актуальне і на сьогодні використання «колоніального підходу» під час трактування подій у країнах, що

розвиваються [199].

На цифровому етапі репрезентація політичної географії може змінитися. По-перше, через можливості нових технологій відсутність доступу до віддалених регіонів уже не є проблемою. Так, можливо дізнаватися про події, що відбуваються у різних регіонах. По-друге, може змінитися репрезентація країн у певній ієрархії, відповідно до теорії світової системи Валлерстайна. На доцифровому етапі існував розподіл світу на категорії: «пріоритетні нації, другорядні та непотрібні», розвинені держави (саме держави, а не інші політичні актори, що виникли внаслідок трансформації світопорядку) впливали на світовий порядок денний [305], при цьому важливими були економічні, політичні, соціальні характеристики, чим більш економічно, політично потужною, соціально впливовою є держава [167].

```
import re
with open(r'file_vocab_PS.txt', encoding='utf-8') as f: # шлях до словника вітчизняних політичних суб'єктів
    exampleFile = open(r'file_headlines_2013.txt', encoding='utf-8') # шлях файлу із заголовками за рік
    exampleFile1 = exampleFile.read() # відкрити файл із заголовками
    proper_nouns = [row.strip() for row in f] # зчитати рядок із словника
    for i in range(len(proper_nouns)): # цикл для пошуку збігів між рядком у словнику та заголовком
        ze = re.compile(proper_nouns[i]) # перетворити рядок у словнику у регулярний вираз
        zef = ze.findall(exampleFile1) # знайти всі збіги
        with open(r'list_s_RU_ng_2013.txt', 'a', encoding='utf-8') as file: # шлях до файлу, в який записується
            результат
            for u in zef: # цикл для запису
                p = ('%s' % (u)) # записати кожне знайдене слово
                ir = len(zef) # підрахувати кількість слів щодо кожного рядка у словнику
                print(p, ',', ir, file=file) # надрукувати результат у вигляді Прізвище ; кількість згадок

with open(r'list_s_RU_ng_2013.txt', 'a', encoding='utf-8') as file: # шлях до файлу, в який записується результат
    Ze = re.compile(r'Быка[йв]\w?\b') # регулярний вираз
    ZeF = Ze.findall(exampleFile1) # знайти всі збіги
    print('Биков', ',', len(ZeF), file=file) # додрукувати у файл результат у вигляді Прізвище ; кількість згадок
```

Рис. 2.4. Код програми find_political_actors.py

Дж. Галтунг та М. Рудж стверджували, що у міжнародному порядку денному представлені «елітними націями та елітними людьми», а деякі країни, незважаючи на велику кількість населення (більшу, ніж у деяких «елітних країнах») чи площу, взагалі не згадуються. Тож викривлення можна відстежити як на рівні політичних акторів, так і на рівні територій. Сила,

вплив та статус, на думку дослідників, так само важливі й у репрезентації територій. Подібна логіка репрезентації світу та окремих країн пояснюється якраз доцифровою традицією відбору інформації, за якої новинний потік поширюється за логікою поширення економічного добробуту [167], а також враховуються ієрархічні зв'язки між державами, а не мережеві – між «геополітичними вузлами». «Економічні та політичні відмінності між країнами – причина цієї асиметрії, існування гегемонії в міжнародній комунікації. Те саме відбувається в економіці» [191]. Окрім того, що у доцифрову епоху інформація про деякі країни замовчувалася, подібне ієрархічне сприйняття світу породжувало стереотипи та закріплювало у міжнародному порядку денному відповідні меседжі: «наративи про корупцію, повільність та неорганізованість нерівномірно представлені щодо країн, які знаходяться за межами кола впливових економічних та геополітичних сил» [116].

Цифровізація так само дозволяє оминати ієрархічну репрезентацію та стереотипи, адже існує безліч платформ, за допомогою яких може поширюватися інформація про різні країни та їхніх політичних акторів.

Отже, у випадку із географією доцифрового етапу створення політичних текстів, зазначаємо не тільки незбалансований підхід до репрезентації територій та країн, але й замовчування тем, що становлять суспільний інтерес.

Тим не менш, цифрові технології можуть і не покращувати ситуацію. Наприклад, Франкс зазначає, що «незважаючи на технологічні переваги, які забезпечують нам доступ до відлюдних місць, багато [з них] ще менш зрозумілі та менш висвітлені сьогодні, ніж декілька поколінь до того. Ми можемо мати доступ до складних супутникових комунікацій, що дозволяють ... передавати інформацію наживо чи приносити історії із середини пустелі чи джунглів, але це не призведе до відповідного розуміння або пояснення того, що відбувається у відлюдних та далеких місцях» [цит. за 305]. За даними К. Вільямс, проблема диспропорційної уваги до різних країн та

територій в мережі тільки посилюється, при цьому це стосується не тільки мейнстрімних онлайнових ЗМІ, але й блогів. Таке ж саме ієрархізоване сприйняття на сайтах зафіксували Грабер і Данавей [179].

Отже, цифровізацію політики, зміну провідних вузлів мереж можемо відстежити й аналізуючи географію політичних текстів через конструювання простору. Зокрема, можемо звернути увагу країни/території/міста, які згадуються найбільше і, наприклад, витісняють внутрішніх політичних акторів. В результаті можна вирахувати і порівняти відсотки уваги до зовнішніх та внутрішніх акторів, а також відстежити підходи до конструювання зовнішньої та внутрішньої політичної географії / «політичного простору» [9]. Можемо також припустити, що різні типи ЦПП мають демонструвати різні типи конструювання політичної географії. Особливо можемо звернути увагу на «імітаційний» підхід до конструювання політичного простору.

Для того, аби отримати ці дані, введемо декілька показників.

Показник співвідношення локальних та глобальних цифрових політичних суб'єктів – співвідношення загальної кількості згадок вітчизняних політичних акторів до загальної кількості згадок зарубіжних політичних акторів (глобалізованих цифрових політичних гейткіперів) у загальному списку згадуваності. Таким чином, у списку «Порошенко – 20, Гройсман – 10, Трамп – 10, Ердоган – 5» співвідношення локальних та глобальних цифрових політичних суб'єктів становитиме 2, що означатиме, що дискурс формують вітчизняні цифрові політичні суб'єкти. Це ж твердження буде правильним в усіх випадках із результатом більше одиниці. Якщо ж співвідношення менше – це означає, що переважають зарубіжні політичні актори. Передбачаємо, що показник в авторитарних країнах буде меншим одиниці (через закритість режиму частіше згадуватимуть про зарубіжних цифрових гейткіперів), натомість у державах із позитивною динамікою процесів демократизації – більше одиниці.

Показник глобального простору – співвідношення кількості згадок

про зарубіжні країни та населені пункти до загальної кількості новин.

Показник локального простору – співвідношення кількості згадок про вітчизняні населені пункти до загальної кількості новин.

Зіставляючи ці два показники, зможемо виокремити періоди із переважанням уваги до внутрішніх подій (порядку денного) та із переважанням уваги до зовнішніх подій. Окремо, вирахуємо найбільш популярні країни, регіони, міста. Це дасть змогу зіставити ці результати із кількістю згадок із сукупністю цифрових політичних суб'єктів і простежити трансформацію політичного дискурсу.

Можливо також сформувати «хмару» найбільш згадуваних політичних акторів та територій/країн/міст. У загальних списках акторів та географічних назв відбиратимемо двадцять найпопулярніших акторів, а також усі географічні назви, кількість згадок яких більша за кількість згадок останнього (двадцятого) актора у списку. У результаті отримуватимемо «хмару», на прикладі якої зможемо простежити трансформацію ЦПП. Хмару генеруватимемо за допомогою програмного забезпечення Wordclouds.com. Двадцять, а не більше акторів обираємо через те, що через велику кількість назв більшість із них не буде розпізнаваною.

Таблиця 2.2

Регулярні вислови для пошуку зарубіжних політичних акторів українською мовою

Зарубіжні політичні актори		Зарубіжні політичні інститути	
Ган\w?\b\s	Ган (у називному та інших відмінках)	Б[еї]л\w+[Дд]\w+	Білий Дім (+ відмінки та різні варіанти написання)
Ілон\w?(Маск)\w?	Маск (+ відмінки)	Конгр\w+[А-Я]	Конгрес США (+ відмінки та інші країни)
Пап\w+Римськ\w+	Папа Римський (+ відмінки)	\b[ЕЄ]C\b	ЄС + різні варіанти написання, також виключаються аббревіатури, що містять ЄС (ЄСПЛ, наприклад)
[Пп]ринц\w+[А-ЯГ]	Принц/принцеса Гаррі та ін (+ відмінки)	Палат\w+представник\w+США	Палата представників США (у називному та інших відмінках)

Алгоритми аналізу політичної географії текстів. Для пошуку

зарубіжних політичних акторів використовуємо той самий підхід, що й для вітчизняних: частину власних назв шукатимемо через словники, частину – через регулярні вислови. При цьому словники зарубіжних політичних акторів поповнюватимуться (наприклад, із списку зарубіжних політичних акторів (Україна) вибиратимуться білоруські актори – для обробки текстів білоруських політичних текстів, і до цього списку додаватимуться зарубіжні політичні актори (Білорусь). Збіги виключатимуться за допомогою функції «set».

У табл. 2.2. наведені регулярні вислови для пошуку політичних акторів українською мовою (див. табл. 2.1.). За таким саме підходом здійснювався пошук і географічних назв. У табл. 2.3 показано регулярні вислови для пошуку географічних назв російською мовою (див. табл. 2.3. (додаток Б)).

Програма `find_geography.py` працює за таким саме принципом, що й програма `find_political_actors.py`: шукає збіг зі словником, а потім – опрацьовує регулярні вислови.

Способи використання цифрової інфраструктури

Трансформація політичної взаємодії за часів цифровізації призвела до того, що адресатами політичних акторів виступають не тільки масмедіа, а й широка громадськість. При цьому мережі громадян мають не тільки сприймати повідомлення, але й передавати їх один одному (через власні мережі). До того ж, поява численних платформ, із допомогою яких політичні актори можуть звертатися до аудиторії напряду, змінює не тільки контент та форму політичної взаємодії, але й її манеру. Завдяки цифровим технологіям, зокрема й соціальним мережам, політики отримують новий інструментарій для того, щоб «формувати політичний дискурс» [170], стимулювати активізм та соціальну мобілізацію [300]. Але це можливо зробити тільки у тому випадку, якщо використовувати «віральні» повідомлення, для чого ті повинні мати певні характеристики. Тож для того, щоб мережі користувачів через використання цифрової інфраструктури поширювали повідомлення цифрових політичних суб'єктів, за спостереженнями науковців, мова

політичного дискурсу має змінитися. На сьогодні, зокрема під впливом соціальних мереж вона стає:

- Більш персоналізованою [250];
- Емоційною, а реакція на неї непередбачуваною [265];
- Аутентичною, неформальною, імпульсивною, «токсичною», при цьому можуть підбиватися норми етикету, етичні норми [244; 247], професійні стандарти [265; 250; 183].
- Негативною [208];
- «Поляризуючою», радикальною [255; 190], використовується «ідеологія поділу власного суспільства та світу на своїх та чужих» [96, с. 5], атаки та напади поступово стають нормою політичної мови, при цьому може поширюватися екстремізм, мова ворожнечі, расизм [227].

Якщо раніше використання подібних порушень стандартів комунікації у мережі стосувалися анонімних юзерів, що писали свої коментарі на форумах чи під мережевими публікаціями на інших платформах, то зараз йдеться і про певних політичних акторів, які діють у мережі відкрито або приховано.

Дослідники також знайшли зв'язок між мережевою комунікацією та популізмом [123]. П. Гербаудо називає це явище «популізм 2.0» [171], а Балдуїн-Філіппі зауважує, що на сьогодні потрібно враховувати технологічні можливості для його репрезентації (“technological performance of populism”) [117]. Для поширення подібних меседжів використовуються як традиційні канали (ЗМІ), так і соціальні мережі.

Також за умов маркетизації політичного дискурсу стає важливим, щоб мова політичного тексту «продала себе» [265; 250], здатність продавати стає важливішою за репрезентацію конкретної ідеології, для текстів обираються слова, які краще продаються [290]. «Спроможність бути привабливим аудиторії» стає важливішою «за спроможність комунікувати» [307], а «історія» стає важливішою за новинне джерело [288].

Отже, перераховані вище спостереження цілком виправдовують

поняття «вірусної політики», адже для політичного повідомлення тепер недостатньо тільки привернути та утримати увагу, критично важливим є здатність цього повідомлення бути поширеним користувачем.

Тим не менш, за умов «гібридної медіасистеми», актуальними лишаються й старі правила взаємодії. Зміну політичної мови, а також динаміку цієї зміни можна простежити на стилістичному рівні. Задля цього введемо декілька показників.

Показник персоналізації – зможемо зрозуміти, що саме є найбільш репрезентованим: політичне «я» чи політичне «ми». Припускаємо, що персоналізація є більш характерною для демократичних режимів. Але, звісно, під впливом цифровізації це може змінитися, тобто персоналізовані меседжі, які є більш помітними, стають більш клікабельними. Вирахувуватимемо показник через співвідношення займенника «я» до займенника «ми» (в усіх формах та відмінках). До уваги братимемо саме цитати, оскільки загалом у тексті більшою є ймовірність використання займенників третьої особи (він/вона), тож це може призвести до некоректного результату.

Також зможемо відстежити принципи вживання займенників у текстах та трансформацію цього вживання, відтак, зрозуміти, яким чином конструюється політичне «я»/«ми». Список регулярних висловів для пошуку окремих займенників показано у табл. 2.4 (див. табл. 2.4. (додаток Б)). Алгоритм для пошуку займенників у текстах такий: спочатку програма `find_pronouns.py` шукає займенники усіх форм першої особи однини та розширяє список, додаючи туди кожен новий займенник, після цього підраховується кількість займенників у списку. Далі програма шукає займенники першої особи множини.

Показник емоційності – можемо припустити, що емоційність є нормою у соціальних мережах (більшість досліджень, які цитувалися вище, робилися на матеріалі соцмереж), але важливо також з'ясувати, чи стосується це ЦПП в цілому. Зокрема, політичні тексти на інших платформах також мають бути емоційними для того, щоб бути клікабельними і відповідати

вимогам «вірусної політики», привертати увагу численних «тематичних аудиторій». Емоційність пропонуємо вимірювати через дієслова стану у заголовках (кількість дієслів стану у заголовках / кількість новин). Саме дієслова, а не інші частини мови використовуємо тому, що маємо справу із новинами, де автор має бути нейтральним, а отже, уникати емоційно-забарвленої лексики. Тим не менш, підбір дієслів передбачає більшу свободу у цьому плані. До того ж, заголовок новини будується довкола дієслова, бо має відповідати на питання «що сталося?». Таким чином, орієнтуючись на дієслова у заголовку, визначатимемо тексти, підставою для написання яких стала емоція, відчуття, стан, тобто не дія. Для вимірювання показника емоційності використовувався словник дієслів стану, який нараховує 400 позицій². У дієслів за потреби видалялися закінчення, суфікси та префікси – для того, щоб охопити якомога більше форм дієслів. Окремі дієслова можна побачити у табл. 2.5 (див. табл. 2.5. (додаток Б)).

Також зможемо підраховувати найбільш уживані дієслова стану, на основі чого можна виокремити різні типи емоційності. Окрім цього, поєднання програм `find_political_actors.py` та `find_emotions.py` можна вирахувати емоційність щодо певної політичної персоналії. У тексті роботи зробимо це на прикладі лідерів держав, щоб зрозуміти, чи відрізняються показники залежно від персоналій, періоду цифровізації та режиму.

Показник негативізму – припускаємо, що, окрім емоційності важливою складовою політичного дискурсу є й негативізм, оскільки конфлікти, агресія привертають увагу. Цьому ж сприяє і поширення «політики роздратування» [165]. Показник розраховуватимемо як через дієслова, що виражають негачію, так і через префікси «не», «ні» та частки «не», «ні», «ані». Щодо негативізму немає таких саме обмежень, як із емоційністю, тому доцільно брати не тільки дієслова. У випадку префіксів відзначимо, що є висока ймовірність потрапляння у список слів, що не

² Приклад формування списку таких дієслів можна побачити у роботі Ткаченко Ю. Дієслова на позначення психічної діяльності з позиції градуальності, *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 10 : Проблеми граматики і лексикології української мови*, 2012, Вип. 9, 82-87

виражають заперечення, а просто починаються на «не», «ні» («Нікарагуа», «небо» та ін.). Задля цього програма `find_negation.py` спочатку викреслює ці слова, а потім шукає слова із префіксами, заперечні частки через регулярні вислови, а також заперечні дієслова. Список заперечних дієслів складає 209 лексем. У дієсловах залежно від потреби видалялися закінчення, суфікси та префікси³. Окремі дієслова можна побачити у табл. 2.6 (див. табл. 2.6. (додаток Б)).

2.2. Формати та структура вербальних політичних текстів в умовах цифровізації політики

Трансформація політичного тексту у сучасних ЦПП стосується і форматів. Якщо йдеться про використання різного цифрового інструментарію, то й формати мають бути підлаштовані під цей інструментарій, зокрема для прямої взаємодії із фрагментованими спільнотами. Адже сьогодні «політичні актори... обирають із різноманіття комунікаційних каналів для того, щоб досягти своєї комунікаційної мети» [154]. Відтак, можемо припустити, що із більшою цифровізацією, яка в тому числі передбачає новаторське використання цифрового інструментарію, існуючі формати постійно модифікуватимуться. В результаті політичний текст (починаючи політичною промовою, закінчуючи політичними новинами) може містити «різноголосся стилів» та форматів; те, що раніше, на думку М. Маклюєна презентувалося у межах декількох текстів на газетній шпальті й мало свідчити про «демократизм» масмедіа і про розміщення різних «голосів» в одному просторі [48]. Фактично, йдеться про вимогу репрезентувати у тексті не лише певну подію, а й «онлайн-активність» навколо неї [128].

При цьому, на думку науковців, до порядку денного можуть

³ Приклад формування списку таких дієслів можна побачити у роботі Баган М. Функціональні параметри лексико/граматичного заперечення в сучасній українській мові, *Українська мова*, 2010, №3, 11-19

включатися нові голоси: «у процесі вироблення політичної інформації взаємодія між журналістами та неофіційними особами стає звичною (а інколи й визначальною) [218]. М. Деюз пише, що поширюватися мають «голоси публіки», а не тільки мейнстрімні позиції, адже тепер під впливом технологічних змін, тексти можуть створювати не тільки професіонали (із відповідним обладнанням) [144]. Також не виключаємо і модифікацію текстів, їх переформатування після створення. «Політичні актори мають враховувати можливість того, що їхнє повідомлення буде змінене відразу після того, як воно потрапить у медійний простір. Цифрове медіа середовище не враховує цілісності інформації, як тільки повідомлення було опубліковане, інші мають повну свободу додавати до нього інший контент» [185]. При цьому структура, що передбачає переходи від більш важливих до менш важливих фактів (важливість яких визначає кожен конкретний автор), відійде у минуле. Аналогічно, на думку М. Деюза, текст ще на етапі створення має передбачати «можливості для публіки відповідати на текст, взаємодіяти із ним або навіть підлаштовувати під себе, і думати про те, як поєднати цю історію з рештою історій, архівами, іншими ресурсами» [144]. Про «децентралізоване мовлення» як важливу ознаку інтернет-комунікації говорить і М. Кастельз, додаючи ще «відкриті джерела, вільні публікації, випадкову взаємодію, цілеспрямоване спілкування, спільну творчість», побудову власних мереж, «насолоду своєю автономністю» [35].

Отже, доцифровому етапові притаманна непряма, опосередкована взаємодія між політичними суб'єктами / інститутами та громадськістю. Відтак, повідомлення політичних акторів трансформуються, здійснюється відбір ідей, цитат – і політичні актори не завжди можуть контролювати цю селекцію. У цифровій реальності стає можливою як пряма, так і непряма взаємодія. Однак кількість уваги, яку сучасна аудиторія може приділити політичній інформації, спадає, а саме політичне повідомлення має передаватися через цілу низку мереж, які виробляють свої уподобання до інформації. Саме тому важливим показником трансформації політичного

тексту під впливом цифровізації стає інтертекстуальність. З одного боку, у тому числі через брак часу, залежність масмедіа від популярних постів політиків у соцмережах підвищується, їх регулярно передрукуюють [123; 154]. При цьому дописи включаються у новини повністю [125; 190] або ж «із незначною обробкою з боку журналістів» [218]. З іншого боку, політичне повідомлення, яке має передаватися через низку мереж, має враховувати інтереси низки «тематичних аудиторій» («issue publics» [145], відтак через інтертекстуальність можна досягти суголосся ідей, а отже – більшого охоплення, яке матиме повідомлення. До того ж, сучасний цифровий інструментарій дає змогу масмедіа забезпечити безпосередній контакт читача із об'єктом відображення, що під час доцифрового етапу забезпечувалося хіба що на стилістичному рівні і мало на меті лише створення «ефекту присутності». Також пам'ятаємо, що масмедіа втратили не тільки монополію у поширенні новин, але й функцію їхнього генерування. Ньюзмейкери тепер можуть повідомляти новини напряму, масмедіа ж потребують часу для перевірки, обробки цієї інформації, тому й аудиторія може надавати перевагу тому каналу, який поширить важливу інформацію швидше.

Усі ці причини дають підстави шукати у політичних текстах різноманіття форматів, а також трансформацію на рівні інтертекстуальності, що свідчатиме про пряму передачу повідомлення від цифрового політичного суб'єкта до мереж користувачів.

Показник прямої інтертекстуальності (заголовки) – для його обчислення необхідно вирахувати політичні тексти, інформаційним приводом яких виступило політичне повідомлення (заява, виступ, промова та ін.) Тут через аналіз структури заголовків розраховуватимемо співвідношення таких текстів до загальної кількості новин, передбачаючи, що цифровізація передбачає переважання політичних текстів, написаних на основі політичного повідомлення (заяви, виступу, промови, допису у соцмережах та ін). Додатково зможемо побачити, чи генерується у політичному дискурсі «форум ідей», чи створюються політичними акторами

цитати, які є клікабельними. Наявність прямих цитат у заголовках вираховуватимемо через наявність відповідних пунктуаційних знаків: двокрапки, лапок, тире. Таким чином знаходитимемо заголовки на кшталт:

- *Мей: голосування в червні - останній шанс парламенту схвалити угоду про Brexit* – двокрапка на початку заголовка після власної назви.
- *ГПУ кличе Портнова на допит. Він каже, прийде в центр "зłodийської малини"* – лапки і, що позначають цитату.
- *Школи на сході України атакують у чотири рази більше, ніж торік – ЮНІСЕФ* – тире в кінці заголовка перед власною назвою.

Заголовки із двокрапкою не обов'язково можуть містити цитату, тому щодо них укладатимемо список стоп-слів. Наприклад, «новини» для таких заголовків:

- *Економічні **новини** 21 травня: незаконне будівництво на Батисевій горі, місія МВФ*

Або шляхом перетворення на стоп-слова списку ключових слів поточного моменту. Наприклад, для такого заголовку цим словом буде «Brexit». Або ж географічна назва:

- *Brexit: уряд Британії підтримав зміни в угоді про вихід з ЄС*
- *Франція: більше 500 смертей за добу і рекордна кількість госпіталізованих із вірусом*

Так само тире можемо зустрічати не тільки у випадку посилання на джерело, але й у цитаті. Розрізнятимемо такі заголовки через вживання посилання саме у кінці заголовку.

У табл. 2.7 наведено регулярні вислови для пошуку цитат у заголовках (див. табл. 2.7. (додаток Б)).

Показник прямої інтертекстуальності (тексти) – якщо для попереднього показника використовуватимемо заголовки, то для цього – тексти. Вираховуватимемо наявність прямих цитат та їхній обсяг. Вважатимемо, що обсяг цитат і кількість повністю запозичених політичних повідомлень у політичних текстах має зростати разом із більш інтенсивною

цифровізацією. Хоча, звісно, показники інтертекстуальності у державах із різними цифровими політиками можуть різнитися, оскільки для демократичних держав утворення активно діючого «форуму ідей» є більш ймовірним. Тим не менш, знову ж таки, цифровізація може призвести і до того, що не всі ідеї та цитати матимуть потенціал для поширення у різних мережах, тож політичним акторам доведеться постійно змінювати підхід до створення текстів – відповідно до цифрового інструментарію та «структури цифрових можливостей» [203].

Цитати у текстах знаходитимемо за допомогою регулярного вислову «\.\s([«"\".*?[\]»'"])\s[—]\s», тобто цитати, що містять лапки та посилання на джерело після цього. Саме цей формат вважаємо стандартним та усталеним для текстів, відповідно, трансформація цього стандарту і буде показовою для того, щоб говорити про зміни у структурі політичних текстів. Цей же регулярний вислів для виокремлення цитат використовуватимемо для розрахунку показника персоналізованості.

Показник непрямої інтертекстуальності. Окрім прямих цитат доцільно вираховувати і непрямі цитати у заголовках, що також свідчитимуть про те, що текст написано на основі заяви. Порівняння показників прямої та непрямої інтертекстуальності дасть змогу відстежити динаміку і зміну форматів цитат. Для виокремлення заголовків із непрямыми цитатами скористаємося дієсловами – показниками комунікаційного наміру. Щоб укласти список подібних дієслів, знаходимо усі дієслова у заголовках та розподіляємо їх відповідно до категорій: ті, що позначають і не позначають комунікаційний намір. Йдеться про дієслова на кшталт «заявляє», «говорить», «каже», «пояснює» та ін. Список дієслів із комунікаційним наміром складає 157 позицій. У дієсловах, залежно від потреби видалялися закінчення, суфікси та префікси. Окремі дієслова можна побачити у табл. 2.8 (див. табл. 2.8. (додаток Б)).

Окремо розглядатимемо також «ритуальні дієслова», або ж дієслова комунікативного наміру, що свідчать про запланований характер події:

«привітав» або ж «висловив» (у значенні співчуття). Припускаємо, що подібні дієслова свідчитимуть про імітативний характер політичної взаємодії. За часів цифровізації політичні актори мають виробляти повідомлення щодня, а якщо говорити про офіційні ЦПП, то можна припустити, що частина подій, про які йдеться на сайтах, імітується, особливо на перших етапах цифровізації. Відповідно, зможемо за допомогою «ритуальних дієслів» побачити, чи використовується цей тип інформування і як він трансформується у цифровому середовищі.

Показник пресрелізму – важливим видається виокремлювати не тільки цитати, але й визначати провідні джерела, на основі яких утворено політичні тексти. Оскільки для того, щоб відповісти на питання про трансформацію форматів текстів, важливо зрозуміти тип повідомлення (опосередковане / пряме), то якраз показник кількості текстів, написаних на основі повідомлень прес-служб і зможе показати це. Додатково на перших етапах цифровізації показник пресрелізму свідчитиме про відкритість/закритість влади та більш-менш розвинену структуру комунікації у суспільстві. Передбачатимемо, що в кінці періоду спостережень показник пресрелізму спадатиме, оскільки політичні актори поступово переходитимуть до неопосередкованої взаємодії із суспільством.

У табл. 2.9 показано окремі регулярні вислови для пошуку пресрелізму у текстах (див. табл. 2.9. (додаток Б)).

Показник масмедійності – окрім пресрелізму, важливо вираховувати й посилення на ЗМІ, що дасть змогу порівняти ЦПП з точки зору включеності медіа (вітчизняних, зарубіжних). А також для офіційних ЦПП можна буде зробити висновок щодо їх відкритості для ЗМІ, а для масмедійних практик – подивитися на кількість передруків з інших медіа, а також зрозуміти, які саме ЗМІ найбільше представлені: провладні чи незалежні. Значний відсоток незалежних ЗМІ говоритиме про високу імовірність формування альтернативного порядку денного на рівні масмедійної ЦПП. Показник масмедійності розраховуватимемо через збіг зі

словником масмедіа. Його укладено на основі списків вітчизняних та зарубіжних політичних інститутів, з-поміж яких виокремлювалися назви ЗМІ. Список нараховує 1167 позицій ЗМІ України, Білорусі, Росії та інших країн.

Показник використання соцмереж – важливо також врахувати наявність посилань на соціальні мережі, що використовуються для поширення новин («Твіттер», «Фейсбук»). Телеграм-канали не бралися до уваги, оскільки їхня популярність почала зростати наприкінці періоду спостережень. Але їх можна долучити до аналізу, розширивши запропонований список регулярних висловів. Пошук посилань на соцмережі здійснювався таким чином, щоб можна було захопити частину тексту до посилання і після – і, відповідно, побачити, на який саме акаунт здійснюється посилання. Використання соцмереж у текстах з одного боку покаже, наскільки у ЦПП включені ці нові цифрові платформ, а з іншого, продемонструє, чи шукають політичні актори можливості просувати свої меседжі через соціальні мережі.

У табл. 2.10 наведено список регулярних висловів, які використовувалися для пошуку посилань на соцмережі (див. табл. 2.10. (додаток Б)).

Структура політичного тексту також змінюється через технології, адже передбачає передачу інформації із посередництвом певних засобів. Однією із найперших відомих трансформацій подібного типу була зміна структури повідомлень під впливом телеграфа (хронологічний виклад подій був змінений на зворотній, за якого спочатку повідомлявся кінець (результат) – через високу ймовірність перебоїв у зв'язку). М. Маклюен та інші дослідники детально описали ці процеси.

Тим не менш, цифровізація призвела до того, що упровадження технологічних новацій стало більш стрімким, що, відповідно, повинно позначитися на процесах продукування політичних текстів. І. Вобіч говорить, що на сьогодні маємо «постійну культурну революцію» в медіа [301].

Зокрема, дослідники М. Трілло-Домінгез та Дж. Альберич-Паскаль вважають, що сучасний текст під впливом мультимедійності, гіпертекстуальності та інтерактивності має більш децентралізовану структуру, яку вони називають структурою «кубика Рубіка», в яку так само, як і раніше, включатимуться відповіді на основні питання (5W), однак кожне питання може ставати зачіпкою й активізовувати мультимедійні та інтерактивні маршрути, що ведуть нас у середину оновленого інформаційного куба» [293]. Про інтегрування різних типів інформації, форумну природу мережі говорять і С. Пена-Фернандес та колеги [248].

Важливою для структури власне цифрових текстів є й зміна принципу читання цих текстів. Цифрові тексти на структурному рівні мають враховувати феномен перевантаженості інформацією і бути придатними для проглядання або ж швидкого читання. Окремо маємо зауважити й те, що за часів цифрової культури або «культури швидкості» [296] багато читачів проглядають лише заголовки, а отже, зміни можуть відбуватися не тільки із текстами, але й із заголовками, які (логічно припустити) можуть або збільшуватися за обсягом, або ж ставати більш концентрованими за змістом.

Тим не менш, деякі дослідники відзначають і певний консерватизм мейнстрімних виробників контенту щодо використання нових технологічних можливостей. Наприклад, незважаючи на те, що можливість створення гіпертекстуального, мультимедійного й інтерактивного тексту існує, у текстах переважає лінійна структура, пише С. Стінсен. Коментуючи процеси у масмедійних текстах, він зазначає: «Традиційна модель «гейткіпера» переважає над журналістикою участі та альтернативними потоками інформації... Журналісти та редактори, здається, лише до певної міри приймають зміни, викликані новими технологіями, у той час як користувачам все одно. В цілому, здається, що технології все ж не є рушійною силою розвитку в мережевій журналістиці» [284]. Про «закриту журналістську культуру» провідних сайтів новин, які не приймають цифрові зміни, говорить і М. Деюз [144]. Схожу картину бачимо не тільки у журналістиці, а й у

випадку політичних блогів. Наприклад, було встановлено, що в основному подібні дописи на найбільш популярній українській блоговій платформі на «Українській правді» містять тільки текст (без мультимедіа), гіперпосилання зазвичай не використовуються, а обговорення публікації (інтерактивність) відбувається тільки між користувачами. Автор же не долучається до цього [73]. Таким чином, не йдеться про зміну принципу масмедійного етапу політичного дискурсу «one-to-many» на цифровий «many-to-many». У випадку із політичними блогами «Української правди» так само один говорить до багатьох, при цьому, не реагуючи на коментарі інших. Інтертекстуальність у цьому випадку стосується лише аудиторії, але не автора (або ж у наших термінах – політичного актора). Отже, на рівні структури текстів також важливо буде встановити трансформації, що відбуваються у них під впливом цифрового поля тієї або іншої держави. Для цього введемо декілька показників.

Показник мультимедійності – використання у політичних текстах можливостей різних медіа: фото, відео. Фактично зможемо відповісти на питання, чи відбулася трансформація політичних текстів від номедійності (використання тільки вербального тексту) до мультимедійності. Важливо буде встановити, чи є мультимедійність типовою чи ж використовується тільки у текстах за певної нагоди. Зіставляючи мультимедійність із іншими показниками, зможемо, наприклад, подивитися, як корелює цей показник із показником експлікованості політичних акторів, наприклад, чи підвищується мультимедійність із зниженням показника експлікованості.

Шукати мультимедіа у тексті будемо, використовуючи модуль `beautiful soup`; для зображень – тег `img`. Також використовуватимемо пошук через інші теги, які використовуються на сайтах, наприклад, `div`, `{'class': 'image-box image-box_center'}`.

Показник гіпертекстуальності – у випадку зі структурою важливо буде з'ясувати, чи використовуються для посилань можливості мережі. Якщо йдеться про високий рівень цифровізації політичного дискурсу, то переважна

більшість цитат може мати лінк, за яким розміщено відповідний уривок тексту (чи текст у повному обсязі). Для пошуку лінків використовуватимемо такий алгоритм: спочатку із допомогою модулю beautiful soup шукатимемо всі лінки через тег «a», потім виключатимемо внутрішні лінки (лінки на сам досліджуваний сайт) і у знайденому списку отримуватимемо зовнішні лінки через регулярний вираз «www\.\S+\.\w+».

ВИСНОВКИ ДО ДРУГОГО РОЗДІЛУ

Отже, для того, щоб визначити структуру політичної взаємодії цифрових політичних суб'єктів, їхні характеристики, а також продемонструвати еволюцію цієї взаємодії в умовах глобалізації, було розроблено формалізовану комп'ютерну модель цифрової політики. Таким чином, було підтверджено гіпотезу №2: розуміючи національні особливості адаптації політики до цифровізації та сформувавши достатню базу формальних показників структурних елементів цифрової політики, дослідник здатний за допомогою комп'ютерної моделі визначити через динаміку взаємодії цифрових політичних суб'єктів особливості еволюції цифрової політики, типологізувати цей процес та надати прогноз подальшого розвитку цифрової політики держав різних типів.

Описавши формалізовану комп'ютерну модель цифрової політики та її структурні елементи, у наступних розділах продемонструємо поетапну трансформацію ЦПП держав. Матеріал, що береться для аналізу, якраз і дасть змогу побачити цю трансформацію через зміну показників, які виявлятимуться за зіставлятимуться за 15 років із використанням програм, написаних мовою Python.

При цьому цілком імовірно, що ЦПП різних держав матимуть різні показники, які можуть бути пояснені як ходом цифровізації, так і сформованим цифровим полем. Наприклад, авторитарні країни можуть мати менший склад політичних акторів, менш інтенсивну взаємодію із

політичними цифровими практиками сусідніх та в цілому світових держав, бути менш піддатливими до абсорбації нових норм політичної взаємодії та ін. Тоді для авторитарних режимів матимемо просто менші показники за більшістю із введених індикаторів. Проте можливий і інший сценарій, за якого авторитарні режими формуватимуть ЦПП, використовуючи цифрові технології для домінування, розбудовуючи певні типи мереж інтенсивніше на офіційному рівні. Тож таким чином можна буде визначити різні типи ЦПП і показати, як вони формуються і трансформуються під впливом цифровізації.

Тим не менш, категорія режиму як консенсусу внутрішніх (вітчизняних) та зовнішніх (зарубіжних) політичних акторів може й зовсім відійти на другий план, оскільки цифровізація на заключному етапі призведе до конструювання іншого типу світопорядку, де новий розподіл сил породжуватиме нові типи політичних акторів з новими правилами взаємодії.

Основні положення розділу відображено також у авторських публікаціях (див [277; 278; 279; 280; 281]).

РОЗДІЛ 3

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ЦИФРОВОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

У розділі простежено відмінну специфіку адаптації політики України, Білорусі, РФ до цифровізації, укладено періодизацію цього процесу, зокрема окреслено динаміку формування мереж, а також типи мереж, характерні для цифрових політичних практик України, визначено особливості трансформації цифрової політики Білорусі та РФ, з'ясовано процедуру утворення відповідних мереж та їхні типи.

3.1. Українські цифрові політичні практики

Українська офіційна ЦПП

В українській офіційній практиці, виходячи з динаміки трансформації показників, виокремимо три періоди: прото-цифровий (2008-2009) із використанням офлайнових підходів до створення текстів, персоналізований (2010-2012) та просторово-орієнтований – зі зміною акцентів від політичної суб'єктності та політичну географію (2013-2019). Простежимо трансформацію українських ЦПП у межах виокремлених періодів.

Сукупність цифрових політичних суб'єктів

Аналізуючи показник експлікованості, можемо бачити ці три періоди (див. рис. 3.1.). Перший – із зростанням показника до одиниці, другий – поступове спадання до 0,7 і третій – із стрибкоподібним спаданням практично до значення 2005 року – 0,3 та різким зростанням у 2019.

Під час першого періоду в офіційній цифровій практиці маємо низькі показники, оскільки у цей час спостерігаємо явище її професіоналізації: це період переходу від традиційного стилю комюніке (доцифрового підходу до текстів, що передбачав розробку офіційних, а не мережевих контактів лідера держави). До того ж, заголовки подібних повідомлень призначалися для

професійної, а не для широкої публіки, саме тому не мали бути клікабельними. У 2005 році, на початку спостережень, у переважній кількості повідомлень політичні актори взагалі не експлікувалися, відповідно, програма `find_political_actors.py` у частині текстів не знаходила збігів зі словником (див. рис. 3.2. (додаток Б)).

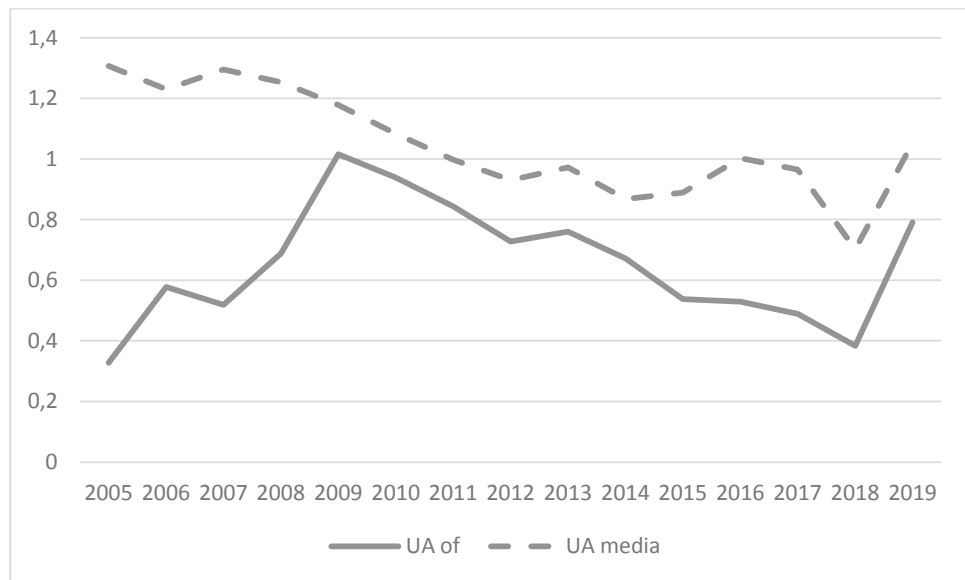


Рис. 3.1. Експлікованість політичних акторів в українських ЦПП

Додамо, що за часів Л. Кучми тексти новин взагалі не містили заголовків, тож це ще одна причина низького значення за 2005 рік. При цьому із приходом В. Ющенка цей самий підхід використовувався упродовж декількох місяців, але надалі поступово показники зростали – до 2009 року.

Додамо, що подібні ж процеси спостерігаємо й на офіційному сайті президента Республіки Польща, де також – до 2009 року використовувався комюніке-стиль, але із 2010 року почалося як зростання кількості новин, так і їхня трансформація під впливом цифровізації (див. [275]).

Починаючи із 2009 року, показник експлікованості в офіційній цифровій практиці спадає. Це викликано декількома причинами. По-перше, через поступове зростання обсягів інформації та конкурентне середовище української політики з'являється потреба у створенні повідомлень так, щоб вони були помітними у мережі, виділялися з-поміж численних повідомлень ЗМІ, блогерів, громадянських журналістів та ін. Відтак, експлікуються тільки

ті політичні актори, назви/прізвища яких можуть бути поміченими, привертати увагу. Отже, на перший план виходять тільки найбільш популярні актори, а згадок про інших стає значно менше. По-друге, важливо, що вже із цього часу для української цифрової політики, яка під час президентства В. Ющенка розвивалася у більш конкурентному середовищі, встановлюється зв'язок між офіційною та масмедійною цифровими практиками, який посилюється внаслідок подальшої цифровізації і виражається в тому, що практики реагують одна на одну (в офіційній цифровій практиці це відображається через подібну динаміку показника експлікованості в тому числі). І уже під час президентства Януковича уникнути цих взаємовпливів стає неможливо. Тож на рівні офіційної цифрової практики, подібно до спостережень І. Мацишиної, бачимо демонстрацію «подвійних стандартів»: замовчення на вербальному рівні, але дії – на ритуальному [49, с. 225]. І хоча в цей час держава перетворюється «на піраміду з єдиним центром управління» [55, с. 138], а також починає імітуватися політична взаємодія, в тому числі із міжнародною спільнотою (акцент робиться на численних формальних контактах Януковича із зарубіжними лідерами, як правило, привітання домінують), це не відображається на загальній динаміці показника. Він продовжує саме спадати (а не зростати – як в офіційних ЦПП авторитарних країн), бо на прикладі України бачимо, що за цифрових часів у більш демократичному режимі політичні актори змушені бути відкритими, відтак повністю переключитися на імітування політичної взаємодії на цьому етапі цифровізації вже стає неможливим.

Подальша цифровізація позначається і під час третього періоду, в часи президентства Порошенка, бо ж показник експлікованості не повертається до тих самих високих значень, які спостерігалися під час президентства Ющенка, а, навпаки, продовжує своє падіння. При цьому режим стає більш демократичним (якщо орієнтуватися на оцінки міжнародних правозахисних організацій, наприклад, Freedom House). Тож демократизація та

авторитаризація режиму не є єдиним визначальним фактором для цього показника. А, перш за все, цифровізація впливає на його динаміку. Хоча, звісно, не можемо виключати й фактор російської агресії, через яку політичний порядок денний переключився на міжнародний. Тим не менш, оскільки і після «гарячої» фази в офіційній цифровій практиці показники продовжили спадати, також можемо зазначити, що російська агресія підсилила цю тенденцію до зниження експлікованості політичних акторів, але також не стала основною її причиною. Якщо раніше зростання показника, як правило було пов'язане із фігурою президента, то під впливом трансформації світопорядку, коли з'являється усе більше акторів (державних/недержавних, офіційних/неофіційних), що можуть впливати на політику, увага до першої особи зменшується. Однак, як бачимо на прикладі 2019 року, в ЦПП більш демократичних країн можливе тимчасове зростання показника, що відображає реакцію на важливі для суспільства події.

Звернімо увагу на те, як в означені періоди розвивалися показники унікальності та балансу (див. рис. 3.3. (додаток Б); (див. рис. 3.4. (додаток Б)). Під час першого періоду бачимо спадання, а потім зростання показника унікальності упродовж першого періоду (якраз із 2007 року почалася поступова професіоналізація дискурсу, яку помічаємо за показником експлікованості політичних акторів). Далі, із 2009 року – показник починає зростати, а потім різко спадає. Що є ознакою застосування техніки мультиплікування політичних акторів, яку спостерігаємо в офіційних ЦПП пострадянських країн якраз під час першого чи другого періодів цифровізації. В українській практиці її помічаємо через часті згадки президента у заголовках численних текстів із привітаннями лідерам інших країн або ж вітчизняним політикам, чиновникам. Левова частка повідомлень зводиться не до реакції на актуальні поточні події у внутрішній чи зовнішній політиці, а до генерування позитивних подій. Це надає офіційній цифровій практиці ритуального характеру, робить її більш закритою. При цьому політичні актори мультиплікуються (кожен текст містить згадку мінімум про

двох акторів, один із яких – президент чи наближена до нього особа, другий – постійно змінний лідер держави / чиновник / політик).

Тим не менш, подібна стратегія суперечила трансформаціям, що відбувалися під впливом цифровізації, адже була зосереджена саме на ієрархічних офіційних контактах, на статусі. Паралельно наростала напруга у суспільстві, незадоволення авторитаризацією, більшою закритістю режиму. Тож уже починаючи із 2013 року, в тому числі під впливом суспільної дискусії щодо євроінтеграційних інтенцій України, бачимо стрибкоподібне зростання показника унікальності та поступову відмову від техніки мультиплікування політичних акторів. Таку динаміку можемо пояснити включенням у вітчизняні ЦПП представників міжнародної спільноти (у чому переконуємося ще й під час аналізу показника співвідношення локальних та глобальних цифрових політичних суб'єктів, у П. Порошенка він – найнижчий, порівняно із іншими президентами). Зарубіжних політиків п'ятий президент України намагався залучати до вирішення проблеми російської агресії, але це також давало змогу використати їхній політичний капітал для привернення та утримання уваги фрагментованих спільнот. Окрім того, в офіційній цифровій практиці часів П. Порошенка часто зустрічалися й звичайні українці: військові, волонтери та ін. Оскільки згадки про них були одиничні, це не призвело до збільшення експлікованості, проте позначилося на високих значеннях і нестабільності показника унікальності.

І так само у 2019 році спостерігаємо найнижче значення за увесь період спостережень, а отже, додаткове свідчення того, що в офіційній цифровій практиці є реакція на зміну влади й ця практика використовується для боротьби за владу. Це позначається і на збільшенні згадок про упізнаваних політичних акторів (окрім П. Порошенка і В. Зеленського, наприклад, це й європейські політичні лідери, згадки про яких створюють враження підтримки українського лідера, і, звісно, В. Путін, якого залучають в тому числі й в рамках «політики обурення» [165]).

Спостерігати за трансформацією офіційної ЦПП у межах окреслених

періодів можемо й на основі аналізу показника збалансованості.

У першому періоді бачимо суттєве спадання показника, а потім – зростання (із «відправною» точкою професіоналізації – із 2007 року). Тож у 2005 році були просто одиничні згадки (як президента, так і інших акторів), саме тому як унікальність, так і баланс – на рівні одиниці. Натомість у 2007 році у дискурсі вже активно і найбільше представлений В. Ющенко, а також поступово на перший план почали виходити як його співники, так і опоненти (конкретні прізвища побачимо далі).

Під час другого періоду, у 2010-2011 фіксуємо найнижчі показники, а отже, це період, коли розрив між президентом та іншими політичними акторами – найбільший. І тут маємо ще одну ознаку використання прийому мультиплікування політичних акторів, коли фігура президента – на першому плані із значним відривом (див. рис. 3.5. (додаток Б)).

Тим не менш, у 2012-2013 роках розрив між В. Януковичем та фігурою №2 скорочується, що можемо вважати реакцією на зростаюче суспільне незадоволення або ж «стрімке падіння рівня легітимності влади України» [95], задля протистояння якому потрібні були співники, а імітація політичної взаємодії із численними епізодичними зарубіжними політичними лідерами / внутрішніми політичними акторами не давала бажаного результату.

З 2013 року починається зростання показника збалансованості, при цьому спостерігаються перепади, як і у випадку із унікальністю. Тож тут зменшується як присутність самого президента, так і за рахунок цього розрив із іншими політичними акторами. Хоча, звісно, й через російську агресію, до якої прикута увага, політична взаємодія зосереджена не стільки на внутрішньому протистоянні (яке б дало більші показники за експлікованістю та збалансованістю, менші – за унікальністю), а на зовнішньополітичних питаннях, що пояснює нестабільні показники. Натомість у 2019 році ситуація змінюється, і збалансованість стає значно меншою, що є черговим свідченням використання офіційної ЦПП для політичної боротьби.

Для того, щоб краще уявляти процеси, що відбувалися в українській офіційній цифровій практиці за трьома означеними показниками, поглянемо на склад основних політичних акторів та зміну цього складу упродовж 15 років (див. табл. 3.1.).

Таблиця 3.1

Співвідношення згадувань найбільш популярних акторів
до кількості новин в українській офіційній ЦПП

2005		2006		2007		2008		2009	
по одній згадці для кожного ПА	0,02	ВР	0,09	Ющенко	0,18	Ющенко	0,16	Ющенко	0,20
	0,02	Ющенко	0,04	Кабмін	0,03	РНБО	0,03	Вселенський патріарх	0,07
	0,02	СОТ	0,04	ЄС	0,03	ВР	0,03	ООН	0,02
	0,02	по одній згадці для кожного ПА	0,02	ВР	0,01	Балога	0,03	ВР	0,02
	0,02		0,02	БЮТ	0,01	Гончарук	0,02	Ванникова	0,02
2010		2011		2012		2013		2014	
Янукович	0,26	Янукович	0,38	Янукович	0,26	Янукович	0,24	Порошенко	0,11
Шевченко	0,02	ЄС	0,02	Павленко	0,04	Павленко	0,05	ЄС	0,07
РНБО	0,01	Акімов	0,012	ВР	0,01	Акімов	0,01	Турчинов	0,06
Європейська рада	0,01	Кабмін	0,009	СНД	0,009	СНД	0,01	ВР	0,06
Ющенко	0,01	Ставнійчук	0,007	ЄС	0,008	Кабмін	0,01	Янукович	0,05
2015		2016		2017		2018		2019	
Порошенко	0,09	Порошенко	0,09	Порошенко	0,08	Порошенко	0,04	Зеленський	0,33
ЄС	0,05	Кулеба	0,03	ЄС	0,03	ЄС	0,04	ОП	0,04
Ковальчук	0,02	ЄС	0,02	ООН	0,02	НАТО	0,04	ЄС	0,03
Шимків	0,02	Савченко	0,02	НАТО	0,02	ООН	0,02	Нормандський формат	0,02
Чалий	0,02	НАТО	0,01	РНБО, ВР, Конгрес США	0,01	ПЦУ	0,02	НАТО	0,01

Тут знаходимо пояснення значних перепадів показників у 2005-2006 роках, на початку прото-цифрового періоду, коли розрив між різними політичними акторами, яких згадували дуже рідко, або ж взагалі відсутній, або ж – незначний. А от уже із 2007-2008 років починає зростати як увага до президента, так і виокремлюються найбільш популярні політичні актори. Ще один момент – це поступове збільшення кількості політичних суб'єктів порівняно із політичними інститутами (2006-2007 – тільки інститути, окрім В. Ющенка, 2008-2009 – однакова кількість і тих, і тих). Це може бути

додатковою ознакою професіоналізації дискурсу у цей період. Окрім того, у складі знаходимо й опонентів В. Ющенко – зокрема опозиційну Верховну Раду та БЮТ, що пояснює високі показники збалансованості та зростання показників експлікованості. Тож уже в цей час офіційний дискурс використовувався для політичної боротьби, а не тільки для нав'язування порядку денного (як це відбувається в авторитарних режимах). Наприклад, Верховна Рада, після політичної кризи у 2007 році, була постійно у фокусі.

Із 2009 року росте кількість згадок про президента. Також між самими політичними акторами – значний розрив у кількості згадувань (і відповідно, падає показник збалансованості). Це свідчить не тільки про розрив між першою та другою фігурою за згадуваністю, але й про незначну взаємодію інших популярних політичних акторів, «симулювання модернізаційних процесів» [95, с. 49]. І розбудову ієрархічних мереж, «замкнених» на фігуру президента. Окрім того, відсоток згадувань самого В. Януковича – в 1,5-2 рази більший, ніж у В. Ющенко. Тим не менш, в цілому тут маємо склад найпопулярніших акторів, в якому переважають політичні суб'єкти, окрім 2012 року, коли спостерігаємо виокремлення на другій позиції Ю. Павленка із більшим відривом щодо інших політичних акторів. Тож якщо у під час першого періоду в офіційній ЦПП переважали політичні інститути із поступовим зростанням уваги до фігури президента, то під час другого на перший план виходять політичні суб'єкти, проте вони часто змінюють свої позиції, маючи значний розрив із популярністю президента. Тобто в цілому це відповідає трансформаціям ЦПП на той час (увага до політичних суб'єктів), однак імітативний характер політичної взаємодії не дає змогу вибудувати в межах офіційної ЦПП децентралізовані мережі, де політичні суб'єкти будуть тісно пов'язані один з одним.

Під час третього етапу на перший план виходять міжнародні політичні інститути (при цьому кількість згадувань політичних суб'єктів зменшується порівняно із часами Януковича та Ющенко). Зрозуміло, що це пов'язано із постійним апелюванням до міжнародної спільноти, намаганням створити

коло підтримки України у протидії російській агресії. Тим не менш, це все ж відсуває на другий план внутрішню політичну взаємодію і робить офіційну цифрову практику менш сфокусованою на вітчизняній політичній конкурентній боротьбі. Саме із цим і можемо пов'язувати низькі показники за експлікованість політичних акторів загалом, адже увага зосереджена на іншому. Ще один момент – це першочергова увага, що приділяється міжнародним інститутам, а не політичним спільникам, як-от у період В. Януковича (за винятком 2015 року). Впадає в око і значно менша присутність П. Порошенка у дискурсі 4-11% порівняно із 24-38% у В. Януковича та 4-20% у В. Ющенка. Це знову ж таки свідчить про те, що політична взаємодія стає менш інтенсивною і менше залежить від першої особи держави, оскільки його присутність – навіть в офіційній ЦПП – незначна. Також між політичними акторами менший розрив, порівняно із В. Януковичем та навіть В. Ющенком. Тож під час третього періоду знову переважають політичні інститути, але не вітчизняні, а міжнародні, поява ж політичних суб'єктів стає епізодичною (увага до першої особи держави – значно меншою), що є характерними ознаками подальшої цифровізації.

За складом популярних політичних акторів в офіційній ЦПП України не простежуємо появи нових акторів (представників глобалізованих еліт, транснаціональних корпорацій, цифрових платформ та ін.). ЦПП залишається сконцентрованою довкола фігури президента, упізнаваних політичних суб'єктів та інститутів (хіба що вітчизняні інституції стають менш репрезентованими у кінці періоду спостережень). Тим не менш, зниження уваги до президента свідчить про те, що у майбутньому можлива подальша трансформація ЦПП і більша присутність «антиінституційних» акторів.

Способи освоєння політичного простору

Показник співвідношення локальних та глобальних цифрових політичних суб'єктів дає змогу стверджувати, що із часом змінився увесь склад політичних акторів (із вітчизняних – на зарубіжних), а не тільки – найбільш популярних (див. рис. 3.6. (додаток Б)).

В офіційній ЦПП значної різниці між показниками першого та другого періодів тут не бачимо, але маємо на увазі, що причини низьких показників на початку періодів – різні. У 2005-2006 взагалі мало експліковані політичні актори, при цьому і згадок про самого В. Ющенка – дуже мало. Далі ситуація змінюється, і показник вирівнюється – із значним переважанням вітчизняних акторів над іноземними. Проте у 2009-2010 роках поступово збільшується присутність президентів у дискурсі – і показник зростає. Це ще одна ознака переорієнтації офіційної ЦПП України на ЦПП авторитарних країн.

Але вже із 2012 року через зростання напруги у суспільстві В. Януковичу та його спільниками частіше доводиться реагувати на внутрішні події, тож текстів, які використовуються для імітування політичної взаємодії, стає менше. Натомість зростають згадки про європейські інституції, в тому числі й для переключення уваги від внутрішніх проблем на зовнішні можливості.

Увага до міжнародних політичних акторів і надалі поступово збільшується. Найбільше – за часів П. Порошенка. Так, звісно, російська агресія позначилася на подібному співвідношенні, але той факт, що після переходу війни на Донбасі із «гарячої» фази у затяжну показники не зросли, підтверджує, що на цифрову практику впливає не тільки зовнішньополітична ситуація, але й цифровізація, що на цьому етапі призводить до збільшення уваги до міжнародних подій та впливових міжнародних акторів.

Якщо аналізувати співвідношення глобального та локального простору, то також бачимо поступове збільшення зацікавленості зарубіжними подіями, починаючи із 2012 року (див. рис. 3.7. (додаток Б)). Тобто фіксуємо поступове зростання таких текстів, де географія або ж місце стають визначальними для політичного тексту.

В офіційній ЦПП під час першого періоду внаслідок переважання комюніке-стилю бачимо значний розрив між зовнішніми та внутрішніми подіями, бо на той час саме розбудова ієрархічної мережі офіційних формальних контактів із іншими країнами була важлива, тому акцент

робився на посадах. Наприклад, «Зустріч із президентом **Казахстану**», а не «Ющенко зустрівся із Назарбаєвим». Увага зосереджувалася саме на форматі заходу, наприклад «Робочий візит до **Грузії**», а не на результаті чи зробленій заяві. І тільки в кінці першого періоду ситуація трохи вирівнялася (а переважання показника зарубіжних новин у 2008 році можемо пояснити реакцією на вторгнення РФ до Грузії). При цьому вказівка на місце у вітчизняних подіях давалася зрідка. Акцентуація на топі та форматах заходів – ще дві ознаки комюніке-стилю, що не передбачав існування окремих текстів поза простором офіційної ЦПП, тобто віральне поширення.

Під час другого періоду знову бачимо розрив між обидвома показниками, причиною чого є переважання на сайті новин про привітання зарубіжних лідерів, де окрім прізвища політика, вказується й країна, і тут зустрічаємо згадки африканських, азійських, латиноамериканських країн. Винятком стає тільки 2012 рік – рік європейського чемпіонату світу з футболу, де якраз активно були задіяні українські регіони.

Але уже в 2013 розрив між внутрішніми та зовнішніми подіями поновлюється. Проте причиною стають згадки конкретних західних країн, лідерів яких залучають на підтримку України. При цьому тут не бачимо зосередженості на вітчизняному порядку денному (кількість новин з регіонів – нижча за середній рівень). Відтак, поряд зі збільшенням інтересу до зарубіжних акторів, фіксуємо й збільшення інтересу до зарубіжних подій, порівняно із вітчизняними (за винятком 2019, року виборів, коли увага, передбачаємо, що тільки на цей період, переключається на українські регіони).

Тим не менш, зіставляючи показники співвідношення локальних та глобальних цифрових політичних суб'єктів та локального / глобального простору, зазначимо, що, починаючи із 2012 року, фіксуємо зниження активності вітчизняних політичних акторів порівняно із зарубіжними, так і поступове заміщення політичних акторів в заголовках – вказівкою на місце, де сталася подія. Тепер спробуємо пояснити ці показники через аналіз згадок

найбільш популярних зарубіжних країн, територій (див. табл. 3.2).

Таблиця 3.2

Співвідношення згадувань найбільш популярних країн/територій до кількості новин в українській офіційній ЦПП

2005		2006		2007	
Грузія	0,04	Корея	0,07	Польща	0,03
Японія	0,04	Росія	0,04	Грузія	0,02
Решта країн – по одній згадці	0,02	Решта країн – по одній згадці	0,02	Європа	0,01
	0,02		0,02	Румунія	0,01
	0,02		0,02	Росія	0,01
2008		2009		2010	
Грузія	0,04	Росія	0,03	Росія	0,05
США	0,02	США	0,02	Європа	0,03
Європа	0,02	Європа	0,02	Білорусь	0,02
Росія	0,02	Австрія	0,01	Казахстан	0,01
Німеччина	0,01	Азербайджан, Корея	0,01	Угорщина	0,01
2011		2012		2013	
Росія	0,04	Росія	0,03	Європа	0,03
Греція	0,03	Польща	0,02	Польща	0,02
Польща	0,02	Європа	0,01	Росія	0,02
Куба	0,02	США	0,01	Чехія	0,01
Європа	0,02	Індія	0,01	Австрія	0,01
2014		2015		2016	
Європа	0,07	США	0,04	Європа	0,04
США	0,04	Європа	0,03	Німеччина	0,03
Німеччина	0,02	Німеччина	0,02	США	0,03
Польща	0,02	Росія	0,02	Канада	0,02
Росія	0,02	Франція	0,01	Росія	0,02
2017		2018		2019	
США	0,06	Росія	0,07	Росія	0,05
Росія	0,03	Європа	0,02	США	0,05
Європа	0,03	Катар	0,02	Канада	0,04
Фінляндія	0,02	США	0,02	Литва	0,03
Туреччина	0,01	Болгарія, Канада, Німеччина	0,01	Естонія	0,03

До 2008 року не бачимо чітких пріоритетів або ж інтересу до якоїсь конкретної країни (те саме відбувається на рівні експлікації політичних акторів). Натомість під час другого періоду на перший план виходить РФ, що демонструє відповідну зовнішньополітичну орієнтацію Януковича, а також свідчить про більш послідовну, професійну селекцію новин на сайті, за якої не просто відображається активність президента, але й враховується

необхідність впливу на громадську думку через відповідну розстановку геополітичних акцентів: спочатку РФ, а потім – усі інші країни. Тим не менш, список інших країн у цей період теж достатньо широкий: Латинська Америка, Азія, Європа, колишній СНД. Це, знову ж таки, свідчення того, що у зовнішньополітичному плані відбувається зміна пріоритетів, а також – ознака періоду мультиплікування політичних акторів, за якого країни та їхні лідери згадуються для того, щоб створити враження активності на міжнародній арені.

У 2013 році ситуація змінюється, і не РФ, а Європа та Польща як «адвокат України в Європі» виходять на перший план. Із цього часу згадуються лише західні країни, і як правило, в трійці лідерів – найбільш впливові із них: США, Німеччина і Європа в цілому. Це свідчення переходу до наступного етапу цифровізації, за якого в дискурсі нерівномірно представлені «країни ядра» (І. Валерштайн) та інші країни. «Країни ядра» витісняють як інші країни, так і внутрішньополітичну порядок денний.

Дуже цікаво, що упродовж 2014-2017 років РФ не була на першому плані як країна-агресор, натомість увага переключалася на взаємодію із західними партнерами. А от у 2018 році ситуація змінилася, що можемо пов'язувати як із Азовською кризою, відтак на офіційному рівні потрібно було привертати увагу до дій РФ, так і, до речі, із наближенням передвиборчої кампанії, в якій п'ятий президент України використовував низку відсилок до російської агресії.

Тож якщо під час другого етапу цифровізації в офіційній ЦПП відбувається поступовий відхід від трансляції щоденної активності президента до більш послідовного відбору новин, то у третьому періоді хроніка поточної діяльності вже не є настільки важливою, і офіційна цифрова практика використовується для спрямованого впливу як на світову спільноту, так і на внутрішню аудиторію. Хоча одночасно стає більш вразливою через значну присутність зовнішніх політичних акторів та залежності від зовнішнього політичного порядку денного.

формат, НАТО). Популярні вітчизняні політичні актори, як правило, зустрічаються зрідка (найбільш популярним є Д. Кулеба у П. Порошенка). Таким чином, на рівні офіційної ЦПП відбувається конструювання бажаних мереж зв'язків, одновекторних, спрямованих на Захід, Європу за часів В. Ющенка, П. Порошенка, В. Зеленського, двовекторних, спрямованих на Захід і на Схід за часів В. Януковича. При цьому зарубіжні географічні вузли здебільшого витісняють вітчизняні, представлені, як правило, тільки столицею. Однак, все ж у ній, окрім фігури президента репрезентовані й вітчизняні політичні актори, що надає ЦПП стабільності.

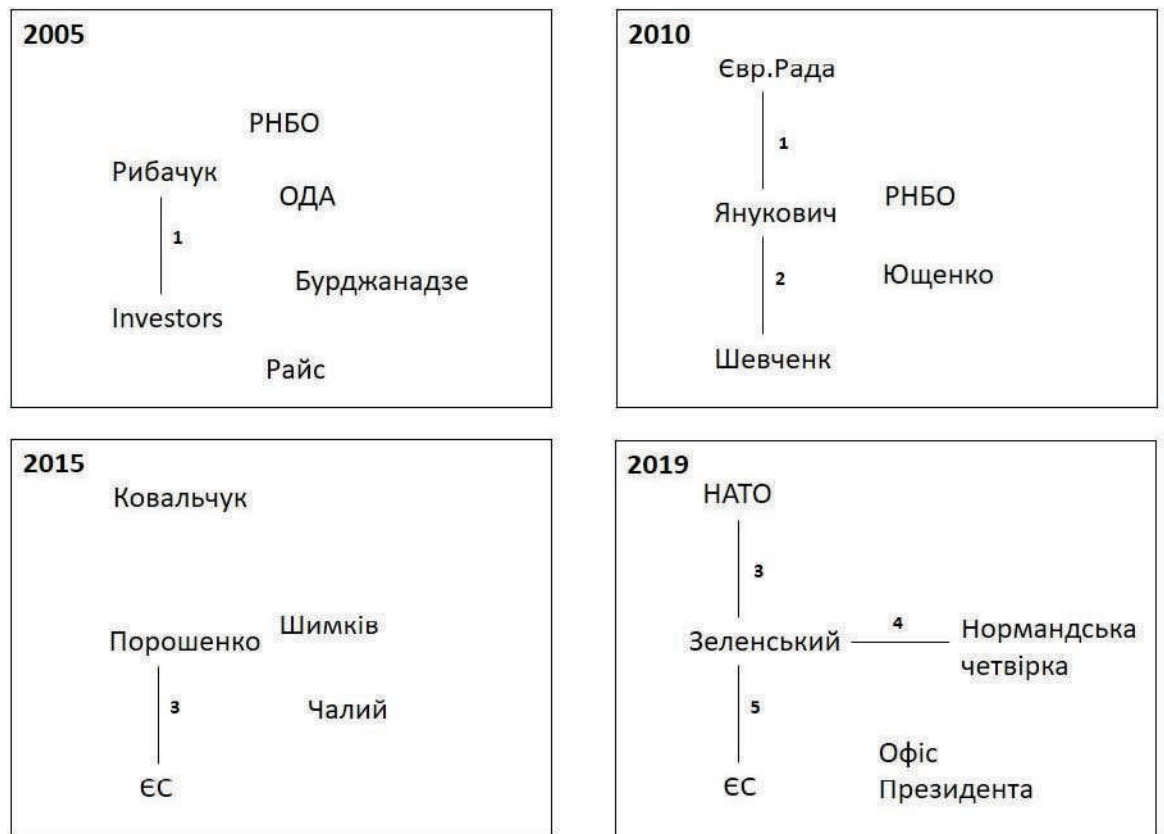


Рис. 3.9. Типи мереж в українській офіційній ЦПП

Тепер звернімо увагу на розбудову мереж в українській ЦПП (див. рис. 3.9.). Як бачимо, в українській офіційній ЦПП переважають розпорошені та за часів Зеленського централізовані мережі. При цьому зв'язки між окремими вузлами не є інтенсивними. Під час прото-цифрового етапу, як уже зазначалося, в офіційній ЦПП найбільше зустрічаються одиничні згадки

політичних акторів, хоча лєвова частина текстів узагалі не містить власних назв. Саме через це мережі не вибудовуються. Під час президентства В. Януковича відбуваються спроби побудувати централізовані мережі, за яких уся інформація буде «замкнена» на президента, однак через високі показники унікальності та використання прийому мультиплікування політичних акторів із імітуванням політичної взаємодії із міжнародною спільнотою встановити постійні зв'язки між найбільш популярними акторами не видавалося можливим. За часів П. Порошенка спостерігаємо розпорошену мережу через зорієнтованість на західні європейські інституції та переміщення внутрішньої політичної взаємодії на другий план. І у випадку В. Зеленського бачимо намагання побудувати централізовану мережу, за якої уся взаємодія відбувається через фігуру президента. Таким чином, у випадку офіційної ЦПП України спостерігаємо наявність рівнозначних (порівняно із фігурою президента) політичних акторів, однак із різних причин розбудувати децентралізовані мережі на цьому рівні не видається можливим із різних причин (невизначеності політичного курсу за часів В. Януковича, російську агресію та сконцентрованість на зовнішньому порядку денному за часів Порошенка та (менше) В. Зеленського. Тож на прикладі української офіційної практики не спостерігаємо появи і функціонування децентралізованої чи централізованої структури взаємодії цифрових політичних суб'єктів.

Способи використання цифрової інфраструктури

Важливо також звернути увагу і на зміни, які відбуваються на рівні способів взаємодії із цифровою інфраструктурою, щоб зрозуміти, чи можуть повідомлення, що генеруються у межах офіційної ЦПП, стати віральними.

Емоційність офіційної ЦПП, як правило, незначна – 4-9% (див. рис. 3.10. (додаток Б)). Тут у першому періоді бачимо стрибок показника у 2007 році (пов'язаний зі зміною типу письма). Із цього часу підхід до створення текстів стає більш подібним до масмедійної ЦПП, де емоційність – одна із важливих складових новин. Так само, як і з іншими показниками, на початку

другого періоду відбувається спадання, що в цілому говорить про деяке зниження політичної взаємодії, характерне для більш авторитарного політичного порядку денного. Тим не менш, поступове зростання показника далі свідчить про інтенцію реагувати на поточні події у більш демократичному середовищі. А під час третього періоду спостерігаємо дуже нестабільну ситуацію, як і у випадку із збалансованістю, унікальністю та в дечому експлікованістю. Переорієнтація на зовнішньополітичну повістку якраз і не дає стабільності, за якої емоційний клімат не формується цілеспрямовано, через залучення постійних внутрішніх політичних акторів. На цьому рівні не бачимо послідовного зростання емоцій в останні роки, що б підтвердило спостереження інших учених щодо збільшення в останні роки емоційності політики (тобто для офіційної ЦПП це не характерно). Хоча у 2019 році є зростання показника до 10%, у 2020 році, як побачимо у четвертому розділі, він знизиться.

Якщо на рівні емоційності під час третього періоду не спостерігаємо зростання, то за показником негативізму воно чітко виражене (див. рис. 3.11. (додаток Б)).

В офіційній ЦПП негативізм та емоційність не є пов'язаними, і ми бачимо, що за низької емоційності можемо мати високий негативізм. При цьому також важливо зазначити, що упродовж усього періоду спостережень застосовується низка форм заперечення (і на рівні часток, і на рівні префіксів, і заперечні дієслова). Це важливо, оскільки свідчить про нешаблонний підхід до створення текстів, який є специфічним для української офіційної ЦПП.

Найвище значення під час першого періоду маємо у 2008 році, коли констатуємо високу увагу до подій у Грузії (найчастіше згадувалася) та доволі інтенсивну політичну взаємодію всередині країни. Тим не менш, оскільки прото-цифровий етап ще не закінчився, подібні тексти використовуються поряд із типовими для цього періоду заголовками комюніке.

Ось як, наприклад, виглядають заголовки стрічки новин у серпні 2008

року:

«Вітання Президента України археологам України – комюніке-стиль

Президент Віктор Ющенко вважає, що ситуація у Грузії **підірвала** довіру в міжнародних відносинах – мережевий стиль

Глава держави **стурбований** гальмуванням процесу внесення змін до Держбюджету – мережевий стиль»

Отже, хоча на емоційному рівні не фіксуємо зростання за показником, офіційна цифрова практика на рівні показника негативізму вже є не стільки хронікою подій, що відбуваються із президентом, а реакцією на те, що відбувається у світі та країні (див. також спостереження О. Кушніра щодо настроїв у суспільстві у період президентства Януковича, перед Євромайданом [205]), і тексти можуть існувати і поширюватися поза межами офіційної цифрової практики. Відтак, можемо констатувати, що саме показник негативізму є більш репрезентативним для вимірювання трансформацій на офіційному рівні. А особливо, якщо йдеться про кризові ситуації, за яких на емоційному рівні змін не спостерігаємо, а на рівні негативізму – так.

Під час другого періоду у 2010 році маємо найвищий показник негативізму. Пояснити це можемо тим, що на рівні офіційної ЦПП постійно лунають заяви щодо того, що В. Янукович не відмовиться від передвиборчих обіцянок, активно коментується новий Податковий кодекс, який викликав спротив у частини підприємців, заперечуються утиски свободи слова (тут навіть фіксуємо вживання назви опозиційного політичного руху «Стоп цензурі», що теж є ознакою більш відкритої офіційної ЦПП) та ін.

Далі відбувається повернення до показників попереднього, протоцифрового періоду. Тут також інколи продовжують використовуватися притаманні для комюніке-стилю заголовки, а окрім цього, техніка мультиплікування політичних акторів, яка зосереджена на створенні позитивної атмосфери. Паралельно менш вираженою стає «прив'язка» до актуальних подій, відтак, і негативу, який наростає упродовж правління

Януковича у суспільстві, стає значно менше в офіційній ЦПП.

Із подальшою авторитаризацією режиму В. Януковича із офіційної ЦПП потроху зникають повідомлення, де вказується реакція на поточні події в Україні та світі. Тому тут і не бачимо значної кількості негативізму, наприклад, активного заперечення критики, що лунає на рівні масмедійної ЦПП. Тим не менш, за деякими найбільш резонансними або ж важливими напрямками спостерігається визнання існування деяких невирішених питань. Наприклад, на рівні тієї таки системи оподаткування: «Президент вимагає від податківців та інших контролюючих органів **припинити** тиск на бізнес» або ситуації із газопостачанням: «Україна добиватиметься **зниження** ціни на газ до європейського рівня – Президент», «Глава держави: Ціна на газ для населення **не** буде підвищуватися». Фактично це можемо вважати намаганням протиставити «патернам опору» у суспільстві «патерни влади» (за С. Гіллом).

Тож під час другого періоду на офіційному рівні не вдалося створити масштабну централізовану мережу, де б поточні події та негативне сприйняття ситуації суспільством ігнорувалося, а реальна політична взаємодія підмінялася б імітацією. Рух у цьому напрямі фіксуємо, але все ж фіксуємо намагання реагувати на поточні політичні події, що заважає утворити закриту систему.

Початок третього періоду цифровізації, як ми пам'ятаємо, призвів до переорієнтації із суб'єктності на топос, саме тому саме дискусія довкола євроінтеграції стала однією із основних тем для офіційної ЦПП. І саме через це негативізм став проявлятися ще виразніше. На початку дискусії, коли Янукович демонстрував наміри до асоціації, у ЦПП трансливалася реакція на спротив українській євроінтеграції з боку РФ, при цьому звернень до конкретних політичних акторів цієї країни або ж згадування її у текстах не було. Наприклад, в цьому тексті рух країни до ЄС подається через «не», а отже, фіксується наявність протилежних поглядів на цей рух: «Для України **не** існує альтернативи реформам та євроінтеграції – Президент». Така сама

логіка в наступному тексті, де знову ж таки не вказується провідний супротивник євроінтеграції, але його аргументи заперечуються: «Президент вважає **невірними** судження про **необхідність** вибору України на користь будь-яких інтеграційних проектів» (у самому тексті також немає згадок ані про РФ, ані про її політиків, тільки відсилки до ЄС, Митного союзу та СНД). І в цей же час, окрім ЄС, знову виникає тема реформ, але йдеться про ті з них, які не вдалося втілити – і це призводить до прояву негативізму: «Ірина Акімова: Треба бути реалістами – **не** всі реформи дають миттєвий результат», «Президент: Державна соціальна політика потребує зміни пріоритетів на користь **незахищених** верств населення», «Президент: У часи змін **зволікати** з проведенням реформ **неприпустимо**».

У подальші роки, як бачимо, російська агресія не проявляється на емоційному рівні, а от через показники негативізму є постійне нарощування, аж до піку у 2018, що можемо пов'язувати як із Азовською кризою, так і з початком передвиборчих змагань. До того ж, тут фіксуємо і постійну реакцію на події, до яких привертається увага на рівні масмедійної ЦПП, та на критику (яка найчастіше заперечується через звинувачення) відтак, у таких текстах часто проявляється негативізм. Звернімо увагу також і на те, наскільки деталізованими стають ці тексти, порівняно із текстами попередніх періодів (це, до речі, відображається і через просте порівняння збільшення кількості слів у заголовках). Наприклад, «Швидка реакція у пошуку та **затримання** підозрюваного є знаком ефективності роботи Нацполіції – Президент про розслідування вбивства правозахисниці Ірини Ноздровської», Президент: Важливо доносити правду про події в Україні, щоб **захистити** світ від фейків, які є частиною гібридної війни Росії **не** лише проти України, а проти всього вільного світу».

Тож на рівні негативізму можемо побачити більш виразну картину щодо виробництва текстів, які б могли поширюватися вірально.

Щодо персоналізації – так само виокремлюємо значне коливання показника під час першого періоду – із стабілізацією в кінці (0,4) (див. рис.

3.12. (додаток Б)). Далі, так само, інерційне дотримання показника на початку другого періоду – і зниження упродовж тих-таки 2011-2012 років. І вихід на той самий стабільний показник (0,34-0,38) на початку третього періоду. Зростання персоналізації у 2018 є доволі цікавим, оскільки збігається із зростанням негативізму та збільшенням згадок про РФ та Путіна. Тож цей високий показник можемо пояснити намаганням протиставити саме політичне «я» - зовнішнім викликам.

Тож тут не бачимо значної відмінності між кінцем першого періоду і початком і серединою третього на кількісному рівні. Звернемо увагу на конкретні випадки вживання «я» та «ми» в текстах.

Під час першого етапу спостерігаємо паралельне вживання «я» та «ми», при цьому останнє не витісняє перше. Наприклад, «**У мене** немає сумніву, що **ми** знайдемо правильну логіку **наших** спільних дій у цьому напрямку». Конфліктні ситуації активізують присутність «я», але не «ми». Наприклад, під час дискусії довкола приватизації «Криворіжсталі»: «**Я** відверто скажу – **я** не можу зрозуміти народного депутата, який сьогодні голосує за те, щоб не було повторного конкурсу з приватизації «Криворіжсталі» (Президент України провів зустріч з Прем'єр-міністром та зробив спеціальну заяву щодо проведення приватизації «Криворіжсталі», 21 жовтня 2005); або під час обговорень щодо створення коаліції: «**Я** не вважаю переговорний процес вичерпаним. **Я** націлюю кожен політичну силу ще раз подумати над своєю позицією і завершити "круглий стіл" підписанням відповідної угоди» (Президент закликає парламентські сили відновити переговори щодо створення широкої коаліції, 5 жовтня 2006).

Під час президентства В. Януковича ситуація змінилася. Тут не тільки зменшилася кількість цитат у текстах (у чому переконаємося, аналізуючи наступні показники), але й загалом у цитатах поменшало займенників, а думки президента стали викладатися у вигляді констатації фактів, більш абстрактно. Тобто у текстах так, як і у заголовках. Або ж із униканням «я» – через вживання дієслів першої особи «переконаний», «упевнений», підхід,

більш характерний для офіційних текстів деяких авторитарних режимів. А от вживання «ми» дає змогу уникнути конкретизації щодо того, хто саме є відповідальним за той або інший напрям, а також продемонструвати єдність між політичними акторами. Наприклад «відтепер **ми** вводимо в законодавче поле України рівні права для сторін обвинувачення та захисту» (Президент вітає прийняття парламентом нового Кримінального процесуального кодексу, 13 квітня 2012).

Тим не менш, у 2011-2012 роки вживання «я» знаходимо, але, як правило, це тексти із позитивними інформаційними приводами: доброчинність, вдячність партнерам. І тільки у випадку із судовим процесом проти Ю. Тимошенко В. Янукович вживає «я» у контексті протистояння: «А Юлії Тимошенко **я** бажаю, щоб вона довела свою невинуватість у суді і могла й далі жити, працювати, займатися улюбленими справами», – додав В.Янукович. (Президент: Питання Тимошенко має вирішуватись у площині українських законів, 17 червня, 2011).

Тож під час другого періоду через авторитаризацію режиму маємо зниження за показником персоналізації, проте так само, як і у випадку негативізму, фіксуємо деяке пожвавлення, зокрема через наявність реакції в офіційній ЦПП на резонансні, особливо кризові події.

На початку третього періоду у текстах частіше «я» проявляється саме в контексті протистояння «**Я** стурбований тим, що політики «загналися» у Верховній Раді, через що страждають прості люди і країна в цілому. Якщо вимагатимуть обставини, **я** готовий на реалізацію жорсткого сценарію - дострокові парламентські вибори» (Янукович: Якщо вимагатимуть обставини, **я** готовий на дострокові парламентські вибори – цит. за «Укрінформ», 12 квітня, 2013). Тож у зв'язку із подальшою цифровізацією і постійну потребу реагувати на гучні події (переслідування опонентів, блокування реформ, корупцію та ін.), політичне «я» починає використовуватися активніше.

І під час президентства П. Порошенка цей підхід також знаходить своє

застосування. Загалом «я» під час третього періоду в цитатах вживається частіше, коли підкреслюються особисті дії президента для досягнення певної мети (наприклад, створення міжнародної коаліції) або ж його особисті відчуття щодо російської агресії, українських військових, волонтерів, політв'язнів та ін. При цьому все ж зростання за показником до 2018 року не фіксуємо, бо через війну на Донбасі також активне й політичне «ми» – для згуртування суспільства, політичних акторів тощо.

Способи цифрової взаємодії із фрагментованими спільнотами

Інтенсивність політичної взаємодії в українській офіційній ЦПП можна також простежити і через показники інтертекстуальності. Йдеться про «ринок політичних ідей», який має функціонувати у більш демократичному суспільстві. А самі ідеї – для того, щоб мати можливість бути сприйнятими напряму, неопосередковано, численними мережами мають бути привабливо упаковані, в тому числі, й в офіційній ЦПП.

Поглянемо на показник прямої інтертекстуальності (див. рис. 3.13. (додаток Б)). На початку першого періоду цитати в заголовках не використовувалися. Але вже у 2007 році фіксуємо значне зростання – і показник на рівні (0,12-0,13). Під час другого періоду відбувається ще один «стрибок» показника. Тобто на рівні персоналізації та негативізму спостерігаємо більш абстрактне трактування подій, але при цьому прямі цитати не втрачають свого значення. Отже, незважаючи на деяку переорієнтацію офіційної ЦПП під час президентства В. Януковича, із коментування поточних резонансних подій у суспільстві на мультиплікування політичних акторів та імітацію політичної взаємодії, потреба вироблення цитат для прямої взаємодії із різноманітними мережами, кількість яких постійно збільшується, залишається.

Третій період призводить до зниження за показником – на час гарячої фази російської агресії. У 2014 році дається взнаки зміна влади (Янукович – Турчинов – Порошенко), а також намагання на рівні офіційної ЦПП констатувати якомога більше фактів порушень міжнародного законодавства

РФ і довести до відома громадськості інформацію про конкретні заходи, вжиті на державному рівні (кадрові призначення, перемовини, візити та ін.). Тому цитат у заголовках менше. Але вже у 2016 році зростання за показником триває, хоча й має стрибкоподібний характер. І тут уже увага у більш ніж третині текстів зосереджена саме на коментуванні подій.

Звернувшись до ситуації із прямими цитатами в текстах (див. рис. 3.14. (додаток Б)), здебільшого бачимо схожу картину. На першому етапі цифровізації для сайтів президентів було характерно друкувати повні інтерв'ю, тексти виступів, стенограми та ін. Бо ці тексти не створювалися для поширення у мережі на інших сайтах і платформах. Звісно, цитати у таких текстах взагалі не виокремлювалися. До кінця періоду підхід до використання цитат змінився і показник стабілізувався. Під час другого періоду і за цим показником маємо спадання. Додатково через авторитаризацію режиму кількість цитат дещо зменшується упродовж другого періоду (зазначимо також, що у численних привітаннях, які у цей час друкуються на сайті, цитати не використовуються також).

Тим не менш, третій період починається зі стрибкоподібного зростання показника, а закінчується – значним спаданням. Звісно, у 2015 і 2017 роках спостерігається поступове переключення уваги із констатації факту щодо російської агресії на коментування, тому кількість цитат зростає. Але все ж показник не є стабільним. Це пояснюємо якраз специфікою третього етапу цифровізації, під час якого великі за обсягом цитати у тексті поступово поступилися коротким цитатам у заголовках (пояснити це можна і обсягом інформації, що постійно зростає, і зміною читання в цифрові часи із екстенсивного – із заглибленням у текст, до поверхового – із швидким оглядом заголовків; саме тому цитати для того, щоб бути зауваженими, стали виноситися в заголовки).

Показник гіпертекстуальності також дає змогу продемонструвати відсилки до інших текстів, проте у відмінному від цитат форматі, зазначимо, що для офіційної ЦПП гіперпосилання майже не характерні, маємо лише

одиночні випадки (див. табл. 3.3.). Пояснити це можна тим, що офіційна практика налаштована на продукування заяв, а не на їхній передрук. Ці показники додатково пояснюють і відсутність в офіційній ЦПП децентралізованих мереж.

Якщо ж говорити про непряму інтертекстуальність, то тут спостерігаємо поступове зниження показника (див. рис. 3.15. (додаток Б)).

Таблиця 3.3

Гіпертекстуальність українського офіційної ЦПП

2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
2	--	--	--	1	--	4	1
2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	
1	6	10	--	1	--	3	

Можемо говорити про те, що пряма інтертекстуальність поступово витіснила непряму. Маємо високі показники під час першого періоду (як і у більшості випадків із різким зростанням на початку), але падіння показника у 2009 році говорить про те, що непрямі цитати у текстах, як, до речі, і прямі, ще не використовувалися як інструмент у передвиборчій боротьбі. Більш стабільний показник у 2010-2012 роках демонструє наявність постійного інформаційного приводу для матеріалів із непрямыми цитатами. І якщо звернути увагу на найбільш популярні дієслова із комунікаційною інтенцією, побачимо, що іще із 2007 року в офіційній ЦПП зростає частота вживання дієслова «привітав». У 2007-2009 маємо 20-24% (із спаданням частоти у 2009 році), під час другого періоду показник стабілізується на рівні 24-26%. На початку третього періоду вже 61%, що підтверджує попереднє спостереження щодо активного використання цитат на рівні форми – при доволі шаблонному підході до змісту. Таке значне зростання говорить про намагання збалансувати негативізм, який зростав як на офіційному, так і масмедійному рівнях. Далі, під час третього періоду – частка таких дієслів спадає до 12%, зростаючи до 37% у 2017 (це пояснює й збільшення загального показника непрямої інтертекстуальності). В 2019 році подібний

формат текстів взагалі стає непопулярним – 2%. На прикладі одного дієслова в цілому можемо пояснити динаміку за показником. У подальшому ж реальні події поступово витіснили як «привітальні» інфоприводи, так і непряме цитування як таке. Подібна тенденція – ще одна ознака того, що офіційний дискурс в процесі цифровізації трансформується так, щоб читачі мали можливість знайомитися із текстами напряду, із прямих цитат, а не через перифраз.

Для того, щоб детальніше розібратися із трансформаціями, які відбуваються у політичних текстах – із точки зору використання посилань на різні джерела, звернімо увагу на показник пресрелізму та медіатизованості (див. рис. 3.16. (додаток Б); див. рис. 3.17. (додаток Б)).

Тут маємо дещо схожу ситуацію, порівняно із показником непрямої інтертекстуальності: більш активне вживання під час першого і другого періоду і зниження під час третього. Найбільш активними тут є 2008-2009 роки. Тож в кінці першого періоду фіксуємо доволі насичену опосередковану комунікацію, отже, намагання через офіційну цифрову практику впливати на інші практики через ЗМІ. Цікаво, що на початку другого періоду бачимо деяке спадання, але потім – разом із прямою інтертекстуальністю зростає й пресрелізм, що також говорить про намагання формувати порядок денний в ЦПП за часів наростання напруги у суспільстві. А отже, це вкотре дозволяє стверджувати про співіснування у цей період двох тенденцій (більш закритої, спрямованої на формування імітативного комунікативного простору, та більш відкритої – із постійними інтенціями реагувати на зовнішні подразники).

Із 2013 року починається зниження показника, що можемо пояснити як подальшою трансформацією ЦПП і зростанням відсотка повідомлень, спрямованих на пряму, а не опосередковану взаємодію із «тематичними аудиторіями».

Ці ж три етапи спостерігаємо і за показником медіатизованості.

Фіксуємо зростання показника до 2009 року, а потім його різке падіння.

Це можна пояснити якраз тим, що до цього часу на сайті президента в розділі новин часто друкувалися інтерв'ю із лідером держави, але все одно, у цей період розрахунок на ЗМІ значно більший.

У 2010 році така практика стала використовуватися рідше (як через зміну підходу до відбору новин, так і через нижчу присутність В. Януковича у ЗМІ, особливо міжнародних – порівняно із В. Ющенком). Із 2013 року кількість повідомлень, написаних із використанням матеріалів інших ЗМІ знаходиться на досить низькому рівні, незначне підвищення фіксуємо тільки у 2018 році.

Тож невключеність масмедіа в офіційну цифрову практику ще раз підкреслює наше спостереження про її трансформацію для прямої комунікації із тематичними аудиторіями (без участі ЗМІ). До того ж, із 2014 року у фокусі уваги для офіційної ЦПП були не стільки ЗМІ (зарубіжні чи вітчизняні), скільки лідери інших держав, які також використовували для своїх заяв соцмережі, а не прес-релізи чи ж інформаційні агенції та інші масмедіа.

Розібравши показники офіційної ЦПП, розглянемо ситуацію у масмедійній практиці.

Українська масмедійна цифрова політична практика

В українській масмедійній цифровій практиці виокремимо два періоди: персоналізований (2005-2013) та просторово орієнтований (2014 – 2019). Передбачаємо, що прото-цифровий період розвитку уже було пройдено раніше.

Сукупність цифрових політичних суб'єктів

Для першого періоду характерні високі показники експлікованості, що досягаються внаслідок високої інтенсивності політичної взаємодії, яка, як побачимо нижче, відбувається між вітчизняними політичними акторами і відзначається високими показниками емоційності, негативізму та ін. (див. рис. 3.18. (додаток Б)). Тим не менш, періоди президентства В. Януковича і В. Ющенка різняться. Зокрема, за часів В. Януковича фіксуємо падіння

показника, а от для В. Ющенка характерна стрибкоподібна крива. Подібну ситуацію можемо пов'язувати якраз і з поступовою авторизацією українського політичного режиму у час В. Януковича, його більшою закритістю.

Під час другого періоду також спостерігаємо перепади. Один із найбільших – між 2018 та 2019 роком, коли вибори призвели до значного пожвавлення політичної взаємодії. Тут бачимо повернення до показників 2013 року. Тим не менш, показник експлікованості за часів Порошенка не повертається до тих самих високих значень, які спостерігалися під час правління В. Ющенка. Це – по-перше, результат подальшої цифровізації, коли через збільшення кількості новин увага стала приділятися не стільки соціальній вагомості повідомлень, скільки клікабельності, можливості досягти якомога більше «тематичних аудиторій». Таким чином, межі політичного стали розширюватися, зокрема тематично (спорт, масова культура), та географічно (географічні назви стали заміщати назви менш популярних політичних акторів). А, по-друге, свідчення того, що політична взаємодія перейшла в іншу площину, і масмедіа поступово втрачають свою функцію впливу на широку масову аудиторію. Хоча, по-третє, не можемо виключати й фактор російської агресії, через який, наприклад, у 2014 та 2015 роках в Україні значно впали показники за дотримання політичних та громадянських свобод. Тож режим П. Порошенка, порівняно із режимом В. Януковича, став демократичнішим, але зовнішні фактори призвели до певних викликів для нормальної політичної взаємодії. Тож високі показники 2005-2009, які спостерігатимемо і надалі – за емоційністю, негативізмом та ін., свідчитимуть не стільки про демократизацію, скільки про відсутність політичного консенсусу.

Зниження показника експлікованості у більш демократичних режимах є, звісно, додатковим свідченням такого явища, як «криза демократії» та «криза журналістики», які викликані в тому числі й тим, що ЗМІ поступово програють конкуренцію мережевим сервісам та іншим майданчикам для

комунікації. А це суттєво відбивається на спроможності масмедіа виступати «каталізатором суспільного діалогу» (за К. Г. Флахом) [91]. До того ж, падіння рівня експлікованості та відповідно інтенсивності політичної взаємодії може стосуватися не тільки української масмедійної ЦПП, а й практик інших країн із перехідними та демократичними режимами. Наприклад, згідно із спостереженнями Freedom House, падіння рівня дотримання політичних і громадських прав триває протягом останніх 14 років і стосується навіть тих держав, які вважалися стабільними демократіями [138]. Для України додатково це може демонструвати й розчарування після Революції гідності, коли «рядові учасники революцій почуваються обманутими і неохочі брати участь у подальшій боротьбі» [18, с. 13].

Тепер звернімо увагу на унікальність та баланс, які також мають відмінні показники в означені періоди (див. рис. 3.3. (додаток Б); див. рис. 3.4. (додаток Б)). За показником унікальності бачимо чіткий зв'язок між меншою експлікованістю політичних акторів та більшою унікальністю (негативна кореляція -0,74). Це додатково свідчить про урізноманітнення складу політичних акторів під час другого періоду, коли показник унікальності збільшився (а особливо – під час 2018-2019 років). Проте це урізноманітнення не означає більшої диверсифікації та появи значної кількості нових постійних політичних акторів (наприклад, із числа громадських активістів чи журналістів), які б отримували таку ж саму високу кількість згадуваності, як і високопосадовці. Адже за високих показників унікальності участь таких нових акторів у політичній взаємодії, як правило, епізодична (або ж тимчасова за Н. Густафсоном).

Додатково маємо під час першого періоду вищу збалансованість, що характеризує більш інтенсивну взаємодію між постійними політичними акторами. При цьому, у 2005 та 2010 роках показник найменший, оскільки у перший рік після зміни влади увага зосереджена переважно на фігурі президента. І достатньо високі показники – після цього. Як ми побачимо

нижче, це можна пояснити тим, що тут на перший план виходить фігура Юлії Тимошенко, і довкола протистояння із нею вибудовується уся масмедійна цифрова практика, а от починаючи із 2013 року – поступове спадання показника, бо персоналізований період, під час якого на першому плані були політичні суб'єкти, закінчився, і політичні інтеракції стали слабшими. Важливо зазначити також, що у період 2014-2018 років баланс уперше за увесь час спостережень досягається через вихід на другу позицію зарубіжного політичного актора – В. Путіна. Тож зниження показника тут пояснюється ще й тим, що політична взаємодія зосереджена не стільки на внутрішній політичній боротьбі, як на зовнішній.

З 2013-2014 років за трьома означеними показниками спостерігаємо декілька взаємопов'язаних явищ, що свідчать про кардинальну трансформацію під впливом цифровізації: зниження експлікованості політичних акторів (із підвищенням в період виборів), збільшення унікальності складу політичних акторів та зниження збалансованості. Для масмедійної ЦПП це означає поступову втрату своїх суспільних функцій (контролю та критики влади, пошуку альтернативних позицій, «забезпечення відкритості» [99], каталізації суспільного діалогу [91] та ін.), а отже, здатності формувати та модерувати політичний діалог. Також ці процеси відображають формування нових акторів та принципово іншої (мережевої) організації політичної взаємодії.

Для того, щоб краще уявляти процеси, що відбувалися в масмедійній ЦПП за трьома означеними показниками, поглянемо на склад основних політичних акторів та зміну цього складу упродовж 15 років (див. табл. 3.4).

Для першого періоду характерна більша кількість згадок для усіх п'яти популярних політичних акторів, а також – те, що усі актори – вітчизняні, репрезентовані переважно політичні суб'єкти, а не інститути.

Три роки з п'яти на першому місці спостерігаємо не першу особу держави, а опозиціонерів: В. Янукович, Ю. Тимошенко (що потім із початком другого періоду змінюється). На перших трьох позиціях

зосереджені одні й ті ж актори (під час президентства В. Ющенка – Ю. Тимошенко, В. Янукович; під час президентства В. Януковича – Ю. Тимошенко, М. Азаров). Фактично йдеться про постійну взаємодію одних і тих самих фігур, які є представниками різних політичних інтересів.

Тим не менш, із 2011 року відбувається зміна – поступово спадає відсоток згадок першої особи за популярністю у списку із 20-23% до 10-16%. І вже у 2014 це 3-11%.

Далі, по-перше, значно меншою стала увага до першої особи держави упродовж 2014-2018 років (на рівні 5-6%). Відповідно, зменшився розрив між першою і останньою позицією у списку. По-друге, опозиційні політики вже не виходять на перший план (і навіть значна кількість політичних фігур, що з'явилися в Україні після Євромайдану – політики-активісти, як їх називає О. Ронжин [258], ніяк не відбилася на показниках). По-третє, присутність політичних інститутів стає більшою, тож знову можемо говорити на певну переорієнтацію в масмедійній цифровій практиці із більш суб'єктного підходу – на інституційний.

Таблиця 3.4

Співвідношення згадувань найбільш популярних акторів до кількості новин в українській масмедійній ЦПП

2005		2006		2007		2008		2009	
Ющенко	0,21	Янукович	0,20	Ющенко	0,23	Тимошенко	0,22	Тимошенко	0,23
Тимошенко	0,12	Ющенко	0,19	Янукович	0,18	Ющенко	0,21	Ющенко	0,20
Янукович	0,08	Тимошенко	0,12	Тимошенко	0,12	Яценюк	0,06	Янукович	0,07
Литвин	0,05	НСНУ	0,07	Мороз	0,07	БЮТ	0,05	БЮТ	0,04
Піскун	0,05	Мороз	0,06	НСНУ	0,05	Янукович	0,05	Луценко	0,03
2010		2011		2012		2013		2014	
Янукович	0,21	Тимошенко	0,16	Янукович	0,21	Тимошенко	0,16	Порошенко	0,05
Тимошенко	0,12	Янукович	0,15	Тимошенко	0,12	Янукович	0,15	Путін	0,04
Азаров	0,08	Азаров	0,07	Азаров	0,08	Азаров	0,07	Янукович	0,03
БЮТ	0,05	Луценко	0,04	БЮТ	0,05	Луценко	0,04	Яценюк	0,03
Ющенко	0,04	БЮТ	0,02	Ющенко	0,04	БЮТ	0,02	ВР	0,03
2015		2016		2017		2018		2019	
Порошенко	0,06	Порошенко	0,05	Порошенко	0,04	Порошенко	0,03	Зеленський	0,11
Путін	0,03	СБУ	0,03	Трамп	0,03	Путін	0,02	Порошенко	0,05
СБУ	0,03	ГПУ	0,03	СБУ	0,03	ЄС	0,02	Путін	0,03
Яценюк	0,02	Савченко	0,03	Путін	0,02	Трамп	0,02	ВР	0,03
ОБСЄ	0,02	НАБУ	0,02	Саакашвілі	0,02	СБУ	0,01	ЄС	0,02

Цікаво також, що з-поміж інститутів переважають силові структури (СБУ, ГПУ, НАБУ). По-четверте, на другу позицію уперше за весь період спостережень у 2014, 2015, 2017 та 2018 роках вийшли зарубіжні політичні суб'єкти: В. Путін та Д. Трамп. Цим можемо пояснити й менші показники експлікованості політичних акторів (бо йдеться не про протистояння між вітчизняними політичними силами, а про налаштованість на протистояння зовнішнє). Звернімо увагу на те, що експлікованість у 2014-2015 році падає (на другій позиції В. Путін) і зростає у 2016-2017 (на другій позиції СБУ, Д. Трамп), у 2018 – знову значне падіння (на другій позиції – В. Путін). При цьому вітчизняний політичний опонент П. Порошенко у списку найпопулярніших акторів зустрічається тільки у 2017 (М. Саакашвілі – на п'ятій позиції).

Маємо також прокоментувати появу Д. Трампа у складі найбільш популярних акторів у другий період, вона свідчить про те, що переключення уваги в дискурсі із внутрішніх політичних акторів на зовнішніх цифрових політичних гейткіперів може бути викликана не тільки російською агресією, але передовсім змінами, що відбуваються під впливом цифровізації. Коли увагу отримують найбільш популярні персоналії, незважаючи на те, наскільки соціально вагомою є інформація, яку вони надають, і чи є «прив'язка» до вітчизняного порядку денного. Тож можна прогнозувати, що й надалі подібні цифрові політичні суб'єкти будуть витісняти вітчизняних акторів зі списку найбільш згадуваних.

Важливо, звісно, зауважити й зміни, які відбулися у списку у 2019 році. На першій позиції не зовнішній політичний актор, а внутрішній (оскільки вибори повернули увагу всередину країни). Ще один важливий момент – це значне зростання інтересу до фігури президента. Це можемо пояснити як самою цією фігурою, що походить не зі звичайних політичних кіл, так і деяким зниженням напруги (або ж переключенням уваги) щодо російської агресії. Окремо маємо зважати і на «електоральну культуру» України, що відображується у зазначених показниках. За словами І. Поліщука, в

транзитивних, а також деяких постсоціалістичних державах, на відміну від розвинутих демократій ця культура «актуалізується тільки в періоди виборчих кампаній» [65, с. 48], відповідно, різку зміну показників в роки президенстських виборів можемо пояснити і цим фактором.

Тож аналіз згадуваності найбільш популярних акторів дає змогу пояснити зміну показників експлікованості, унікальності та збалансованості. Також маємо змогу стверджувати, що політична взаємодія тут пов'язана напряду із фігурою президента. Так, отримуємо позитивну кореляцію між експлікованістю та відсотком уваги до керівника держави (0,88). Також для масмедійної ЦПП маємо негативну кореляцію -0,79 між унікальністю та відсотком уваги до президента. Тож саме фігуру президента можемо вважати ініціатором політичної взаємодії для українських ЦПП. Це означає, що і на рівні масмедійної ЦПП працюють деякі «старі ієрархічні структури», хоча цифровізація все ж призводить до більшої репрезентованості опозиційних акторів у перший період цифровізації. Зміни, які відбуваються в останні роки, дають змогу прогнозувати ще більшу присутність глобалізованих цифрових політичних гейткіперів у майбутньому, особливо із урахуванням логіки «економіки уваги» та намагань українських політичних акторів використати політичний капітал зарубіжних цифрових гейткіперів, тож це робить вітчизняних акторів пасивними «реципієнтами міжнародних ініціатив» [56].

Способи освоєння політичного простору

Тепер перейдемо до аналізу наступної групи показників (співвідношення локальних та глобальних цифрових політичних суб'єктів, локального / глобального простору), пам'ятаючи, що і в масмедійній ЦПП однією із найбільш очевидних причин трансформації є переключення уваги із внутрішніх подій на зовнішні (див. рис. 3.6. (додаток Б)). Зміну складу політичних акторів із вітчизняних на зарубіжних підтверджує і позитивна кореляція між показником експлікованості та співвідношення локальних та глобальних цифрових політичних суб'єктів (0,77).

Тут так само можемо бачити, що з 2012 року увага до вітчизняних політичних акторів стає нижчою за показники 2008-2009 року, коли агресія РФ призвела до падіння показника і продовжила знижуватися.

Під час першого періоду спостерігаємо значну різницю між президентствами В. Ющенка та В. Януковича (із більшими показниками для першого і нижчими – для другого). Звісно, цьому сприяє переорієнтація зовнішньої політики, відтак тема україно-російських взаємин стає однією із провідних. При цьому постійно транслюється реакція міжнародної спільноти на політичні зміни та авторитаризацію українського режиму. Тим не менш, поступова цифровізація дискурсу також дається взнаки, і вже 2013 рік не призводить до зміни показника (він продовжує падати). Тож події Євромайдану трактувалися із постійними відсилками до реакції міжнародної спільноти, а більша орієнтація на міжнародний порядок денний тільки сприяла тому, що Революція Гідності від самого початку сприймалася не стільки у внутрішньому контексті, скільки у зовнішньому, оскільки через використання численних мереж, до яких входили зовнішні політичні актори, можна було поширювати інформацію про протест, говорити про євроінтеграційні наміри та ін. І, зрозуміло, що з 2014 року спадання продовжується. Хоча маємо й незначний підйомом у 2016 році, причиною чого може бути перехід війни на Донбасі із «гарячої» фази – у затяжну). 2018 рік – знову приносить падіння (ймовірно за все, через «Азовську кризу»). А от у наступний рік виборів фіксуємо підйом. Проте до показників 2005-2012 років наближення немає. Тож це – ще одне свідчення кардинальних трансформацій, пов'язаних не тільки із українським порядком денним, але й із цифровізацією. Внутрішні політичні актори поступово витісняються більш популярними, впливовими – зовнішніми цифровими політичними гейткіперами. Якщо у 2005-2011 роках різниця між згадками найбільш популярного вітчизняного та зарубіжного актора становила 0,007-0,08 (за виключенням 2008 року, коли цифра була – 0,12), то з 2012 співвідношення почало збільшуватися до 0,15 (у 2013) до 0,57-0,81 (у 2015-2018 роках).

Якщо аналізувати співвідношення глобального та локального простору у політичних текстах, то бачимо поступове зростання інтересу до географії як на рівні зарубіжних, так і вітчизняних подій (див. рис. 3.18. (додаток Б)). Тож із часом типи текстів, де географія або ж місце є визначальними, стають більше присутніми.

Подібні показники можемо якраз пояснити тим, що у періоди високих показників експлікованості політичних акторів, увага зосереджена на протистоянні популярних політичних вітчизняних суб'єктів. Тобто в заголовках відсутня вказівка на місце, оскільки це не є принциповим. Натомість із зниженням показника експлікованості більше стає новин, де саме місце є важливим, наприклад, «Росія втретє не змогла запустити електростанції в Криму» або «На в'їздах до Вінниці встановили блокпости». Саме тому, наприклад, на початку першого періоду у 2005-2009 роках ми маємо найнижчий показник в масмедійній ЦПП, бо якраз у цей час фіксуємо найбільші показники експлікованості та найнижчі показники унікальності, що говорить про найбільш інтенсивну політичну взаємодію, тож увага була зосереджена не стільки на подіях в українських регіонах, скільки на персоналіях, їхніх заявах та ін. Тобто у 2005-2009 роках за подією, як правило, стояв політичний актор. Натомість із 2010 із падінням показника експлікованості, але із зростанням обсягу інформації (що в Україні співпало ще й з авторитаризацією) політична «географія» / простір стали витісняти політичну «персону». Тим не менш, до 2013 року зростання було поступовим, при цьому в 2010 році, під час президентських виборів, увага до зарубіжних подій навіть впала. А вже із початком другого періоду бачимо суттєве зростання, і зниження показників не відбувається – після завершення «гарячої» фази. Це спостерігаємо через збільшення кількості гарячих новин, зменшення кількості назв політичних акторів, зосередження уваги тільки на найбільш упізнаваних назвах – як політичних акторів, так і географічних назвах, що, у свою чергу, призводить до значно меншої диверсифікації політичного дискурсу.

У масмедійній ЦПП під час першого періоду бачимо нестабільний розрив між вітчизняними і міжнародними новинами, що стає більш виразним під час гарячих міжнародних подій – російської агресії в Грузії 2008 року і трансляції реакції на неї та на «нову холодну війну» РФ. Тим не менш, далі до кінця першого періоду відстань скорочується. Із початком другого періоду початок російської агресії у 2014 році уперше за весь період спостережень призводить до переважання вітчизняних подій. Однак уже в 2015 році увага до вітчизняних подій зменшується, а розрив із міжнародними – збільшується. Із найбільшим показником у 2018 році.

Тепер спробуємо пояснити ці показники через аналіз згадок найбільш популярних зарубіжних країн, територій (див. табл. 3.5). Тут спостерігаємо присутність постійних лідерів.

Таблиця 3.5

Співвідношення згадувань найбільш популярних країн/територій до кількості новин в українській масмедійній ЦПП

2005		2006		2007		2008	
Росія	0,03	Росія	0,04	Росія	0,03	Росія	0,07
Європа	0,01	Європа	0,01	Європа	0,02	Грузія	0,02
США	0,01	США	0,01	США	0,01	Європа	0,01
Ірак	0,001	Польща	0,002	Польща	0,002	США	0,01
Азербайджан	0,001	Грузія	0,001	Німеччина	0,001	Польща	0,01
2009		2010		2011		2012	
Росія	0,06	Росія	0,03	Росія	0,03	Росія	0,03
Європа	0,03	Європа	0,02	Європа	0,03	Європа	0,02
США	0,01	США	0,01	США	0,01	США	0,01
Грузія	0,01	Польща	0,003	Лівія	0,01	Польща	0,004
Молдова	0,003	Німеччина	0,002	Польща	0,004	Німеччина	0,003
2013		2014		2015		2016	
Росія	0,04	Росія	0,15	Росія	0,14	Росія	0,12
Європа	0,02	США	0,02	США	0,03	США	0,03
США	0,02	Польща	0,01	Сирія	0,01	Сирія	0,01
Сирія	0,01	Німеччина	0,004	Європа	0,01	Польща	0,01
Німеччина	0,01	Європа	0,007	Польща	0,01	Туреччина	0,01
2017		2018		2019			
Росія	0,11	Росія	0,12	Росія	0,09		
США	0,04	США	0,04	США	0,04		
КНДР	0,01	Сирія	0,01	Європа	0,01		
Сирія	0,01	Європа	0,01	Польща	0,01		
Польща	0,01	Польща	0,01	Туреччина	0,01		

РФ, США постійно присутні на перших трьох позиціях (за винятком 2008 – Грузія, 2018 – Сирія), при цьому РФ має незмінне лідерство. Під час першого періоду маємо менший розрив між найбільш популярними країнами, а на третій-четвертій позиції, як правило, присутні європейські країни, Грузія, із якою за часів В. Ющенка встановлюються тісні контакти (і частково – сусіди: Польща, Молдова). Також постійну увагу отримує Європа – як відображення євроінтеграційних настроїв у суспільстві. Однак у другому періоді розрив між Росією та іншими країнами суттєво зростає з 2014 року (див. рис. 3.19. (додаток Б)). У цей же час Європа втрачає позиції, натомість на третьому місці із 2015 року з'являються Сирія та КНДР (перша – через громадянську війну, друга – через конфлікт із США та загрозу агресії). Тож маємо додаткове свідчення того, що під час другого періоду в масмедійній ЦПП поступово переключається увага із подій, що відбуваються всередині країни і поблизу (Європа) – на гарячі події, які більше обговорюються міжнародною спільнотою. Однак РФ усе ж отримує найбільше уваги (і не тільки у зв'язку із Україною).

Тож між зниженням показників експлікованості, збалансованості та співвідношення локальних та глобальних цифрових політичних суб'єктів, збільшенням унікальності та співвідношенням уваги до глобального / локального просторів знаходимо деякий зв'язок. Для масмедійної ЦПП причиною меншої залученості політичних акторів, а отже, і їхньої можливості розбудовувати мережі за допомогою масмедійної ЦПП є сконцентрованість уваги на російській агресії та конфліктах РФ із західними лідерами (зокрема, її активність у Сирії).

Однак, звернемо увагу на те, що із 2016 року (за винятком 2018) увага до РФ в масмедійній ЦПП спадає. Якщо взяти до уваги останні події – «коронакризу», то можна передбачити, що розрив між внутрішніми та зовнішніми подіями дещо зменшиться, проте загальний принцип, за якого «місце» важливіше за «статус» збережеться. Отже, інтенсивність політичної взаємодії продовжить спадати.

У 2015 році більш виразною стає географія як за кількістю згадок (РФ більше, ніж Порошенко), так і за часткою географічних згадок відносно до згадок політичних акторів. І масмедійна цифрова практика вибудовується довкола опозиції РФ/Росія – Порошенко. Внутрішні політичні актори і досі присутні, проте переважають інститути. 2019 рік змінює цю ситуацію не занадто кардинально: так, більшу увагу отримують Порошенко-Зеленський, масмедійний дискурс вибудовується через їхнє протистояння, однак за складом «хмара» 2019 в цілому нагадує «хмару» 2015 року. В цілому масмедійна цифрова практика за ці 15 років трансформувалася від диверсифікованої (значна кількість політичних акторів) до антагоністичної (протистояння двох акторів/ актора – держави).

Цю ж трансформацію спостерігаємо і за показником розбудови мереж (див. рис. 3.21.). Упродовж усього періоду спостережень за українською медійною цифровою практикою тут використовуються децентралізовані мережі, хоча поступово інтенсивність контактів між вузлами мереж спадає. При цьому спостерігається значна асиметрія зв'язків між найбільш згадуваними політичними акторами та менш згадуваними.

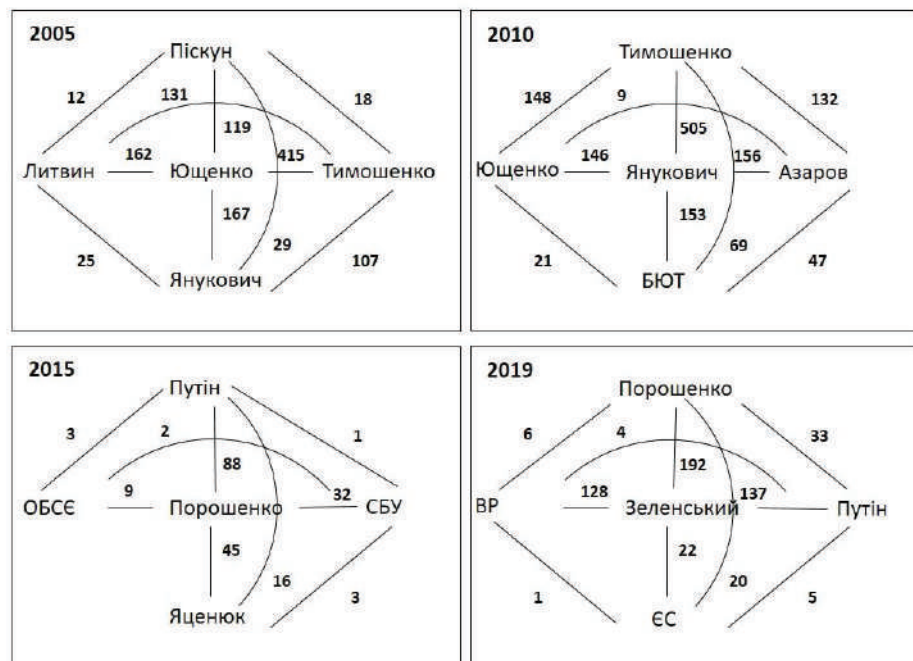


Рис. 3.21. Типи мереж в українській масмедійній ЦПП

Тут спостерігаємо поступове розпадання публічної сфери на окремі мережі: слабшими стають усі зв'язки. У порівнянні у 2005 році Ющенко – Тимошенко (415), у 2010 Янукович – Тимошенко (505), у 2015 Порошенко – Путін (88), у 2019 Зеленський – Порошенко (129). Цікаво також, що мережа 2015 року є найслабшою у цьому плані, що додатково підтверджує попередні спостереження щодо трансформацій української медійної ЦПП у цей період (менша експлікованість, більша унікальність, нижчий показник співвідношення локальних та глобальних цифрових політичних суб'єктів). Важливо зазначити, що за цими показниками і показником розбудови мереж спостерігаємо подібні процеси, тобто інтенсивна розбудова мереж не є відповіддю на російську агресію. Тим не менш, у 2019 році показники стали вищими, і тут цікаво, що у випадку зв'язків Порошенко – ЄС, Зеленський – ЄС маємо приблизно однакові показники (20, 22) (зазначимо, що перейменування партії П. Порошенка на Євросолідарність враховувалося під час укладання словників). Це означає, що окремі українські актори можуть установлювати власні зв'язки із зарубіжними інститутами, і це відображується у масмедійній ЦПП.

Способи використання цифрової інфраструктури

Тепер звернемо увагу на те, які зміни відбуваються на рівні використання «вірусної політики». Або чи розробляється контент, що спричинюватиме поширення окремих меседжів між мережами користувачів.

За показником емоційності фіксуємо зниження в масмедійній ЦПП – із 2014 року, як і у випадку із експлікованістю та співвідношенням локальних та глобальних цифрових політичних суб'єктів (див. рис. 3.10. (додаток Б)). Між емоційністю та експлікованістю політичних акторів в масмедійній ЦПП знаходимо позитивну кореляцію (0,77). Тож, чим більше експліковані актори, тим вища емоційність (у 2006-2008 роках більше 40% текстів мали емоцію/стан за основний інформаційний привід). Після цього – різке падіння показника. Тож під час другого періоду російська агресія не призвела до збільшення подібного типу текстів. Це можна пояснити тим, що у цей час

переважали повідомлення із зони ООС, які мали свою специфіку щодо трансляції емоцій (нейтральна подача переважала). Тим не менш, оскільки у цей період взаємодія у мережах стала менш виразною, то і самі повідомлення потроху втрачали «віральність», здатність передаватися через мережі. Проведений аналіз і зіставлення попередніх показників дозволяє нам стверджувати, що показник емоційності більше пов'язаний саме із взаємодією вітчизняних політичних суб'єктів, а не зарубіжних цифрових політичних гейткіперів.

Важливо також зазначити, що у випадку масмедійної ЦПП відбуваються зміни відповідно того політичного актора, який формує сам цей емоційний клімат. Наприклад, у період 2005-2009 років 15-17% повідомлень про Ющенка мали емоційний характер. І це – найвищий показник для усіх чотирьох президентів, які потрапляють до періоду наших спостережень (рис. 3.22 (див. додаток Б)). У період правління В. Януковича відбувається спадання за показником (що може сприйматися як додаткова ознака авторитаризації українського режиму). Далі ми спостерігаємо низькі показники у Порошенка (щоправда, різко знижується і його присутність у масмедійній цифровій практиці), але потім – стрімке зростання у 2019 р. до найвищого показника у В. Зеленського – 0,21.

Звернімо увагу й на те, які саме емоції транслюють українські президенти в масмедійній ЦПП (див. табл. 3.6.).

Таблиця 3.6

Типи емоцій в заголовках, що містять згадки українських президентів

Ющенко		Янукович		Порошенко		Зеленський	
хоче	0,16	хоче	0,14	Хоче	0,09	хоче	0,13
просить	0,10	обіцяє	0,09	Просить	0,08	просить	0,07
думає	0,06	просить	0,09	Очікує	0,06	очікує	0,06
вирішує	0,05	вирішує	0,06	обіцяє	0,05	обіцяє	0,06
обіцяє	0,05	довіряє	0,04	Вимагає	0,04	довіряє	0,04

Отже, емоційність в українській масмедійній ЦПП пов'язана із фігурою президента. І періоди низької емоційності збігаються із низькою часткою

емоцій у заголовках про перших осіб держави, що додатково пояснюється специфікою другого періоду спостережень, коли знижується як внутрішня політична взаємодія, так і зміщується акцент із статусу на топос, а мережі не є настільки активно задіяними.

Як бачимо, провідним типом емоцій протягом усього періоду спостережень є звичайна констатація наміру «хоче». Це свідчить про те, що для масмедійної ЦПП важливе обговорення наміру президента, чогось ще не здійсненого, не ухваленого. Інші популярні емоції мають відмінне значення. Дієслово «обіцяє» можна взагалі назвати типовим для політичної комунікації, а особливо, якщо йдеться про президента. Переважання цього дієслова може говорити про деяку розбіжність між очікуваннями й реальністю, про більш популістичний дискурс (і у цьому зв'язку бачимо, що у В. Януковича це друге за популярністю дієслово). Щодо «просить», то тут йдеться про вже прийняте рішення і на сподівання, що його підтримають ті, до кого президент звертається. Цікаво, що обидва дієслова «обіцяє» та «просить» характерні й для дискурсів авторитарних режимів. А от «хоче» – не є типовим. Додамо також, що кінцевий склад провідних емоцій Зеленського може різнитися від наявного зараз, бо результати обраховувалися не за 5 років (для В. Януковича – 4 роки), а за рік.

Окрім високої емоційності під час першого періоду спостережень за українською масмедійною цифровою практикою відзначаємо ще й високий негативізм (див. рис. 3.11. (додаток Б)). Між емоційністю та негативізмом знаходимо позитивну кореляцію – 0,73. І ту ж динаміку упродовж означених двох періодів. Тобто: чим більш інтенсивною є політична взаємодія, тим більше негативізму. Відтак, під час першого періоду маємо високі нестабільні показники, а також, що цікаво, поступове наростання негативізму у період президентства В. Януковича. З найбільшим значенням у 2013 році. З початком другого періоду бачимо переорієнтацію – і поступове (не стрибкоподібне) спадання аж до 2019 року. Тож додатково переконуємося у тому, що як емоційність, так і негативізм найкраще проявляються саме через

внутрішню політичну боротьбу. І свідчать як про можливість вільного вираження емоцій та почуттів щодо певних політичних рішень, так і заперечення щодо них, відстоювання своєї позиції. Ці ж дані підтверджують те, що масмедійна цифрова практика поступово втрачає свою здатність генерувати емоції та негативізм, а отже, політичні актори для поширення вірусних повідомлень мають використовувати інші платформи.

Ще один аспект тут полягає у тому, що високі показники емоційності та негативізму можуть свідчити не тільки про інтенсивність політичної взаємодії, але й додатково демонструвати «конфліктний характер взаємовідносин» між українськими політичними акторами [37, с. 16]. Тож цілком імовірно, що у демократичних країнах показники емоційності та негативізму будуть меншими, а також матимуть іншу динаміку (або ж нижчу волатильність).

Окрім високої емоційності та негативізму, фіксуємо також високі показники персоналізації (див. рис. 3.12. (додаток Б)). І хоча маємо відмінну динаміку, проте все ж під час першого періоду показники вищі, а під час другого – нижчі.

Більша експлікованість політичних акторів на початку першого періоду (2005-2009), як бачимо, не призводить до більшої персоналізації. Хіба що у 2005 році – високий показник. У періоди правління В. Ющенка та В. Януковича маємо приблизно однакові середні показники – 0,83. Показники у 2014 та 2015 році є очікувано найнижчими, адже в кризові часи важливою є мобілізація суспільства, тож політичне «ми» переважає. Тим не менш, у 2016-2019 роки ситуація вирівнюється, середній показник персоналізації спадає. Відтак, хоча ми й не бачимо кореляції між показниками експлікованості (та ін.) та персоналізації, все ж можемо стверджувати, що із переорієнтацією зі статусу на «топос» знижується персоналізація, що також може характеризувати інтенсивність політичної взаємодії і здатність масмедійної практики поширювати вірусний контент.

Способи цифрової взаємодії із фрагментованими спільнотами

Показники інтертекстуальності також дають змогу побачити різницю між двома окресленими періодами. Нагадаємо, що, вимірюючи їх, говоримо про присутність «ринку політичних ідей», який має активно функціонувати у більш демократичному суспільстві, а самі ідеї – для того, щоб мати можливість сягнути розрізнених тематичних аудиторій без посередника, мають бути привабливо упаковані.

Показник прямої інтертекстуальності (заголовки) у масмедійній ЦПП розвивається інакше, ніж показник експлікованості політичних акторів та показник емоційності (див. рис. 3.13. (додаток Б)). Між експлікованістю та інтертекстуальністю маємо негативну кореляцію (-0,82), тобто у періоди високої активності політичних акторів та, відповідно емоційності, пряма інтертекстуальність – низька. І навпаки.

Причиною подібного можемо якраз назвати трансформацію політичної взаємодії під впливом цифровізації, за якої політичні актори поступилися не тільки топосу (місцю), але й заявам, що генеруються політичними акторами для того, щоб бути переданими фрагментованим спільнотам. Тож в останні часи, коли політичних акторів стало менше в дискурсі, кількість заяв – збільшилася. Це – ще одна ознака розмивання політичної ідеології або ж порушення балансу між «етосом» і «пафосом» [290], коли різниця між політичними силами чи партіями стирається, а політична ідеологія нагадує мозаїку найбільш клікабельних ідей.

Тут спостерігаємо поступове зростання показника впродовж першого періоду, коли кількість текстів, що мали в основі інформаційного приводу заяву, зростала до 25%. І подальше збільшення аж до 30% під час другого періоду. Ця крива ілюструє ще одну ознаку цифровізації політики, що розвивалася паралельно із переорієнтацією із персони на топос, – поступове збільшення кількості прямих заяв. І важливо що для існування цитат під час другого періоду стає непринциповою відсилка до конкретного політичного актора. Тобто під час останнього періоду цифровізації повідомлення циркулюють без участі і без згадок конкретних політичних акторів, що

стоять за їхнім поширенням а отже, «форум» ідей поступово стає колективним, без важливого врахування авторства цих ідей (що відповідає принципам «free culture» [210]).

Тепер подивимося на ситуацію із прямими цитатами в текстах (див. рис. 3.14. (додаток Б)). Тут ситуація інша – і знову ж таки для масмедійної ЦПП зміни фіксуємо у 2014 році. Під час першого періоду йшлося про збільшення кількості цитат (і, до речі, у цей же час збільшувався показник персоналізації, адже матеріалом для обрахунку показника були саме цитати). Тож маємо свідчення трансформації політичного тексту під впливом цифровізації. Із 2008 року усе більше інформації стає доступною в мережі, відтак цитування стає простішим (оскільки цитату можна просто скопіювати, а не отримувати шляхом прямої взаємодії із джерелом). Проте після 2013 року (найвищий показник, коли протистояння політичних акторів передбачало якраз взаємодію на рівні заяв, коментарів, свідчень із різноманітної кількості джерел) показник спадає, що говорить про те, що традиційний формат деталізованого політичного тексту із відсилками до джерел поступився новому – більш лаконічному, придатному для швидкого сприймання та поширення через мережі. Цитати при цьому лишилися в ужитку, проте якщо раніше в тексті вони використовувалися в ролі аргументів, то із 2014 року вони вживаються для привернення уваги до тексту, що часом призводить до більшої радикалізації дискурсу. Важливо, що у 2019 році показник ще раз упав. Це пов'язано із черговою зміною структури текстів на «Українській правді», що в цілому відповідає загальній тенденції до «перепакування» новин для швидкого сприйняття, навіть проглядання, а не читання. Саме тому обсяг цитат скоротився, і вони вже не відіграють у повідомленні тієї провідної ролі, що раніше – до 2014 року.

Схожу ситуацію маємо і з показником гіпертекстуальності, за яким фіксуємо поступове зростання (див. рис. 3.33. (додаток Б)), що також говорить про певну трансформацію формату тексту, де пряма цитата замінюється гіперпосиланням. З одного боку, це дає змогу надати аудиторії

більш повну інформацію, але з іншого – ілюструє проблему надлишку інформації, за якої неможливо обробити усі лінки, що є в текстах новин.

Цікаво, що можливість додавати гіперпосилання існує із самої появи всесвітньої мережі, тим не менш, динаміка використання її у політичних текстах зростала поступово. На початку першого періоду маємо незначну кількість гіперпосилань, прямих цитат у текстах та заголовках, відтак, політична взаємодія орієнтується більше на офлайнову практику, де онлайн є дзеркалом того, що там відбувається. Але поступово ситуація змінюється – і показник гіпертекстуальності починає зростати, паралельно із обсягами цитат (тож частина подій відбувається в онлайні – переважно на офіційних сайтах партій, у блогах, а частина – як і раніше в офлайні). Однак 2013 рік стає критичним (і Євромайдан, який був революцією соцмереж, як і події Арабської весни, цілком сприяв цьому) – із цього часу саме онлайн активність стає принципово важливою для політичної взаємодії (у тому числі, й активність у соцмережах). Тому показник гіпертекстуальності стабілізується. Далі, у зв'язку із російською агресією, відбувається спадання. Це можна пояснити тим, що під час гарячих подій 2013-2015 років в ситуації надлишку інформації і постійного тиску дедлайнів, автори текстів, швидше за все, дбали не про відповідність тексту структурним вимогам мережі (а наявність гіперпосилань – одна із таких вимог), а про швидку обробку інформації. Але із 2016 року показник знову зростає. Отже, відповідно до останніх змін на сайті «Української правди» та інших українських видань, гіперпосилання стають обов'язковим елементом тексту, тож передбачаємо, що показник зростатиме і надалі і, можливо, торкнеться й офіційної ЦПП.

Якщо ж говорити про непряму інтертекстуальність, то тут також бачимо різницю між першим і другим періодом (див. рис. 3.15. (додаток Б)). У масмедійній ЦПП фіксуємо більш високі показники до 2013 року: до цього періоду заяви політичних акторів передавалися переважно через непрямі цитати (відтак форум ідей існував, але онлайн був його дзеркалом, а не генератором). Поступово ситуація змінювалась, і впродовж першого періоду

паралельно зростали показники прямої інтертекстуальності – тексти і заголовки, гіпертекстуальності. Але під час другого періоду, як і у випадку із прямою інтертекстуальністю (тексти) фіксуємо найвищий показник. Це був останній рік «класичного» підходу до передачі цитат, за якої непрямої цитаті у заголовку відповідала розлога цитата у тексті, а після – спадання. Подальші спостереження за цим показником все ж потрібні, тому що непряма інтертекстуальність знизилася якраз під час «гарячої фази» війни на Донбасі. І уже у 2018 році наблизилася до середніх показників. Цілком ймовірно, що паралельно зростатимуть три показники у заголовках (пряма та непряма інтертекстуальність, гіпертекстуальність). І в кінці періоду спостережень отримуємо майже половину текстів, інформаційним приводом яких виступають заяви. При цьому, як правило, ці заяви із 2014 року не супроводжуються деталізацією на рівні цитат у текстах.

Для того, щоб детальніше розібратися із трансформаціями, які відбуваються у політичних текстах із точки зору використання посилань на різні джерела, звернімо увагу на показник пресрелізму та медіатизованості (див. рис. 3.16. (додаток Б); див. рис. 3.17. (додаток Б)).

Цілком очікувано, що в масмедійній ЦПП посилань на прес-служби більше, ніж в офіційній. Важливо, що ми бачимо зниження інтенсивності роботи прес-служб із 2009-2012 років (а низький показник пресрелізму в масмедійній ЦПП практиці можемо вважати ознакою авторитаризації режиму). Натомість у період із 2013-2017 відбувається зростання за показником (разом із зростанням кількості новин на стрічках українських ЗМІ). Тож за середніми показниками значної різниці між двома періодами не спостерігаємо. Але все ж із 2013 року зі збільшенням обсягу інформації збільшується кількість запозичень з інших джерел. І якщо говорити про більш демократичний режим, то численні прес-служби мають бути активні для того, щоб просувати свої меседжі – в конкурентному середовищі. Із активністю прес-служб, яку фіксуємо через цей показник, збігається ще й показник прямої інтертекстуальності (тексти), тож можемо припустити, що

прес-служби в тому числі є джерелом для цитат, якими насичується масмедійна цифрова практика. Тим не менш, показник пресрелізму впав у 2019 році, а отже, за цим показником потрібні подальші спостереження, особливо після заяв високопосадовців із команди В. Зеленського про те, що їм «не потрібні ЗМІ, щоб спілкуватися із суспільством» [94]. Звісно, можемо передбачати, що «коронакриза» призведе до збільшення показника – через інтерес до численних повідомлень щодо кількості заражень, ситуації на місцях та ін. Цілком імовірно, що після цього разом із більш активним використанням соцмереж для політичної взаємодії показник все ж продовжить знижуватися.

За показником медіатизованості також бачимо приблизно схожу картину впродовж двох періодів, щоправда, все ж фіксуємо зростання під час другого – із 2016 року, що дає змогу стверджувати про високу імовірність подальшого зростання, оскільки передруки стають основним матеріалом мережових ЗМІ під час цифровізації.

Цікаво також, що спостерігаємо виразні зростання показника у 2008 та 2013 році: можемо припустити, що тут йдеться не тільки про реакцію вітчизняних ЗМІ, але й зарубіжних – щодо подій у Грузії та особливо на Євромайдані.

Розглянемо також показник посилянь на соцмережі (для офіційної ЦПП такі посилення не характерні) (див. рис. 3.34. (додаток Б)). Тут цілком прогнозовано бачимо його зростання, починаючи із 2010 року. І стабілізацію із початком другого періоду. Важливо, що після Євромайдану, коли соцмережі були провідною зброєю у політичній боротьбі, показник не впав. Отже, із цього часу соцмережі закріпили свої позиції у політичній взаємодії. Тим не менш, кількість запозичень із соцмереж лишається незначною (із найбільшим показником 0,48 у 2019 році). Таким чином, попередні спостереження за показниками емоційності та негативізму, підтверджують, що масмедійна цифрова практика і цифрова практика соцмереж розвиваються за різними закономірностями. І ті формати, які є популярними

в середовищі ЗМІ, не завжди знаходять свого відображення у соцмережах (і навпаки).

Більш стабільне використання повідомлень із Фейсбуку та Твіттера починається із 2012 року. При цьому, наприклад, 2014-2015 роки не призводять до зростання показника (а саме у цей час усі українські міністерства мали створити свої сторінки у соцмережах). Таким чином, все ж поки що журналісти переважно отримують інформацію від прес-служб, а соціальні мережі усе ж більше представлені лідерами думок. Це підтверджує і падіння за показником у 2018 році, коли Азовська криза та введення воєнного стану переключило увагу ЗМІ на традиційні канали отримання інформації (тут маємо і падіння показника ексклюзивності, проте зростання показника медіатизованості, доволі високий показник пресрелізму, прямої (заголовки) та непрямой інтертекстуальності).

Підсумовуючи наші спостереження, зазначимо, що в цілому вони відповідають висновкам науковців щодо характеристик українського політичного дискурсу. Він описується, як правило, через боротьбу – за «означення реальності» [27, с. 23], високий протестний потенціал та здатність суспільства протистояти правлячим елітам [101, с. 160], перманентне протистояння еліт, в тому числі регіональних [49, с. 14], «конкурентність партійних еліт та фінансових груп» на місцях [24], «хронічні і досить гострі суперечності між гілками влади, між центром та регіонами, між провідними лідерами, між елітарними угрупованнями» [21, с. 91], серйозні політичні конфлікти, що завжди виникають під час змін в українській політичній системі [251].

Однак це протистояння еліт не призводить до вироблення спільного курсу, «національної згуртованості» [4, с. 16], інтеграції задля «демократизації держави за європейськими стандартами» [93, с. 102] або ж для переходу від стадії демократизації до стадії консолідованої демократії [16, с. 91]. «Загострення» цієї боротьби відбувається і під впливом зовнішньої агресії, а також у період передвиборчих кампаній [36, с. 90]. Подібні

характеристики дискурсу (боротьба, конкурентність, протистояння та ін.) фіксуються нами через формальні показники (склад постійних та унікальних політичних акторів, їхня експлікованість у дискурсі, збалансованість, емоційність та ін.). При цьому подібний стан української політики призвів і до того, що усі спроби побудувати «суперпрезидентський» режим, за якого б уся влада концентрувалася в одних руках, зазнали поразки [158, с. 105].

Також важливо зазначити, що оскільки Україна – це держава демократичного транзиту, то з точки зору політичного режиму, що постійно трансформується, можливі переходи як до більш демократичного, так і до більш авторитарного формату. Епоху Л. Кучми та В. Януковича називають «посткомуністично-номенклатурним неототалітаризмом», а відхилення від цього курсу відбувалися під впливом «суспільних потрясінь» [28, с. 181]. Аналогічно у 2010 році Ф. Рудич зазначав, що Україна знаходиться на роздоріжжі між тоталітарним, авторитарним та демократичним режимами. З його точки зору, поступове становлення останнього було найбільш вірогідним. Тим не менш, не виключалися і перші два варіанти [71, с. 17]. В. Чарниш використовує поняття «контрпродуктивних політичних циклів», через які постійно відбувалися кардинальні зміни політичного курсу країни [129, с. 2]. Д. Моїсеєнко пише про «безперервну трансформацію» політичного режиму країни. Сучасний його стан дослідник характеризує як «змішаний», в якому наявні як риси авторитаризму, так і демократії [53, с. 231]. Так само вважає і Р. Балабан, відзначаючи, що «в Україні наявні рівновеликі вектори діаметрально протилежних настроїв»: авторитарних та демократичних [5, с. 256]. Українську демократію О. Буз в 2011 році називає «неконсолідованою», «нестійкою», «де старий режим зруйновано, а новий ще не можна вважати стабільним чи навіть цілком сформованим інституціонально» [10, с. 205]. Нестабільними є й українські політичні інститути, зокрема партійна система, що не призводить до демократичної консолідації [259; 157]. Під «гібридністю» політичного режиму України І. Пантелейчук розуміє «симбіоз авторитарних і демократичних тенденцій

[61, с. 283]. В. Гапоненко зазначає, що в державі «попри формальну наявність демократичних інститутів цінності залишаються авторитарними» [19, с. 5; 234]. На думку А. Лясоти, демократичні інститути в Україні є такими лише за формою, а не за суттю [47, с. 52], партійна система слабо зорієнтована на класичні політичні ідеології, що можна побачити навіть за назвою [141, с. 33]. Про «неформальну систему влади» зазначає А. Уїлсон [306, с. 102]. С. Матушак говорить про «олігархічну демократію» в Україні [224], так само й В. Конончук стверджує, що олігархи лишилися ключовим елементом української політики, навіть після Євромайдану [202]. Трансформації політичного режиму України упродовж тривалого часу демонструє також і М. Бучин, що упровадив індекс демократичних виборів України, що дозволяє показати як тяжіння до демократизації, так і до авторитаризму [15].

Ці ж спостереження також видається можливим підтвердити через динаміку означених показників, однак, як бачимо, лише трансформаціями перехідного режиму пояснювати зміни, що відбуваються в українських ЦПП, не видається можливим. Зокрема, цифровізація на останніх етапах дослідження призводить до зниження показників, при цьому авторитаризації дискурсу не відбувається.

Окремо зможемо переконатися у цьому під час аналізу ЦПП авторитарних режимів, бо частина процесів, які відбуваються у них, відбуваються і у ЦПП України.

3.2. Цифрові політичні практики Білорусі та РФ

Білоруська та російська офіційна цифрова практика

Виходячи із аналізу зазначених показників, виокремимо для РФ два етапи розвитку офіційної ЦПП персоналізований (2005-2009) та просторово орієнтований (із 2010 і до сьогодні), а у випадку Білорусі: прото-цифровий (2005-2008), персоналізований (2009-2014) та просторово орієнтований (із 2015 року).

На рис. 3.35 якраз і можемо спостерігати ці періоди (див. рис. 3.35.).

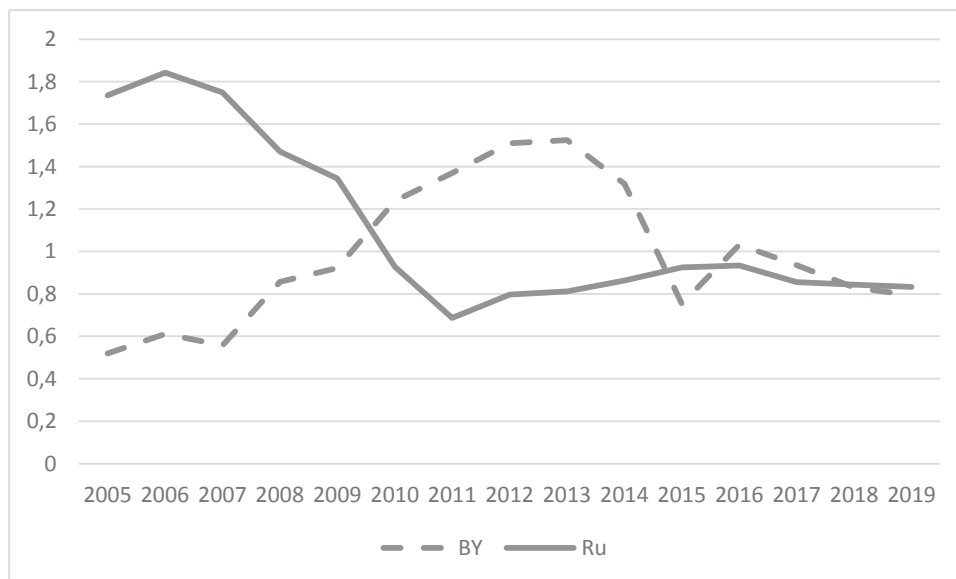


Рис. 3.35. Експлікованість білоруської та російської офіційної ЦПП

Сукупність цифрових політичних суб'єктів

У випадку із білоруською та російською офіційною цифровою практикою чітко бачимо періоди високих значень за показником (« ≈ 1 »), що характеризує персоналізований етап, однак, якщо в РФ це відбувається із 2005 року та триває до 2009, то в Білорусі починається і закінчується пізніше (із 2009 до 2014) – до цього прото-цифровий період. Схожу картину маємо й за низкою інших показників, найбільш очевидну подібність фіксуємо за показником непрямої інтертекстуальності. Це дає нам змогу припустити, що причиною високої експлікованості політичних акторів в офіційній ЦПП є, як правило, наявність комунікативного наміру. Використання цього типу політичних текстів, спочатку отримує значне поширення, однак потім – стає все менш популярним. Оскільки у випадку Білорусі ми бачимо поступове зростання за показником (і відповідну кореляцію із непрямою інтертекстуальністю), припускаємо, що подібне ж зростання відбувалося і в офіційній ЦПП РФ, а початок спостережень за цим дискурсом якраз припав на той час, коли використання текстів із високою експлікованістю політичних акторів та наявністю комунікативного наміру, було найбільш запотребованою технікою. Прото-цифровий період тут був на початку 2000-х років.

Прото-цифровий етап у Білорусі, як і у випадку із Україною, характеризується низькою експлікованістю політичних акторів та поступовим зростанням показника до рівня «1». Це також є свідченням використання в офлайнового підходу до створення текстів (комюніке стиль). Зростання ж показника у Білорусі свідчить якраз про поступовий перехід від прото-цифрового до наступного етапу.

Персоналізований етап у ЦПП авторитарних країн передбачає поступове збільшення кількості публікацій, але разом із тим повторюваність політичних акторів (актора) та ситуацій, в яких опиняється актор. При цьому максимальні показники експлікованості – на рівні 1,5-1,85.

Оскільки схожі ознаки трансформації офіційної ЦПП знаходимо і в Україні, робимо висновок, що подібна ситуація є відображенням цифрової політики, характерної для авторитарних режимів. За часів цифровізації важлива не просто поява, але постійна присутність у дискурсі. Або ж, як зазначав Ж. Бодріяр щодо сучасної культури: «зображення повідомлень мають слідувати одне за одним без перерви» [8]. Те саме стосується й офіційної ЦПП авторитарної країни у цифровій культурі. Однак, оскільки реальної політичної взаємодії не відбувається, спостерігаємо її імітацію.

Подивимося тепер на те, як саме виглядають тексти цього періоду (див. рис. 3.36. (додаток Б)). Як уже зазначалося, через відсутність реальної політичної взаємодії між конкурентними політичними силами, імітативність комунікації спостерігаємо через явище мультиплікування політичних акторів. Відбувається це так само за рахунок того, що у заголовках вказуються повні назви політичних інститутів, посад та ін., а також – через високу присутність першої особи держави. Бачимо, що заголовки написані за одним і тим самим шаблоном (Олександр **Лукашенко** привітав Президента Азербайджанської Республіки Ільхама **Алієва** із національним святом цієї країни – Днем Республіки (28 травня); Олександр **Лукашенко** привітав Президента Федеративної Демократичної Республіки Непал Рама Барана **Ядава** з національним святом – Днем Республіки (28 травня); Олександр

Лукашенко привітав Президента Федеративної Демократичної Республіки Ефіопія Мулату **Тешоме** з національним святом – Днем встановлення миру і демократії (26 травня)). Класичного інформаційного приводу тексти не містять (важливий сам факт привітання/підписання/візиту, а не контекст, в якому це було сказано, емоції, конфлікт та ін.).

Тож у цей період наголошується на численних контактах В. Путіна/Д. Медведєва та О. Лукашенка із світовими лідерами та внутрішніми політичними акторами, але не йдеться про взаємини між державами/політиками. Ця ж картина для Білорусі ілюструє ізоляцію президента і, відповідно, намагання на рівні офіційної ЦПП створити альтернативну мережу – активної взаємодії на міжнародному рівні та присутності у внутрішньому політичному житті країни. Внутрішні політичні актори отримують додаткову легітимацію через присутність поряд із авторитарним лідером.

Під час просторово орієнтованого етапу показник експлікованості різко падає – через зміну підходу до створення текстів на сайті президента. Тепер президенти менше експліковані, проте їхня присутність все ж передбачається, лідери держав ніби знаходяться над ситуацією, наприклад: «Зустріч із Прем'єр-міністром Бельгії Івом **Летермом**», «Телефонна розмова із Президентом США Бараком **Обамою** (2011 рік)». І на такий саме стиль створення заголовків переходить сайт президента Білорусі із 2015-2016 років. Ця ж манера характерна для сайтів обидвох країн (Білорусі та РФ) і досьогодні.

Тож за показником експлікованості офіційні ЦПП на останньому етапі повернулися до значень прото-цифрового етапу (0,8): зокрема, за рахунок того, що висока експлікованість досягалася за рахунок фігури президента. Однак все ж значення лишається достатньо високим (порівняно із відповідними масмедійними цифровими практиками) через те, що основною темою політичних текстів залишається контакт (найчастіше –

опосередкований) президента із іншим політичним актором, а не результат цього контакту. Переважають одиничні згадки політичних акторів.

Ці ж три/два періоди можемо побачити через показник унікальності (див. рис. 3.37. (додаток Б)). При цьому, між показниками експлікованості та унікальності знаходимо негативну кореляцію, більшу для російського дискурсу (-0,9), меншу – для білоруського (-0,59).

Тож додатково для цифрового персоналізованого періоду характерна менша унікальність (і тут показники у двох дискурсах приблизно однакові (0,27 – 0,28). Пов'язано це із більшою присутністю президента і з тим, що відсоток згадок про нього – значний. Однак ми бачимо, як поступово із зниженням присутності президента збільшується показник унікальності і, відповідно, у цей же період це відображується за зменшення показника експлікованості.

В білоруській офіційній ЦПП перший етап із нестабільним показником у 2005-2007 роках, адже більшість згадок про політичних акторів – епізодичні, до того ж, через відсутність традиції у кожній новині відсилати до політичного актора-ньюзмейкера, фіксуємо то підвищення, то зниження показника (від 0,53 до 0,37 і до 0,51 відповідно). Тож вважатимемо нестабільність унікальності й наявність значних перепадів у значеннях – додатковою ознакою прото-цифрового періоду (нагадаємо, що подібне спостерігаємо і в українській офіційній ЦПП). Другий етап (із поступовим зниженням унікальності, а потім – із поступовим підвищенням. І третій – із показниками унікальності вищими, ніж на прото-цифровому етапі і ніж в РФ. Це дає змогу підкреслити ще більш значну фрагментаризованість офіційної ЦПП цієї країни.

Незважаючи на наявність декількох етапів розвитку показників експлікованості та унікальності, маємо зазначити, що на двох останніх етапах відбувається конструювання альтернативної мережі політичної взаємодії через введення значної кількості політичних акторів та інститутів, які в більшості випадків і є епізодичними, але практично усі мають контакт із

лідером країни (свідчення розбудови масштабних централізованих мереж).

Показник збалансованості вже не дає нам настільки явної картини, де б можна було чітко розмежувати три означені періоди (див. рис. 3.38. (додаток Б)). Зокрема, це відбувається через те, що під час цих періодів фіксуємо декілька років із різкою зміною показника балансу.

Якщо говорити про білоруську офіційну цифрову практику, то тут все ж бачимо дуже низькі показники, особливо у період із 2010-2014 років, коли відбувається мультиплікування політичних акторів – і відповідно до цього показники експлікованості значно зростають, а унікальності – значно спадають. Оскільки причина цих змін – присутність у дискурсі О. Лукашенка, то знаходимо незначну збалансованість, за якої фігура президента на першому плані, а решта акторів значно відстають за популярністю. Окрім цього періоду, також маємо більші показники до 2009 року і після 2014. Хоча, звісно, різниця між ними не є надто значною. Тим не менш, разом зі збільшенням експлікованості політичних акторів зменшується збалансованість і підвищується унікальність до 2012-2013 року. Після цього усі три показники розвиваються зворотнім чином аж до 2018 року. У цей час ситуація зі збалансованістю змінюється кардинально. А це дає нам змогу припустити, що останній – третій етап під кінець періоду спостережень отримує деякі нові ознаки, що може свідчити про подальшу трансформацію цифрової політики.

В Росії ситуація розвивається інакше. Однак, незважаючи на значну зміну показника у 2008 році, все ж бачимо найнижчі показники збалансованості упродовж 2005-2009. Тож і тут цифровий персоналізований період характеризується додатково меншою збалансованістю. А у 2008 році, як побачимо нижче, баланс досягається за рахунок введення у дискурс Д. Медведєва (початок президентського терміну). Відповідно, ситуація із експлікованістю у ЦПП першої особи держави лишається тією ж самою.

Далі ж бачимо більш різке, ніж для Білорусі, збільшення показників збалансованості – у наступний, просторово орієнтований період. Це говорить

про відмінність між білоруським та російським офіційними практиками. Якщо для першої важливо максимально зосереджувати увагу на фігурі авторитарного лідера, не демонструючи при цьому поряд із ним ані спільників, ані конкурентів, то для другого констатуємо наявність й інших політичних акторів поряд із президентом. При чому, різниця між фігурою №2 та №1 поступово зростає до 2014 року. Під час цього зростання фіксуємо «стрибок» зі збільшенням показника у 2012 році пов'язаний із президентськими виборами.

Цікаво також, що у цифровий персоналізований період збільшення показника було значнішим (до 0,9), ніж у просторово орієнтований період (0,46). Це додаткове свідчення значної експлікованості першої особи держави у цей час. У 2014-2016 роках, коли увага міжнародної спільноти була прикута до РФ через вторгнення до України та воєнні дії, і в офіційній ЦПП потрібно було реагувати на звинувачення, показник балансу стабілізувався (до речі, у 2014-2015 бачимо і деяке зростання показника у Білорусі – через участь О. Лукашенка у модерації українсько-російських взаємин). А от далі – із 2017 року спостерігаємо падіння показника. Можемо припустити, що із 2011 року мала б відбутися стабілізація збалансованості на рівні 0,3, але спочатку президентські вибори, а потім російська агресія призвели до його збільшення. Цікаво, що у РФ також є деяке зростання показника у 2018 (не таке значне, як у Білорусі), що є ще одним свідченням про можливу подальшу трансформацію офіційних ЦПП авторитарних режимів.

Ще один аспект, на який ми мусимо звернути увагу, говорячи про динаміку показника збалансованості, – це поява і введення в практику мультимедійних засобів. Широке використання фото починається для білоруської офіційної ЦПП із 2013 року, при цьому кількість світлин на сайті зростає – і у 2017-2019 роках світлину містить майже кожен текст. Тож можемо зазначити, що до 2015 року експлікація авторитарного лідера відбувалася саме у вербальних форматах, а пізніше – перейшла у візуальну площину. В РФ використання мультимедіа починається ще раніше –

практично із самого початку періоду спостережень. І якраз із 2010 року починається активне зростання кількості випадків використання фото.

Поглянемо на склад найбільш популярних акторів детальніше (див. табл. 3.7.).

Таблиця 3.7

Співвідношення згадувань найбільш популярних акторів до кількості новин у білоруській офіційній ЦПП (2005-2019)

2005		2006		2007		2008	
Лукашенко	0,208	Лукашенко	0,289	Лукашенко	0,198	Лукашенко	0,420
СНД	0,019	СНД	0,045	СНД	0,024	СНД/ Союзна держава	0,021
ЄврАзЕС	0,014	ЄврАзЕС	0,025	ВС	0,018	Медведев	0,016
ОДКБ	0,009	ОДКБ/ Усебілоруські збори/ Путін	0,015	Путін/ Самаві/ Вель/ ЄврАзЕС / ОДКБ/ Рейтер/ СБ-Телеком/ Союзна держава	0,012	Бородін/ Нацзбори/ Путін/ WSJ/ ЄврАзЕС/ ЄС/ Китайська корпорація/ ОДКБ	0,011
Калінін/ Філарет/ Федерація профспілок	0,009						
2009		2010		2011		2012	
Лукашенко	0,455	Лукашенко	0,678	Лукашенко	0,860	Лукашенко	0,736
Союзна держава	0,036	Медведев	0,029	ОДКБ	0,037	СНД	0,013
ОДКБ	0,024	СНД	0,021	Бордюжа/ СНД/ Путін	0,018	Єрмакова	0,011
ЄС/ СНД/ Бородін/ Медведев	0,018	Чавес/ Янукович/ ОДКБ/ Усебілоруські збори	0,017			Нацбанк/ ВС/ Путін	0,010
2013		2014		2015		2016	
Лукашенко	0,728	Лукашенко	0,503	Лукашенко	0,087	Лукашенко	0,196
СНД	0,016	Порошенко/ Путін	0,011	Назарбаєв/ Путін	0,010	СНД/Кастро/ Франциск/ Ердоган	0,011
Путін	0,013	Мясникович / ВС	0,009	Сі Цзіньпін	0,009	Путін/ Сі Цзіньпін	0,010
ВС/ Саргсян/ Касто/ Кирил/ Алієв/ Мясникович	0,007	АП/ Назарбаєв/ Франциск/ СНД/ ВЕЕС	0,008	ООН/ аль-Сауд	0,007		
2017		2018		2019			
Лукашенко	0,133	Лукашенко	0,034	Лукашенко	0,044		
Хусейн	0,010	Путін	0,028	Путін	0,024		
Путін/ аль- Саїд	0,009	Аліїв/ Роухані	0,009	Токаєв	0,011		
ВС/ аль-Сісі/ Роухані/ Сі Цзіньпін	0,007	Домрачева/ Філіп	0,008	Рада Республіки/ Мірзієєв	0,007		

Завдяки цим даним маємо додаткове пояснення низьких показників збалансованості, адже бачимо, що в офіційній ЦПП Білорусі постійно (окрім 2017-2019 років) маємо значний розрив між О. Лукашенком та іншими політичними акторами.

Відтак, значення останніх – відрізняються незначною мірою і часто мають один і той самий результат. Відповідно, в офіційній ЦПП Лукашенко та інші фігури мають найбільший розрив, і ніхто не може претендувати на те, щоб обійняти другу позицію і залишатися на ній упродовж значного періоду часу. У 2008-2009 роках відбувається поступове зростання уваги до президента, вона збільшується у 1,5-2 рази. Відповідно до цього, зростає експлікованість і знижується унікальність.

Тож у перший, прото-цифровий період спостерігаємо порівняно незначну увагу до О. Лукашенка (20-45%), а також – постійний склад політичних акторів: СНД та Союзна держава стабільно на другій позиції, окрім них, так само бачимо ОДКБ, ЄврАзЕС. Також важливо, що у цей період на першому плані саме політичні інститути, і вони – не вітчизняні.

Упродовж другого періоду 2010-2014 маємо суттєве збільшення згадок про О. Лукашенка (до 50-86%). Звісно, при цьому суттєво збільшується розрив між ним та іншими популярними акторами (і відповідно, зменшується унікальність). Спостерігаємо також велику кількість непостійних акторів з-поміж п'яти найбільш популярних. Тож зі зниженням показника унікальності дискурс у цей час все одно залишається дуже фрагментарним, оскільки актори, із якими контактує О. Лукашенко, постійно змінюються.

Із 2015 року суттєво знижується кількість згадок про О. Лукашенка (до 3-19%). Із найменшими показниками якраз у 2018-2019 роками. Поступово (і це спостерігається ще із 2014 року) на другу позицію за популярністю виходять політичні суб'єкти, а не інститути. Склад акторів лишається непостійним, але все ж найбільш популярною фігурою можна назвати Путіна, який з'являється на другій та третій позиціях.

Щодо співвідношень вітчизняних/зарубіжних акторів, то, як правило,

переважають зарубіжні, проте у перший період частіше бачимо вітчизняні політичні інститути (Федерація профспілок, Усебілоруські збори), у другий період з'являються вітчизняні політичні суб'єкти: М. Мясникович та Н. Єрмакова. І у третій бачимо Д. Домрачеву та Раду Республіки. Тож вітчизняні політичні суб'єкти репрезентовані дуже слабо і постійних фігур з-поміж них немає.

Натомість увага щодо деяких зарубіжних політичних акторів – демонстративна і говорить про цілком постійну орієнтацію офіційної ЦПП на «Схід» із 2005 до 2015: через згадки СНД, ОДКБ та ін. Промовистими також є фігури найбільш популярних зарубіжних політичних лідерів: це переважно диктатори (Ф. Кастро, У. Чавес, Сі Цзіньпін, І. Алієв та ін.). А от із 2015 року замість зарубіжних інститутів на другій-третьій позиції з'являється В. Путін. Це може свідчити як про деяку зміну зовнішньополітичних орієнтирів, так і про вплив цифровізації, коли інститути стають не настільки важливими, як фігура конкретного лідера, що підміняє собою всі інститути та, відповідно, суттєво впливає на їхні рішення. Причому особливо це відчувається у 2018-2019 роки.

Тож для білоруської офіційної ЦПП актуальними залишаються старі ієрархічні структури, взаємодія є замкненою на фігурі президента, відтак, поява політичного актора у ЦПП можлива тільки у зв'язку із ним. Це робить появу нових, мережових структур малоімовірною.

Тепер звернемо увагу на те, яким чином у цей же період змінювався склад політичних акторів у російській офіційній ЦПП (див. табл. 3.8.).

У перший період (2005-2009) бачимо значну увагу до фігури президента (із трохи меншими показниками у 2008 р. через зміну В. Путіна на Д. Медведева). Це 40-80% уваги. У цей же період фіксуємо виключно згадки вітчизняних політичних інститутів (відтак, немає залежності від зарубіжних акторів). Лише зрідка серед найбільш популярних акторів наявні вітчизняні політичні суб'єкти (М. Фрадков, Д. Медведев, В. Путін).

Із 2010 року фіксуємо постійне спадання уваги до президента, а

відповідно, саме цим пояснюється зменшення показників експлікованості та балансу. До 2013 року склад найбільш популярних акторів лишається вітчизняним, а от після цього постійно присутні зарубіжні політичні суб'єкти (але не інститути), що додатково свідчить про відповідну позицію РФ на світовій політичній арені – поза будь-якими інститутами.

Таблиця 3.8

Співвідношення згадувань найбільш популярних акторів до кількості новин
у російській офіційній ЦПП (2005-2019)

2005		2006		2007		2008	
Путін	0,793	Путін	0,722	Путін	0,845	Медведєв	0,308
Уряд	0,029	РАН	0,031	Уряд	0,025	Путін	0,276
РАН	0,025	Уряд	0,023	РАН	0,025	Уряд	0,029
Рада Безпеки	0,021	Рада Безпеки	0,019	Рада Безпеки	0,019	РАН	0,025
Фрадков	0,014	Кремль	0,014	Кремль	0,014	Рада Безпеки	0,018
2009		2010		2011		2012	
Медведєв	0,440	Медведєв	0,248	Медведєв	0,116	Путін	0,076
РАН	0,025	Держдума	0,031	Держдума	0,035	Медведєв	0,035
Уряд	0,025	Рада Безпеки	0,019	Рада Безпеки	0,019	Держдума	0,028
Рада Безпеки	0,017	Уряд	0,017	Єдина Росія/ Митний Союз	0,010	Рада Безпеки	0,024
Держдума	0,015	ФСБ, Янукович	0,010			Адміністрація Президента	0,014
2013		2014		2015		2016	
Путін	0,086	Путін	0,059	Путін	0,066	Путін	0,075
Рада Безпеки	0,026	Меркель	0,033	Рада Безпеки	0,035	Рада Безпеки	0,039
Держдума	0,012	Рада Безпеки	0,025	Олланд	0,025	Уряд	0,024
Назарбаєв, Янукович	0,011	Олланд	0,018	Меркель	0,022	Ердоган	0,022
		Порошенко	0,013	Назарбаєв	0,015	Назарбаєв	0,016
2017		2018		2019			
Путін	0,089	Путін	0,092	Путін	0,088		
Рада Безпеки	0,031	Рада Безпеки	0,028	Рада Безпеки	0,034		
Ердоган	0,020	Ердоган	0,024	Лукашенко, Ердоган	0,020		
Назарбаєв	0,014	Макрон	0,017	Жеєнбеков, Макрон, Меркель, Нетаньяху	0,013		
Атамбаєв	0,013	Адміністрація Президента	0,009				

Якщо аналізувати склад зарубіжних акторів, то він, звісно, свідчить про більш інтенсивні контакти РФ із європейськими зарубіжними лідерами (на відміну від Білорусі, де найбільше репрезентовані азійські, латиноамериканські, близькосхідні диктатори). Також серед європейських лідерів немає нікого, хто б входив до складу найбільш популярних акторів

постійно, тож увага до них – також епізодична, що додатково пояснює і високі показники унікальності у цей період.

Ще один аспект – це постійна наявність Ради Безпеки РФ у складі найбільш популярних акторів, що свідчить про постійну увагу, що приділяється готовності протистояти ймовірним загрозам. Ситуація в російській офіційній ЦПП нагадує білоруську, тут також поява політичного актора можлива тільки у зв'язку із відсилкою до фігури президента, тож мережеві структури не розробляються.

Подібний підхід до репрезентації політичних акторів у ЦПП, звісно, відображується й на показниках співвідношення локальних та глобальних цифрових політичних суб'єктів та глобального/ локального простору (див. рис. 3.39. (додаток Б); див. рис. 3.40. (додаток Б)).

Способи освоєння політичного простору

Для Білорусі бачимо переважання вітчизняних політичних акторів до 2014 року, із зростанням показника якраз під час другого періоду, що говорить не стільки про більшу репрезентованість білоруських політичних суб'єктів та інститутів, а про зростання і потім спадання експлікованості О. Лукашенка у політичних текстах. При цьому ж ми знаходимо позитивну кореляцію (0,71) між показниками експлікованості та співвідношенням локальних та глобальних цифрових політичних суб'єктів.

Менша проявленість фігури президента призводить до того, що зарубіжні політичні актори стають популярнішими за вітчизняних у 2015-2019 роках. Цим ми додатково можемо пояснити високі показники унікальності, з більшою авторитаризацією режиму та з більшою цифровізацією, розширюється географія, однак зменшується кількість постійних політичних акторів, причому це стосується вітчизняних політиків та чиновників у першу чергу.

В РФ маємо також значно більші показники у персоналізований період, і зменшення та поступову стабілізацію показника – після 2009 року. Проте все ж відзначимо, що співвідношення вітчизняних до зарубіжних акторів в

Росії значно вище (що ми бачили й унаслідок аналізу складу найбільш популярних акторів). Також у 2005-2006 роках, коли показник експлікованості був найвищим, не маємо таких самих високих показників і за співвідношенням локальних та глобальних цифрових політичних суб'єктів. Пояснити це можемо тим, що якраз 2007 рік в історії сучасної Росії вважається поворотним (через т. зв. Мюнхенську промову В. Путіна, після якої почалися розмови про «нову Холодну війну»). Тож у період із 2005-2006 років увага до зарубіжних акторів була вищою, але несталою.

Проте далі, коли фігура президента поступово стає менш експлікованою, кількість вітчизняних фігур все одно переважає (це не призводить до переорієнтації на зарубіжних акторів, як в Білорусі). І тут ми знову можемо звернутися до таблиці найбільш популярних акторів. Зокрема, там упродовж значного періоду часу присутня РАН. Із допомогою цього інституту можемо пояснити переважання вітчизняних акторів, оскільки значну частину текстів на сайті присвячено якраз привітанням російським науковцям. Окрім науковців, у практиці також активно присутні інші неполітичні фігури: актори, спортсмени, музиканти, художники та ін. Фактично, якщо в білоруській офіційній ЦПП імітація політичної взаємодії відбувається, як правило, за рахунок зарубіжних лідерів, і таким чином створюється мережа Лукашенко – світова спільнота, то для Росії, яка є більш орієнтованою на вітчизняні події, імітація політичної взаємодії відбувається на рівні вітчизняному (відповідно, тут з'являється мережа В. Путін – вітчизняні політичні актори). У цій взаємодії, як правило, участь беруть неполітичні фігури (митці, науковці, спортсмени). Далі побачимо, що це призводить до розбудови масштабних централізованих мереж та, відповідно, забезпечує більшу стабільність системи (у порівнянні із Білоруссю).

Тепер звернімо увагу на співвідношення глобального та локального простору. У Білорусі не бачимо чіткого поділу на три періоди, однак спостерігаємо, що, як правило, у фокусі офіційної ЦПП зарубіжні події, при цьому різниця між вітчизняними та зарубіжними подіями зростає якраз із

2012 року, коли значно збільшується кількість новин на сайті президента. Відтак, маємо іще одне свідчення ситуації, коли через цифровізацію розрив між вітчизняними подіями в регіонах та зарубіжними подіями зростає.

До цього часу увага до подій в регіонах та міжнародних подій виглядає дещо спорадичною. Вона є більш стабільною у прото-цифровий період – із незначним зростанням у 2007 році, а потім – із початком 2009 року спостерігаємо стрибок уваги до міжнародного порядку денного (таких новин – більше половини) і натомість менш вираженим є інтерес до внутрішніх подій. Тож можемо зазначити, що на початку персоналізованого періоду, у тому числі й у зв'язку із виборами президента, що наближалися, почалося впровадження нового підходу до відображення подій. І відтак, основний акцент робився на активності лідера держави на міжнародній арені. Проте у 2010-2011 починається спадання інтересу до міжнародних новин, яке можемо пов'язувати із президентськими виборами, початком падіння рейтингу О. Лукашенка і намаганнями у 2011 році довести власну легітимність, подавивши спротив опозиції. Із цим збігається зростання уваги до внутрішніх подій. А от із 2012 розрив між зарубіжними та вітчизняними новинами стає стабільним із значною часткою уваги до перших. При цьому, наприклад, падіння показників експлікованості, підвищення показників унікальності та збалансованості на цій різниці не позначаються значним чином (фіксуємо зростання уваги до міжнародних подій на 3-4% із 2014 до 2018-2019 років). Відтак, тут різниця між другим та третім етапом – у незначному і поступовому переключенні на зарубіжні події і стабільній увазі до вітчизняних подій.

В офіційній ЦПП РФ не віднаходимо періодів однакової уваги до вітчизняних та зарубіжних подій (див. рис. 3.41. (додаток Б)).

Тим не менш, також спостерігаємо поступове зростання уваги до міжнародних подій і незначне спадання уваги до вітчизняних. Тут до 2007 року так само наявна менша увага до зарубіжних подій (і вища – до вітчизняних), проте із 2008 (початок російсько-грузинського конфлікту) і до

2010 року є більша зацікавленість подіями міжнародними і менша – внутрішніми. Тут проявляється зміна ставлення РФ до геополітичної ситуації у світі, що активно артикулюється на рівні офіційної ЦПП. У 2010-2011 роках – із початком просторово орієнтованого періоду увага до міжнародних та вітчизняних подій спадає паралельно, а потім – із початком президентства Путіна починається стабільне зростання уваги до зарубіжних подій (більш значне, ніж у Білорусі) та тримається стабільно низька увага до внутрішніх подій на рівні 11-13% (причому бачимо просідання показника у 2014-2016 роках, у зв'язку із увагою до України, внутрішні події витісняються із офіційної ЦПП, таке ж спадання фіксуємо і в 2018 році і далі). При цьому – на рівні згадуваності регіонів бачимо поступову заміну складу популярних міст/регіонів (Москва, Санкт-Петербург, Дагестан, Чечня, Сочі – до 2013 року) на більш різноманітну репрезентацію, окрім Москви – Іркутськ, Сочі, Приморський край, Перм та ін. Це також свідчить про меншу зосередженість на регіонах і фрагментарну увагу до того, що там відбувається.

Тож у персоналізований період фіксуємо перемінну увагу до подій за кордоном і всередині країни (так само, як і в Білорусі у цей же період). Відповідно, тут є більш чутлива реакція на ситуацію всередині країни (Білорусь) чи ж на зовнішню (ініційований військовий конфлікт для РФ), відповідно до цього фіксуємо як коливання уваги до внутрішніх, так і до зовнішніх подій. Але із початком просторового орієнтованого періоду спостерігаємо віддалення показників – і реакція на зовнішні чи внутрішні події вже не характеризується різкими зростаннями та спаданнями показників.

Тепер звернемося до того, якою є увага до конкретних країн. Як бачимо, в офіційній ЦПП Білорусі значне місце посідає Росія: упродовж усіх років спостереження увага до країни – найбільша (див. табл. 3.9.). При цьому, до 2013 року знаходимо позитивну кореляцію між показником уваги до зовнішніх подій та увагою до РФ. Із 2014 такого зв'язку вже немає. Нагадаємо, що тут не йдеться про інтенсивні контакти, перемовини, візити,

хоча вони теж є. Найбільший відсоток новин про РФ – це ті ж самі привітання, оскільки у випадку з РФ, окрім лідерів держав, це і губернатори, і діячі культури та мистецтва, науковці та ін. Звернімо увагу також і на те, як мало репрезентовані європейські країни і взагалі сама Європа як поняття. Маємо деякі згадки із 2007-2009 роки, повну відсутність упродовж другого періоду, а потім – постійну присутність або ж певних європейських країн (Франції – найбільше), або ж просто згадок Європи (без уточнень). Це, звісно, свідчення поживавлення взаємин між ЄС та Білоруссю після 2014 року. Також суттєвим є відсутність США з-поміж найбільш популярних країн.

Таблиця 3.9

Співвідношення згадувань найбільш популярних країн до кількості новин
у російській офіційній ЦПП (2005-2019)

2005		2006		2007		2008	
Росія	0,071	Росія	0,075	Росія	0,060	Росія	0,090
Китай	0,024	Іран	0,025	ОАЕ	0,024	Китай	0,027
Індія	0,014	Азербайджан, Україна	0,020	Індія, Іран, Китай	0,018	В'єтнам	0,021
Іран, Казахстан, Ліван, Молдова	0,009	Венесуела, Вірменія, Казахстан, Китай	0,010	Азербайджан, Європа, Оман, ПАР	0,012	Австрія, Великобританія, Сирія	0,011
2009		2010		2011		2012	
Росія	0,138	Росія	0,059	Росія	0,061	Росія	0,092
Казахстан, Україна	0,036	Венесуэла, Китай	0,025	Казахстан	0,024	Казахстан	0,009
Азербайджан, Венесуела, Європа	0,024	Україна	0,017	Вірменія, Китай, Туркменістан	0,012	Туркменистан	0,008
		Бразилія, Іран, Сирія	0,013			Китай	0,007
						Бангладеш, Бразилія, Венесуела, Індія	0,006
2013		2014		2015		2016	
Росія	0,061	Росія	0,063	Росія	0,040	Росія	0,066
Україна	0,016	Україна	0,030	Китай	0,015	Франція	0,015
Вірменія	0,008	Казахстан	0,012	Азербайджан Індія, Франція	0,010	Пакистан	0,014
Азербайджан, Казахстан, Туркменістан	0,007	Франція	0,011			Китай	0,013
		Сербія	0,009			Азербайджан	0,011
2017		2018		2019			
Росія	0,048	Росія	0,057	Росія	0,048		
Європа, Індія	0,012	Грузія, Україна	0,012	Казахстан	0,018		
Китай	0,011	Азербайджан, Європа, Іран, Узбекистан	0,010	Європа	0,016		
Єгипет	0,010			Україна	0,012		
				Узбекистан	0,008		

Як і у випадку із політичними акторами, переважають згадки

авторитарних та тоталітарних країн: Китай, Іран, Казахстан, Венесуела, ОАЕ, Азербайджан, Туркменістан та ін. Таким чином в офіційній ЦПП створюється мережа авторитарної міжнародної спільноти, що має спільні із Білоруссю пріоритети. І додатково – через численні згадки цих країн є намагання протиставити міжнародній ізоляції Білорусі її активну присутність у цій мережі. Під час цифрового персоналізованого періоду це найбільш відчутно, проте разом із цим спостерігається деяка розмитість пріоритетів у зовнішній політиці (як на рівні країн СНД немає постійних лідерів, окрім Казахстану; так і на світовому рівні, окрім Китаю). Тим не менш, знаючи про характер згадок країн у політичних текстах офіційної ЦПП, можемо сказати, що цифровізація дає змогу побудувати авторитарну мережу, продемонструвати значну активність лідера держави, але все ж в кінцевому результаті це призводить до фрагментаризації діалогу із міжнародною спільнотою, без експлікації постійних партнерів. При цьому із меншою кількістю згадок про РФ на третьому етапі цифровізації (зменшення кількості згадок також може бути пов'язане із деякою переорієнтацією взаємин між Білоруссю та РФ, див. [68, с. 98], цей міжнародний фокус стає ще розмитішим, і навіть намагання Білорусі брати участь у врегулюванні українсько-російських взаємин не призводить до стабілізації.

В російській офіційній ЦПП немає постійного лідера з-поміж країн, за допомогою якого можна було б додатково проінтерпретувати зміну показників (див. табл. 3.10.). При цьому розрив між країнами, які є першими у списку, та іншими – не є значним (для Білорусі цей розрив на початковому етапі 4-10%). Саме тому лідери доволі часто змінюються, але Казахстан за частотою згадок – на першому місці, а із 2015 року його змінює Туреччина. До 2010 року Європа представлена як на рівні загального поняття, так і на рівні конкретних країн, причому Європа знаходиться на перших позиціях. Тим не менш, можемо відстежувати «двовекторність» орієнтації: між Європою та Казахстаном. До 2013 у дискурсі також присутні США, хоча є менш популярними. Із 2014 року, коли увага до міжнародних подій стала

вищою за усі попередні роки, збільшився і розрив між найбільш популярними і менш популярними країнами. Тож деякі країни отримують більш постійну увагу (окрім Туреччини, Казахстан, Білорусь, Німеччина, Франція). Відтак, як і у випадку із Білоруссю, на персоналізованому етапі маємо незначну кількість згадок про значну кількість країн, але без чітко визначеного лідера. А на просторово орієнтованому етапі логіка інша: кількість згаданих країн менша, але згадок про конкретні країни – більше. Однак якщо для більш демократичних країн характерні згадки про західні країни, Європу в цілому, то для РФ у числі найбільш популярних найчастіше зустрічаємо авторитарні країни.

Таблиця 3.10

Співвідношення згадувань найбільш популярних країн до кількості новин у російській офіційній ЦПП (2005-2019)

2005		2006		2007		2008	
Казахстан	0,034	Казахстан	0,013	Казахстан	0,017	Європа	0,017
Європа	0,033	Німеччина	0,013	Європа	0,012	Казахстан	0,013
Україна	0,030	Європа	0,013	Індія	0,011	Вірменія	0,012
Білорусь, Франція	0,020	Україна	0,011	Україна	0,009	Індія	0,011
		США	0,010	США	0,008	Українаа	0,011
2009		2010		2011		2012	
США	0,011	Україна	0,017	Казахстан	0,016	США , Україна	0,011
Білорусь	0,011	Казахстан	0,011	Білорусь	0,014	Казахстан	0,009
Казахстан	0,010	Вірменія	0,010	США	0,012	Франція	0,008
Європа	0,009	США	0,010	Україна	0,010	Білорусь	0,007
Італія	0,008	Польща	0,008	Вірменія	0,008		
2013		2014		2015		2016	
Україна	0,014	Україна	0,023	Казахстан	0,021	Туреччина	0,026
Казахстан	0,012	Німеччина	0,021	Білорусь	0,015	Казахстан	0,020
Британія, Вірменія, США	0,009	Франція	0,015	Туреччина	0,014	Ізраїль	0,017
		Казахстан	0,012	Франція	0,012	Сирія	0,012
		Туреччина	0,011	Греція, Єгипет, Італія, Саудівська Аравія	0,011	Білорусь, США	0,011
2017		2018		2019			
Туреччина	0,023	Туреччина	0,031	Туреччина	0,027		
Казахстан	0,017	Казахстан	0,020	Білорусь	0,020		
Іран	0,016	Франція	0,020	Франція	0,020		
Німеччина	0,014	Білорусія, Ізраїль	0,014	Німеччина	0,014		
Сирія	0,011			Ізраїль	0,013		

Структура взаємодії цифрових політичних суб'єктів

Як бачимо, цифровізація дає змогу авторитарним режимам створювати власну мережу світових контактів й імітувати бажаний розподіл сил у світі: із значною кількістю непостійних контактів для Білорусі (де саме кількість має значення, і ми це бачимо у хмарі саме через переважаючі епізодичні згадки, бо у топ-20 найбільш згадуваних акторів входять усі) і з виокремленням бажаних партнерів та замовчуванням небажаних для РФ (див. рис. 3.42. (додаток Б)). Уже із самого початку офіційна цифрова практика вибудовувалася довкола таких вузлів, як Лукашенко – Мінськ – Росія – Китай – СНД, у 2010 та 2015 до них додавалися інші авторитарні країни чи інститути, утворені авторитарними державами (ОДКБ, Венесуела, Азербайджан). Але в кінці періоду спостережень на першому плані залишилися Лукашенко та Путін, при цьому географічні вузли – Росія та Мінськ – мали більше згадок. Бачимо також збільшення присутності Європи у 2015 (Європа та Франція згадані). Таким чином, упродовж 15 років перевага надавалася географії, а не конкретним політичним акторам (у тому числі, внутрішнім), що демонструє штучність та нестійкість контактів у мережі «Лукашенко – світова спільнота», яка вибудовується в офіційній білоруській ЦПП. Тож ця практика має ознаки рецесивності. Відсутні внутрішні політичні інститути, які б просуvalи зовнішньополітичний порядок денний держави, зовнішньополітична орієнтація є односпрямованою (президент РФ – РФ), фактично на цьому рівні не демонструються власні інтенції щодо розбудови постійної мережі контактів поза простором, який нав'язується Росією.

Також варто звернути увагу на значну кількість політичних суб'єктів та інститутів, представлених у білоруській хмарі слів. Це відбувається через те, що усі актори значно відстають від Лукашенка і мають незначну кількість згадок. Таким чином, у топ-20 входять усі наявні політичні суб'єкти та інститути.

У російській офіційній практиці провідними вузлами є

Путін/Медведєв, Кремль, Рада Безпеки, Москва (див. рис. 3.43. (додаток Б)). І це є незмінним протягом тривалого часу, що вказує на стабільність системи. Якщо ж розглядати менш популярних акторів/інститути/географічні вузли, то бачимо деяку зміну: у 2005-2010 роках бачимо Казахстан, Європу та Україну, то в 2015 році їх змінюють Меркель та Оланд, у 2019 – Ердоган, Туреччина та Франція, що говорить про переорієнтацію офіційної цифрової практики із домінування на просторі колишнього СРСР на протистояння із західними країнами. Також спостерігаємо поступове зменшення уваги до перших осіб держави, натомість географія стає більш популярною.

Звернімо увагу на типи мереж, які зустрічаємо у білоруській офіційній ЦПП (див. рис. 3.44.). Як бачимо, тут переважають централізовані мережі, в яких тільки Лукашенко є поєднаним із усіма, натомість окремі актори не мають контактів один з одним. При цьому зв'язки із лідером держави слабкі. Найбільш виразно бачимо це у 2010 році. Під час другого періоду цифровізації через одиничні контакти із Лукашенко пов'язуються майже усі згадані актори. Натомість під час другого періоду ці зв'язки вже не настільки очевидні, а в кінці періоду спостережень вони взагалі втрачають свою актуальність, і актори взагалі не пов'язані один з одним. Тож у випадку Білорусі бачимо цікаву трансформацію мереж під впливом цифровізації: спочатку мережі наслідують офлайнову організацію авторитарної системи, замкненої на лідера, яка без лідера не зможе функціонувати. Тим не менш, із часом взагалі припиняється розбудова будь-яких мереж.

Подивимося тепер на ситуацію в офіційній ЦПП РФ (див. рис. 3.45.). Тут упродовж усього періоду спостережень переважають централізовані мережі, в яких центром виступає президент РФ, при цьому інтенсивність зв'язків поступово спадає. У 2005 році бачимо на першому плані саме вітчизняних акторів, контакти із якими постійні. Тим не менш, у випадку РАН (Російської академії наук) – це переважно ритуальні контакти (привітання), а деталі контактів із офіційними установами та особами не розголошуються. Далі, оскільки від техніки мультиплікування акторів

відмовляються, склад найбільш популярних акторів змінюється (поступово більше стає зарубіжних). І Путін таким чином ніби виступає модератором діалогу, а у випадку 2019 року «з'єднує» Схід та Захід. Однак у 2015 та 2019 не всі західні лідери (Меркель у 2015, Макрон у 2019 пов'язані із Путіним). Цей фактор, а також інтенсивність контактів Олланд – Меркель у 2015 році демонструє деяку штучність створеної мережі.

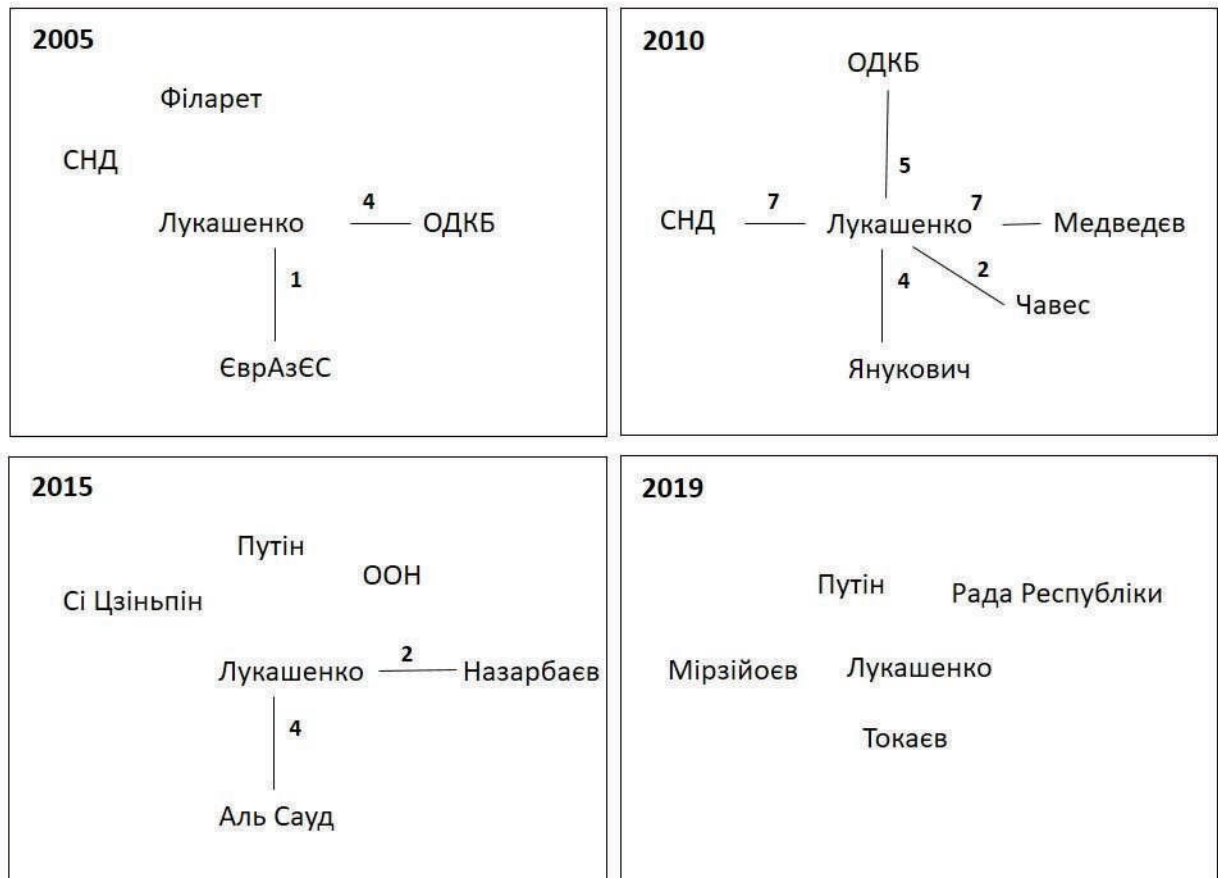


Рис. 3.44 Типи мереж у білоруській офіційній ЦПП

Тож хоч інтенсивність контактів між вузловими точками мереж офіційної ЦПП РФ і спадає, все ж саме така, централізована, мережа залишається поширеною.

Способи використання цифрової інфраструктури

Звернімо увагу, що офіційні практики Білорусі та РФ практично не зорієнтовані на поширення вірусних повідомлень. Як правило, вираження емоційності та негативізму є шаблонним (використовується у періоду імітування політичної взаємодії). Це видно із показників емоційності,

негативізму та персоналізації (див. рис. 3.46. (додаток Б); див. рис. 3.47. (додаток Б); див. рис. 3.48. (додаток Б)).

В білоруській офіційній ЦПП зростання і спадання емоційності не збігається із зростанням та спаданням експлікованості. До 2009 року у протоцифровий період спостерігаємо перепади емоційності, що можемо пояснити етапом переходу від комюніке до стилю інтернет-текстів. У 2008 року фіксуємо найвищу емоційність за весь період спостережень, але низьку експлікованість. Це означає, що емоції висловлюються без відсилок до конкретного політичного актора, проте є важливою складовою комюніке, в яких, як правило, транслюється позитивне сприйняття зовнішніх та внутрішніх подій.

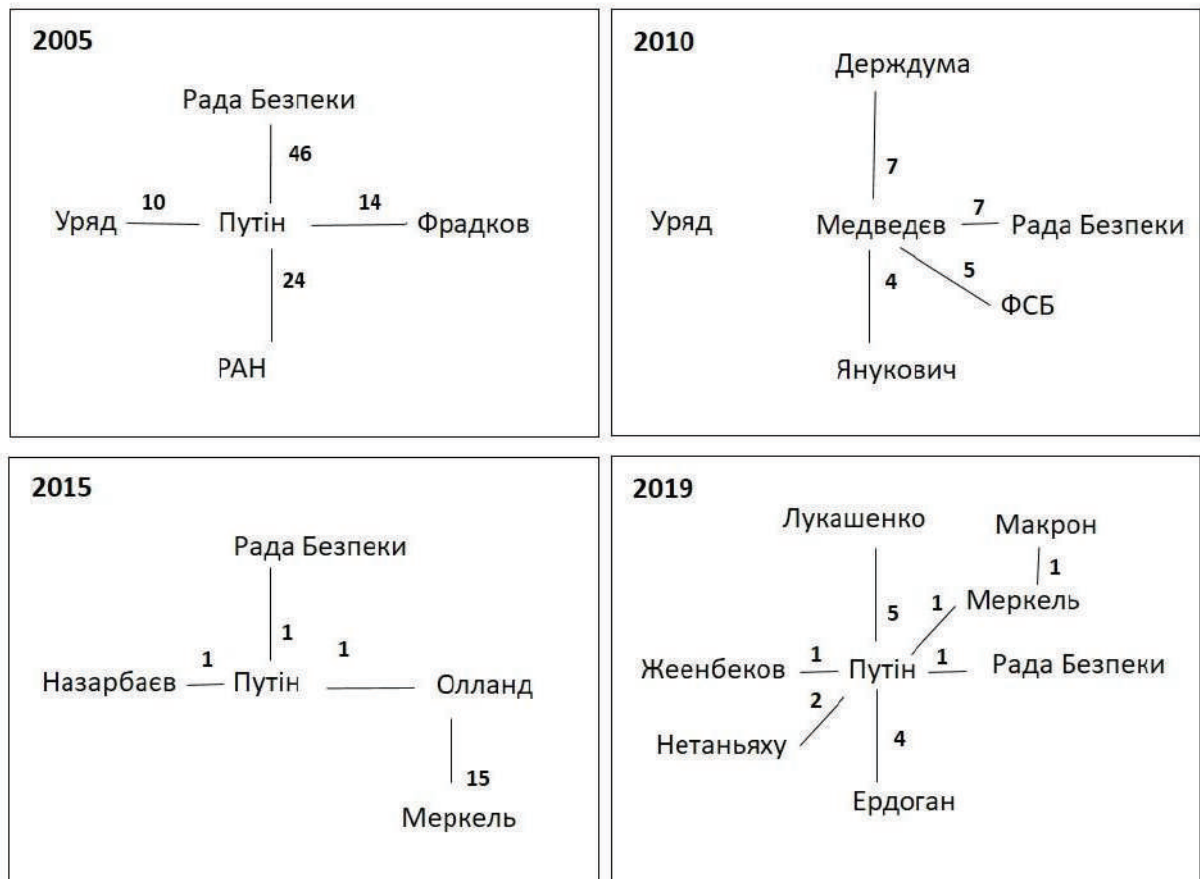


Рис. 3.45 Типи мереж у російській офіційній ЦПП

Після цього із початком персоналізованого етапу відбувається спад емоційності, яку можемо пов'язати із тимчасовим падінням інтересу до зарубіжних подій і зосередженості на подіях внутрішніх, що на тематичному

рівні відображається на створенні текстів про кадрові призначення, президентські накази та ін., які не передбачають висловлення емоцій (і тут найбільш показовим є 2011 рік, де значення емоційності «0»). Але у 2012-2014 роках разом із найвищими показниками експлікованості, зростає й емоційність, оскільки провідним інформаційним приводом тут стають привітання, в більшості випадків – зарубіжних політичних акторів. Таким чином, експлікованість, висока увага до зарубіжних подій, висока унікальність, високий показник співвідношення локальних та глобальних цифрових політичних суб'єктів та емоційність в офіційній ЦПП є пов'язаними – якраз у цей період. Цей сплеск активності за низкою показників можемо пояснити намаганням режиму створити враження визнання на міжнародній арені та високої інтенсивності політичного життя – для впливу на внутрішню аудиторію, яка поступово втрачає довіру до авторитарного лідера. Ймовірно, у 2015 році, після чергової перемоги на виборах і низької інтенсивності протестів, створення такої штучної картини підтримки стало вважатися непотрібним (як і ієрархічних мереж). До того ж, через російську агресію в офіційній ЦПП увага переключилася на зарубіжні події, й емоційність знизилася. Це відповідає і логіці третього етапу цифровізації, де разом із зниженням уваги до лідера, збільшенням показників унікальності та балансу, знижується й емоційність. Також варто зауважити, що в цілому білоруська цифрова практика під час двох перших етапів цифровізації є значно емоційнішою за російську. Навіть під час цифрового персоналізованого етапу показники менші, ніж для білоруської.

На відміну від Білорусі, в РФ знаходимо чітке відмежування двох етапів: персоналізованого із відносно високою перемінною емоційністю та просторово орієнтованого – із низькою емоційністю, що поступово спадає. Цікаво, що на цьому етапі навіть події 2014-2015 років в Україні не призводять до підвищення емоційності.

Тим не менш, мусимо зауважити і про те, що характер емоційності як в російській, так і білоруській ЦПП, особливо під час персоналізованого

періоду має дещо шаблонний характер. Це бачимо, зокрема, через частоту вживання дієслова «висловив» (у значенні «висловив співчуття») більше 20% в РФ і майже 50% в Білорусі. Відповідно, зміна етапів цифровізації призвела до того, що разом із згадками лідерів держав зникли й дієслова стану, за допомогою яких вимірюються емоції. Відтак, це призвело до того, що емоції вже не відіграють у текстах визначальної ролі, натомість увага у заголовках переключається або на позначення місця, або ж на позначення, як правило, епізодичного зарубіжного політичного актора.

Можемо порівняти приклади найбільш характерних текстів цифрового персоналізованого та просторово орієнтованого етапу.

Персоналізований етап

Володимир Путін **підтримав** кандидатуру Дмитра Медведєва на посаду Президента Росії (10 грудня, 2007); Олександр Лукашенко **схвалив** проект Угоди між Урядом Білорусі та Кабінетом Міністрів України (10 грудня, 2012).

Просторово орієнтований етап

Вручення державних нагород (26 грудня, 2017, Білорусь); Ухвалення кадрових рішень (15 січня, 2019, Білорусь); Телефонна розмова з Ангелою Меркель, Франсуа Олландом і Петром Порошенком (24 травня, 2016 року, РФ); Нарада із питань приватизації (1 лютого, 2016 року, РФ).

Тож, якщо під час цифрового персоналізованого етапу разом із фігурою президента транслюється ставлення (не просто призначення кандидатури, а схвалення, не просто вручення нагород, а визнання досягнень, не просто констатація факту перемовин, але позитивне ставлення до заяви, яка була зроблена під час зустрічі та ін.), то пізніше повідомлення стають більш абстрактними. Таким чином, цифровізація спочатку призводить до більшої емоційності авторитарних офіційних ЦПП, що викликається передовсім присутністю лідера держави і є швидше спланованою, ніж спонтанною, але потім сприяє ще більшій закритості практик.

Тепер звернімо увагу на показник негативізму. Негативізм в офіційній

ЦПП обидвох країн взагалі виражений незначним чином. У Білорусі до 2014 року маємо трохи більші показники, ніж після. Причому характер згадок доволі спорадичний. Таким чином, тут не спостерігаємо чіткої різниці між прото-цифровим періодом та персоналізованим. Однак перехід між персоналізованим та просторово орієнтованим із 2014 року очевидний через зниження показників.

Якщо звернути увагу на те, як виражається негація у визначені періоди, то при загальній шаблонності її висловлення, бачимо все ж більш різноманітні підходи до 2009 року (використання часток «не», заперечень «ні», заперечних дієслів без префікса «не» разом із найбільш поширеними для офіційної ЦПП словами «незалежність», «неприєднання» та ін.). Далі негація стає більш одноманітною, із 2010 року найбільший показник (65-90%) має слово «незалежність» – внаслідок численних привітань Лукашенка – до лідерів інших країн із Днем незалежності. І це – ще одне спостереження, що демонструє доволі шаблонний підхід до створення текстів у цей період, коли значення має саме факт звернення президента Білорусі до лідерів інших країн, а не причина цього звернення. Відтак, і негація має відверто імітативний характер і не використовується для досягнення певних завдань у політичній взаємодії.

В російській офіційній ЦПП не спостерігаємо такої ж спорадичності, як в білоруській. І фіксуємо поступове спадання показника із 2009-2010 років. Так само, як у Білорусі, фіксуємо зниження різноманітності способів висловлення негації із 2013 року. Також переважають найбільш поширені слова «незалежність» та «невідомий» (у значенні «невідомий солдат»).

Разом із показниками емоційності та негативізму маємо й низькі показники персоналізації.

Загальне переважання текстів із «ми» в Білорусі пояснюємо якраз наявністю великої кількості текстів, що мають ритуальний інформаційний привід (привітання, співчуття та ін.). Ці тексти пишуться якраз від «ми», вживання «я» майже не спостерігається.

Проте все ж можемо виокремити тексти, де вживається «я», щоб пояснити вищі показники у другий період – після 2010 року. У цей період це переважно тексти про внутрішні зустрічі, консультації, доповіді О. Лукашенку від чиновників та ін. Наприклад:

«Про результати роботи **мені** доповіли. Прямо скажу, не все, що відбувається в органах прикордонної служби, відповідає вимогам сучасності, які зростають. Характер наявних недоліків вказує на те, що недостатньо глибоко оцінюється оперативна обстановка, яка складається, і, як наслідок, не зовсім правильно визначаються основні завдання майбутньої діяльності» (Олександр Лукашенко затвердив Рішення на проведення державної прикордонної політики, 28 лютого 2012 року).

У внутрішніх подіях дуже часто О. Лукашенко і чиновники, виконавці його волі, розмежовуються. Саме тому «я» використовується для того, щоб підкреслити недоліки у роботі чиновників та виокремити відповідального лідера, що контролює своїх підлеглих. До того ж, саме президент, а не народ, є головним адресатом звернень чиновників. У цьому можемо переконатися через наявність зворотів «Як розповіли президентові», «Як доповіли президентові» та ін. Важливо також зазначити, що чиновники, хоч і представлені у тексті через вживання їхніх посад та прізвищ, цитуються дуже зрідка. До того ж, О. Лукашенко, характеризуючи певні недоліки у їхній роботі, нікого не виокремлює. Тож це додатково свідчить, що присутність внутрішніх політичних акторів незначна і на рівні текстів, а не тільки на рівні заголовків.

Ось іще один схожий приклад – також про внутрішні події: «Декілька років тому **ми** домовились, що передамо науковим центрам п'ять господарств і таким чином об'єднаємо науку і землю. Від ідеї до реалізації п'ять років минуло. Що вийшло? От що **мене** цікавить. Який результат? Як вчені фактично працюють на землі?» (Білорусі необхідно отримати максимальні прибутки від сільгоспвиробництва в умовах зростання світових цін, 13 серпня 2010 року). Тут також президент виступає у ролі контролера,

який інспектує проведену роботу, а з-поміж виконавців (учених) ніхто не виокремлюється.

Тож якщо вищі показники другого періоду можна пояснити більшою увагою до внутрішніх подій (особливо після виборів та намаганнями стабілізувати ситуацію), то от після 2014 року до подібних текстів додаються і численні повідомлення на зовнішньополітичну тематику. До російської агресії такі тексти писалися майже виключно від «ми», щоб підкреслити звертання від імені народу.

Проте, починаючи із 2014 року у текстах на зовнішньополітичну тематику з'являється «я». До того ж, маємо підкреслити, що період ізоляції Білорусі закінчується, з частини чиновників знімаються санкції, а формати міжнародних контактів стають більш різноманітними (не тільки календарними). Президент Білорусі починає відігравати роль модератора українсько-російського «питання». Наприклад, у даній цитаті ця експлікація «я» дуже показова: «Петро Порошенко запропонував провести зустріч й обговорити усі питання, що накопичилися. **Я** виконав його прохання. **Я** доповів своїм колегам-президентам про цю розмову, про її зміст. Думка президентів була одностайною: збираємося в Мінську і пропонуємо усім зацікавленим взяти участь у цій зустрічі» (Зустріч президентів країн митної «трійки», України та високих представників Євросоюзу, 26 серпня 2014 року).

Ще одна причина більшої персоналізації у тому, що О. Лукашенко реагує на агресивні дії Росії, які, на його думку, можуть нанести небезпеку й Білорусі.

Отже, для білоруської офіційної ЦПП маємо стабільну картину, за якої політичне «ми» переважає політичне «я». А цифровізація сприяє тому, що це співвідношення стає ще більш нерівним. Адже у прото-цифровий період до 2009 року маємо нижчі показники (0,13-0,22), у другий період більш стабільні і вищі (0,24-0,32), а після 2014 року спостерігаємо нестабільний період із поступовим зростанням до найвищого показника у 2019 році (0,41).

Ситуація із російською офіційною цифровою практикою інша. До того ж, за загальними показниками, для РФ взагалі малохарактерне вживання займенників (як правило, переважає пасивний стан дієслів). Тим не менш, співвідношення «я» та «ми» є таким, що характерне для авторитарного режиму. Із ще нижчими середніми показниками, ніж у Білорусі, а також із періодами, коли в текстах взагалі не зустрічаємо вживання «я» чи «ми».

Персоналізований період в РФ характеризується незначними згадками займенників. У 2005, 2007 роках маємо тільки одиничні вживання «ми». У 2006 – одне «я» і одне «ми». Як правило, при цьому більшість текстів не містять цитат, а деякі повідомлення взагалі складаються лише із одного речення (інколи додається перелік учасників заходу).

Ситуація потроху змінюється із приходом до влади Медведєва. Спочатку починають друкуватися повні стенограми зустрічей чи розмов із президентом, а цитати трапляються рідко, як правило, у текстах привітань. А потім поступово з'являються і цитати.

Тут спостерігаємо такий саме підхід до привітань, як і в Білорусі – із вживанням «ми»: «Із теплотою згадую **наші** бесіди під час **Вашого** державного візиту в Росію у березні цього року. Упевнений, що реалізація домовленостей, яких було досягнуто, послугує подальшій активізації усього комплексу двосторонньої співпраці» – вживання «упевнений», а не «я упевнений» (Дмитро Медведєв привітав Президента Туркменістану Гурбангулі Бердимухамедова з Днем народження, 29 червня 2009).

Оскільки цитати у текстах щодо внутрішніх подій практично не трапляються, до того ж, хід засідань і процес ухвалення рішень не деталізується, не можемо зафіксувати того ж підходу щодо протиставлення «я» лідера держави і чиновників. Відтак, це характерна риса саме білоруської офіційної ЦПП. Як правило, «я» проявляється у текстах російської офіційної ЦПП на позначення точки зору «я вважаю», «я хотів би» та ін. Із 2012 року, після приходу до влади Путіна, «я» також зустрічається в цитатах інших політичних акторів, не лише президента. І важливо, що із 2015 року в текстах

офіційної ЦПП знову зустрічаємо одиничні згадки займенників.

Тобто у випадку російської офіційної ЦПП можемо говорити про проявленість показника тільки впродовж 2008-2014 років (під кінець персоналізованого періоду і на початку просторово орієнтованого). При цьому політичне «ми» більш виражене.

Отже, як правило, у текстах офіційної ЦПП рідко зустрічається пряма мова (у чому переконуємося ще й на основі аналізу показника прямої інтертекстуальності), що свідчить про відсутність підзвітності влади суспільству в авторитарній державі (при цьому, ситуація в РФ за цим показником гірша, ніж у Білорусі, і влада є менш персоналізованою – більш «закритою»).

Способи цифрової взаємодії із фрагментованими спільнотами

Показники інтертекстуальності в офіційних ЦПП виглядають дещо суперечливими. Зокрема, маємо дуже низький показник прямої інтертекстуальності у заголовках як в РФ, так і Білорусі, тому відповідну діаграму не побудовано. Одиничні випадки цитат в білоруському дискурсі фіксуємо упродовж 2013-2016 років та у 2005. В інші роки маємо показник «0». Частина із них, прямо чи опосередковано пов'язана з Україною, у 2015 році одна цитата у заголовках за рік – «нормандський формат», у 2014 три цитати, з них дві мають вислів «митна «трійка», і один заголовок стосується святкування 8 Березня.

В РФ зовсім без прямих цитат в заголовках 2016-2017 роки, а решта випадків – це нечасті вживання неформальних назв міжнародних політичних інститутів «вісімка», «двадцятка», у 2015-2019 роках – «нормандський формат», а також – деяких державних програм «єдине вікно», звань «заслужений артист» та ін.

Подібна картина дає змогу стверджувати, що офіційні ЦПП Білорусі та РФ принципово монологічні і не передбачають поширення заяв, із якими б могли взаємодіяти фрагментовані спільноти.

Тим не менш, на рівні показника непрямої інтертекстуальності

спостерігаємо іншу картину. Тут наявний період високих значень за показником – якраз під час персоналізованого періоду (див. рис. 3.49. (додаток Б)).

В білоруській офіційній ЦПП знаходимо кореляцію між показником експлікованості політичних акторів та непрямою інтертекстуальністю (0,79). Це означає, що провідною причиною експлікації політичних акторів є наявність заяви політичного актора. Подібні тексти розподіляються відповідно до трьох етапів, зазначених раніше – із 2011-2012 роками, що містять найбільші значення. Ще один важливий для розуміння ситуації момент – це тип заяви, який є спільним для більшості таких текстів. За допомогою формального аналізу це можна досить просто виявити, зокрема, аналізуючи частоту вживання окремих дієслів, що містять вказівку на комунікативну інтенцію (див. табл. 3.11.).

Такий саме тип текстів із високою інтенсивністю появи знаходимо і під час етапу персоніфікованої цифровізації в російській офіційній ЦПП. І зниження показника непрямої інтертекстуальності, відповідно, тут відбувається раніше.

У 2005-2009 роках, за низьких показників, у білоруському дискурсі переважають дієслова, що не несуть ритуальної комунікативної інтенції. При цьому частка найбільш популярних дієслів не є значною. Однак, починаючи із 2010 року ситуація змінюється, і саме ритуальний інформаційний привід «привітати» починає домінувати практично до кінця спостережень. Окрім 2011 року, коли після виборів президента порядок денний все ще був зосереджений на внутрішніх подіях (і бачимо як зниження за показником непрямої інтертекстуальності, так і за зміною ритуального комунікаційного дієслова на неритуальне («говорити»), та 2019 року, коли за декількома параметрами (зокрема, й балансом) показники знизилися.

В російській офіційній ЦПП, навпаки, період спостережень починається із ритуального дієслова, що має значну частку, порівняно із іншими (53-79%). Далі це ж дієслово «привітати» так само лишається

найбільш популярним, але поряд із ним з'являються й інші дієслова, що несуть комунікативну інтенцію.

Таблиця 3.11

Співвідношення найбільш популярних дієслів до загальної кількості дієслів, що виражають комунікаційну інтенцію, у білоруській та російській офіційній ЦПП

2005			2006		2007		2008		2009	
BY	відповів	40,0	говорив	18,2	стверджував	25,0	обговорив	18,2	говорив	28,6
RU	привітав	71,5	привітав	79,8	привітав	77,6	привітав	78,0	привітав	74,0
2010			2011		2012		2013		2014	
BY	привітав	62,1	говорив	38,5	привітав	81,2	привітав	80,9	привітав	80,4
RU	привітав	53,9	привітав	36,2	привітав	47,1	привітав	36,4	привітав	38,5
2015			2016		2017		2018		2019	
BY	привітав	90,2	привітав	95,7	привітав	90,1	привітав	46,7	врахував	60,9
RU	привітав	28,6	привітав	46,2	привітав	10,0	говорив	40,0	привітав/ відповів	50,0

Отже, як у випадку показника емоційності та негативізму, так і із показником непрямої інтертекстуальності бачимо приклад застосування певної техніки, яка б дозволила легітимізувати авторитарного лідера та розбудувати ієрархічну, масштабну централізовану мережу контактів із політичними акторами. В РФ це відбувається раніше через більш швидку адаптацію до цифровізації і охоплює останні роки правління Путіна та перші роки правління Медведева, коли, окрім імітації на рівні зміни влади, потрібна була ще й імітація активної політичної взаємодії. В Білорусі ця техніка була застосована пізніше, щоб покращити становище авторитарного правителя, що втрачає рейтинг – після президентських виборів 2010, результати яких були поставлені під сумнів частиною суспільства.

У цифрові часи застосування подібної техніки призводить до зростання кількості текстів та періодичності їх появи на сайті (згідно із традиціями мережових публікацій, які мають часто оновлюватися) та одночасно – до шаблонізації їх як на рівні тексту, так і на рівні заголовків. Змінюються тільки назви політичних акторів, географічні прив'язки та назви свят, решта тексту лишається такою ж. Ще один пов'язаний момент – разом із «ритуалізацією» комунікативних інтенцій в офіційній ЦПП відбувається й

ритуалізація всього дискурсу загалом, що виражається у його циклічності (в один і той самий день щороку виходять одні й ті ж самі тексти) і, відповідно, у жорсткій прив'язці до календаря (день народження лідера країни, день встановлення дипломатичних відносин, день незалежності країни та ін.). Тож більшість інформаційних приводів за такої ситуації не пов'язані із поточними подіями. Як бачимо, для Білорусі ця циклічність є більш вираженою (через більший відсоток ритуальних дієслів). Причому для цієї країни важливо і те, що із падінням показника непрямої інтертекстуальності у 2014-2015 роках відсоток дієслів із ритуальним комунікаційним наміром не зменшується, а продовжує зростати й надалі до 0,9-0,95. Це є додатковим доказом того, що подібний формат текстів використовується не для передачі заяв, викликаних реальними інформаційними приводами. До того ж, хоча у 2018-2019 кількість подібних повідомлень і знижується, привітання, співчуття та ін. залишаються популярними все одно, хоча виражаються вже не через характерну для мережових текстів стилістику – відповідне дієслово, а через іменник (така сама ситуація, як і з емоційністю). Наприклад, «Привітання із Днем Державного герба і Державного прапора республіки Білорусь», «Привітання народній артистці РРФСР Ірині Скобцевій». Таким чином, на цьому рівні відбувається повернення до комюніке-стилю 2005-2007 років. Політичний актор не виокремлюється, бо через значну присутність фігури президента в офіційній ЦПП (і відсутність альтернативи) і так зрозуміло, хто є автором привітання. Так само й інформаційний привід тексту не формулюється ані через дієслово, оскільки дієслово передбачає активність, ані через цитату, оскільки за циклічного характеру офіційної ЦПП важливим є не зміст, а факт появи повідомлення у відповідний час.

На рівні прямої інтертекстуальності (тексти) (див. рис. 3.50. (додаток Б)) бачимо, що 2011 рік є зламним для білоруської офіційної ЦПП. Тим часом, як ми вже і зазначали, для російської офіційної ЦПП цитати взагалі є малохарактерними і використовуються тільки впродовж п'яти років спостережень.

У випадку Білорусі на прото-цифровому етапі відзначаємо поступове зростання показника у зв'язку із поступовим відходом від комюніке-стилю, для якого характерно якраз наводити повні тексти виступів, інтерв'ю та ін., без використання цитат.

Далі у 2009 році показник стабілізується і починає зростати. У 2011 фіксуємо найвищий показник, а потім – значне падіння у 2012 році. Зростання ж показника непрямої інтертекстуальності якраз починається у 2012, а значення 2011 – порівняно низькі. Тож у цей момент відбувається переорієнтація форматів текстів із прямими цитатами в текстах на такі, що містять непряму цитату у заголовку. Це можемо вважати ще однією характерною ознакою трансформації авторитарної ЦПП. Із більшою цифровізацією збільшується кількість текстів, але зменшується їхній обсяг, до того ж, прямі свідчення стають не настільки важливими. Саме тому розлогі цитати, що раніше слугували підтвердженням того, що подія насправді відбулася й інформацію отримано з перших рук, стають більш лаконічними і у більш демократичних режимах переносяться у заголовок. До того ж, саме у цей час більш популярними стають соціальні мережі, які продукують велику кількість подібних цитат. А от в авторитарних ЦПП великі цитати в тексті поступаються непрямим цитатам у заголовку, оскільки важливим є не суть сказаного, а факт звернення президента до певної особи.

Після 2012 року йде різке зниження показника із незначною кількістю цитат у текстах – із зростанням у 2018-2019 роках. У цей же період фіксуємо й підвищення персоналізації офіційної ЦПП, що може свідчити про пожвавлення саме внутрішньої комунікації між Лукашенком та чиновниками перед виборами. І, можливо, використання відсилок щодо дій РФ для того, щоб згуртувати суспільство проти ймовірного агресора.

В Росії бачимо поступове зростання використання цитат якраз на початку просторово орієнтованого етапу. Тож тут текстів із непрямою інтертекстуальністю стає менше, а текстів із цитатами – більше. При цьому політичні тексти на сайті президента стають більш деталізованими, а

необроблені заяви, виступи та інтерв'ю лідера країни часом у повному обсязі включаються до текстів, й інформація подається у форматі діалогу. Цікаво, що якраз останній тип подачі інформації якраз залишається популярним до кінця спостережень, а от цитати не знаходять свого застосування.

Подібна ситуація додатково свідчить про неконкурентне середовище, в якому існує російська офіційна цифрова практика, адже для того, щоб бути поміченими за часів економіки уваги, офіційні повідомлення якраз і мають подаватися стисло, у вигляді влучних цитат, в яких резюмовані основні ідеї виступу, інтерв'ю, заяви. За часів цифровізації в російській ЦПП під час останніх років спостереження все ще знаходить своє відображення техніка прото-цифрової пори, та опосередкований характер взаємодії.

Додатково про відсутність в офіційних ЦПП форматів, що свідчать про налаштованість на взаємодію із масмедіа, більшість із яких належить державі напряду чи через лояльних олігархів, можемо переконатися й аналізуючи показники пресрелізму та медіатизованості (див. рис. 3.51. (додаток Б)); див. рис. 3.52. (додаток Б)).

У білоруській ЦПП між показниками прямої інтертекстуальності (тексти), пресрелізму та медіатизованості, до того ж, знаходимо позитивну кореляцію (пряма інтертекстуальність / пресрелізм 0,86; пряма інтертекстуальність / медіатизованість – 0,63).

На першому етапі цифровізації бачимо непостійну увагу до прес-служб, оскільки на цей час представлені переважно офлайнові формати, частина із яких передбачає пряму обробку інформації журналістом (без посередництва прес-служб). Упродовж 2009-2011 років спостерігаємо більшу активність прес-служб, що може бути пояснено наближенням президентських виборів та необхідністю впливати на масмедійні ЦПП, в тому числі сусідньої РФ, і після них. Тут, зокрема, важливою видається і присутність російських журналістів на заходах для преси. У ці ж роки відбувається введення нового формату спілкування зі ЗМІ (якщо до 2008 використовувалися тільки прес-конференції, то після вводиться такий

формат, як прес-тур – організована поїздка ЗМІ на заздалегідь підготовлений майданчик). Це дає змогу більш активно транслювати для аудиторії повідомлення про постановочну комунікацію О. Лукашенка із чиновниками, суспільством та ін.

Тож, до 2012 року фіксуємо більшу активність прес-служб, оскільки офіційна цифрова практика орієнтується на старі формати політичної взаємодії, для яких важливо працювати із підготовленими заздалегідь текстами. Проте усередині персоналізованого етапу цифровізації відбувається перехід до іншої логіки взаємодії зі ЗМІ. У 2013 році спостерігаємо останній сплеск активності прес-служб. Далі ж показники спадають, як і у більшості офіційних дискурсів, незалежно від режиму.

У РФ увага до прес-служб ще менша. Як уже зазначалося, подача повних текстів виступів президента говорить про неналаштованість офіційної ЦПП до взаємодії зі ЗМІ. І показник пресрелізму, який за незначних показників спадає протягом усього періоду спостережень, додатково це доводить. Тут бачимо більші значення на початковому етапі спостережень (до 2007 року, коли почалося повернення до старої радянської риторики, а отже, ще більш авторитарного підходу до взаємодії зі ЗМІ). У той час, як на сайті президента експлікується значна кількість політичних акторів, щодо яких робляться заяви із ритуальним комунікативним наміром, кількість згадок про активність прес-служб спадає. Відтак, пріоритет робиться не на взаємодію із незалежними ЗМІ, яка передбачає діалог, а на більш закритий, монологічний формат, за якого велика кількість однотипних повідомлень на сайті має створювати враження цілком нормальної, насиченої, відкритої взаємодії між лідером, журналістами та суспільством. Тож цілком зрозуміло, що найменший показник під час персоналізованого етапу цифровізації фіксуємо якраз у 2008 році під час агресії РФ у Грузії.

У випадку війни або ж збройного протистояння у демократичних країнах прес-служби мають бути найбільш активними, щоб пояснювати суспільству, чому країні важливо вести війну, адже для того, щоб воювати,

потрібно отримати схвалення більшості суспільства. Натомість в РФ у цей час разом із низьким показником пресрелізму бачимо високі показники експлікованості, непрямой інтертекстуальності та співвідношення локальних та глобальних цифрових політичних суб'єктів, відтак фіксуємо бажання замовчати тему, виробляючи велику кількість однотипних повідомлень.

У 2009 році фіксуємо пожвавлення прес-служб, що може бути пов'язано із активністю нового президента, хоча до кінця його терміну показник все ж продовжує спадати. В принципі, тут можемо згадати про те, що Д. Медведєв був доволі активним в опануванні форматів прямого спілкування із аудиторією (блоги, твіти). Тому це теж могло зіграти свою роль. У подальшому так само спостерігаємо зростання показника на початку чергового терміну Путіна на посаді і потім просідання до 2014-2015 року, де прес-служби стають більш активними – для того, аби в російській офіційній ЦПП можна було транслювати офіційну, російську версію подій. Після цього показник знову опускається до 2%.

Таким чином, у випадку із РФ фіксуємо цілком передбачуване для офіційної ЦПП у цифрові часи зниження показника пресрелізму із відсутністю значних перепадів уваги, як у Білорусі, що свідчить про більш закритий характер політичної взаємодії та послідовну авторитаризацію дискурсу – без намагання орієнтуватися на суспільство, журналістів перед виборами чи після них. Тож ці показники говорять про те, що авторитарні ЦПП за часів цифровізації отримують змогу взагалі обходитися без прес-служб, підміняючи реальну взаємодію зі ЗМІ імітацією взаємодії із суспільством через сайт, віртуально.

Щодо медіа в обидвох дискурсах фіксуємо стабільно низькі показники під час етапу персоналізованої цифровізації в РФ та зниження показників на початку цього періоду в Білорусі.

Зростання показників в білоруському дискурсі до 2009 року можемо пояснити частою публікацією стенограм прес-конференцій та інтерв'ю (де біля кожного питання згадується назва ЗМІ, журналіст якого це питання

ставив). Але вже із 2011 року на зміну такому формату приходять більш лаконічні формати, де тексти викладаються у вигляді звітів, де просто перераховуються деякі найбільш популярні ЗМІ, що взяли участь у певному заході для преси (одиничні згадки). Також бачимо, що із 2016 року (на початку просторово орієнтованого етапу) згадки ЗМІ практично не зустрічаються, що також характерне для трансформації офіційної ЦПП в цифровій реальності (ЗМІ стають менш потрібними через можливість прямої комунікації із суспільством).

У РФ, навпаки, в початковий період спостережень показники низькі. До того ж, якщо для О. Лукашенка характерно давати інтерв'ю якомога більшій кількості ЗМІ, в тому числі й іноземним, то Д. Медведєв та В. Путін надають перевагу російським федеральним каналам. При цьому, виокремлюються конкретні журналісти, що беруть інтерв'ю (і позначається їхнє прізвище, а не просто приналежність до певного масмедіа). Саме тому, хоч для російської офіційної ЦПП і характерно друкувати повні тексти інтерв'ю, цього не бачимо через показник медіатизованості.

У просторово орієнтований період показник в РФ не спадає, як у Білорусі, а, навпаки, – починає зростати, що може свідчити про інформаційну підготовку, намагання сформувати позитивний порядок денний перед активними діями на зовнішньополітичній арені (до того ж, саме у цей час в РФ триває чергова кампанія щодо тиску на незалежні ЗМІ, частина із яких переходить у власність лояльних олігархів). Тим більше, що у 2014 із початком російської агресії показники впали. Далі показники залишаються значними, а у 2018-2019 знову починається зростання, ймовірно, пов'язане із черговими спробами підготовки або виправдання дезінформаційних атак.

Стверджувати про те, що активні згадки ЗМІ після 2010 року є частиною зовнішньої політики, можемо ще й завдяки розподілу цих згадок на вітчизняні й зарубіжні. Якщо у Білорусі в період значної уваги до ЗМІ переважають саме зарубіжні масмедіа (8%-44% у різні періоди зарубіжних, 3-8% вітчизняних), а потім згадки про них знаходяться приблизно на одному

рівні, то в РФ ситуація інша. Із 2010 року починається зростання уваги саме до вітчизняних ЗМІ, більша частка із яких напряду чи опосередковано пов'язані із державою. І усі сплески уваги (у 2013 році й зростання у 2018-2019) відбуваються саме за рахунок вітчизняних ЗМІ. Якщо на персоналізованому етапі саме офіційна цифрова практика активно використовується для формування провладного порядку денного, то на просторово орієнтованому етапі до процесу активно підключилися численні ЗМІ.

Щодо показників гіпертекстуальності та використання соцмереж, то білоруська та російська ЦПП не є активними.

Білоруська та російська масмедійні цифрові політичні практики

Для того, щоб описати трансформацію масмедійних цифрових дискурсів Білорусі та РФ, на основі зазначених показників введемо для РФ два етапи розвитку: цифровий персоналізований (2005-2013) та просторово орієнтований (із 2010 і до сьогодні), а в Білорусі: прото-цифровий (2005-2008), персоналізований (2009-2014) та просторово орієнтований (із 2015 року).

Сукупність цифрових політичних суб'єктів

У перший період у білоруській масмедійній ЦПП знаходимо непостійні низькі показники щодо експлікації політичних акторів (див. рис. 3.53).

Відбувається це за рахунок того, що частина текстів у цьому прото-цифровому періоді мають довідковий характер і заголовки містять тільки прізвища та ім'я, як правило, митців, інші – створені у газетному стилі, який не є притаманним саме мережевим текстам, наприклад: «Критерій духу» або «Міжнародний скандал для внутрішнього використання». А власне класичні мережеві заголовки, що містять або назву політичного актора, або географічну назву та дієслово, трапляються вкрай рідко. Із 2006 року, коли сайт перейшов на щоденний режим роботи, ситуація починає потроху вирівнюватися, тим не менш, до 2008 року використовуються усі три типи заголовків. І саме тому показники – низькі і нестабільні. Тим не менш,

довідкова функція сайту «Нашої ниви» активно експлуатується і надалі: фактично неполітичні фігури (письменники, музиканти та ін.) постійно вводяться у цифрову практику й увага до них – підтримується. Таким чином для білоруської масмедійної ЦПП «публічне» і «політичне» із самого початку спостережень має однакове значення, бо саме за рахунок публічних осіб, незалежно від їхніх політичних амбіцій, компенсується нестача альтернативних до режиму фігур.

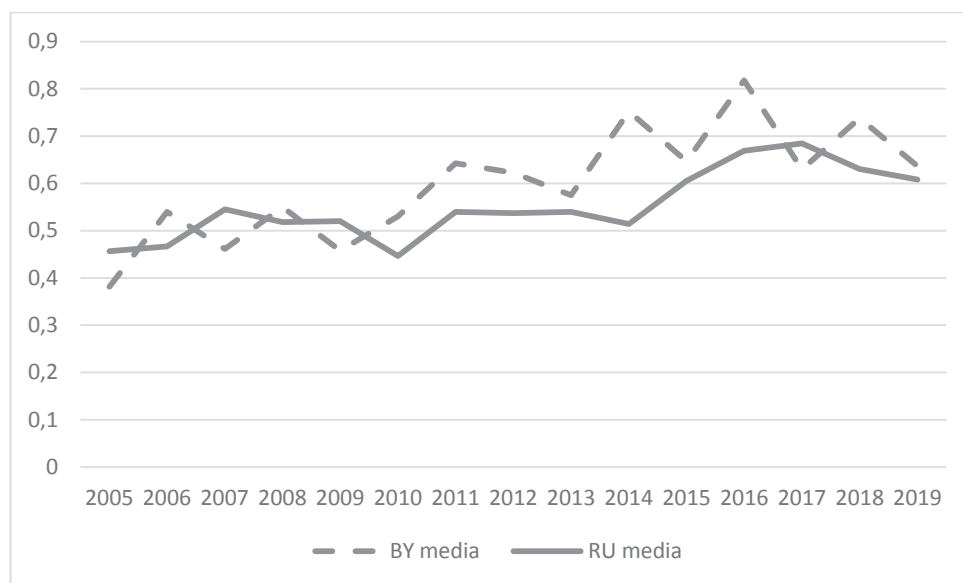


Рис. 3.53. Експлікованість білоруської та російської масмедійної ЦПП

Під час другого періоду маємо поступове нарощування показника, пов'язане із переходом на власне мережеву стилістику із використанням мультимедіа. А із 2013 року – із початком третього періоду фіксуємо вищі показники, проте подібний для першого періоду стрибкоподібний характер кривої.

Подібна картина – ще до аналізу показника унікальності – дає змогу стверджувати, що кількісний склад політичних акторів в білоруській масмедійній ЦПП є непостійним. І відповідно до зазначеної періодизації можемо додати, що для першого і для третього періоду цифрова практика вибудовується не довкола популярних фігур, а довкола епізодичних.

Тож через авторитарний характер режиму і через постійне придушення опозиційних політичних акторів на першому етапі цифровізації за

допомогою технологій стає можливе введення великої кількості політичних / публічних акторів. Далі – на другому етапі – з'являються більш помітні фігури, яким приділяється значно більше уваги і які здатні відкрито протистояти режиму. На третьому ж етапі – як через подальшу цифровізацію режиму, що призводить до посилення дисбалансу між впливовими і невливовими фігурами, так і через той самий репресивний характер режиму – конкретні персоналії знову стають менш вираженими, однак їхній кількісний склад зростає.

У російській масмедійній ЦПП під час першого періоду показники в цілому стабільні і тримаються на рівні 0,51-0,53. Тут важливо додати, що в РФ не спостерігаємо спроб увести в дискурс вітчизняних публічних осіб. До того ж, в РФ, на відміну від Білорусі, є низка опозиційних політиків, які хоч і зазнають переслідувань, але все ж мають можливість залишатися в політиці. Тож, оскільки такі фігури є, але в цілому інтенсивність політичної взаємодії низька, отримуємо стабільно низькі показники експлікованості. Додатково маємо звернути увагу на те, що вибори у 2008 та 2010 роках не призводять до стрибків показника.

Ще одним поясненням стабільності упродовж тривалого періоду можемо пояснити значною увагою до зарубіжних політичних акторів. Наприклад, як побачимо нижче, у 2005-2006 роках увага більше зосереджена на вітчизняних подіях, зокрема частково цьому сприяє і справа ЮКОСА та завершальні кроки Путіна щодо консолідації влади у своїх руках. Відтак, низькі показники 2005-2006 року є ознакою зниження інтенсивності боротьби між владою та опозицією, а зростання і стабілізація показника із 2007 року говорить про переключення уваги із вітчизняного політичного життя на зовнішнє, оскільки із цього часу російська опозиція в масмедійній ЦПП вже не може скласти конкуренції представникам влади. Звернімо також увагу, що саме із 2007 року на зовнішньополітичній арені РФ стала претендувати на роль світової сили. І це також дає змогу створити враження більшої вагомості, зокрема і для масмедійної ЦПП, подій міжнародних, а не

внутрішніх.

Цікаво, що зниження показника у 2010 році також збігається із виходом на перший план вітчизняного актора – на той час прем'єра В. Путіна (на першому – Д. Медведєв). Відтак, вкотре переконуємося, що під час цього періоду, як правило, вітчизняні політичні актори не є популярними і програють конкуренцію зовнішнім. І, відповідно, на їхньому тлі фігура президента виглядає найбільш впливовою, маючи значний відрив за кількістю згадувань. Винятком із цього правила у 2013 році стає О. Навальний (справа «Кіровлісу»), яка виходить на другу сходинку за популярністю – і при цьому показник експлікованості не просідає.

Починаючи із 2014 року спостерігаємо поступове зростання за показником. При цьому, звісно, на нього має вплив перехід РФ на зовнішньополітичній арені до агресивних дій проти України, а також – із 2015 року долучення до війни в Сирії на стороні диктатора Б. Асада. Сюди ж уналежнимо численні скандали щодо втручання у вибори, отруєння в Солсбері та ін. Під час цього періоду підхід лишається таким самим: увага спершу приділяється зовнішнім подіям, а потім внутрішнім. Тим не менш, через цифровізацію в означених державах (і більш демократичних, і більш авторитарних режимів) вітчизняні актори програють зарубіжним за популярністю, при цьому для колишніх радянських республік події в Україні стають каталізатором цього процесу. Саме тому в РФ показник експлікованості і збільшується, хоча взагалі перевага зовнішніх акторів над внутрішніми є правилом ще із 2007 року.

Подивимось тепер на те, яким чином це відбивається на показникові унікальності (див. рис. 3.54. (додаток Б)).

Показники масмедійної білоруської ЦПП – найвищі, порівняно із практиками інших колишніх радянських республік. Тож якраз унікальність політичних акторів є однією із його суттєвих ознак. Динаміка розвитку показника дає нам змогу побачити ті ж самі три періоди його трансформації. Перший, із унікальністю, вищою за 0,3 (на рівні офіційної білоруської ЦПП).

Другий – із подальшим зниженням показника до найнижчої точки за увесь період спостережень (0,12). І подальше спадання. При цьому показник лишається відносно високим, тож на рівні ЗМІ не тільки проявляються епізодичні зарубіжні політичні актори, але й вітчизняні. І конструювання альтернативної картини політичної взаємодії через введення у цифрову практику значної кількості політичних акторів та інститутів триває. Ці актори, хоч в більшості випадків і є епізодичними, тим не менш, створюють враження легітимності опозиції. До того ж, за цифрових часів через збільшення обсягу інформації, наявність низки технічних засобів для просування політичних акторів та інтеграції спільнот (через мультимедіа, гіперпосилання, ключові слова та ін.), створення і підтримування діяльності такої мережевої опозиції, яка буде активною більш віртуально, ніж реально, видається цілком можливим.

Натомість в РФ, порівняно із білоруською масмедійною цифровою практикою показники – так само – більш стабільні і низькі.

До 2013 року маємо показник, вищий за 10%. При цьому на початку спостережень, коли масмедійна цифрова практика була більше зосереджена на вітчизняних акторах, показник трохи більший – 11-12%, і з 2007 року спадає до найнижчих значень періоду – майже 10%. Хоч тут різниця і незначна, тим не менш, більш високі показники унікальності щодо вітчизняних акторів додатково підтверджують висновок щодо їхньої меншої залученості до політичної взаємодії, більш епізодичної появи в дискурсі. При цьому – із появою зарубіжних акторів унікальність стає меншою, а отже, можемо додатково підтвердити попереднє спостереження щодо більшої кількості уваги, яка починає їм приділятися. І ще щодо першого періоду маємо звернути увагу на незначне зростання показників унікальності у 2010 та 2013 роках, якраз коли на перший план виходили вітчизняні політичні актори. Відтак, коли у фокусі з'являється популярний вітчизняний актор, що може конкурувати із фігурою президента, унікальність відразу підвищується. Це говорить про те, що постійних політичних акторів, які долучаються до

політичного діалогу, стає менше.

Із 2014 року, у зв'язку із подальшою трансформацією масмедійної ЦПП і її переорієнтацією на міжнародний порядок денний, унікальність знижується, а не підвищується, як, наприклад, в Україні, де подібна трансформація призводить до збільшення кількості акторів та їхнього різномайття. В РФ увага зосереджується якраз на постійних акторах, що може додатково свідчити про подальшу авторитаризацію режиму та зниження рівня диверсифікованості у репрезентації політичних акторів. Стабільність же показника додатково дає змогу стверджувати про низьку інтенсивність політичної взаємодії, а також незначний вплив опозиційних політичних акторів (або ж відсутність патернів опору (за С. Гілом).

Означені тенденції спостерігаємо також і за наступним показником збалансованості, які у Білорусі є передбачувано низькими (див. рис. 3.55. (додаток Б)). Адже відсутність постійної фігури з-поміж опозиції за умов низької експлікованості та високої унікальності й у цілому мережевого характеру політичної взаємодії якраз і призводить до того, що порівняно із О. Лукашенком, який, як правило, активно присутній у новинах, опозиційні фігури є менш популярними.

Під час першого періоду маємо більш високі показники збалансованості – через в цілому незначну присутність політичних акторів у масмедійній ЦПП. Оскільки переважає контент, створений за ще офлайновими принципами. Відтак, із поступовою відмовою від цих принципів і переходом до форматів інтернет-текстів, баланс продовжує змінюватися, адже, окрім О. Лукашенка, постійних фігур у дискурсі не так багато (як з-поміж опозиціонерів, так і з-поміж урядовців чи лояльних до режиму політиків).

Тим не менш, як ми вже і зазначали, оскільки унікальність поступово спадає і має найнижчий показник у 2011 році, можна припустити, що все ж у цей період деякі постійні політичні актори у масмедійній ЦПП з'явилися. Проте розрив між ними та першою фігурою у 2009 році більший, а потім –

стабільно низький (це може бути й наслідком політичного тиску, який посилювався після 2010 року).

До цього періоду, як побачимо нижче, аналізуючи згадки найбільш популярних політичних акторів, відбуваються спроби через використання цифрового ресурсу вивести на другий план опозиційну фігуру. Але після президентських виборів 2010 року, коли опозиційні кандидати були затримані за звинуваченнями в організації масових безладів (О. Міхалевіч, В. Некляєв, А. Санніков) та через низку інших заходів режиму, вітчизняні політики (ані прихильники О. Лукашенка, ані ймовірні конкуренти) вже не отримували значну кількість згадок. Відтак, присутність опозиційних політиків у випадку авторитарного режиму під час першого та другого етапів цифровізації може свідчити про більшу громадянську активність, а отже, спроможність на рівні масмедійної ЦПП представити реальну альтернативу діючому авторитарному лідеру. І подібна спроможність є ще однією рисою, що відрізняє білоруську та російську масмедійні практики (в останньому подібної активності, пов'язаної із опозиційними фігурами, не спостерігаємо).

Тим не менш, третій період цифровізації робить подібні спроби щодо виведення на другий план альтернативної фігури досить проблематичним. Як бачимо, із початком цього періоду характер зміни показника – стрибкоподібний. Це свідчить про те, що фігурою №2 постійно стає новий політичний актор – і це залежить не стільки від внутрішньополітичної ситуації, скільки від поточних подій, в тому числі, й зарубіжних. Звісно, тут найбільш показовою є ситуація 2014 року, коли О. Лукашенко спробував виступити модератором українсько-російських взаємин. Тут маємо найвищий показник за увесь період спостережень, проте досягається він за рахунок подій, що відбуваються поза межами країни. До того ж, поступова переорієнтація ЦПП у ці роки із внутрішнього порядку денного на зовнішній є додатковим аргументом, що дозволяє пояснити стрибкоподібний характер кривої зосередженістю уваги саме на міжнародних подіях. Таким чином, на третьому етапі цифровізації внутрішні політичні актори мають поступово

витіснятися зовнішніми цифровими гейткіперами. І чим більш цікавими є події за кордоном, тим баланс нижчий. Тож на цьому етапі вже і лідер держави може поступово програвати конкуренцію зарубіжним політичним акторам, особливо, якщо політична взаємодія в країні не є інтенсивною. Якщо звернути увагу на масмедійну цифрову практику під час цього періоду, то тут також маємо значний розрив між складом акторів, фактично спільні згадки стосуються здебільшого деяких зарубіжних лідерів та інституцій (П. Порошенко, В. Путін, ЄС).

В російській масмедійній ЦПП також бачимо більш високі та нестабільні показники збалансованості до 2013 року. Це пов'язано із тим, що другими фігурами, як правило, стають іноземні лідери, відтак баланс досягається не через пряму взаємодію першої і другої фігур (наприклад, через конкуренцію на виборах чи протистояння довкола конкретних політичних ініціатив), а через увагу в масмедійній ЦПП до діяльності лідерів зарубіжних держав.

Таким чином, у 2005-2006 роках показник спадає (у 2005 він вищий – через судовий процес над М. Ходорковським, справу ЮКОСа). Далі ж, за рахунок високих згадувань зарубіжних політичних фігур баланс потроху зростає (у 2007 – В. Ющенко, у 2008-20090 Б. Обама, який навіть випереджає за кількістю згадувань Д. Медведєва).

У подальшому за часів Д. Медведєва спостерігаємо взагалі більш високий баланс, а отже, меншу присутність президента в дискурсі (що додатково характеризує призначення цієї фігури в російському політикумі). І, починаючи із президентства В. Путіна, отримуємо зниження показників, окрім 2013 року, де увага приділяється переслідуванням О. Навального. За означений період спостережень – це останній рік, коли баланс досягався за рахунок вітчизняного політичного актора. Далі – упродовж чотирьох років показник був стабільним. І показово, що 2014 рік ніяк не змінює ситуації. Тобто це додаткове свідчення того, що у зв'язку із переорієнтацією масмедійної ЦПП під впливом цифровізації на глобальну повістку, навіть

воєнна агресія, яку РФ розпочала, не змінює розподіл сил. І анексія Криму, початок війни на Донбасі у 2014, і участь РФ у війні в Сирії на стороні режиму Б. Асада у 2015 році дає однаковий показник. Із 2016 року друге місце посідає Д. Трамп, і поступово – до кінця періоду спостережень – різниця між ним і В. Путіним скорочується.

У Білорусі бачимо, що упродовж прото-цифрового періоду на перших позиціях присутні опозиціонери (В. Некляєв, О. Мілінкевич, О. Козулін), опозиційна партія БНФ та письменник А. Глобус (фактично, це ілюстрація того, що на початковому етапі в дискурс вводяться публічні особи). При цьому опозиціонер і письменник у 2005-2006 роках популярніші за О. Лукашенка. Тобто зміну підходу до експлікації політичних акторів можемо наочно спостерігати у цей період (ілюстративною також є і менша увага до президента у цей же період – 22-35%).

У 2009 році опозиціонери лишаються у ЦПП, хоча серед найбільш популярних акторів їх менше. До того ж, і присутність їхня – не така значна. Порівняно із першим періодом, де опозиціонери були або ж на першому, або ж на другому місці, пізніше вони отримують менше уваги. Як бачимо, на перший план починають виходити спортивні події і спортивні клуби, які витісняють опонентів О. Лукашенка – навіть у масмедійній ЦПП.

Тепер поглянемо детальніше на те, які саме політичні фігури входять до списку найбільш популярних в обидвох ЦПП (див. табл. 3.12; див. табл. 3.13.).

Важливо зауважити, що у цей же період у зв'язку із цифровізацією і переходом на режим роботи 24/7, значно зростають норми щодо кількості повідомлень на стрічці новин. Проте оскільки інтенсивність політичної взаємодії у Білорусі достатньо низька, то розширення кола політичних акторів, що походять із неполітичних сфер (спорт, мистецтво, популярна культура та ін.) починається тут раніше, ніж в інших масмедійних дискурсах.

Якщо під час другого періоду у масмедійній ЦПП найбільше представлені саме вітчизняні політичні актори, то із 2013 більш популярними

стають українські, російські та американські. Наприклад, у 2014 році, окрім Лукашенка, усі найбільш згадувані актори – зарубіжні, а у 2015 – у рік виборів – ті ж самі зарубіжні політичні суб'єкти популярніші за інших кандидатів у президенти.

Таблиця 3.12

Співвідношення згадувань найбільш популярних акторів до кількості новин у білоруській масмедійній ЦПП (2005-2019)

2005		2006		2007		2008	
Глобус	0,022	Мілінкевич	0,042	Лукашенко	0,035	Лукашенко	0,032
Мілінкевич	0,013	Лукашенко	0,024	Мілінкевич	0,018	Казулін	0,014
Некляєв	0,013	Казулін	0,011	Путін	0,011	Мілінкевич	0,010
Лукашенко	0,009	Северинець	0,008	КДБ	0,008	БАТЕ (ФК)	0,009
Ворвул	0,004	ЄС	0,007	БНФ	0,008	БНФ	0,006
2009		2010		2011		2012	
Лукашенко	0,046	Лукашенко	0,057	Лукашенко	0,057	Лукашенко	0,025
БАТЕ (ФК)	0,007	Некляєв	0,016	КДБ	0,015	Динамо	0,010
Автухович	0,005	Динамо	0,007	Некляєв	0,009	Мінськ (ФК)	0,010
ЄС	0,005	БАТЕ (ФК)	0,007	Беляцький	0,009	Путін	0,009
Динамо	0,005	ЄС/ Римашевський/ Санніков	0,006	БАТЕ (ФК)	0,009	М'яснікович	0,008
2013		2014		2015		2016	
Лукашенко	0,044	Лукашенко	0,041	Лукашенко	0,081	Лукашенко	0,047
Динамо	0,011	Путін	0,030	Путін	0,030	Гурко	0,018
ЕС	0,009	Порошенко	0,024	Немцов	0,030	Обама	0,010
Путін	0,008	ЕС	0,013	ДНР/ЛД	0,020	НАТО	0,010
БАТЕ (ФК)	0,007	Янукович	0,008	Некляєв/ Статкевич/ Шушкевич	0,020	Динамо/ Нацбанк	0,010
2017		2018		2019			
Лукашенко	0,047	Лукашенко	0,047	Лукашенко	0,052		
Трамп	0,014	Путін	0,019	Зеленський	0,028		
Путін	0,013	Трамп	0,017	Путін	0,022		
БАТЕ (ФК)	0,008	Олімпіада	0,008	Трамп	0,018		
ЕС	0,006	ЕС / Скрипаль	0,005	Каліновський	0,008		

Проте все ж таки таку зміну ми не можемо пояснити тільки Євромайданом та російською агресією, до яких була прикута увага більшості європейських ЗМІ. Взагалі під час цього періоду впливові зарубіжні актори стають більш видимими, наприклад, Б. Обама у 2016 році, Олімпіада у Сочі у 2018 та С. Скрипаль – через резонансне отруєння у Солсбері. Тобто тут ми так само бачимо ознаки трансформації масмедійної ЦПП під впливом

цифровізації і те ж таки зміщення фокусу із вітчизняних на зарубіжних політичних акторів. І це зміщення ще більш відчутне в Білорусі, ніж в Україні через те, що увага в дискурсі не прикута до війни, що відбувається в країні.

Ще один важливий момент – це низькі відсотки присутності популярних акторів у масмедійній ЦПП. Із 2005 до 2008 в районі 2-3% (згадаймо, що для української масмедійної ЦПП – це 20-23%). У подальшому показники залишаються на рівні 4-5% за винятком 2015 року, де показники Лукашенка зростають через його участь у врегулюванні українсько-російських взаємин.

У випадку білоруської масмедійної ЦПП спостерігаємо спроби вибудувати альтернативні ієрархічним мережеві структури на першому, прото-цифровому етапі, однак із подальшою цифровізацією опозиційні до О. Лукашенка актори вже не входять до складу популярних політичних акторів.

У РФ під час першого періоду бачимо, по-перше, меншу присутність лідерів (1%), а також, хоча й епізодичну, але появу інших вітчизняних акторів на другій позиції; із 2014 року Держдума та Д. Песков є на другій позиції, але вони поділяють її із іноземними акторами.

Загалом із 2014 року потроху збільшувався відсоток присутності двох перших найбільш популярних акторів (із 2016 із показником 1% і більше). Якщо врахувати показники унікальності під час другого періоду, то можна зауважити, що дисбаланс між найбільш популярними акторами (більша частина із яких – зарубіжні) та рештою у другий період значно збільшився. А отже, найчастіше у дискурсі беруть участь впливові актори, при цьому їхня географічна близькість до аудиторії не відіграє ролі.

Це позначається і на присутності опозиційних акторів, які під час другого періоду практично витіснені з дискурсу. Наприклад, до 2013 року вони частіше з'являються у списку найбільш популярних (М. Ходорковський, ЮКОС, Pussy Riot, О. Навальний). Після маємо тільки

згадку про Б. Немцова (у зв'язку із убивством).

Таблиця 3.13

Співвідношення згадувань найбільш популярних акторів до кількості новин
в російській масмедійній ЦПП (2005-2019)

2005		2006		2007		2008		
Путін	0,021	Путін	0,016	Путін	0,013	Обама	0,012	
Буш	0,015	Буш	0,010	Ющенко	0,008	Медведев	0,008	
Ющенко	0,012	ООН	0,008	Газпром	0,007	Путін	0,008	
Ходорковський	0,010	ХАМАС	0,007	Буш	0,007	Маккейн	0,006	
ЮКОС	0,009	Ющенко	0,007	ЮКОС	0,005	ММВБ/ Microsoft	0,005	
2009		2010		2011		2012		
Обама	0,011	Медведев	0,009	Медведев	0,011	Путін	0,014	
Медведев	0,009	Путін	0,007	Каддафі	0,008	Обама	0,007	
Газпром	0,008	Янукович	0,006	Путін	0,008	Pussy Riot	0,007	
Путін	0,007	Газпром	0,005	Газпром	0,005	Медведев	0,006	
Ющенко	0,007	Google	0,005	Google	0,005	Держдума	0,006	
2013		2014		2015		2016		
Путін	0,011	Путін	0,023	Путін	0,016	Путін	0,024	
Навальний	0,007	Держдума/ Порошенко	0,008	Песков, ІДІЛ	0,007	Трамп	0,010	
Держдума	0,006	ООН	0,007	Немцов/ Порошенко/ ІДІЛ	0,005	НАТО/ ЄС	0,007	
ЄС	0,005	НАТО	0,006			Песков / Держдума	0,006	
Міноборони РФ/ Сноуден/ ООН	0,004							
2017		2018		2019				
Путін	0,02	Путін	0,022	Путін	0,019			
Трамп	0,020	Трамп	0,017	Трамп	0,014			
Песков	0,009	ЄС	0,006	Зеленський	0,009			
		Скрипаль	0,006	Песков	0,006			
		Песков	0,005	ЄС	0,006			

Якщо аналізувати склад російських політичних інститутів, то бачимо, що вони в цілому менш популярні – і до 2012 року не зустрічаємо згадок саме про державні інституції, тільки Газпром як найбільш впливова організація є найбільш виразним. Після з'являється Держдума. Це також додатково свідчить про незначну інтенсивність політичної взаємодії, де найбільш популярними для масмедійної ЦПП є президент, прем'єр і пов'язана із російською владою газовидобувна компанія. Із 2012 року Держдума з'являється, але окрім 2014 року – на третій та останніх позиціях у рейтингу. При цьому Держдума в цілому є більш популярною за окремі

партії, наприклад, «Єдину Росію».

Якщо говорити про міжнародних акторів, то бачимо, як поступово політичні суб'єкти поступаються інституціям (ЄС, НАТО, ООН). Тим не менш, склад найбільш популярних суб'єктів лишається однаковим: президент США і президент України – традиційно у списку лідерів. Присутність В. Ющенка, В. Януковича, П. Порошенка та В. Зеленського додатково ілюструє низьку інтенсивність політичної взаємодії, за якої події в Україні виступають важливішими за внутрішньополітичні. А збільшення присутності американських президентів додатково свідчить про трансформацію ЦПП під впливом цифровізації, де з часом більш впливові зарубіжні актори витісняють решту.

Російська цифрова масмедійна практика є єдиною, що містить у складі найбільш популярних акторів транснаціональні компанії, тим не менш, їхня поява пов'язана не стільки із намаганням побудувати трансурядові мережі, скільки із браком внутрішньополітичних подій. Саме через це транснаціональні компанії та цифрові платформи стають популярнішими за опозиційних політичних акторів, а отже, це свідчить швидше про пасивність масмедійної ЦПП, ніж про її зорієнтованість на розбудову мереж. У цілому російська масмедійна практика так само вибудовується довкола фігури президента, однак міжнародних політичних акторів тут значно більше, що може свідчити про намагання створити альтернативну геополітичну мережу для підтримки російських пріоритетів.

Способи освоєння політичного простору

Подібний підхід до репрезентації політичних акторів у ЦПП РФ та Білорусі, звісно, відображується й на показниках співвідношення локальних та глобальних цифрових політичних суб'єктів та локального / глобального простору (див. рис. 3.56. (додаток Б); див. рис. 3.57. (додаток Б)).

У Білорусі так само бачимо відносно високі показники у 2005-2008 роках (переважання втричі вітчизняних акторів над зарубіжними). Тож намагання ввести в у масмедійну практику як представників політичних, так і

неполітичних (мистецьких кіл), явно простежується і за цим показником.

Упродовж другого періоду і на початку третього показник стабілізується (значення – 3), а далі спостерігаємо також значне падіння показника у 2013-2015 роках (яке б не було таким різким, якби не події в Україні). Далі після 2016 року кількість вітчизняних акторів в масмедійній ЦПП зменшується.

Тож, хоча динаміка показника співвідношення локальних та глобальних цифрових політичних суб'єктів й не повністю збігається із окресленими періодами, спостерігаємо характерне для цифрової доби поступове витіснення вітчизняних акторів зарубіжними.

Натомість у РФ під час першого періоду увага до вітчизняних політичних акторів є незначною (із поступовим зростанням і найбільшим показником у 2013 році). Цікаво, що у 2013 році зростають і показники унікальності та балансу, що може свідчити про деяке пожвавлення у політичному житті авторитарної країни, зокрема, про появу нових вітчизняних акторів після протестів на Болотній та придушення цих протестів владою.

Натомість після цього кількість вітчизняних та зарубіжних акторів спадає і стає приблизно однаковою (різниця – близько одиниці). При цьому опозиційним фігурам важко конкурувати не тільки із найбільш популярними представниками влади, але й із впливовими світовими політиками.

Важливо також, що із 2009 року поступово зростає й кількість уваги до президента, тож збільшення за показником співвідношення локальних та глобальних цифрових політичних суб'єктів може говорити не стільки про розширення кола вітчизняних політичних акторів, скільки про все більшу концентрацію уваги на президентові, під час правління якого режим стає все більш авторитарним, а отже і його спільники поступово відсуваються на другий план як такі, що не мають значного впливу на ситуацію.

Таким чином, російська масмедійна ЦПП є найбільш орієнтованою на міжнародні події, і її динаміка також відрізняється: із часом різниця між

вітчизняними та зарубіжними акторами не спадає на користь зарубіжних, а зростає на користь вітчизняних. Однак, подібне стає можливим через більшу присутність у ЦПП президента країни.

У білоруській масмедійній ЦПП також маємо постійне переважання (окрім 2012 року) міжнародних подій.

Тим не менш, упродовж першого періоду фіксуємо найнижчі показники як для зарубіжних, так і для вітчизняних подій, бо у цей час мало експліковані як політичні актори, так і географічні назви. Цікавим тут є те, що у цей період у ЦПП взагалі був мало представлений Мінськ (як правило, в цифрові часи спостерігається суттєвий дисбаланс між репрезентацією центру та периферії). А от із 2009 року кількість згадок про столицю у вітчизняних новинах – близько половини.

Отже, під час другого етапу триває зростання уваги до вітчизняних і до зарубіжних подій (зі зменшенням частки останніх у 2010-2012 через вибори та переслідування опонентів). Саме у цей час у ЦПП почали з'являтися й кримінальні новини про події в регіонах (тож ми бачимо зростання показника вітчизняних новин, але не співвідношення локальних та глобальних цифрових політичних суб'єктів, експлікованості, балансу). Проте вже із 2013 року значно переважають саме зарубіжні новини (звісно, із сплеском уваги у 2014 році).

Тим не менш, хоч ми і фіксуємо деяке «просідання» показника вітчизняних новин у 2015-2016 роках, загальна тенденція із 2012 – до зростання. Відтак, виокремлення «топосу» у білоруській масмедійній практиці також стає все популярнішим (більш популярним – на рівні зарубіжних подій і менш популярним – на рівні вітчизняних).

Різницю між обидвома періодами спостерігаємо і за показниками глобального / локального простору. Наприклад, із 2014 року спостерігаємо стрибок уваги до зарубіжних подій – і відповідно, зниження уваги до подій в регіонах країни. При цьому різниця між кількістю новин, присвячених зарубіжним та вітчизняним подіям значна (від 20 до 40%). І якщо в

масмедійних практиках інших країн спостерігаємо поступове зростання як уваги до вітчизняних, так і до зарубіжних подій, то в РФ зростання відбувається тільки для зарубіжних (див. рис. 3.58. (додаток Б)). Оскільки увага до зарубіжних подій в РФ завжди значна, то й зростання є не настільки високим (на 10%).

Якщо ж спробувати пояснити незначне просідання показника уваги до вітчизняних новин упродовж 2005-2010, то звернемо увагу, по-перше, на збільшення дисбалансу між згадками Москви та інших регіонів якраз у цей період (33-35% згадок про місто до 2008 року і поступове зростання до 41% упродовж 2009-2012). Йдеться про поступове збільшення дисбалансу між центром та периферією у зв'язку із цифровізацією на вітчизняному рівні. Ще один момент, що говорить про різницю між двома періодами за показником вітчизняної політичної географії, – це склад найбільш популярних регіонів. Наприклад, до 2013 року найчастіше згадували Чечню, Дагестан, Сочі та Санкт-Петербург, а от із 2014 року увага із Кавказу переключилася на європейську частину та Сибір: Калінінград, Ростов, Новосибірськ, Єкатеринбург та ін. Це також можемо пов'язувати із намаганням тримати увагу спочатку на найбільш проблемних внутрішніх регіонах, що можуть становити загрозу, а потім – у зв'язку із переключенням уваги на зовнішні події, відмовитися від цієї тактики, зосередившись на ймовірній загрозі з-за кордону.

Важливо також звернути увагу і на те, за рахунок чого відбувалися коливання показника. Тому проаналізуємо згадування конкретних країн у ЦПП (див. табл. 3.14; див. табл. 3.15.).

Під час першого періоду у білоруському дискурсі на перших місцях не впливові країни світу, а сусідні держави: Литва та Польща. У 2005 році США взагалі не потрапили до переліку найпопулярніших, а у 2006 були менш популярними, ніж Польща, Литва та Україна. Важливо, що серед найбільш згадуваних країн у цей період відсутня РФ, яка із 2009 року починає домінувати. Відтак, перший період як на рівні політичних акторів, так і на

рівні географії, вибудовується внаслідок тенденційного відбору, де критерієм є участь актора/країни у демократизації країни. Тим не менш, під час другого періоду такий підхід вже стає менш виявленим.

Таблиця 3.14

Співвідношення згадувань найбільш популярних країн до кількості новин у білоруській масмедійній ЦПП (2005-2019)

2005		2006		2007		2008	
Литва	0,003	Польща	0,013	Польща	0,012	Польща	0,012
Польща	0,002	Україна	0,007	США	0,005	США	0,012
Україна	0,002	Литва	0,006	Україна	0,004	Грузія	0,007
Казахстан, Колумбія	0,001	США	0,004	Литва	0,004	Україна	0,006
		Латвія	0,003	Грузія	0,002	Литва	0,004
2009		2010		2011		2012	
Росія	0,025	Росія	0,029	Росія	0,026	Росія, США	0,013
Україна, Європа	0,009	США	0,011	США	0,010	Литва	0,008
Литва	0,007	Україна	0,010	Україна	0,007	Польща, Україна, Європа	0,006
Польща	0,007	Польща	0,009	Литва, Європа	0,007		
США	0,004	Литва	0,007	Польща	0,006		
2013		2014		2015		2016	
Росія	0,028	Україна	0,095	Росія	0,081	Росія	0,061
Україна	0,015	Росія	0,093	Греція, Польща, Українаа, Китай, Сирія, Уругвай	0,010	Україна	0,038
США	0,011	США	0,017			США	0,017
Литва, Європа	0,008	Польща, Європа	0,012			Польща	0,009
Польща	0,005	Литва	0,006			Сирія	0,007
2017		2018				2019	
Росія	0,051	Росія	0,063	Росія	0,059		
Україна	0,025	Україна	0,024	Україна	0,028		
США	0,022	США	0,022	США	0,021		
Польща	0,014	Польща	0,008	Польща	0,009		
Литва, Європа	0,007	Сирія	0,008	Литва	0,008		

Тож ознаками другого періоду вважаємо домінування впливових держав (Росія, США) зі збільшенням показників від 1% для найпопулярнішої країни – до 2%. У цей же час стабілізується ієрархія країн, і Польща та Литва відходять на другий план. Проте все одно залишаються видимими.

Після 2013 року склад найбільш популярних країн – значно розширюється (зокрема, з'являється Сирія, Греція – через участь у вирішенні долі цих країн впливовими світовими політичними акторами). Проте все ж

таки українські події дещо знижують вплив більш глобального підходу до відображення новин: у 2016 році кількість згадок про США переважає, проте після цього Україна все ж згадується частіше.

Важливо також, що в масмедійній ЦПП відсутні згадки Європи як поняття, натомість більше приділяється увага сусіднім країнам-членам ЄС (Польщі та Литві).

Тож для білоруського дискурсу Європа не є важливою як концепт, натомість більш вагомими видаються контакти із близькими країнами, з якими, до того ж, вони мають історію спільного державотворення. Фактично Польща та Литва заміняють Білорусі ЄС, проте з часом внаслідок цифровізації сусідні держави стають не настільки видимими, як одна із найбільш впливових світових країн.

Важливу роль в обидвох ЦПП відіграє й Україна. І також – із 2010 року Україна стає більш популярною за Польщу та Литву. Вище вже зазначалося, що внаслідок порівняно незначної інтенсивності політичної взаємодії увага до подій за кордоном в Білорусі вища, ніж в Україні. Тож українські реалії – із відмінним, більш демократичним сценарієм розвитку стають для масмедійної ЦПП бажаним матеріалом або ж певною проєкцією того, як би могли складатися справи в Білорусі.

Із країнами за кількістю згадувань маємо схожі зміни, що й з політичними акторами. Із 2014 року починається збільшення відсотка найбільш популярних країн удвічі і більше. До того спостерігаємо поступове зменшення згадок від 4% до 2-3% і при цьому – збільшення згадок про вітчизняні події.

Тож тут бачимо переключення уваги з внутрішнього порядку денного на зовнішній, причому оскільки в РФ, на відміну від інших ЦПП, увага до зовнішніх подій до 2014 року не зростає, а спадає, переключення є більш різким. Спочатку, звісно, це можна пояснювати подіями в Україні, проте й далі, після закінчення «гарячої» фази війни на Донбасі, увага до зарубіжних подій все одно лишається значною і продовжує зростати.

Таблиця 3.15

Співвідношення згадувань найбільш популярних країн до кількості новин
у російській масмедійній ЦПП (2005-2019)

2005		2006		2007		2008	
США	0,040	США	0,037	Британія	0,033	США	0,034
Британія	0,022	Британія	0,022	США	0,032	Британія	0,028
Україна	0,022	Ізраїль	0,021	Україна	0,017	Україна	0,016
Ірак	0,020	Україна	0,019	Ірак	0,011	Грузія	0,015
Ізраїль	0,015	Іран	0,015	Ізраїль	0,010	Китай	0,011
2009		2010		2011		2012	
США	0,029	США	0,024	США	0,028	США	0,027
Україна	0,021	Німеччина	0,018	Німеччина	0,016	Британія	0,014
Британія	0,021	Україна	0,016	Британія	0,015	Україна	0,013
Німеччина	0,010	Британія	0,014	Лівія	0,010	Німеччина	0,012
Грузія	0,009	Китай	0,008	Україна	0,010	Сирія	0,010
2013		2014		2015		2016	
США	0,029	Україна	0,084	США	0,044	Україна	0,040
Сирія	0,016	США	0,037	Україна	0,034	США	0,037
Україна	0,011	Сирія	0,009	Сирія	0,013	Сирія	0,022
Іран	0,010	Британія	0,008	Франція	0,010	Туреччина	0,013
Ізраїль	0,008	Ізраїль	0,008	Британія	0,009	Європа	0,013
2017		2018		2019			
США	0,053	США	0,060	США	0,052		
Україна	0,031	Україна	0,030	Україна	0,031		
Сирія	0,016	Сирія	0,017	Британія	0,012		
КНДР	0,011	Китай	0,014	Туреччина	0,012		
Туреччина	0,010	Британія	0,014	Китай	0,011		

Щодо складу країн, то спостерігаємо значно більше різноманіття країн, також із 2013 року. Наприклад, у перший період більше присутня Британія та Німеччина, а у другий період поява першої – більш епізодична, друга ж – зовсім зникає.

Це свідчить і про вплив зовнішньополітичної орієнтації РФ у цей час, і, звісно, про вплив цифровізації, коли близькість країн вже не настільки важлива, як впливовість цих країн та їхня участь у конфліктах. Однак все ж маємо зауважити і про специфіку російської масмедійної ЦПП: вже у перший період очевидним є зацікавлення РФ не стільки справами у сусідніх державах (тільки Україна та Грузія входять до списку найбільш популярних колишніх країн СРСР і, відповідно, сусідів РФ), скільки загальносвітовими

конфліктами. Ірак, Ізраїль та інші близькосхідні країни часто стають найбільш популярними за згадками.

Також спостерігаємо постійну сфокусованість на Україні – і це додатково підтверджує попереднє спостереження, що внутрішні українські події є більш близькими та цікавими для масмедійної ЦПП РФ, ніж власна внутрішня політика. Окрім 2006 та 2011, Україна – постійно в трійці лідерів за популярністю. І навіть події в Грузії у 2008 році не призвели до зміни пріоритетів.

Структура взаємодії цифрових політичних суб'єктів

Тепер підсумуємо попередні спостереження щодо зміни у складі акторів та увазі до зарубіжних/вітчизняних подій, проаналізувавши хмари найбільш згадуваних слів (див. рис. 3.59. (додаток Б); див. рис. 3.60. (додаток Б)).

У білоруській масмедійній ЦПП бачимо відмінність між 2005 роком і подальшими роками, коли спочатку були присутні опозиційні політичні актори, а потім вони зовсім зникли. При цьому їхнє місце зайняли географічні назви (Мінськ має більше згадок, ніж О. Лукашенко, США та РФ – приблизно таку ж кількість, що й О. Лукашенко). Така ж ситуація характерна для білоруської масмедійної ЦПП і надалі: на першому плані географічні назви та О. Лукашенко, а також Путін. Тож у випадку Білорусі масмедійна ЦПП, як правило, вибудовується довкола подій за кордоном і опозиційні актори майже не присутні у топ-20. І її трансформація, що передбачала переключення уваги з політичних суб'єктів на політичну географію, була відчутна уже в 2010 році.

У РФ ситуація схожа, хоча за 15 років тут не знаходимо періоду популярності опозиційних акторів. Уже починаючи із 2005 там найбільше присутній лідер держави, зарубіжні лідери (Дж. Буш, В. Ющенко). Але від самого початку увага до географії більш виразна, ніж увага до лідера держави. Тим не менш, тут все ж знаходимо фігуру другого найбільш популярного внутрішнього політичного актора (М. Ходорковський - 2005,

В. Путін – 2010, Д. Песков – 2015, 2019). Хоча частка згадок про них зменшується із часом.

У цілому така картина додатково свідчить про незначну інтенсивність внутрішнього політичного життя та сконцентрованість на міжнародних подіях/міжнародній загрозі.

Подивимося тепер на типи мереж, які існують у ЦПП (див. рис. 3.61; див. рис. 3.62.). У Білорусі, як бачимо, зв'язки між найбільш популярними акторами майже не розбудовані на початку періоду спостережень. У 2005 – тільки один зв'язок. Але у 2010 році ці зв'язки з'являються, проте опозиціонери (В. Некляєв, В. Римащевський, А. Санніков пов'язані один із одним інтенсивніше, ніж О. Лукашенко із ними ж. Тут йдеться про альтернативну мережу, яку спостерігаємо на рівні масмедійної ЦПП.

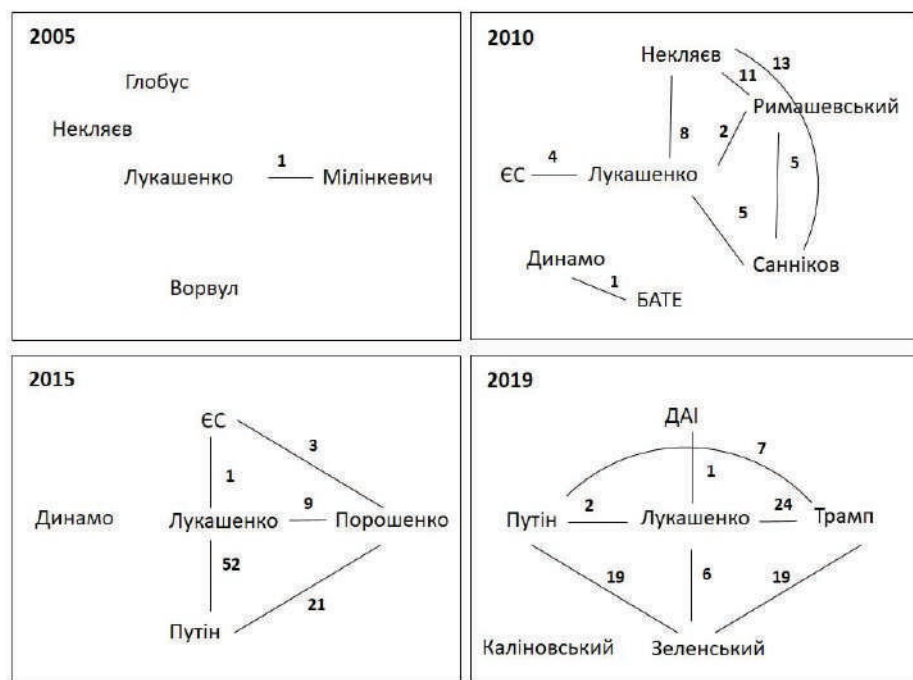


Рис. 3. 61. Типи мереж у білоруській масмедійній практиці

Якщо на першому етапі політичні актори тільки вводилися у цю практику, то через п'ять років між ними уже побудовані зв'язки.

При цьому також бачимо наявність вузлів мережі, які пов'язані тільки один із одним або ж тільки із Лукашенко. Уже у 2015 році через трансформацію масмедійної ЦПП під впливом цифровізації та через

російську агресію на перший план виходять зарубіжні актори і через кількість контактів між ними (у П. Порошенка із В. Путіним більше, ніж у П. Порошенка із О. Лукашенком, у П. Порошенка із ЄС більше, ніж у О. Лукашенка із ЄС) можемо зауважити, що у білоруському масмедійному дискурсі транслуються переважно міжнародні новини, внутрішня ж політика відступила на другий план. При цьому також кількість контактів є низькою, а також є вузли, що не мають зв'язків із іншими вузлами (популярний спортивний клуб). Мережа 2019 року є більш децентралізованою, хоча також є вузли, які пов'язані або тільки з О. Лукашенком, або взагалі – ні з ким із найбільш популярних акторів. Тим не менш, інтенсивність контактів окремих зарубіжних акторів один із одним так само підтверджує попередній висновок щодо того, що ця мережа є усього копією тієї, що вже була створена до того в інших ЦПП. І додатково можемо зауважити, що за кількістю зв'язків між акторами (наприклад, Лукашенко – Путін у 2015 – 52, у 2019 – 2) можна також міркувати про зміни у взаємному сприйнятті лідерів держав. Підсумовуючи, зазначимо, що в цілому у Білорусі відсутній єдиний цифровий форум із розробленими інтенсивними зв'язками між найбільш популярними акторами, натомість на початку періоду спостережень фіксуємо намагання створити альтернативну мережу, в якій опозиційні актори будуть пов'язані між собою. Трансформація ж світопорядку призводить до того, що ця мережа стає менш видимою, натомість утворюється мережа між лідером держави та зарубіжними лідерами, контакти між якими – нерівномірні.

У РФ мережі є більш розбудованими, однак зв'язки між окремими вузлами є малоінтенсивними. Однак упродовж усього періоду спостережень ситуація змінюється. Наприклад, у 2005 році через те, що увага у масмедійній практиці ще була зосереджена і на внутрішньому порядку денному через справу Ходорковського, і на міжнародному, спостерігаємо менш інтенсивні контакти між вузлами «Путін – Ходорковський – ЮКОС», натомість більш інтенсивні між вузлами «Путін – Буш – Ющенко». Цікаво, наприклад, що в Україні у випадку ув'язнення опонента діючій владі зв'язки «Янукович –

Тимошенко» складала 505, відтак, більш децентралізовані мережі із тривалими інтенсивними контактами сприяли тому, що процес над Ю. Тимошенко був більш видимим, а вина за переслідування приписувалася тодішньому президенту.

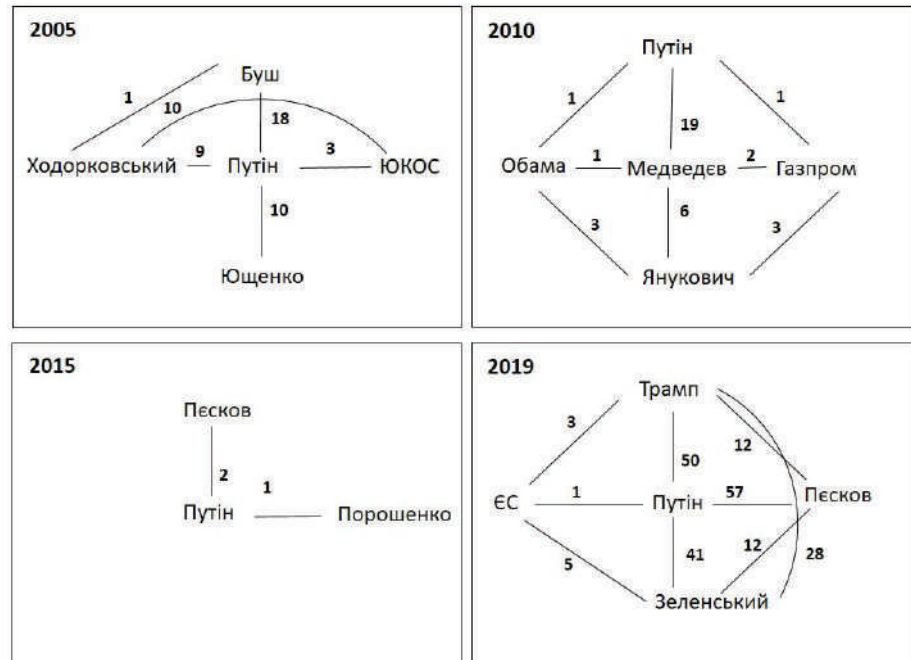


Рис. 3.62. Типи мереж у російській масмедійній практиці

Натомість у РФ суд над М. Ходорковським та причетність до цього Путіна подавалися ізольовано. Уже в 2010 мережа із слабкими контактами вибудовується довкола провладних акторів «Путін – Медведев – Газпром», опозиціонери ніяк не вбудовані у цю мережу, на відміну від Білорусі. Ці ж дані дають змогу окреслити й зовнішньополітичні пріоритети (контактів «Янукович – Обама» більше, ніж контактів «Путін – Обама», «Медведев – Обама»). А от у 2019 році спостерігаємо посилення інтенсивності зв'язків між офіційними особами (В. Путін, Д. Песков) та міжнародними лідерами, що особливо відчутно у 2019 році. Трансформація світопорядку сприяла тому, що міжнародні конфлікти за участю впливових політичних акторів стали більш видимими, і мережа вибудовувалась якраз через протистояння «Путін – Трамп», «Путін – Зеленський». При цьому, оскільки бачимо і контакти між Д. Трампом і В. Зеленським, розуміємо, що значна увага

приділялася темі дискредитації стосунків між Україною та США у зв'язку із «справою Бурісми». Ще один важливий момент – це наявність зв'язку «Путін – Песков», це відображення того, що світовим загрозам протистоїть не тільки один лідер, а вся система (у Білорусі, наприклад, не бачимо такого). Позиція ЄС у цій мережі взагалі є другорядною. Тип мережі, а також розподіл контактів між її вузлами у 2019 році додатково свідчить про те, що на рівні масмедійної ЦПП непропорційно багато уваги приділяється зовнішнім подіям, важливою є саме участь, включеність В. Путіна та Д. Пєскова у ці події, здатність впливати на них. Це і дає змогу спрямовувати увагу «тематичних аудиторій», використовуючи як старі радянські наративи про протистояння двох сил, так і сучасні наративи російської пропаганди, зокрема щодо України. У підсумку зазначимо, що розбудова мереж в масмедійній ЦПП РФ на початку спостережень є малоінтенсивною, але з часом мережі починають використовуватися для того, щоб упливати на міжнародний порядок денний і транслювати «патерни опору» РФ щодо чинного розподілу сил у світі.

Спостереження за іншим російським ЗМІ – опозиційним виданням «Новая газета» упродовж 2014-2019 років – дає змогу стверджувати, що у так званих «ліберальних» масмедіа є свої особливості, порівняно із прокремлівськими, але аналіз показників показує ті ж самі тенденції у підсумку. Наприклад, у виданні «Новая газета» показник експлікованості вищий, ніж у виданні «Независимая газета». Середній показник за означений період склав – 0,92. Тим не менш, аналіз розподілу цих згадок демонструє ту ж саму закритість «режиму». Зокрема, через незначну присутність першої особи держави, малу кількість згадок інших політичних акторів поряд із першою особою.

Способи використання цифрової інфраструктури

Тепер поглянемо на показники емоційності (див. рис. 3.63. (додаток Б)). У Білорусі на початку прото-цифрового етапу спостерігаємо стрибок показника із 2005 до 2006 року та стабілізацію упродовж 2007-2009 років.

Цьому ж періоду в цілому відповідає такий саме період низької експлікованості політичних акторів – без чітко визначеної фігури опонента Лукашенка від опозиційних сил. Але в 2009-2011 році ця фігура з'являється – Володимир Некляєв (згідно із передвиборчим рейтингом SOCIUM – другий за популярністю кандидат (11,2%) (web.archive.org, 2010), за офіційними результатами ЦВК набрав трохи більше 1%). Тож у цей період увага зосереджена на протистоянні В. Некляєва, який був затриманий, та інших опозиціонерів режиму. Наприклад, у 2011 році на другому плані після О. Лукашенка – КДБ, що свідчить про те, що саме протистояння є однією із основних тем в цей час, відповідно, зростає й емоційність. У 2012 емоційність спадає, але уже у 2013 виходить на той самий рівень і продовжує зростати, причому порівняно із періодом початку спостережень – удвічі. Тут маємо зауважити, що між показниками емоційності та експлікованості політичних акторів у масмедійній ЦПП знаходимо позитивну кореляцію. При цьому кореляція між показниками співвідношення локальних та глобальних цифрових політичних суб'єктів та емоційністю негативна. Це означає, що зі зниженням кількості вітчизняних акторів емоційність зростає.

Це спостерігаємо також, аналізуючи емоційність у заголовках щодо Лукашенка (див. рис. 3.64. (додаток Б)). Тут на початку спостережень показники нестабільні (дається взнаки і незначна присутність президента, і поступовий перехід до мережевих принципів письма). Під час другого періоду бачимо зниження показників, що вказує на те, що президент не бере участі у політичній дискусії під час передвиборчої кампанії та виборів (проте у цей же час загальний показник емоційності зростає, що говорить про те, що емоційний клімат формують інші актори, створюючи повідомлення, привабливі для «тематичних аудиторій»). Цікаво, що далі, починаючи із 2012 року показник падає, проте у 2014-2015 роках бачимо значне зростання у декілька разів. У цей період, коли увага зосереджена на міжнародних подіях, як бачимо, складаються сприятливі умови для того, щоб авторитарний лідер, використовуючи міжнародний порядок денний, міг стати більш активним з

емоційної точки зору, причому ще й під час виборів. Також важливо звернути увагу й на найбільш популярні емоції, що транслиювалися в масмедійній ЦПП у зв'язку із білоруським президентом (див. табл. 3.16.).

Таблиця 3.16

Типи емоцій в заголовках, що містять згадки білоруського президента

2005		2006		2007		2008	
боятися/ підтримувати	0,5	міркувати	0,167	хотіти	0,244	хотіти	0,095
		знати	0,166	вимагати	0,133	стати/ хвалити	0,079
		вимагати	0,166	обіцяти	0,089	говорити	0,063
2009		2010		2011		2012	
знати	0,172	хотіти	0,072	вимагати	0,089	ініціювати	0,286
просити	0,091	знати	0,066	закликати	0,070	закликати	0,286
хотіти	0,081	просити	0,061	обіцяти	0,061	стати	0,143
2013		2014		2015		2016	
знати	0,106	хотіти	0,222	закликати	0,054	розуміти	0,4
хотіти	0,088	закликати	0,185	підтримувати	0,045	просити	0,4
вимагати	0,075	міркувати	0,148	стати	0,043	обіцяти	0,2
2017		2018		2019			
знати	0,088	хотіти	0,091	просити	0,136		
просити / хотіти	0,070	знати/ чекати / вимагати	0,073	думати / вимагати	0,102		
виглядати	0,061			знати	0,080		

Тут не бачимо якогось провідного дієслова упродовж тривалого періоду, однак найбільш популярним є дієслово «хоче», що свідчить про те, що в дискурсі транслиуються наміри лідера (або ж є зацікавленість цими намірами). При цьому цікаво, що це дієслово зустрічається упродовж 2007-2010 років. В кінці першого етапу, де якраз ми фіксували наявність значної кількості опозиційних політиків, а отже, так або інакше, відбувається обговорення дій влади, а також – потреби контролювати ці дії; саме тому важливим стає не тільки те, чого лідер вимагає або ж що обіцяє, але ймовірні рішення, які він хоче ухвалити. Далі зустрічаємо це й же підхід до відображення емоцій лідера держави у 2013 та у 2014 (із найбільшим результатом за частотою вживання – зіставним із 2007 роком) та у 2017-2018. Відтак, і пізніше, коли вже опозиціонери не були настільки активними, намагання звертати увагу на наміри, ще не ухвалені рішення час від часу з'являлося. Тим не менш, більш авторитарний характер режиму бачимо через

значну кількість вживання дієслів, що підкреслюють домінування, нерівний розподіл сил між політичними акторами. Наприклад, «вимагає», «знає», «закликає».

Натомість в російській масмедійній ЦПП картина більш стабільна, але із 2015 року спостерігаємо спадання показника. Кореляція між емоційністю та експлікованістю політичних акторів не позитивна, а негативна (-0,62). Відтак, збільшення кількості політичних акторів після 2014 року не призводить до збільшення емоційності, а, навпаки, знижує її. Цей факт, а також переважання уваги до зовнішніх політичних акторів пояснює загалом низькі показники емоційності масмедійної ЦПП РФ.

І на самому початку спостережень, до речі, бачимо більш високі показники, коли у 2005 увага була зосереджена на справі М. Ходорковського і кроках В. Путіна щодо придушення опозиціонерів. Як і у випадку з іншими показниками, президентські вибори майже не позначаються і на емоційності. У 2008 році взагалі зниження показника, а у 2012 маємо незначне збільшення (на 1%). Також під час президентства Д. Медведєва отримуємо найнижчі показники (згадаємо, що тут і сама його експлікованість у дискурсі була незначною). Далі маємо зростання на початку другого періоду (2014-2015 рік), і тут, звісно, війна на Донбасі вплинула на емоційність дискурсу (зокрема, через постійний обмін заявами української та російської сторін). Але після цього як незначна залученість вітчизняних політичних акторів до взаємодії, так і подальше збільшення уваги до зарубіжних подій, емоційність в РФ знизилася і є найнижчою з-поміж усіх трьох масмедійних практик.

Додатково низькі значення за показником можемо пояснити і тим, що активність президентів не викликає емоційності у ЦПП (див. рис. 3.65. (додаток Б)).

Тут маємо низькі стабільні показники (7%) впродовж тривалого часу. Із більшими значеннями у 2005-2006 роках, коли, виходить, більша зосередженість на внутрішніх подіях сприяла як вищим показникам загальної емоційності, так і емоційності щодо президента. Маємо зниження

емоційності під кінець правління Д. Медведєва, а також, що цікаво, ті ж стабільно низькі показники упродовж 2014-2015 років. При цьому зростання емоційності щодо президента починається із 2016 року, тоді, коли загальний рівень падає. А активність вітчизняних акторів – низька. Це означає, що на цьому рівні вдалося створити емоційні меседжі для просування погляду російського лідера на зовнішньополітичну ситуацію в світі (адже якраз в кінці періоду спостережень ми зафіксували створення мережі довкола протистояння США – РФ – Україна).

Для того, щоб зрозуміти, що саме викликає подібні коливання, подивимося на те, які емоції щодо президента ставали провідними у цей час (див. табл. 3.17.).

Таблиця 3.17

Типи емоцій в заголовках, що містять згадки російського президента

2005		2006		2007		2008	
обіцяти	0,241	просити	0,199	просити	0,160	обіцяти	0,318
вирішувати	0,141	обіцяти	0,174	вирішувати	0,139	просити	0,188
довіряти	0,101	вирішувати	0,165	обіцяти	0,097	довіряти	0,087
2009		2010		2011		2012	
обіцяти	0,371	обіцяти	0,298	просити	0,246	просити	0,190
просити	0,163	просити	0,239	обіцяти	0,239	вирішувати	0,162
вирішувати/ вимагати	0,113	вимагати	0,164	вирішувати	0,164	обіцяти	0,157
2013		2014		2015		2016	
довіряти/ ставати/ врахувати/ цікавитися	0,222	з'ясувати/ ставати	0,222	довіряти/ виражати/ є/ прагне	0,182	вимагати	0,190
		виражати/ просити/ вирішувати/ врахувати/ хотіти	0,111			судити/ жалітися/ врахувати/ підтримувати	0,090
2017		2018		2019			
чекати/ врахувати	0,143	врахувати	0,085	врахувати	0,108		
підтримувати	0,107	здаватися	0,078	ставати	0,076		
		чекати	0,071	вимагати	0,073		

Додаткове зіставлення цих даних із ліберальною «Новою газетою» також дає змогу стверджувати: в останні роки саме відсоток емоційності заголовків зі згадками першого лідера держави є більш показовим. Наприклад, «Новая газета» має в цілому вищі показники емоційності – 0,23, проте у випадку із емоційністю заголовків маємо ті ж самі низькі показники.

В основному, тут маємо набір емоцій, що характерні для авторитарних лідерів: «просить», «обіцяє», «довіряє», «вимагає», «з'ясовує», «вирішує». Перший етап тут є більш однорідним, при цьому «просить» та «обіцяє» більш популярні. Натомість, із 2013 року ситуація змінюється, і провідні емоції стають більш різноманітними.

Тепер звернімо увагу на показник негативізму. В білоруській масмедійній ЦПП знаходимо позитивну кореляцію (0,95) із емоційністю (див. рис. 3.66. (додаток Б)).

Тобто тут маємо ті ж самі періоди зростання/спадання показників, що й у випадку із емоційністю. Через показник негативізму, емоційності та експлікованості, між якими знаходимо позитивну кореляцію, можемо спостерігати за тим, як у масмедійній ЦПП авторитарного режиму за умов цифровізації трансформується спротив, що має мережевий характер. Традиційний підхід, за якого є чітко визначені опозиціонери, що послідовно виступають із альтернативною повісткою, стає неможливим – і тому під час першого етапу та на початку третього етапу бачимо спадання показників. Тим не менш, далі, із відсутністю альтернативних до Лукашенка популярних політичних акторів (пам'ятаємо, що під час третього і частково другого періоду з вітчизняних акторів популярнішими є спортивні клуби та спортсмени, ніж політики), емоційність та негатив, необхідні для політичної взаємодії, експлікованість, не спадають, а продовжують зростати.

В російській масмедійній ЦПП разом із емоційністю поступово спадає і негативізм (маємо позитивну кореляцію – 0,68). Тут високі показники на початку спостережень, а далі – найнижчі показники за часів Д. Медведєва (без будь-яких значних змін перед виборами чи після). Та й взагалі за весь період спостережень не знаходимо якихось значних стрибків показника (якщо порівнювати динаміку із дискурсами інших країн). Під час другого періоду маємо незначне підвищення у 2015 році, а потім – спадання.

Тож за обидвома показниками масмедійна цифрова практика є більш стабільною і демонструє поступове зниження. І різницю між показниками у

першому та другому періоді спостережень.

За показником персоналізації в масмедійній ЦПП маємо дуже нестабільні значення (див. рис. 3.67. (додаток Б)).

Загалом низькі значення за показником у Білорусі можна пов'язувати із незначною персоналізацією офіційної ЦПП, і з високим відсотком унікальних політичних акторів у масмедійній ЦПП. А проявленість політичного «я» залежить передовсім від наявності впізнаваних політиків, чия особиста думка, приклад та ін. будуть вважатися вартими уваги. Наприклад, у перший період із 2005 по 2011 роки, коли спостерігаємо найбільший стрибок показника із «0» до найвищої точки за увесь період спостережень, постійно змінюються фігури найбільш популярних опозиціонерів (конкретної фігури, що б протистояла О. Лукашенку за кількістю згадувань немає). Під час другого періоду, коли спостерігаємо зростання, на перших позиціях якраз і закріплюється така фігура – Володимир Некляєв. З 2012 року у зв'язку із більшою авторитаризацією режиму у масмедійній практиці серед популярних фігур взагалі відсутні опозиціонери, до того ж, до політичних новин усе частіше потрапляють події із неполітичних раніше сфер (спорт, кримінальні новини та ін.) – свідчення переорієнтації на «тематичні аудиторії». Це наслідок подальшої цифровізації, адже незважаючи на те, що після репресій та переслідувань опозиції, що послидували після виборів 2010 року, інтенсивність політичної взаємодії впала, кількість інформації в офіційній ЦПП продовжила зростати. Це відобразилося і на показникові персоналізації, який у 2012 є найнижчим (якщо не рахувати 2005 року, коли повідомлення на сайті «Нашої ниви» ще створювалися за старими, офлайновими техніками). 2013 та 2014 роки приносять незначне зростання показника, що може пояснюватися деяким пожвавленням офіційної ЦПП в цьому плані. І, зокрема, намаганнями О. Лукашенка транслювати в офіційній ЦПП занепокоєність діями РФ. Тим не менш, оскільки фігури опозиціонерів так і не повернулися до списку найбільш популярних акторів до кінця спостережень, показник

персоналізації залишився нестабільним.

Для російської масмедійної ЦПП маємо в цілому низькі значення, проте цікаву динаміку, якщо зіставляти персоналізацію з іншими показниками.

На початку спостережень, коли частка вітчизняних акторів та увага до вітчизняних подій, емоційність та негативізм більш високі, персоналізація є дуже низькою. Тож уже на цьому етапі, незважаючи на деяке пожвавлення за іншими показниками, політичне «я» не є дуже сильно вираженим. Тож навіть якщо й відбувається політична взаємодія між різними силами, протистоять, швидше, не окремі персоналії, а групи. І, відповідно, незважаючи на те, що окремі опозиційні політики все ж є, вони не є суб'єктами. Далі, у 2008-2011 роках із найнижчою проявленістю президентів в дискурсі (8-13%) маємо найбільші показники персоналізації під час першого періоду. Це дозволяє стверджувати, що політичне «я» не є вираженим для лідерів РФ в обидвох ЦПП. І, швидше за все, проявляється за рахунок присутності саме зарубіжних політиків. Саме цим можемо пояснити і нестабільність показника із 2007 року і далі, до кінця періоду спостережень. Додатково у 2014-2015 роках бачимо найнижчі показники у зв'язку із російською агресією і відповідною експлікацією «ми», що відбувається у кризові часи. Натомість далі, після закінчення «гарячої» фази війни на Донбасі і ще більшу проявленість у масмедійній ЦПП РФ зарубіжних акторів (із 2016 року саме Дональд Трамп має постійне друге місце), показник знову стає нестабільним, але все ж, починаючи із 2017 року стає нижчим, ніж під час першого періоду.

Способи цифрової взаємодії із фрагментованими спільнотами

Щодо показника прямої інтертекстуальності (заголовки), то для масмедійної ЦПП Білорусі фіксуємо декілька кореляцій (див. рис. 3.68. (додаток Б)). Із показником експлікованості політичних акторів (0,86), емоційності (0,83), негативізму (0,77) та негативної кореляції із показником співвідношення локальних та глобальних цифрових політичних суб'єктів (-0,65). Тож якщо в офіційній ЦПП прямі цитати взагалі не циркулюють, то

саме масмедійна практика стає їх основним виробником, при цьому важливо, що велика кількість епізодичних акторів виробляє значну кількість прямих заяв (особливо на останньому етапі цифровізації). І це можемо вважати важливою характеристикою масмедійної ЦПП Білорусі як авторитарної країни, бо ж у більш конкурентному середовищі для використання прямої цитати важливим фактором є упізнаваність політичного актора (особливо на початкових етапах цифровізації). Але, як бачимо, тут важливим видається не стільки політичний актор, скільки його приналежність до середовища, альтернативного офіційному. Саме тому й генеруються цитати, аби напряду транслявати, по-перше, реакцію на заяви влади, по-друге, напрацьовувати та популяризувати шляхи майбутнього розвитку держави на рівні ідей, що могли б легко передаватися напряду мережевим аудиторіям. Кореляція між показниками прямої інтертекстуальності, емоційності та негативізму говорить про те, що, як правило, цитати створюють відповідний емоційний відгук та відображають конфлікт, незгоду із режимом, а також потенційно можуть стати віральними. А от негативна кореляція із співвідношенням локальних та глобальних цифрових політичних суб'єктів говорить про те, що трансформації, що відбуваються під впливом цифрових технологій, коли вітчизняні актори витісняються зарубіжними, не призводять до, здавалося б, логічного витіснення й цитат. Навпаки, прямі цитати залишаються активно присутніми, при цьому прив'язка прямих цитат до конкретного актора – так само стає несуттєвою. Також, показник прямої інтертекстуальності розвивається у межах тих самих трьох етапів, які вже були окреслені.

В російській масмедійній ЦПП знаходимо поступове зростання, але під час першого періоду бачимо, по-перше, нижчі показники (0,16), а по-друге, спадання до 2008 року. Це якраз той період, коли прямі заяви, як правило, не ставали предметом зацікавленості. Переважання зарубіжних акторів, слабка залученість перших осіб держави призводить до того, що політичних суб'єктів чи ж інститутів, які б могли зацікавити публіку своїми заявами чи які б просто виробляли їх для участі у конкретній боротьбі ідей, практично

відсутні.

Якщо звернути увагу на подачу цитат, то у російській масмедійній ЦПП є період (2008-2012), коли використовується тільки один із трьох форматів (а саме, короткі цитати у лапках). При цьому у 2005-2007 роках поступово спадає популярність формату заяви із зазначенням прізвища у заголовку, наприклад, «МНС: Під час вибуху у житловому будинку в Москві ніхто не постраждав». Відтак, зростання із 2008 року відбувається за рахунок саме коротких цитат, які, як правило, подаються без вказівки суб'єкта. При цьому, новиною часто стає не поточна заява, а усталений вислів. Наприклад «ніжки Буша» або «бондіана» тощо.

Тим не менш, як бачимо, цифровізація призводить як до збільшення участі зарубіжних акторів, так і до більшої присутності цитат у дискурсі. Відтак, зростання відбувається, але найбільше цитують вже не політичних суб'єктів, а політичні інститути, частина з яких – зарубіжні. Це суттєво відрізняється від картини, яку ми спостерігали у Білорусі.

Між прямою та непрямою інтертекстуальністю в масмедійній білоруській ЦПП знаходимо позитивну кореляцію (0,74), а отже, кількість заяв – прямих і непрямих – зростає паралельно (див. рис. 3.69. (додаток Б)).

За обидвома показниками найвище значення фіксуємо у 2016 році, також найбільший показник маємо за експлікованістю та емоційністю, зростання, порівняно із 2014-2015 за показником співвідношення локальних та глобальних цифрових політичних суб'єктів. При цьому ще раз наголосимо, що у цей рік серед найбільш популярних акторів в масмедійній ЦПП опозиціонери не присутні. Відповідно, у цей рік відбувається інтенсивний обмін ідеями на рівні епізодичних політичних акторів. Це можна пояснити і подіями цього року – поступове наростання напруги у взаєминах із РФ, парламентські вибори, затримання білоруських бізнесменів, підвищення пенсійного віку, перехід на нові гроші та ін. А також із закінченням «гарячої» фази війни на Донбасі і переключенням уваги на внутрішні проблеми.

Так само маємо позитивну кореляцію (0,9) між прямою та непрямою інтертекстуальністю в російській масмедійній ЦПП. Тут фіксуємо поступове зростання, починаючи із 2005 року. Тим не менш, до 2011 року показник стабільний через низьку активність російського лідера та високопосадовців (а саме заяви владної еліти здебільшого можуть каталізувати суспільний діалог). Потім зі зміною президента та у зв'язку із протестними рухами, фіксуємо незначне зростання у 2012-2013 роках. А після цього, зі збільшенням кількості міжнародних новин та іншим розподілом згадуваності між впливовими зарубіжними політиками та вітчизняними, – подальше зростання. Таким чином, як за показником прямої, так і непрямої інтертекстуальності маємо суттєве зростання у другому періоді.

Через значну присутність зарубіжних акторів та зацікавленість зарубіжним порядком денним, низьку емоційність та негативізм не можемо говорити про функціонування повноцінного форуму ідей в масмедійній російській ЦПП, про вироблення в її межах вірусних меседжів. Здебільшого це віддзеркалення політичних дискусій, що точаться в інших країнах, зокрема і в Україні.

Щодо прямої інтертекстуальності (тексти), то тут не фіксуємо значних показників як у білоруській, так і російській масмедійній ЦПП – особливо у період із 2007-2014 для Білорусі, 2008 до 2013 для РФ (див. рис. 3.70. (додаток Б)).

Під час прото-цифрового періоду відбувається значне зростання у 2006 році (а у 2005 – цитати взагалі відсутні), тим не менш, все більша зорієнтованість на висвітлення політичних, а не мистецьких подій призводить до поступового зниження показника до кінця періоду. І його стабільно низькі показники під час другого. Починаючи із 2014, для усіх трьох показників інтертекстуальності фіксуємо зростання зі стрибком у 2016. Збільшення показників також наявне і за показниками емоційності, персоналізації тощо. Тож можемо вважати саме цей рік значним для деякого пожвавлення у білоруській масмедійній ЦПП. Далі фіксуємо спадання у

2018-2019 роках, викликане впливом цифровізації і поступовою відмовою від великих за обсягом цитат, характерною для усіх трьох дискурсів.

В російській масмедійній ЦПП бачимо схожу картину, що й із прямою інтертекстуальністю (заголовки). З появою у списку найбільш популярних акторів зарубіжних і зникненням вітчизняних опозиціонерів кількість цитат спадає і має низькі значення в кінці періоду. Найменше цитат виробляється під час президентства Медведєва (із незначним збільшенням у 2012 році). Але із початком третього періоду фіксуємо зростання у зв'язку із російською агресією і трансляцією позицій РФ, України та міжнародної спільноти, а потім нестабільні показники і те ж спадання.

Щодо показників пресрелізму та медіатизації, тут в білоруській масмедійній ЦПП спостерігаємо так само низькі показники із поступовим зростанням (див. рис. 3.71. (додаток Б)).

Якщо говорити про пресрелізм, то упродовж 2005-2008 років та на початку другого періоду (2009-2010) у Білорусі отримуємо показники подібні до офіційної ЦПП. Упродовж 2006-2008 років маємо навіть схожу динаміку: із більш високим показником у 2006 році і зниженням у 2007-2008. Це може говорити про намагання відстежувати заходи для преси, організовані владою.

У подальшому відбувається переорієнтація активності прес-служб, адже якщо в офіційній ЦПП вона знижується (причому показники стають дуже незначними), то на рівні масмедійної ЦПП відбувається деяка професіоналізація комунікації (виражена у намаганні створити альтернативні прес-служби для опозиційних політиків, партій та рухів, поширювати інформацію через альтернативну мережу). При цьому не варто виключати й намагання привернути увагу зарубіжних ЗМІ до проблем утисків свободи слова, переслідувань політичних опонентів Лукашенка та ін.

Те, що показник є дуже нестабільним, додатково вказує на наявність численної кількості унікальних політичних акторів, які проявляються (в тому числі, за допомогою прес-служб) епізодично і непостійно. Зокрема, найбільше це очевидно після 2014 року. При цьому, зрозуміло, що у цьому

році збільшення показника зарубіжної політичної географії та зменшення показника співвідношення локальних та глобальних цифрових політичних суб'єктів говорять про те, що сплеск пресрелізму пояснюємо передовсім увагою до українських подій. І, звісно, активністю української влади та суспільства щодо створення низки прес-центрів, які працювали для міжнародних ЗМІ. Так само, як і у випадку із прямою та непрямою інтертекстуальністю, фіксуємо спадання показників у 2015 році, а потім – значне зростання у 2016. Це свідчення перемикавання уваги від міжнародних подій на вітчизняні, проте у 2015 році інтенсивність політичної взаємодії на вітчизняному рівні була незначною, про що говорить зниження показників експлікованості та негативізму і підвищення показника унікальності. А от у 2016 році значний відсоток пресрелізму (разом із іншими показниками) говорить про те, що професіоналізується взаємодія якраз між ЗМІ та численними опозиційними лідерами, протестними рухами (у той самий час, як на офіційному рівні подібна активність має найнижчий показник за весь період спостережень).

За показником пресрелізму в РФ маємо стабільно низькі значення до 2013 року, хоча на самому початку спостережень є деякі коливання. Це може бути ознакою рішучого придушення опозиційних лідерів та опозиційних інститутів, внаслідок чого увага ЗМІ щодо теми стає дещо нерівномірною (зі сплесками під час конкретних подій – наприклад, судових засідань). Далі жодних сплесків уваги до прес-служб не маємо, а отже як на офіційному рівні, так і інших рівнях не виникає потреби просувати свої повідомлення до уваги тематичних аудиторій. І навіть під час передвиборчих кампаній. Тож прес-служби існують (і ми фіксуємо їхню наявність в офіційній ЦПП), але на рівні масмедійної ЦПП їхні повідомлення не є цікавими. Натомість із початком другого періоду у 2013 році і особливо із початком російської агресії у 2014, є поступове значне зростання показника. Тож перемикавання уваги на зарубіжний порядок денний стимулює як активність вітчизняних, так і передруки заяв зарубіжних прес-служб.

Поглянемо на показник медіатизованості (див. рис. 3.72. (додаток Б)). У Білорусі фіксуємо високу увагу до повідомлень інших ЗМІ у 2005-2008 роках, коли активність прес-служб якраз незначна. Тож інші ЗМІ можуть використовуватися як додатковий ресурс для пошуку альтернативних точок зору. Поряд із опозиційними політиками опозиційні ЗМІ тут також можуть відігравати роль лідерів думок, що формують альтернативний порядок денний.

Тим не менш, активність ЗМІ знижується у 2009-2012 роках, саме у той період, коли до політичної боротьби все більше залучаються прес-служби, в тому числі, опозиційних сил. Упродовж 2013-2014 років як ЗМІ, так і прес-служби демонструють однакову динаміку. Але при цьому ЗМІ значно більше представлені у масмедійній ЦПП, ніж прес-служби, що говорить про те, що якісні медіа в тому числі використовуються як майданчик для політичного діалогу і увага до них не спадає на третьому етапі цифровізації.

Для РФ маємо в цілому схожу картину для показників пресрелізму та медіатизованості (і відповідно позитивну кореляцію – 0,9). У 2007 є зростання показника майже удвічі – цьому зокрема могли сприяти й нові звинувачення, висунуті М. Ходорковському (у цей же рік маємо ЮКОС у складі найбільш популярних політичних акторів) та реакція на це зарубіжної преси. До того ж, і «Мюнхенська промова» В. Путіна тут могла датися взнаки. Тим не менш, далі кількість передруків з інших ЗМІ лишається дуже незначною, що говорить про більш автономне існування незалежних масмедіа в РФ (порівняно із Білоруссю) та меншу зацікавленість публікаціями міжнародних видань, що може свідчити про створення текстів про зарубіжні події і, відповідно, формування погляду громадськості на них вітчизняними авторами. На початку другого періоду увага до ЗМІ дещо збільшується, проте все ж залишається порівняно низькою. Тут, звісно, проявляється більш агресивна зовнішня політика РФ (як у випадку України, Сирії, так і ЄС, США). І тут виникає набагато більша зацікавленість реакцією на дії РФ у світі. Тим не менш, і загальні тенденції, пов'язані із

цифровізацією, важливі (зокрема, суттєве зростання передруків), але вже в кінці періоду спостережень більше половини повідомлень написані із посиланнями на інші масмедіа.

Поглянемо на показники гіпертекстуальності (див. рис. 3.73. (додаток Б)). Для Білорусі маємо дуже високі значення, особливо під час першого і другого періодів (тобто у цей час не просто включається велика кількість політичних акторів та просто публічних осіб, що, інтегрувавшись, можуть стати альтернативною, демократичною силою), але більшість повідомлень (із 2007-2011 – більше половини) є поєднаними гіперпосиланнями. Тим не менш, далі є період, коли значення суттєво знижуються (при цьому, найнижчий показник фіксуємо у 2012 році, як і у випадку з медіатизацією, що можемо пов'язувати із посиленням реакції після президентських виборів). Низькі ж показники у 2012-2015 роках, схоже, викликані перемиканням уваги на зовнішні події (зокрема, українські) і, відтак, зменшенням гіперпосилань на вітчизняні джерела. З 2016 року, коли фіксуємо збільшення за цілою низкою показників, ситуація повертається до звичної із великою кількістю гіперпосилань (як на вітчизняні, так і зарубіжні ресурси). І при цьому кількість посилань продовжує зростати в кінці періоду спостережень.

У РФ маємо дуже низькі показники до 2013 року (фактично – одиничні гіперпосилання). Це дозволяє характеризувати цей тип масмедійної практики як переважно монологічний (при цьому маємо врахувати, що гіперпосилання є характерною ознакою мережевого письма). Зростання показника у 2013 році можемо пояснити інтенсифікацією активності РФ на міжнародній арені і трансляцією реакції зарубіжних видань на це. Додатково про це свідчить і збільшення показника прямої інтертекстуальності (тексти) та зниження показника персоналізації (для офіційної ЦПП РФ, як пам'ятаємо, персоналізація мало характерна).

Щодо останнього показника – вживання соцмереж у текстах, то в обидвох випадках фіксуємо дуже низькі значення, що свідчить про те, що Фейсбук та Твіттер мало використовуються як майданчик для політичної

взаємодії (див. табл. 3.18.).

У випадку РФ та Білорусі не бачимо швидкого зростання кількості посилань на соцмережі, натомість спостерігаємо навіть спадання показників. Наприклад, для Білорусі є збільшення показника у 2014 році (через цитування заяв українських політиків щодо російської агресії), а потім спадання, бо власне політичне середовище у соцмережах ще не є надто активним. Та сама ситуація і в РФ – значне зростання у 2014, потім знову спадання. Тим не менш, зростання показників у 2019 році дозволяє прогнозувати подальше зростання через цифровізацію і, відповідно, значне поширення соцмереж, у тому числі й у сфері політичної комунікації.

Таблиця 3.18

Використання соцмереж у білоруській та російській масмедійній ЦПП
(вказана кількість згадок на 1000 текстів)

	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
NG lenta	4	8	31	35	31	70	23	50	25	41	67
BY non of	2	0	8	13	21	62	0	49	---	10	20

Отримані результати цілком заставні із спостереженнями за білоруським політичним дискурсом, чіткого визначення котрому все ж бракує. Зустрічаємо такі характеристики, як «парадоксальний» [194] або ж просто «феномен» [252]. І. МакАллістер та С. Вайт використовують такі визначення, як «політика сірої зони» чи «патримоніалізм третього світу із Бонапартистськими тенденціями» [226, с. 6]. В. Шлапентох вживає навіть дефініцію «феодалізм», говорячи про білоруський режим [264]. Але, звісно, що найчастіше трапляються більш поширені визначення, які циркулюють і в науково-популярній літературі та політичній журналістиці: «остання диктатура в Європі» або ж просто «Лукашенкізм» (відповідно до «Путінізма»). Інколи навіть натрапляємо на терміни «демократія», але з уточненнями «демагогічна демократія» [194] або ж «керована» демократія [252]. Також є вказівки на ознаки конкурентності, наприклад, «конкурентний авторитаризм» [194] або ж «неконсолідована автократія [303, с. 232]. І,

звісно, в офіційному науковому дискурсі Білорусі йдеться про «молоду демократичну правову державу» та «демократичну державу перехідного типу» 166-167 [92, с. 166-167]. Ця низка дефініцій якраз і говорить про те, що незважаючи на деякий консенсус щодо авторитарного характеру білоруського режиму і білоруського політичного дискурсу, є все ж деякі унікальні їхні риси, саме тому й виникає потреба у додаткових характеристиках, які, зокрема, і вдається встановити за допомогою аналізу цифрових політичних практик.

Дослідники також виокремлюють деякі причини саме авторитарного шляху розвитку державної політики Білорусі. І тут, наприклад, відзначають пасивність суспільства у перші роки після отримання країною незалежності [67, с. 318]. Низька активність та низька підтримка БНФ також виокремлюються. «Нові» обличчя не змогли утриматися при владі надовго [41, с. 425]. Звісно, авторитаризації сприяв і референдум 2004 року, коли президент отримав можливість обиратися «на необмежену кількість термінів» [226]. Л. Баликіна також зауважує, що білоруський парламент програв політичну боротьбу із «енергійним» президентом [6, с. 8]. Відповідно і П. Поспежна додає, що у Білорусі партії «відіграють незначну роль у політичному процесі», при цьому у Лукашенка також немає чіткої «партійної приналежності» [252, с. 33-34]. Контроль держави над економікою також важливий, наприклад, Л. Уей зауважує, що в Білорусі режим більш закритий, бо президент контролює бізнесові еліти в тому силі, у той саме час, як в Україні та Молдові система менш керована [303, с. 233]. Додатково, на думку І. Недокус, міліція та спеціальні служби в Білорусі гіпертрофовані, а О. Лукашенко від самого початку свого президентства зазначив, що для демократичної держави важливий громадянський контроль над структурами [57, с. 103-104]. Білоруські «силовики» були спроможні жорстко придушити протести, які все ж означали, що деякі ознаки громадянського суспільства у державі є [252, с. 52-53]. Тож ці фактори можемо вважати додатковими причинами низьких показників для ЦПП Білорусі на початку періоду

спостережень.

Щодо причин подальшої авторитаризації виокремлюють і те, що після 2006 року опозиціонери не змогли обрати єдиного представника для участі у виборах та не спромоглися «створити привабливу картину Білорусі без Лукашенка» [252, с. 54], вони також уже не були членами парламенту, відтак не обіймали високих посад у країні, а отже, були маловідомими з-поміж широкої публіки (знову ж таки, на відміну від України та деяких інших колишніх республік СРСР) [252, с. 53]. Тиск на ЗМІ (особливо після обмежувального закону у 2008 р. [110] та постійні переслідування опозиції, активістів, незалежних журналістів також варто брати до уваги [150; 67, с. 318]. Це, зокрема, призводить і до постійної змінності політичних акторів, що представляють альтернативу чинній владі, високих показників унікальності та волатильності більшості інших показників. Ще одним моментом називають і незначний спротив Білорусі спробам Росії відновити свою «сферу впливу», що також проявляється в офіційній ЦПП, а також неувагу Європи до долі нової республіки після розпаду СРСР [67, с. 322]. Відсутність у масмедійній ЦПП концепту «Європа» і наявність у ньому окремих сусідніх держав ЄС також свідчать про це.

На думку Л. Тітаренко, ще одна особливість, що вирізняє Білорусь з-поміж України та Молдови, - це питання національної ідентичності, яке не включалося до процесу пострадянської трансформації держави. Національна ідентичність, на думку дослідниці, не була популярною за радянської доби, так і після розпаду СРСР [291, с. 7-8]. Соціолог З. Сікевич також зауважує, що у сприйнятті росіян «етнічна відстань» між білорусами та росіянами практично відсутня. На відміну від українців, білоруси сприймаються як «наші» або ж «такі ж, як ми» [271]. Відтак, низька національна ідентичність (так само, як і у випадку РФ, не національна – а радянська, що використовується найбільше) може корелювати із авторитаризмом, але на початкових етапах цифровізації (Див також [303, с. 233]. За Е. Жуковою, йдеться не про національну ідентичність, що сконцентрована на традиціях

далекого минулого (як в Україні), а про більш сучасну [309], тобто радянську.

Тим не менш, перераховані фактори пояснюють авторитаризацію режиму, але ніяк не враховують віднайдену у процесі цього дослідження активізацію масмедійної ЦПП. Наприклад, згідно із спостереженнями науковців опозиція в Білорусі слабка, і ми бачимо це на прикладі найнижчих показників з-поміж ЦПП аналізованих трьох країн. Як бачимо, слабка опозиція виявилась спроможною формувати альтернативний порядок денний, а також альтернативні мережі на рівні масмедійної ЦПП. І це відбувалося якраз у той час, коли в науковому дискурсі йшлося про подальшу авторитаризацію режиму. Аналогічно й питання еволюції національної ідентичності у Білорусі має бути переглянуте, адже за нашими даними на рівні масмедійної ЦПП її формування було активним уже на початку спостережень.

Тож запропонована у цій роботі методика аналізу ЦПП Білорусі дає змогу показати приховані процеси формування спротиву режиму, які не завжди враховувалися науковцями, що спостерігали за розвитком політичного режиму та трансформаціями політичного дискурсу Білорусі. Також можемо згадати погляд І. Іщенко та Д. Дяченка на поняття «політичної стабільності», що передбачає упорядкованість суспільно-політичних процесів та взаємодії [32]. Науковці зауважують, що «будь-який політичний режим прагне до самозбереження. У такому разі політичні актори, знаходячись у межах інституційних норм, мають реагувати на зміну політичної та економічної ситуації в державі, зовнішньому середовищі» [31, с. 370]. У зв'язку із цим зазначимо, що висока волатильність на рівні деяких показників у білоруських ЦПП якраз і може свідчити про намагання відновити рівновагу за умови політичної нестабільності: режим придушує для цього опозиційних політичних акторів, але на рівні масмедійної практики вони знову й знову відроджуються, створюючи альтернативні мережі.

Щодо ситуації в РФ, то отримані в результаті аналізу ЦПП результати в

цілому підтверджують знахідки науковців і дозволяють детальніше розкрити деякі питання. Наприклад, зауважують про «дуальний» характер російського політичного дискурсу [204], за якого офіційна картина не є повною, а рішення, як правило, ухвалюються за лаштунками. Так само, у межах класифікації взаємин між політики та медіа: тіньові, напівтіньові та публічні [34, с. 186], бачимо, що у РФ маємо перший варіант. Про це свідчать стабільні показники із 2014 року, тож на медійному рівні робиться вигляд, що нічого надзвичайного не відбувається, у внутрішній політиці все стабільно. Проте для формування такої картини використовується тиск на медіа через непрозору систему медіавласності. Аудиторіям на «публічному екрані / екранах» подається «картинка», що не має нічого спільного із «реальною політикою, що практикується елітами за кремлівськими чи іншими подібними стінами» [122]. При цьому дотримання базових демократичних цінностей – симулюється [196, с. 76].

Ці погляди на специфіку російської державної політики і можуть пояснити низькі стабільні значення в ЦПП РФ за низкою показників, а також більшу увагу, яка приділяється зарубіжним подіям, бо повноцінне обговорення усіх аспектів внутрішнього політичного життя не передбачене російським «політичним полем».

Окрім «дуальності», притаманній російській державній політиці, маємо звернути увагу й на іншу його характеристику, що має відобразитися на політичному дискурсі і на ЦПП. Це наявність єдиного центру ухвалення рішень та, відповідна структурованість провладної комунікації. Із цього приводу маємо цілий корпус досліджень. Наприклад, А. Еванс говорить про те, що за часів Путіна поліцентризм, притаманний політиці Б. Єльцина, був замінений на моноцентризм, за якого усі впливові інституції мали підтримувати єдиний центр влади, який очолював В. Путін. Те саме стосувалося і громадянського суспільства, яке в російських реаліях мало працювати із державою і допомагати останній надавати суспільству певні послуги [155, с. 20]. К. Шульман наголошує на надмірній бюрократизації

політичного класу, що ухвалює рішення [267, с. 8]. Ще з часів Б. Єльцина президент обіймав позицію над партіями, а не позиціонував себе як лідер певної партії чи коаліції, а взаємини між президентом та політичними інститутами дали змогу говорити про російський політичний режим як «суперпрезиденталізм» [214, с. 394-395]. На думку М. Молчанова, усі російські політичні актори об'єднуються довкола мрії про сильну державу, а свободи сприймаються тільки в упорядкованому інституційному контексті [235, с. 135]. Ідеї «російської державності», за якої держава домінує над суспільством [260], та «соборності», де колективне превалює над індивідуальним [122], також даються взнаки. Подібний розподіл сил, а також пост-комуністичний цинізм та постійна дискредитація політичних режимів інших країн призводить до слабкості політичних інститутів, зокрема політичних партій [189, с. 167].

Як можна було переконатися на основі здійсненого аналізу, чітка структурованість довкола єдиного центру («моноцентризм») віддзеркалюється і у ЦПП. Зокрема у типах мереж. Тим не менш, можемо зазначити, що на початкових етапах цифровізації та в кінці періоду спостережень ця структурованість дещо трансформувалася (була виразнішою, а після цього увага до провідного центру ухвалення рішень значно спала).

Періодизація цифровізації політики України, Білорусі та РФ

В українській офіційній ЦПП виокремлюємо три етапи цифровізації політики. На першому етапі спостерігаємо зростання показників експлікованості, співвідношення локальних та глобальних цифрових політичних суб'єктів, глобального простору, емоційності та негативізму, персоналізації, прямої інтертекстуальності (тексти, заголовки), непрямой інтертекстуальності, пресрелізму на медіатизованості) та спадання показників унікальності та балансу. Це говорить про поступову професіоналізацію та використання прийомів створення текстів, придатних для поширення (в тому числі вірального) у численних мережесх спільнотах

для інтеграції «тематичних аудиторій» довкола офіційного порядку денного, а отже, про перші намагання використовувати цифрову інфраструктуру. Щодо способів освоєння політичного простору, то тут також спостережено намагання об'єднати внутрішніх цифрових політичних суб'єктів, структурувати національний простір, хоча все ж ці дії є дещо спорадичними. Зафіксовано також інтенції до прямої взаємодії із фрагментованими спільнотами, однак і покладання на неопосередковану взаємодію (показники пресрелізму, медіатизованості) доволі значне. На першому етапі не спостережено розбудови децентралізованих мереж, що може бути пояснено низькою інтенсивністю політичної взаємодії, яку спостерігаємо за означеними показниками. Оскільки під час першого періоду професіоналізація, а отже, перехід від офлайнових до онлайнових технік взаємодії триває, то, звісно, через низьку експлікованість політичних акторів, а також високу унікальність (тобто присутність великої кількості епізодичних акторів) цілеспрямовані дії щодо домінування у цифровому просторі не спостерігаються.

Під час другого періоду спостерігаємо дві паралельні тенденції: подальшої цифровізації політики та переорієнтацію на традиції офіційних ЦПП авторитарних країн. Тому за деякими показниками через авторитаризацію під час президентства В. Януковича спостерігаються зміни у процесах адаптації до цифровізації. Наприклад, не спадає, а збільшується показник унікальності, що говорить про те, що відбувається переорієнтація на розбудову масштабних централізованих мереж, де епізодичні цифрові політичні актори будуть пов'язані із лідером держави, а самі не матимуть інших контактів. Так само знижується показник збалансованості (через збільшення присутності президента в новинах). Однак при цьому зростає і кількість локальних цифрових політичних суб'єктів, що говорить про орієнтацію саме на традицію офіційної цифрової практики РФ, коли у централізованих мережах, окрім епізодичних акторів є й постійні вітчизняні політичні суб'єкти, що забезпечують стабільність системи та підтримують

легітимність режиму (нижче побачимо, що саме такі мережі розбудовувалися у РФ, натомість у Білорусі постійних вітчизняних акторів не виокремлювалося). Про зближення із російською цифровою офіційною практикою говорить і низький показник персоналізації (переважання політичного «ми», невираженість політичної суб'єктності, більша закритість дискурсу), та емоційності. Значно спадає показник медіатизованості (через закритість режиму). Але все ж таки, за більшістю показників повного зближення із авторитарними офіційними цифровими практиками (переорієнтацію на непряму взаємодію із мережевими аудиторіями) не відбувається. До того ж, за низкою показників спостерігаємо подальшу трансформацію офіційної ЦПП. Наприклад, незважаючи на ознаки імітації політичної взаємодії не збільшується, а знижується показник експлікованості, продовжує зростати показник прямої інтертекстуальності (заголовки), в кінці періоду зростає збалансованість, нестабільними є показники емоційності (не бачимо спадання, характерного для авторитаризації), відбувається зростання негативізму та пресрелізму (через вимушену реакцію на наростання спротиву у суспільстві). А отже, деякі ознаки створення текстів, придатних для поширення у мережових спільнотах із використанням цифрової інфраструктури все ж таки зафіксовано (зростання показника негативізму; при цьому емоційність все одно залишається відносно високою). Поряд із опосередкованою взаємодією із мережевими спільнотами використовується і пряма. Спосіб освоєння політичного простору передбачає епізодичне включення опонентів для впливу на внутрішній порядок денний. Однак все ж розбудови децентралізованих мереж на цьому етапі не спостерігаємо через малоінтенсивну політичну взаємодію, яка фіксується через показники, що характеризують сукупність цифрових політичних суб'єктів.

У третьому періоді під впливом низки факторів, які роблять трансформацію офіційної ЦПП ще більш виразною (російська агресія, демократизація режиму), триває падіння за показником експлікованості та

стрибкоподібне зростання унікальності та збалансованості. Тут відбувається декілька кардинальних змін. Передовсім у плані способу освоєння політичного простору: офіційна ЦПП різко переорієнтовується із внутрішнього порядку денного на зовнішній, із вітчизняних політичних акторів – на зарубіжних цифрових гейткіперів. Відповідно до цього змінюються і способи використання цифрової інфраструктури. Залученість мережеских спільнот до передачі вірального контенту спостерігається лише за показником негативізму, який значно зростає, порівняно із попередніми періодами, при цьому показник емоційності стає ще більш нестабільним, ніж раніше, але все ж залишається відносно високим. Однак персоналізація стає значно меншою. Проте під час цього періоду спостерігаємо перехід до прямої взаємодії із фрагментованими спільнотами. За показниками інтертекстуальності є характерне збільшення прямих цитат у заголовках і стрибкоподібне зниження цитат у текстах та показників непрямої інтертекстуальності. Що також підтверджує подальшу трансформацію під впливом цифровізації з наданням переваги прямим коротким заявам, що привертають увагу, не завжди мають відсилку до автора і можуть стати напряду поширюватися для численних мереж. Також у цей період зменшуються показники пресрелізму та медіатизованості, що підкреслюють переорієнтацію із опосередкованої на пряму комунікацію із суспільством.

Натомість в масмедійній ЦПП у межах двох періодів спостерігаємо поступове зниження за показником експлікованості (із більш високими показниками у перший період і нижчими – у другий). І, відповідно, збільшення показника унікальності (навпаки із більшою присутністю постійних акторів у перший період і фрагментацією дискурсу – у другий). При цьому показники балансу вищі під час першого періоду (бо взаємодіють постійні вітчизняні актори) і нижчі під час другого (коли на перший план висуваються впливові зарубіжні політики та організації). Так само бачимо більшу присутність вітчизняних політичних акторів й поступове зниження показника співвідношення локальних та глобальних цифрових політичних

суб'єктів під час першого періоду і його стабілізацію – у другому. Виразно відрізняються показники співвідношення локальних та глобальних цифрових політичних суб'єктів, коли під час першого періоду взагалі повідомленням, що будуються довкола топосу, приділяється менше уваги (як зарубіжним, так і вітчизняним), а під час другого – обидва показники зростають значним чином. При цьому збільшується розрив між вітчизняними та зарубіжними подіями. Спостерігаємо, крім того, різницю між більш вираженою емоційністю у перший період та спаданням показника у другий, на чому, звісно, відображається зниження інтенсивності внутрішньої політичної взаємодії. Знижуються одночасно і показники негативізму, персоналізації, прямої інтертекстуальності (тексти) та непрямой інтертекстуальності. Натомість продовжує зростати і стабілізується показник прямої інтертекстуальності (заголовки), пресрелізму, медіатизованості, гіпертекстуальності та посилянь на соціальні мережі. Це свідчить про залежність масмедійної ЦПП від офіційної, причому ця залежність посилюється, оскільки на рівні ЗМІ все більшою стає орієнтація на передруки. Тож на рівні освоєння політичного простору спостерігаємо поступове витіснення вітчизняних цифрових політичних суб'єктів глобалізованими цифровими гейткіперами. Це, звісно, призводить до зниження інтенсивності політичної взаємодії. Однак від самого початку в масмедійній ЦПП України спостерігаємо розбудову децентралізованих мереж (хоча в кінці періоду спостережень кількість контактів між деяким вузлами і зменшується), фіксуємо використання цифрової інфраструктури для передачі вірусних повідомлень, а також використання як прямих, так і непрямих способів взаємодії із фрагментованими спільнотами. При цьому більш популярними стають саме короткі заяви цифрових політичних суб'єктів, які можуть циркулювати в українському «форумі ідей» навіть без «прив'язки» до конкретного суб'єкта.

У білоруській та російській офіційних ЦПП знаходимо три та два етапи цифровізації відповідно. Таким чином, за низкою показників спостерігаємо

трансформацію офіційного білоруського дискурсу упродовж трьох етапів, російського – упродовж двох.

Для прото-цифрового етапу у Білорусі характерне поступове збільшення експлікованості, спорадичне зниження унікальності та стабільно низькі показники збалансованості, що говорить про поступову професіоналізацію (із виходом на перший план фігури президента). Також спостерігаємо поступове зростання співвідношення локальних та глобальних цифрових політичних суб'єктів, уваги до зарубіжних подій, емоційності, негативізму, непрямості та прямої інтертекстуальності (тексти). Збільшуються також пресрелізм та медіатизованість. Персоналізація є стабільною. Це говорить про періорієнтацію на онлайн-техніки політичної взаємодії, однак варто зазначити, що стартові умови цифровізації тут були надзвичайно низькі. Зокрема, це стосується показників, що характеризують сукупність цифрових політичних суб'єктів (низька присутність, значна кількість епізодичних акторів). Саме тому на цьому етапі в білоруській офіційній ЦПП зафіксовано розпорошені мережі (із домінуванням зв'язків із зарубіжними політичними інститутами), а також, хоч за більшістю показників і зафіксовано зростання, воно є незначним для того, щоб забезпечити пряму взаємодію із фрагментованими спільнотами, використання цифрової інфраструктури мережами користувачів для поширення вірального контенту, а також цілеспрямоване освоєння політичного простору.

Під час персоналізованого етапу офіційні цифрові практики РФ та Білорусі мають декілька схожих ознак, хоча ці періоди для обидвох країн характерні у різні роки. Зокрема, це значні показники експлікованості та низькі показники унікальності й балансу (через закріплення значної уваги до президента). Це ознака розбудови централізованих мереж. Тим не менш, за показником співвідношення локальних та глобальних цифрових політичних суб'єктів бачимо різницю: із високими показниками для РФ, оскільки імітація політичної взаємодії зосереджена передовсім на внутрішніх, а вже потім – на зовнішніх акторах. При цьому є постійні вузли у цих мережах

(вітчизняні актори, що забезпечують стабільність системи та легітимність режиму) і меншими показниками для Білорусі (хоча зростання за показником також спостерігаємо). Про це ж говорить і менша зосередженість у білоруській офіційній ЦПП на локальному просторі і більша зосередженість – для російської ЦПП. Щодо способів взаємодії із цифровою інфраструктурою, то для обидвох практик спостерігаємо штучні, шаблонні підходи до вираження емоційності, негативізму. А це, звісно, не сприяє тому, щоб подібний контент ставав віральним з-поміж мережевих аудиторій. За показником персоналізації спостерігаємо різні підходи – меншу для РФ і більш стабільну для Білорусі, що говорить про різну репрезентацію політичного «я» в Білорусі (із розрізненням між «я» президента та чиновницькою масою) і в РФ (більш службове вживання – на позначення думок, вражень). Тож для Білорусі це означає, що хоча б за одним із показників можливе використання цифрової інфраструктури для поширення віральних меседжів (сильний лідер, що стоїть на захисті інтересів народу). Однак оскільки цей показник має значну волатильність, то все ж зазначимо, що постійних інтенцій для використання цифрової інфраструктури не зафіксовано. Щодо способів взаємодії із фрагментованими спільнотами, то тут також спостерігаємо спільні підходи до конструювання імітативної політичної взаємодії в обидвох періодах. Присутність значного ритуального компотенту, що спостерігається за показником непрямої інтертекстуальності, низька пряма інтертекстуальність (тексти) свідчать про намагання вибудувати централізовану систему поширення контенту від лідера держави через підлеглих до широких мас (відповідно, запозичити офлайнову техніку політичної взаємодії – без прямих контактів між владою та мережевими спільнотами). Щодо показника пресрелізму, то він є достатньо високим, хоча в обидвох ЦПП його розвиток – спорадичний, і це говорить про непостійну участь прес-служб в комунікації, а отже, підкреслює закритість режиму. Також низькими є й показники медіатизованості. Це додаткове свідчення присутності цілої системи посередників у взаємодії із суспільством:

державних та приватних медійних структур (ЗМІ в тому числі), що доносять офіційний порядок денний своїм аудиторіям.

Щодо третього, просторово орієнтованого періоду, спостерігаємо поступове падіння за багатьма показниками, що пояснюємо як подальшим впливом цифровізації, так і авторитаризацією режимів. Політична взаємодія стає ще нижчою через відсутність (або ж, швидше, трансцендентну присутність) в офіційних цифрових пратиках фігури президента, який із вербального рівня переноситься на візуальний. Це призводить до того, що у Білорусі цифрові політичні суб'єкти взагалі не взаємодіють один із одним (адже значно знижується активність центрального вузла – лідера держави). А у РФ мережі, хоч і залишаються централізованими, однак інтенсивність контактів між лідером держави та іншими цифровими політичними суб'єктами значно знижується. Змінюється і спосіб освоєння політичного простору, адже основна фігура, що його структурувала, зникає. Однак, оскільки в РФ, окрім лідера держави, були присутніми й інші вітчизняні цифрові політичні суб'єкти, все ж фіксуємо вищу активність. Також знижуються й інші показники, що дозволяє стверджувати: на рівні взаємодії із цифровою інфраструктурою так і не було впроваджено практики поширення вірального контенту, а також не було здійснено переходу до прямої взаємодії із фрагментованими спільнотами.

На рівні цифрових масмедійних практик також спостерігаємо три етапи (із прото-цифровим) для Білорусі та два для РФ.

На прото-цифровому періоді у Білорусі спорадичний характер показника експлікованості, який демонструє включення значної кількості публічних (а не тільки політичних осіб), що готові протистояти режиму. Тим не менш, поступова професіоналізація призводить до появи більш постійних акторів з-поміж них, що бачимо і за рахунок стабілізації показника збалансованості в кінці першого періоду. Більш репрезентованими тут є також вітчизняні актори, проте із подальшою професіоналізацією їхня кількість спадає, натомість на рівні глобального / локального простору

простежується більша зацікавленість як зарубіжними, так і вітчизняними подіями. Відповідно зростають і емоційність та негативізм, оскільки в кінці означеного періоду в білоруській масмедійній ЦПП вдається репрезентувати конкретних політичних акторів та зробити їх більш упізнаваними, а отже, зацікавити аудиторію їхніми емоціями та ставленням (негативним) щодо режиму. Так само спорадичною є персоналізація на першому етапі (із відсутністю на початку постійних політичних акторів). Відповідно, поступово зростає й інтертекстуальність (пряма та непряма) у заголовках. Бо думки опозиціонерів репрезентуються частіше. Тим не менш, на рівні прямої інтертекстуальності (тексти) проявленість значно менша. Спорадичним також є показник пресрелізму, що говорить і про закритість режиму, і про відсутність представників опозиції, які б були упізнаваними на рівні масмедійної ЦПП. Тим не менш, медіатизованість у цей період є значною і відображає активні взаємозв'язки між якісними незалежними ЗМІ Білорусі, що є ознакою утворення мереж на цьому етапі. Ту саму ситуацію спостерігаємо і за показниками гіпертекстуальності. Тобто політична взаємодія хоч і є на цьому етапі малоінтенсивною, однак спостерігаємо намагання ввести у цифрову практику значну кількість альтернативних до режиму акторів, однак децентралізовані зв'язки між ними встановлюються вже під час наступного – персоналізованого періоду. Також на цьому етапі, як і у випадку офіційної практики, спостерігаємо зростання за більшістю показників. Але все ж воно є незначним для того, щоб говорити про пряму взаємодію із фрагментованими спільнотами, використання цифрової інфраструктури мережами користувачів для поширення вірального контенту, а також цілеспрямоване освоєння політичного простору.

Якщо другий і відповідно перший періоди цифровізації на рівні офіційних ЦПП Білорусі та РФ мають багато спільного, то на рівні якісних ЗМІ ситуація інша. Російська масмедійна практика за низкою показників є стабільною, а в Білорусі – динамічною. Наприклад, це видно за показником експлікованості (в цілому стабільна ситуація в РФ; зростання, а потім

стабілізація показника в Білорусі), унікальністю (також – рівна картина в РФ; спадання і зростання в Білорусі). За показником збалансованості ситуація відмінна (також є спадання і стабілізація в Білорусі), а в РФ спостерігаються нижчі показники за часів Путіна (на початку періоду) і вищі – за часів Медведєва (в кінці – за рахунок активної присутності в іноземних політиків та зарубіжних цифрових гейткіперів). Щодо співвідношення локальних та глобальних цифрових політичних суб'єктів у РФ також стабільно низький показник упродовж першого періоду і відносно стабільно високий у Білорусі. В обох країнах – стабільно висока увага до зовнішнього простору. Також стабільну ситуацію в РФ маємо із показниками емоційності та негативізму. Натомість в Білорусі показник зростає, що говорить про поступове наростання суспільного спротиву і придушення його в кінці періоду. У Білорусі зростає, а потім різко спадає показник персоналізації. А в РФ – за цим показником більше динаміки із різницею між менш персоналізованим періодом В. Путіна та більш персоналізованим – Д. Медведєва. Тим не менш, беручи до уваги збільшення кількості згадок зарубіжних акторів, можна стверджувати, що політичне «я» тут, швидше, виражене в текстах на міжнародну тематику і стосується політичних акторів інших країн. Схожа ситуація із прямою інтертекстуальністю: поступове спадання показника під час президентства В. Путіна і поступове зростання – до початкових показників під час Д. Медведєва. Зростання, а потім спадання показника в Білорусі спостерігається в кінці періоду. Непряма інтертекстуальність є більш стабільною для РФ і зростає, а потім стабілізується в Білорусі. Щодо прямої інтертекстуальності (тексти) – низькі показники для обидвох періодів. За показниками пресрелізму та медіатизованості більш стабільна картина для РФ і зростання та спадання для Білорусі за показником пресрелізму, і спадання – за показником медіатизованості. У Білорусі гіпертекстуальність є більш вираженою (хоча й спадає в кінці періоду), натомість для РФ за цим показником – спадання. Тож тут маємо зафіксувати поступове збільшення активності цифрових політичних суб'єктів для Білорусі, що забезпечується

саме збільшенням присутності вітчизняних політичних акторів (натомість стабільність показників у РФ можна пояснити постійною увагою до зарубіжних політичних гейткіперів). Це призводить і до відмінної ситуації у плані взаємодії із цифровою інфраструктурою (наприклад, повідомлення про білоруського президента характеризуються більшою емоційністю, а отже, потенційно є більш віральними). Так само спостерігаємо намагання цифрових політичних суб'єктів в обох цифрових політичних практиках використовувати пряму взаємодію із фрагментованими спільнотами, але все ж незначна присутність цих акторів, їхня мала упізнаваність не дає змоги використати потенціал мереж, інтегрувати та мобілізувати їх.

Під час третього періоду спостерігаємо більш динамічний розвиток показників у Білорусі. Наприклад, за показником експлікованості знову є значні перепади (із зростанням) для Білорусі. Для РФ ситуація лишається більш стабільною, наприклад, показник експлікованості поступово зростає, а потім – стабілізується (за рахунок зарубіжних акторів). Унікальність у РФ лишається на тому ж рівні, натомість в Білорусі продовжує зростати до показників прото-цифрового періоду. Збалансованість в РФ в кінці третього періоду значно збільшується (при цьому, посилюється присутність впливових політичних акторів США, а згадуваність Путіна знижується). Натомість у Білорусі збалансованість лишається низькою через відсутність постійної фігури з числа опозиціонерів і також перемикання порядку денного із внутрішніх подій на зовнішні. Однак хоча показники і зростають, це не призводить до принципових змін у структурі взаємодії цифрових політичних суб'єктів. Контакти між вузлами мереж фіксуються, але вони все ж є малоінтенсивними. При цьому так само не відбувається значних змін у способах освоєння політичного простору. Показники співвідношення локальних та глобальних цифрових політичних суб'єктів залишаються низькими, так само значно зростає увага до зарубіжних подій та спостерігається значний розрив між увагою до вітчизняних та зарубіжних подій. Тобто вітчизняному порядку денному приділяється дуже незначна

увага, тож утрудненим є формування та популяризація нових цифрових вітчизняних політичних суб'єктів, що б могли інтегрувати та мобілізувати мережі, структурувати вітчизняний політичний простір. Щодо способів взаємодії із цифровою інфраструктурою спостерігаємо низьку спроможність до вироблення вірусного контенту в РФ (зниження за показниками емоційності та негативізму в РФ) і подальші спроби до використання цифрової інфраструктури для поширення подібного контенту в Білорусі (що може говорити про наростання протестного потенціалу). Показник персоналізації у масмедійних ЦПП обидвох країн залишається спорадичним і не дає змоги стверджувати про цілеспрямовану активність до поширення вірусного контенту в цьому плані. Щодо способів взаємодії із фрагментованими спільнотами, так само спостерігаємо інтенсифікацію використання саме прямої взаємодії для Білорусі (що також може свідчити про поживлення протестних настроїв і намагання створити на рівні масмедійної ЦПП «форум» ідей). Натомість у РФ спостерігаємо практично однакові показники для прямої та непрямой взаємодії.

ВИСНОВКИ ДО ТРЕТЬОГО РОЗДІЛУ

Отже, на підставі вивчення показників формалізованої комп'ютерної моделі встановлено відмінну динаміку офіційної та масмедійної цифрових політичних практик України, Білорусі та РФ, а також відмінну адаптацію державної політики означених держав до цифровізації.

В українській офіційній цифровій політичній практиці спостережено приклади інноваційного підходу до використання цифрових технологій для розбудови мереж, інтенсивне використання цифрової інфраструктури. Зафіксовано перехід до прямої взаємодії із фрагментованими мережевими спільнотами, потенціал яких використовується для здійснення політики, інтенсифікацію контактів між політичними акторами через здебільшого децентралізовані мережі на рівні масмедійної практики, розбудову мереж

довкола низки суб'єктів цифрової політики.

Для Білорусі та РФ зафіксовано розбудову масштабних централізованих мереж, де утворення нових вузлів мереж можливе тільки через прямий контакт із лідером держави. При цьому більшість вузлів централізованих мереж РФ – це вітчизняні цифрові політичні суб'єкти, а для Білорусі більш вираженими є зарубіжні цифрові політичні гейткіпери. Це і призвело до того, у Білорусі в кінці періоду спостережень зафіксовано розпадання мереж через зміну характеру політичної взаємодії. У випадку РФ інтенсивність контактів між вузлами мереж знизилася, проте мережі залишилися масштабними, централізованими та розбудованими довкола фігури лідера.

Якщо динаміка показників офіційних ЦПП Білорусі та РФ у більшості подібна, то на рівні масмедійних практик знаходимо відмінності. У Білорусі постійно триває процес формування значної кількості цифрових політичних суб'єктів, більшість із яких - епізодична. Також на цьому рівні відбувалися процеси утворення децентралізованих мереж, хоча контакти між вузлами були малоінтенсивними, віднайдено ознаки активного використання цифрової інфраструктури під час резонансних політичних подій (наприклад, протестів). Важливою характеристикою білоруської масмедійної цифрової практики визначено високу волатильність (непостійність) показників із поступовим зростанням значень.

Натомість для масмедійної цифрової практики РФ спостережено стабільну ситуацію із постійним переключенням уваги із внутрішнього політичного порядку денного – на зовнішній. Знайдено окремі приклади утворення децентралізованих мереж під час першого, персоналізованого періоду, але їхніми вузлами від початку періоду спостережень є зарубіжні цифрові політичні гейткіпери. Це призвело до того, що контакти між вузлами були епізодичними. Також ця практика характеризується незначною присутністю лідера держави у політичному дискурсі. Лідер держави не виступає каталізатором політичної взаємодії, що залишається слабкою.

Отже, внаслідок налазу показників формалізованої комп'ютерної моделі вдалося підтвердити гіпотезу №3: за умов глобальної цифровізації політики слід очікувати у відкритих суспільствах зміцнення інтенсивності політичних інтеракцій, що зумовлюють розбудову децентралізованих мереж у цифрових політичних практиках, активізацію цифрових політичних суб'єктів, підсилення політичної персоніфікації та емоційності дискурсу і використання прямої взаємодії політичних суб'єктів із мережевими аудиторіями на відміну від закритих систем і режимів, де централізовані цифрові мережі будуватимуться навколо одного лідера з низькою інтерактивністю інших акторів політики та використанням опосередкованої взаємодії із мережевими аудиторіями.

А також вдалося підтвердити гіпотезу №4: транзитивність розвитку суспільства з позитивною динамікою процесів демократизації (в ньому) активізують децентралізацію структури політичних інтеракцій та уможливлюють втручання глобалізованих цифрових гейткіперів у порядок денний державної політики шляхом їхньої прямої взаємодії з фрагментованими спільнотами.

Основні положення розділу додатково проілюстровані у низці публікацій автора (див. [75; 77; 81; 83; 85; 87; 276; 278; 279]).

РОЗДІЛ 4

ТИПОЛОГІЗАЦІЯ ЦИФРОВОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВ ПОСТРАДЯНСЬКОГО ПРОСТОРУ

У розділі виявлено закономірності трансформації цифрової політики у сучасному світі на основі дослідження та зіставлення динаміки параметрів формалізованої комп'ютерної моделі цифрової політики; утворено типологію цифрової політики на матеріалі цифрових політичних практик таких держав, як Україна, Білорусь, РФ, Казахстан, Киргизстан, Азербайджан, Грузія

4.1. Динаміка параметрів формальної моделі цифрової політики

Аналіз співвідношення офіційних та масмедійних ЦПП України, Білорусі та Росії дає змогу побачити різні типи взаємин:

- поступова професіоналізація офіційної ЦПП під впливом активної масмедійної ЦПП і, відповідно, подібний розвиток показників упродовж тривалого періоду, та більш інтенсивна динаміка офіційної ЦПП порівняно із масмедійною в кінці періоду спостережень із інтенсивною розбудовою цифрової інфраструктури та децентралізованих мереж на рівні масмедійної ЦПП – для України; цей тип називатимемо холістичним, оскільки між практиками знаходимо кореляцію та низку взаємозв'язків;
- поступова професіоналізація масмедійної ЦПП та мало виражена професіоналізація офіційної із відсутністю взаємовпливів між цифровими практиками із розбудовою централізованих мереж на рівні офіційної ЦПП та децентралізованих мереж – на рівні масмедійної – для Білорусі; цей тип називатимемо ізолюваним, оскільки між практиками немає взаємозв'язків та кореляцій;
- незалежний розвиток офіційної та масмедійної ЦПП, більш інтенсивна динаміка для офіційної під час першого періоду цифровізації та стабільна динаміка масмедійної ЦПП із розбудовою масштабних централізованих

мереж на рівні офіційної ЦПП; цей тип також називатимемо ізольованим.

Але оскільки динаміка масмедійних практик у Білорусі та РФ відмінна, то введемо для них підтипи, для першої держави – ізольований волатильний, для другої – ізольований стабільний. Розглянемо ці типи трансформації цифрових політичних практик детальніше.

Українські ЦПП

Передбачаємо, що для ЦПП більш демократичних режимів характерні взаємовпливи офіційної та масмедійної ЦПП, а також поступова професіоналізація офіційної ЦПП із орієнтацією на пряму взаємодію з мережевими аудиторіями та віральний спосіб розбудови цифрової інфраструктури, що можна спостерігати через наближення офіційної практики до деяких показників масмедійної. Фактично, якщо на першому прото-цифровому етапі повідомлення офіційної ЦПП мали транслюватися в масмедійній – для того, щоб досягти масової аудиторії ЗМІ, то поступово відбувалася переорієнтація офіційної ЦПП на пряму взаємодію із тематичними (мережевими) аудиторіями. І в кінці періоду спостережень (із зниженням за деякими показниками) масмедійна практика поступово втрачає статус модератора політичного діалогу, натомість офіційна стає більш впливовою. А це говорить про трансформацію політики на новий, мережевий, децентралізований тип взаємодії для здійснення політики.

Поступову переорієнтацію офіційної ЦПП на масмедійну можемо побачити за показником експлікованості під час першого прото-цифрового періоду, коли відбувається зростання майже до рівня масмедійної ЦПП. І вже у 2009 році різниця між ними становить 0,2. Упродовж наступних десяти років спостерігаємо паралельний розвиток із позитивною кореляцією – 0,81. Це означає, що в цілому в офіційній ЦПП використовуються ті ж самі підходи до експлікації політичних акторів (актори є упізнаваними, здатні привертати та утримувати увагу численних мережових аудиторій). Під час другого періоду цифровізації для офіційної ЦПП і першого періоду для масмедійної про політичних акторів згадують часто, тим не менш різниця

полягає в тому, що в масмедійній ЦПП увага зосереджена на постійних цифрових політичних суб'єктах, які взаємодіють між собою, а в офіційній – переважають епізодичні політичні суб'єкти, взаємодія між якими – слабка (це видно і через зіставлення типів мереж). Але далі з початком просторово орієнтованого етапу показник експлікованості знижується із тих самих причин: збільшення присутності зарубіжних цифрових політичних гейткіперів та переорієнтація ЦПП зі статусу на топос. Щоправда, у період із 2014 до 2018 року спостерігаємо розрив між показниками в ЦПП, проте все ж таки динаміку маємо подібну. І активізацію за показником у 2019 році для обидвох ЦПП, що додатково ілюструє їх активне використання у передвиборчій боротьбі, залучення значної кількості цифрових політичних суб'єктів до боротьби за мережі користувачів, високу інтенсивність взаємодії.

За показником унікальності не знаходимо наближення (між показниками експлікованості та унікальності є кореляція для масмедійної ЦПП, але для офіційної – ні). Звісно, це свідчення своєрідності інформаційної політики сайту президента, коли значна частина політичних акторів – епізодична. Цей же фактор дозволяє стверджувати, що професіоналізація офіційної ЦПП за показником унікальності все ж досі триває, хоча із 2017 року спостерігаємо наближення показника до рівня масмедійної ЦПП із найнижчим значенням у 2019 році (0,294). Це може свідчити про наступний етап трансформації. Подібний розвиток ситуації із унікальністю в офіційній ЦПП також додатково свідчить про намагання впливати на порядок денний масмедійної ЦПП через введення широкого кола політичних акторів, які знаходяться на стороні влади й підтримують її курс (досить активним цей процес був за часів Порошенка, коли за допомогою офіційної ЦПП вибудовувалася міжнародна спільнота на підтримку України).

Якщо за показником унікальності зближення між цифровими практиками помітне тільки з 2017 року і потребує подальших спостережень,

то за показником збалансованості фіксуємо його з 2014 року. До цього обидві ЦПП розвивалися по-різному: із високими показниками в масмедійній (через зосередженість на політичній боротьбі представників різних політичних сил) і низькими в офіційній (через сконцентрованість дискурсу довкола фігури президента і використанням сайту президента для просування політичного порядку денного команди президента). У 2014 році присутність президента у ЦПП починає зменшуватися. Через переключення із внутрішньої політичної взаємодії на зовнішню – в обидвох ЦПП. Тим не менш, оскільки в них використовуються різні стратегії (протистояння Порошенко-Путін в масмедійній ЦПП і співпраця Порошенко-ЄС в офіційній), маємо більш високі значення для масмедійної ЦПП, і більші низькі – для офіційної.

Отже, за трьома показниками фіксуємо зближення ЦПП – найбільш помітне за експлікованістю та збалансованістю (із 2014 року), менш виразне – за унікальністю. З одного боку, це говорить про професіоналізацію офіційної ЦПП, використання деяких технік політичної взаємодії, характерних для масмедійної практики. Але з іншого, це демонструє і меншу активність масмедійної ЦПП у формуванні політичного порядку денного у кінці періоду спостережень. Якщо під час першого періоду в масмедійній ЦПП все ж виводилися на перший план опоненти чинної влади, то, як бачимо, під час другого періоду це вже не є актуальним, оскільки увага не зосереджена на внутрішній конкурентній боротьбі, а на зовнішньому протистоянні. Опозиційні цифрові політичні суб'єкти уже не отримують стільки ж уваги, що й раніше. Як наприклад, за часів В. Януковича, коли незважаючи на більшу закритість і намагання на цьому рівні імітувати політичну взаємодію, збалансованість трималася на тому ж рівні, що й під час більш демократичного президентства В. Ющенка. Під час просторово орієнтованого етапу показники експлікованості та збалансованості в масмедійній ЦПП спадають, а отже, модерування політичного діалогу в його межах поступово стає проблематичним, так само і контакти всередині мереж стають менш інтенсивними, і єдиний цифровий форум, що був створений під

час першого періоду цифровізації, поступово розпадається. Тож на рівні офіційної ЦПП модерування політичного діалогу та розбудова мереж можуть ставати більш активними з часом.

Динаміку цих трьох показників можемо пояснити ще й через склад популярних політичних акторів. Під час прото-цифрового етапу маємо нестабільний перелік політичних акторів із переважанням політичних інститутів в офіційній ЦПП – відповідно, значний розрив між обидвома цифровими практиками, далі – зближення через те, що в обидвох дискурсах використовується більш персоналізований добір політичних акторів (виокремлюються, як правило, суб'єкти, хоча їхній склад – різний для ЦПП). І під час останнього етапу як в офіційній, так і масмедійній ЦПП увага стає більше сконцентрованою на інститутах. Це додатково свідчить про те, що на рівні масмедійної ЦПП присутність популярних постійних вітчизняних політичних суб'єктів стає значно меншою, інтенсивність внутрішньої політичної взаємодії знижується, що робить політичний діалог усе менш диверсифікованим і більш фрагментарним під впливом утворення численних мереж.

На цьому тлі для обидвох ЦПП фіксуємо поступове збільшення типів текстів, де географія або ж місце стають визначальними. При цьому для офіційної ЦПП менше співвідношення між вітчизняними та зарубіжними акторами є звичним явищем, адже на сайті президента інформують як про внутрішню, так і зовнішню політику. У випадку масмедійної бачимо кардинальну зміну пріоритетів, коли на останньому етапі цифровізації внутрішня політика поступово втрачає популярність. Тож за показником співвідношення локальних та глобальних цифрових політичних суб'єктів бачимо наближення показників із 2012 року. Так само і за показником локального / глобального простору спостерігаємо більш стабільну картину для офіційної ЦПП, але за рахунок того, що як за показником зарубіжних подій (в середньому – 25%), так і за показником вітчизняних (в середньому – 15%) увага до географії тут від самого початку була значна. А от у

масмедійній ЦПП відмінна картина: зростання від 10% на початку спостережень до 35% в кінці для зарубіжних і від 5 до 25-30% для вітчизняних. Тож, якщо у випадку експлікованості та збалансованості відбувалося наближення офіційної ЦПП до масмедійної, то у випадку із співвідношення локальних та глобальних цифрових політичних суб'єктів та локального / глобального просторів, навпаки, масмедійної – до офіційної.

Зближення за перерахованими показниками (експлікованість, баланс, співвідношення локальних та глобальних цифрових політичних суб'єктів, глобального / локального простору) додатково може свідчити не тільки про наявність схожих процесів усередині ЦПП, але й про все більшу залежність масмедійної ЦПП від офіційної у кінці періоду спостережень.

Незважаючи на те, що середні показники емоційності та негативізму в українських ЦПП відносно високі (відповідно, обидві практики налаштовані на однакові способи використання цифрової інфраструктури, що передбачають поширення вірусних повідомлень між мережами користувачів), розвиток цих показників відбувається по-різному. Це також свідчить про відмінні особливості офіційної та масмедійної ЦПП до початку просторово орієнтованого періоду. У масмедійній емоційність проявлялася внаслідок більш активної взаємодії політичних суб'єктів і спадала поступово, із зниженням показника експлікованості та інтенсивності взаємодії між політичними акторами у мережах. В офіційній ЦПП кореляція між експлікованістю та емоційністю відсутня. Тож за цим показником не відбувається зближення між цифровими практиками. Звісно, незначна – порівняно із масмедійною – емоційність офіційної ЦПП свідчить про те, що її основне призначення в тому, щоб формувати позитивну емоційну атмосферу довкола фігури лідера, часом ігноруючи або ж замовчуючи інші аспекти. Проте із початком просторово орієнтованого періоду показник в масмедійній ЦПП стає стабільним, а в офіційній – залишається нерівномірним, при цьому у певні роки (2015, 2019) бачимо зростання до рівня 0,1. Тож у масмедійній ЦПП ані російська агресія, ані президентські вибори вже не призводять до

значних змін показників, що додатково свідчить про більшу пасивність і можливу залежність масмедійної ЦПП від офіційної на цьому етапі. Натомість ситуація в офіційній ЦПП лишається більш динамічною, відтак, більш сприятливою для залучення тематичних аудиторій до взаємодії із політичними віральними меседжами.

Більш виразно цю ж картину спостерігаємо за показником негативізму. Якщо між емоційністю та негативізмом в масмедійній ЦПП знаходимо позитивну кореляцію, і динаміка тут схожа (із більшим нестабільним негативізмом під час активної взаємодії вітчизняних акторів та меншим стабільним – під час просторово орієнтованого періоду). У випадку офіційної ЦПП відбувається значне зростання показника із 2013 року. Оскільки в кінці періоду спостережень різниця між показниками становила 0,5 і не впала значним чином у 2019 зі зміною влади, можемо прогнозувати подальше зростання негативу (цілком імовірно, стрибкоподібне). Натомість в масмедійній ЦПП спостерігаємо поступове спадання. Відтак, і у випадку негативізму поступово посилюється залежність масмедійної ЦПП від офіційної. Відповідно, якщо раніше через негативізм альтернативний порядок денний формувався на рівні масмедійної ЦПП, а на рівні офіційної відбувалося реагування (навіть за часів Януковича), то тепер на рівні масмедійної ці тенденції мало виражені, і саме в офіційній ЦПП негативізм стає одним із провідних способів формування порядку денного: як зарубіжного, так і вітчизняного.

Наближення показників спостерігаємо під час просторово орієнтованого періоду і за показником персоналізації. До 2013 року разом із високими показниками негативізму та емоційності на рівні масмедійної ЦПП було активно проявлене політичне «я», що також характеризує інтенсивну взаємодію між вітчизняними політичними акторами. Натомість на рівні офіційної ЦПП ситуація в цілому була стабільною (із деяким пожвавленням на початку прото-цифрового періоду та зниженням під час президентства Януковича). На рівні масмедійної ЦПП компенсувалася відсутність

політичного «я», яке протистояло політичному «ми» на рівні офіційної ЦПП. До 2014 року і на цьому рівні вибудовувався альтернативний порядок денний: у той час, як в офіційній ЦПП йшлося про інтеграцію – на рівні масмедійної ЦПП більше були репрезентовані індивідуальні голоси. При цьому найбільшим розрив за показником персоналізації був якраз за часів президентства Януковича, коли на рівні масмедійної ЦПП вибудовувалася альтернатива більш абстрактній, авторитарній манері коментування вітчизняного порядку денного. Тим не менш, під час просторово орієнтованого періоду показник масмедійної ЦПП почав спадати. У кінці періоду спостережень показник офіційної ЦПП був вищим за показник масмедійної. Це також може означати, що за цим параметром офіційна цифрова практика стає більш активною, і вже не виконуватиме інтеграційної ролі (через переважання політичного «ми»), а впливатиме на масмедійну цифрову практику, виробляючи більше віральних меседжів.

Фіксуємо також поступове збільшення за показником прямої інтертекстуальності (заголовки) для обидвох ЦПП, тож це свідчить про поступову активізацію продукування прямих цитат упродовж усього періоду спостережень і використання прямих способів взаємодії із фрагментованими аудиторіями. Тим не менш, в кінці періоду показники офіційної ЦПП зрівнялися, а у 2016, 2018 роках стали вищими за масмедійну. При цьому на рівні масмедійної ЦПП із початком просторово орієнтованого періоду маємо поступове спадання за показником, що можемо пояснювати і зниженням інтенсивності внутрішньої політичної взаємодії. Тож маємо свідчення збільшення ролі масмедійної ЦПП у формуванні внутрішнього порядку денного під час першого періоду – із активним генеруванням ідей на рівні офіційної ЦПП (в 2011 році – навіть із більшими показниками). І потім – зменшення цієї ролі через зниження інтенсивності політичної взаємодії.

На рівні масмедійної ЦПП фіксуємо також і зближення із офіційною за показником прямої інтертекстуальності (тексти). При цьому до 2013 року динаміка в обидвох практиках була відмінною. Збільшення показника під час

прото-цифрового періоду та зменшення під час персоналізованого на рівні офіційної ЦПП та поступове зростання – під час персоналізованого на рівні масмедійної. Більша закритість офіційної ЦПП часів В. Януковича призводила до більшої активності на рівні масмедійної. Відповідно, альтернативні заяви публікувалися постійно. Тим не менш, після 2014 року показники зрівнялися і динаміка стала здебільшого подібною: в обидвох практиках кількість прямих цитат у текстах зменшилася, що говорить про те, що потреба у текстах, в яких переказуються заяви політиків (практика опосередкованої взаємодії) стала значно меншою. Надалі домінуватимуть повідомлення іншого типу – налаштовані на пряму взаємодію (наприклад, дописи у соцмережах).

У динаміці непрямой інтертекстуальності знаходимо дещо спільне, хоча між самими показниками кореляції немає. До 2014-2015 років в обидвох практиках продукувалося більше непрямих заяв, але після цього їхня кількість знизилася. Проте надалі ситуація стала іншою: у масмедійній практиці показник почав знову зростати («просідання» показника у 2014-2015 роках ймовірно викликано «гарячою» фазою російсько-української війни). Але от на рівні офіційної практики – спадання. Отже, для офіційної ЦПП основними стають саме прямі цитати у заголовках, які витісняють непрямі. А це додатково підтверджує переважання саме прямих форматів взаємодії із фрагментованими аудиторіями на цьому рівні. Тим часом як у масмедійній практиці триває використання як прямих, так і опосередкованих форматів.

Різна динаміка показників пресрелізму та медіатизованості, а також значна різниця між цифровими практиками додатково свідчить про трансформацію їхньої природи та взаємозв'язків. За показниками пресрелізму та медіатизованості маємо в цілому стабільні показники із деяким зниженням під час президентства В. Януковича, а потім – поступове зростання. Це свідчить про в цілому значну залежність від передруків на рівні масмедійної ЦПП. При цьому на рівні офіційної ЦПП за показником

медіатизованості бачимо більш чітке поступове спадання вже із 2012 року, а за показником пресрелізму більш спорадичне із 2014, що говорить про переорієнтацію на пряму взаємодію із тематичними аудиторіями. Отже, у цифровій політиці починає переважати контент, вироблений для прямої взаємодії із фрагментованими спільнотами. Посилюється також і залежність масмедійної практики від офіційної.

Таким чином, простеживши взаємну динаміку офіційної та масмедійної практики, виокремлюємо вплив як масмедійної ЦПП на офіційну (під час прото-цифрового та персоналізованого періоду), так і офіційної на масмедійну (під час просторово орієнтованого періоду). Крім того, спостерігаємо подібну динаміку за низкою показників. Що і дозволяє назвати цей тип трансформацій цифрових політичних практик холістичним.

Білоруські ЦПП

У Білорусі спостерігаємо поступову професіоналізацію обидвох ЦПП на першому та другому етапах, проте під час третього періоду офіційна цифрова практика стає менш активною і повертається до показників прото-цифрового періоду, а масмедійна навпаки, професіоналізується і стає більш активною, динамічною.

За показником експлікованості на початку першого періоду ЦПП розвивалися паралельно, тим не менш, уже від самого початку – навіть на прото-цифровому етапі – білоруська офіційна цифрова практика була більш інтенсивною, а отже, більш помітною та впливовою. Надалі – під час другого періоду – різниця значно зросла, тим не менш, це не призвело до стабілізації на рівні масмедійної ЦПП, натомість, незважаючи на збільшення обсягів інформації, включення впливових зарубіжних акторів, показник експлікованості не впав, а продовжив зростати. І вже під час третього періоду показники в обидвох ЦПП зрівнялися.

Важливо, що за цим показником не знаходимо кореляції між цифровими практиками, таким чином, офіційна цифрова практика розвивається без орієнтації на масмедійну цифрову практику, а отже,

поширення повідомлень першої не передбачене у другій. Розбудова мереж була малоінтенсивною. Виходячи зі складу політичних акторів та спільної динаміки, білоруська офіційна цифрова практика більше зорієнтована на російську офіційну. При цьому на рівні офіційної ЦПП Білорусі не відбувається «перепакуння» повідомлень для того, щоб можливою була взаємодія із аудиторією напряду, через сайт президента. Натомість, функцію «перепакуння» здійснюють численні державні ЗМІ, які є впливовими та популярними у суспільстві. Подібні моменти і призводять до того, що ЦПП розвиваються паралельно, при цьому ані перша, ані друга не впливають одна на одну.

За показником унікальності бачимо спочатку схожу динаміку, а потім, із початком другого періоду, різний розвиток. На прото-цифровому етапі характерне поступове падіння показника для обидвох ЦПП. Проте причини зниження показника тут різні. Для офіційної ЦПП – це все більша присутність (45-86%) О. Лукашенка зі значним розривом між ним та іншими політичними акторами. Натомість в масмедійній ЦПП присутність президента хоч і змінюється (1-8%), але все ж не є значною. До того ж, коливання уваги до О. Лукашенка в масмедійній ЦПП не збігається із динамікою показника унікальності. Тож, хоча під час першого і частково під час другого унікальність і спадає, розвиток ЦПП за цим показником – різний. На рівні якісних ЗМІ у дискурс постійно вводяться нові політичні актори (і на початку цей процес більш інтенсивний, хоча і специфіка прото-цифрового періоду дається взнаки). На рівні ж офіційному, навпаки, значна кількість епізодичних акторів існує від самого початку, але співвідношення між ними та О. Лукашенком поступово змінюється. У подальшому президент поступово зникає з офіційної ЦПП і унікальність зростає, перевищуючи навіть показники прото-цифрового етапу. Натомість у масмедійній ЦПП показник унікальності стабілізується через появу впливових політичних акторів, значна частина з яких – зарубіжні (і це відповідає загальним тенденціям, що тривають у масмедійних дискурсах). Проте присутність

епізодичних вітчизняних акторів все одно лишається високою порівняно із офіційною цифровою практикою. За таких умов, звісно, процес розбудови децентралізованих мереж у межах обидвох практик залишається утрудненим.

Розглянемо тепер показник збалансованості. Тут також очевидно є принципова відмінність: із чітко вираженою асиметрією між О. Лукашенком та іншими акторами в офіційній ЦПП (особливо під час другого періоду). Натомість під час першого і другого періоду в масмедійній ЦПП на другий план виводяться альтернативні до О. Лукашенка політичні гравці. Це означає, що масмедійна цифрова практика все ж претендує на роль майданчика для реальної політичної взаємодії. Офіційний порядок денний тут не береться за основу, а натомість напрацьовується альтернативний. Звісно, упродовж цих двох періодів на рівні масмедійної ЦПП показник є нестабільним, бо через репресії вітчизняні опозиціонери зникають із числа найбільш популярних. Під час третього періоду на рівні обидвох ЦПП увага зосереджена переважно на зарубіжних політичних акторах (але якщо для офіційної ЦПП – це звична практика, то для масмедійної – нова). За рахунок цього відбувається зближення показників. Однак причини тут різні. В офіційній ЦПП поступово зникають згадки про О. Лукашенка, проте на другій позиції все більше уваги отримує В. Путін. На рівні ж масмедійної ЦПП кількість згадок про президента стає стабільною, а на другий план виходять впливові або ж популярні зарубіжні актори: В. Путін, Д. Трамп, В. Зеленський та ін. Під впливом цифровізації за показником балансу на рівні масмедійної ЦПП в умовах авторитарного режиму дотримання рівної уваги до офіційної влади та опозиції стає дуже проблематичним.

Таким чином, сукупність цифрових політичних суб'єктів у білоруських ЦПП мають різні характеристики, а отже, – різні умови формування. Для офіційної практики важлива імітація взаємодії між О. Лукашенком та численними епізодичними, переважно зарубіжними цифровими політичними суб'єктами. А от для масмедійної практики – постійне оновлення складу опозиційних політичних акторів, яким важко розбудовувати децентралізовані

мережі через репресивний характер режиму.

За показником співвідношення локальних та глобальних цифрових політичних суб'єктів спостерігаємо зближення показників у другому-третьому періоді. І суттєву різницю – у першому. Проте пам'ятаємо, що як показник збалансованості, так і показник співвідношення локальних та глобальних цифрових політичних суб'єктів в офіційній ЦПП формується здебільшого через фігуру президента. Тому наближення до показників масмедійної ЦПП із 2009 року зовсім не говорить про більшу залученість вітчизняних акторів, а про домінування одного актора. Натомість перший і другий період в масмедійній ЦПП сконцентрований якраз довкола низки вітчизняних акторів, серед яких практично не бачимо конкретного лідера (тільки упродовж нетривалого періоду 2010-2011 – це В. Некляєв). Відповідно, тут відбувається активна політична взаємодія цілої низки опозиційних до О. Лукашенка акторів. У той саме час на рівні офіційної ЦПП імітується взаємодія президента із зарубіжними акторами.

Подальша цифровізація та, звісно, і російська агресія та пильна увага в масмедійній ЦПП до подій в Україні призводить до падіння показників. Однак вітчизняні актори тут все одно переважають, тож навіть якщо серед лідерів – зарубіжні актори, перші не зникають із дискурсу. На відміну від офіційної ЦПП, де саме у цей час О. Лукашенко поступово стає менш експлікованим на вербальному рівні. Це ж призводить і до розпадання мереж. Тож на рівні офіційної ЦПП зарубіжні актори переважають, бо з-поміж вітчизняних політичних суб'єктів не знаходиться достатньо впливових фігур, які б могли вийти на другий план, щоб легітимізувати режим, натомість на масмедійному рівні постійно з'являються нові вітчизняні політичні цифрові суб'єкти, що протистоять режиму.

За показником локального / глобального простору фіксуємо більш стабільні значення на рівні офіційної ЦПП (із меншою різницею між зарубіжними та вітчизняними подіями на прото-цифровому етапі, стрибкоподібними показниками – на другому, і зі збільшенням різниці – на

третьому). Тож якщо на першому і другому етапах на рівні офіційної ЦПП внутрішні події отримували постійну увагу, в тому числі перед президентськими виборами у 2010 році, то на третьому етапі їхня частка стала незначною. Натомість на рівні масмедійної ЦПП увага зростає поступово як до зарубіжних, так і до внутрішніх подій. При цьому під час третього періоду в масмедійній ЦПП про внутрішні події згадують майже удвічі частіше, ніж в офіційному. Звісно, при цьому зростає розрив між зовнішніми та внутрішніми подіями (і перші – більш популярні, що в цілому характерно для масмедійної ЦПП на цьому етапі цифровізації). Однак пильніша увага до подій в регіонах разом із постійною увагою до вітчизняних акторів дозволяє створити на рівні масмедійної ЦПП відчуття суспільного спротиву режиму по всій країні. Тож і за способом освоєння політичного простору показником фіксуємо різні тенденції.

Дуже цікавою є динаміка обидвох практик за показниками емоційності та негативізму. На прото-цифровому етапі в обидвох дискурсах фіксуємо поступове зростання. При цьому для масмедійної ЦПП емоційність майже не характерна у перший рік спостережень, проте вже на другому році – значно зростає. Для офіційної емоційність не надто інтенсивно проявляється через використання комюніке-стилю. У подальшому показники розходяться, бо на рівні масмедійної ЦПП емоційність стає одним із важливих засобів привернення уваги до мережевих текстів, щоб ті були поширені мережевими аудиторіями і досягли більшого ефекту. Натомість із початком періоду мультиплікування політичних акторів на рівні офіційної ЦПП емоційність спочатку спадає, а потім упродовж 2012-2014 зростає через поступове використання одних і тих самих інформаційних приводів. Тут емоційність так само має значний імітативний компонент, як і вся політична взаємодія. Тож це вкотре демонструє неналаштованість політичного контенту до вимог «вірусної» політики. Із початком третього періоду на рівні масмедійної ЦПП спостерігаємо подальше зростання емоційності, що корелює в тому числі із експлікованістю. А на рівні ж офіційної ЦПП показник є стабільно низьким. І

тут не знаходимо взаємозв'язків.

Так само поступово розходяться показники і за негативізмом. Ті ж саме етапи маємо для масмедійної ЦПП (кореляція із показником емоційності): поступове наростання із просіданням в кінці першого і другого етапів. Для офіційної ЦПП спостерігаємо більші показники під час першого і другого періоду, а зростання у 2009 та 2011 пов'язуємо із імітуванням політичної взаємодії і шаблонізацією вираження неґації, що також перешкоджає поширенню таких текстів вірусним шляхом. Тож якщо для офіційної ЦПП негативізм практично не характерний, а збільшення показника пояснюється ритуальною комунікацією, то у випадку масмедійної – показник постійно зростає, що може спонукати мережеві аудиторії до використання цифрової інфраструктури для передачі вірусних повідомлень. І вже під час третього періоду спостерігаємо подальше збільшення на рівні масмедійної ЦПП і стабільно низькі показники на рівні офіційної.

За показником персоналізації також спостерігаємо відмінну динаміку для обидвох ЦПП: більш послідовний розвиток зі збільшенням – для офіційної. При цьому, якщо на формування показників у першому та другому періоді впливає все ще присутня у ЦПП орієнтація на внутрішні події (відтак, у кризові періоди увага більше зосереджена на протиставленні «я» Лукашенка – чиновникам), то під час третього періоду політичне «я» проявляється через зовнішньополітичні чинники. Тим не менш, зміна пріоритетів не дає значних перепадів значень. А от у випадку масмедійної ЦПП спостерігаємо «стрибки» показника впродовж всього періоду. При цьому в середньому масмедійна цифрова практика більш персоналізована, ніж офіційна. Це свідчить про те, що на рівні масмедійної ЦПП вибудовується альтернатива владному режиму, але через відсутність постійної фігури з кола опозиціонерів і мережевий характер спротиву показник стає змінним.

За показниками інтертекстуальності спостерігаємо яскраво виражену різницю на рівні прямої інтертекстуальності (заголовки), яка не є

характерною для білоруської офіційної ЦПП, проте значно виражена для масмедійної. І розвивається за тими ж самими етапами, що й експлікованість та емоційність (знаходимо кореляцію між показниками). Якщо говорити про тексти, то тут, навпаки, спостерігаємо період значного використання прямих цитат в офіційній ЦПП – до 2011 року і стабільно низький показник на рівні масмедійної ЦПП. Це додатково ілюструє відсутність взаємозв'язку між цифровими практиками, оскільки активне вироблення текстів на офіційному рівні жодним чином не позначається на масмедійному. Тож, значна кількість офіційного контенту ігнорується на рівні масмедійної ЦПП. При цьому і на рівні масмедійної ЦПП упродовж тривалого часу не відбувається активного вироблення та обговорення політичних ідей та позицій, що також може позначатися на інтенсивності політичної взаємодії та використанні прямих способів взаємодії із мережевими спільнотами, що потрібна для здійснення політики за часів цифровізації.

Показник непрямої інтертекстуальності в білоруській масмедійній ЦПП також зростає поступово, як і пряма інтертекстуальність (тут знаходимо кореляцію), а от для офіційної ЦПП під час другого періоду фіксуємо значне зростання, а потім – падіння показника. Тож отримуємо ще одне підтвердження відсутності взаємозв'язку між практиками, що виразно бачимо якраз під час другого етапу, коли в період зростання частки імітативної комунікації в офіційній практиці на рівні масмедійної жодних змін не відбувається. І тут, хоча показники під час першого і третього етапів близькі, також знаходимо принципово різний підхід до створення політичних заяв. Під час першого етапу це виражається через значно більшу кількість форм, через які висловлюються заяви – для масмедійної ЦПП (17-59), порівняно із офіційною (6-10). Тож хоч під час прото-цифрового періоду показники й однакові, але в офіційній ЦПП переважає комюніке-стиль із шаблонним підходом до створення текстів, а в масмедійній поступово зі збільшенням різноманітності способів подачі непрямих цитат, а також емоційністю, негативізмом та іншими показниками зростає й непряма

інтертекстуальність. І, якщо говорити про третій етап, то тут в білоруській офіційній ЦПП продовжує переважати шаблонний підхід із часткою 46-90% для дієслова «привітав». Відповідно, офіційна практика не є придатною для прямої взаємодії із фрагментованими спільнотами.

За показниками інтертекстуальності маємо поступове зростання для усіх трьох груп показників в масмедійній ЦПП (менше виражене для показника прямої інтертекстуальності (тексти)) і значне зростання, а потім різке спадання для двох показників в офіційній ЦПП, про що додатково свідчить паралельний розвиток практик і поступовий перехід масмедійної практики на пряму взаємодію із тематичними аудиторіями.

За показником пресрелізму також спостерігаємо більш інтенсивний перший та другий період для білоруської офіційної ЦПП – і спадання уваги під час третього. Натомість для масмедійної ЦПП характерне стрибкоподібне зростання. Із показниками, близькими із офіційною цифровою практикою під час першого періоду, а потім різниця стає все більш виразною. Тож, за ситуації, коли на рівні офіційної ЦПП практично не виробляється повідомлень для опосередкованої взаємодії зі ЗМІ, на рівні якісних ЗМІ активність поступово зростає, хоча і є нестабільною.

Ще більшу відмінність фіксуємо за показником медіатизованості. Тут, під час першого періоду бачимо поступове зростання показників в офіційній ЦПП, але вже від самого початку вони є високі для масмедійної. Це означає, що на рівні масмедійної ЦПП вже на початку періоду спостережень існувала низка незалежних якісних ЗМІ, повідомлення яких акумулювалися в масмедійній ЦПП (при цьому долучалися гіперпосилання –створювалася мережа таких масмедіа). У той саме час на рівні офіційної ЦПП також тривали спроби щодо налагодження контактів зі ЗМІ (проте кількість унікальних позицій ЗМІ все ж лишалася значно меншою, ніж на рівні масмедійної ЦПП). І тут під час виборів, і після (зокрема й через репресії, спрямовані щодо незалежної журналістики) показники навіть вирівнялися. Але уже після 2011 року на рівні офіційної ЦПП інтерес до взаємодії із медіа

значно впав. І до кінця періоду спостережень показники стали стабільно низькими. А в масмедійній ЦПП після нетривалого періоду спадання із 2013 показник має значно вищі показники. Звісно, до складу масмедіа тут увійшли й міжнародні, тим не менш, створена на самому початку мережа якісних незалежних ЗМІ, давала змогу і надалі просувати альтернативний порядок денний через цілу низку джерел та мереж.

Таким чином, простеживши динаміку ЦПП Білорусі, можемо зазначити, що, незважаючи на близькі показники під час деяких періодів (а особливо, першого і другого періоду цифровізації), усе ж спостерігаємо паралельний розвиток практик та відсутність значних взаємовпливів між ними. Також різними є процеси розбудови мереж (централізовані упродовж другого періоду для офіційної практики, децентралізовані – у цей же час для масмедійної), а також орієнтація на вірусний спосіб взаємодії із цифровою інфраструктурою (відсутня для офіційної практики, слабо виражена – для масмедійної). Знаходимо поступову активізацію і професіоналізацію білоруської масмедійної ЦПП із використанням прямої взаємодії з фрагментованими спільнотами. І повернення до низки показників та технік прото-цифрового етапу під час третього періоду в офіційній ЦПП. Отже, спостерігаємо відсутність процесів, що б свідчили про розбудову мереж, використання прямих способів взаємодії із фрагментованими спільнотами. Тож за типом трансформації цифрових практик – це ізольований тип. Проте із волатильною масмедійною ЦПП.

Російські ЦПП

Для російської масмедійної ЦПП характерний стабільний розвиток за більшістю показників, натомість для офіційної ЦПП спостерігаємо активну фазу з ознаками імітації політичної взаємодії упродовж першого періоду та інтенсивною розбудовою масштабних централізованих мереж. При цьому за деяких спільних рис між практиками все ж взаємовпливів між ними не фіксуємо. Тобто тут також простежуємо ізольований тип трансформації цифрових практик.

За показником експлікованості спостерігаємо більш активний і стабільний періоди для офіційної ЦПП, але тут ця зміна викликана зміною характеру експлікованості перших осіб держави. Через цю зміну відбувається зближення між двома практиками, однак процеси, що відбуваються у їхніх межах, різні: на офіційному рівні спочатку є дуже активним лідер держави, а потім увага до нього різко спадає. На масмедійному рівні увага до президентів коливається на рівні 1-2% упродовж усього періоду спостереження. І під час другого періоду, навпаки збільшується, а не зменшується.

Нагадаємо також, що під час першого періоду, коли на рівні офіційної ЦПП присутність президентів сягає 44-84%, тобто на цьому етапі спостерігаємо «перевиробництво» новин про першу особу держави, які при цьому не включаються в масмедійну цифрову практику (одна із ознак існування централізованих мереж, включення до яких можливе тільки внаслідок прямого контакту із лідером). Отже, спостерігаємо принципово різні причини зміни динаміки показників в офіційній та масмедійній цифровій практиках.

За показником унікальності спостерігаємо так само значну зміну показників упродовж усього періоду спостережень для офіційної ЦПП та стабільний показник – для масмедійної (із незначним зниженням унікальності під час другого періоду). При цьому для обидвох практик унікальність – висока, що свідчить про присутність великої кількості епізодичних акторів, а також відсутність цифрових політичних суб'єктів, що розбудовували б мережі, привертаючи до себе увагу постійно. Однак, якщо для офіційної ЦПП унікальність так само пов'язана із більшою/меншою експлікованістю фігури президента (негативна кореляція між показниками експлікованості та унікальності), то масмедійна практика демонструє іншу тенденцію. Тут під час третього періоду цифровізації не збільшується унікальність (що загалом характерно для масмедійних дискурсів у цей час), а зменшується. Тобто постійних акторів стає більше – і в цьому

спостерігається значний розрив між цифровими практиками. Тож значна частина акторів, які репрезентуються на рівні офіційної ЦПП, не включається до масмедійної.

Показник балансу також дає змогу стверджувати про різні тенденції, що відбуваються на рівні ЦПП в означені періоди. Для офіційної ЦПП на початку характерний значний розрив між фігурою президента та рештою акторів (нагадаємо, що у 2008 році стрибок показника відбувся через зміну влади, але в цілому значний розрив між президентом та рештою зберігався). Натомість на рівні масмедійної ЦПП за рахунок не надто значної проявленості президента у цей же час показники вищі (нижчі за часів В. Путіна, із його більшою присутністю у дискурсі та вищі для Д. Медведєва – із значно нижчою присутністю та виходом на перший план Б. Обама у 2008-2009). За кількістю згадок існує «сильна» фігура, якій немає альтернативи, на рівні офіційної ЦПП, і «слабка» – на рівні масмедійної. Це є наслідком існування масштабних централізованих мереж на офіційному рівні й децентралізованих із малоінтенсивними зв'язками між вузлами мереж – на масмедійному.

Далі спостерігаємо коливання показників, при цьому з 2010 року вони майже «дзеркальні» (негативна кореляція із 2010 по 2019 рік – -0,6). Це можна пояснити тим, що в офіційній ЦПП на другому плані постійно вітчизняні інститути, рідше – суб'єкти (і тільки у 2014 році – Ангела Меркель). А от в масмедійній – найчастіше зарубіжні політичні суб'єкти. Це пояснює такі нестабільні показники для масмедійної ЦПП і постійну зміну пріоритетів: через намагання на рівні офіційної ЦПП посилювати напругу на міжнародному рівні та сприйняття такої міжнародної політики на масмедійному рівні. Наприклад, у 2011 році на другому плані М. Каддафі, у 2012 – Б. Обама, у 2013 – переключення на вітчизняний порядок денний – О. Навальний, 2014 – П. Порошенко, у 2015 – Ісламська держава. Натомість в офіційній ЦПП із 2013 року постійно закріплюється Рада Безпеки РФ. Деяка стабілізація на рівні масмедійної ЦПП спостерігається тільки із 2017 року – із

цього часу на другій позиції Д. Трамп, і за увесь період спостережень тут маємо найвищі показники.

Різні тенденції – різке зниження і поступове збільшення показників – знаходимо за показником співвідношення локальних та глобальних цифрових політичних суб'єктів відповідно для офіційної та масмедійної ЦПП. І тут під час першого періоду імітується активність вітчизняних акторів, натомість увага в масмедійній ЦПП сконцентрована на зарубіжних цифрових гейткіперах (кількість згадок про них переважає). Відтак, і за цим показником не бачимо впливу офіційної ЦПП на масмедійну. На рівні масмедійної ЦПП не виробляється якийсь альтернативний порядок денний із більшою увагою до цифрових політичних суб'єктів (політиків, активістів, експертів та ін.). Натомість перебіг подій в інших країнах – більш цікавий. Тут тільки 2013 рік призводить до певного нетривалого пожвавлення.

У подальшому, оскільки показник на рівні офіційної ЦПП зменшується і стабілізується, а на рівні масмедійної – збільшується, бачимо подібні значення. Тим не менш, причини таких низьких показників в обидвох практиках – також різні. На рівні офіційної ЦПП триває імітація інтенсивної взаємодії між вітчизняними та зарубіжними акторами, проте фігура президента не експлікується. А у випадку масмедійної ЦПП показники участі вітчизняних акторів, навпаки, збільшуються (що також не характерно для масмедійних дискурсів на цьому періоді цифровізації). Оскільки РФ у цей час переходить до фази активного протистояння із західними країнами, сконцентрованість масмедійних практик на зарубіжному порядку денному, додатково сприяє тому, що на тлі цього протистояння разом із західними лідерами постійно з'являлися і представники російської влади. Саме тому тут цифровізація й не призводить до зниження за показником. Тож у той час, коли на рівні офіційної ЦПП триває імітація політичної взаємодії та, відповідно, активної участі влади РФ у модерації діалогу із міжнародною спільнотою, на рівні масмедійної ЦПП увага постійно тримається на конфлікті Росія/Захід.

За показником локального / глобального простору на рівні офіційної ЦПП спостерігаємо поступове збільшення розриву між вітчизняними та зарубіжними подіями. Таку ж тенденцію фіксуємо й на рівні масмедійної ЦПП, при цьому якщо увага до вітчизняних подій знаходиться приблизно на одному й тому ж рівні 9-16% та 10-15% відповідно, то от увага до зарубіжних подій на рівні масмедійної ЦПП більша (40-58%), порівняно із офіційною (21-34%). Це може свідчити про деяку залежність масмедійної ЦПП від офіційної на рівні подачі вітчизняних подій (при цьому на обидвох рівнях знаходимо то самий підхід – більш стабільну увагу до певних регіонів у першому періоді, а потім – постійну зміну лідерів). Тим не менш, у випадку зарубіжних ситуація інша: окрім різних відсотків уваги маємо звернути увагу ще й на те, що зростання в офіційній ЦПП відбувається раніше – із 2012 року, а в масмедійній – стрибок якраз із 2014 року (при цьому пам'ятаємо про те, що за показником співвідношення локальних та глобальних цифрових політичних суб'єктів маємо значне перемикання уваги на вітчизняних акторів). Подібна динаміка може свідчити про поступову підготовку до більш відкритого протистояння Росія/Захід на рівні офіційної ЦПП і, у зв'язку із ефективністю цієї підготовки, успішне перемикання уваги від внутрішнього порядку денного на зовнішній після 2014 року на рівні масмедійної ЦПП.

Щодо емоційності, також знаходимо паралельний розвиток показників як на рівні офіційної, так і масмедійної ЦПП значення низькі та в цілому стабільні. Коливання показників під час першого періоду в офіційній ЦПП пояснюємо переходом до іншого, безсуб'єктного, і, відповідно, неемоційного стилю письма. Без врахування вимог «вірусної» політики. Низькі показники тут якраз демонструють повернення російської офіційної ЦПП до комюніке-стилю, який не зорієнтований на вірусне поширення повідомлень. Натомість відсутність значних коливань показника на рівні якісних ЗМІ викликана, зокрема, і тим, що сама офіційна цифрова практика та діяльність перших осіб держави не викликає емоційного відгуку, цифровими політичними суб'єктами не продукується віральний контент. Тож емоції не

використовуються ними, аби «продати» власні ідеї, заяви тощо. у конкурентному середовищі. Ще одна причина низького показника на рівні масмедійної ЦПП – це, звісно, переважання зарубіжних цифрових політичних гейткіперів і, відповідно, низька зосередженість на перебігу внутрішніх політичних подій. І тут, зниження показника у 2016 можемо пояснити збільшенням уваги до впливових акторів (2016-2019, нагадаємо, це період Трампа в російській масмедійній ЦПП). Відтак, і причини коливань показників для обидвох практик – різні.

За показником негативізму спостерігаємо поступове зниження для обидвох ЦПП – із незначним проявом показника в офіційній ЦПП й стабілізацією на низьких показниках із 2016 року. Більшу активність на рівні масмедійної ЦПП пов'язуємо із більшою присутністю вітчизняних опозиційних акторів з-поміж найбільш популярних, але після цього спостерігаємо поступове спадання. Із найнижчими показниками також в останні роки спостережень. Тим не менш, незважаючи на подібну динаміку, мусимо зазначити те, що на показник в офіційній ЦПП впливає шаблонний підхід до вираження негатиї та поступове скорочення використання різноманітних її форм (віральний контент не виробляється). Натомість у масмедійній ЦПП такої залежності не маємо, відповідно, пов'язуємо це із меншою інтенсивністю політичної взаємодії (тим більше, що знаходимо позитивну кореляцію між негативізмом та емоційністю та негативну між негативізмом та експлікованістю політичних акторів та емоційністю й експлікованістю). Чим більше акторів маємо, тим меншою є негативізм та емоційність (звісно, і переважання зарубіжних акторів тут також дається взнаки). Тож і за показником негативізму не спостерігаємо взаємовпливів між цифровими практиками, намагання виробляти вірусний контент.

За показником персоналізації бачимо значну відмінність між практиками – із стабільним проявом показника для офіційної тільки впродовж 2008-2014 років. Порівняно із масмедійною спостерігаємо дуже нерівномірну картину (показники то на рівні масмедійної ЦПП то значно

більші, то менші). Це свідчить про малу значимість персоналізації для офіційної ЦПП, де «я» та «ми» практично не репрезентуються або ж мають другорядне значення. У масмедійній ЦПП спостерігаємо в цілому низькі показники. А під час третього періоду, коли в офіційній ЦПП взагалі не фіксуємо жодної активності, на рівні масмедійної починаємо спостерігати нестабільність із значними перепадами.

Щодо способів взаємодії із фрагментованими спільнотами, то спостерігаємо відмінні значення щодо прямої інтертекстуальності (заголовки): майже повна відсутність прямих цитат в офіційній ЦПП й дуже нерівну ситуацію в масмедійній. Так само протилежні тенденції маємо й за показником непрямой інтертекстуальності. Тут стикаємося із ознаками тієї самої імітації політичної взаємодії в офіційній ЦПП й переходом до безсуб'єктного періоду – після. Натомість на рівні масмедійної ЦПП знаходимо кореляцію із показником прямої інтертекстуальності (заголовки). Знову ж таки, у період, коли на рівні офіційної ЦПП робиться значна кількість заяв, у масмедійній ЦПП вони жодним чином не проявляються (інакше із різким падінням показника ми б побачили зміни й у масмедійній ЦПП). Відповідно, вони не створюються із урахуванням прямого способу взаємодії із фрагментованими спільнотами.

За показником прямої інтертекстуальності (тексти) бачимо низькі значення для обидвох практик, проте в офіційній знову знаходимо нетривалий період відносно високих показників. І тут не фіксуємо жодних змін у масмедійній ЦПП. Фактично, впродовж усього періоду спостережень в російській офіційній ЦПП переважають необроблені заяви, стенограми, інтерв'ю. А формат коротких віральних «цитат» не знаходить свого застосування. У масмедійній ЦПП показники також незначні. Тут маємо більші значення на початку першого періоду, де хоч і слабко, але була виражена взаємодія між вітчизняними політичними акторами. Після, до кінця періоду, показники низькі, а от із початком третього періоду з більшою репрезентованістю популярних акторів кількість цитат збільшується,

оскільки йдеться про частий обмін заявами у протистоянні Росія/Захід. Але, як бачимо, на рівні офіційної ЦПП ці цитати не репрезентовані, відповідно, офіційна практика не призначена для прямої взаємодії із мережевими аудиторіями, а передбачає опосередкований зв'язок і участь ЗМІ у «перепакунні» текстів прямих заяв, звернень тощо у новинні тексти із використанням цитат.

Тим не менш, за показниками пресрелізму та медіатизованості спостерігаємо схожу динаміку. І з 2013 в масмедійній, а із 2014 в офіційній починається зростання пресрелізму та медіатизованості. При цьому в перший період різниця між показниками офіційної та масмедійної ЦПП – дуже незначна, тож упродовж тривалого часу в масмедійній ЦПП були мало репрезентовані як офіційні прес-служби (через їхню малу активність в офіційній ЦПП), так і інші. Під час другого періоду різниця між показниками зростає, але все ж це можна пояснювати активністю через міжнародні події та російську агресію, тож на рівні прес-служб відбувається взаємодія не на внутрішньому, а на зовнішньому рівні (так само виробляється контент для опосередкованої взаємодії із зарубіжними аудиторіями). Саме тому показники тут є настільки нестабільними, адже залежать від загострень конфліктних ситуацій. Також цікаво, що російська агресія не призводить до значного зростання показника пресрелізму на офіційному рівні. Зростання за показником відбувається із 2017 року. Тим не менш, незважаючи на подібність динаміки, не бачимо кореляцій між показниками.

Щодо медіатизованості, то спостерігаємо більшу активність на рівні масмедійної ЦПП під час першого періоду (фактично, до таких показників може призводити увага до міжнародного порядку денного). Оскільки внутрішні події обговорюються менше за зарубіжні, то в цілому показник є стабільним і відносно невисоким (за незначної участі вітчизняних ЗМІ). Зростання показника на рівні офіційної ЦПП (разом із зростанням частки згадок вітчизняних ЗМІ) починається із 2012 року – і у цьому році та в наступному показник вищий, ніж у масмедійній практиці. Тут ще раз

стикаємося із ситуацією, коли офіційна практика активізується раніше за масмедійну – і, таким чином, стає можливим створення альтернативної «картинки» під час активної фази протистояння Росія/Захід. І тут, хоч і триває зростання за показником в масмедійній ЦПП (із переважанням у 2015, 2017 та 2019 роки), все ж і в офіційній ЦПП триває використання вітчизняних ЗМІ. Тож у кінці періоду спостережень для обидвох практик стає більш виразним використання непрямої взаємодії із мережевими аудиторіями. Проте значне коливання показників не дає змоги стверджувати те, що процеси, які відбуваються у межах цих практик є схожими.

Таким чином, виходячи із зіставлення динаміки офіційної та масмедійної ЦПП, спостерігаємо в цілому відмінні тенденції за більшістю показників (ізолюваний тип трансформації цифрових політичних практик). При цьому на рівні масмедійної ЦПП не спостерігаємо активізації, що могла б свідчити про те, що вона використовується цифровими політичними суб'єктами як майданчик для впливу на процес формування чи ухвалення рішень.

Динаміка цифровізації політики як індикатор у політичному прогнозуванні

Аналіз динаміки ЦПП за означеними показниками дає змогу не тільки визначити і описати процес адаптації політики держави до цифровізації, але й здійснити прогноз щодо подальшого розвитку ситуації у кожній державі на основі аналізу сучасних особливостей цифрової політики.

Розглянемо процеси, які відбувалися в останні роки спостережень у ЦПП Україні, Білорусі, РФ, та спрогнозуємо подальший розвиток показників.

Українські ЦПП

Стосовно України зазначалося, що експлікованість політичних акторів знижується під час третього етапу цифровізації. Передбачаємо, що і надалі ця тенденція триватиме. Тобто, зростання показника експлікованості, зафіксоване у 2019 році, пояснюємо тимчасовим збільшенням активності під час виборів (президентських, парламентських). Подальші дослідження цієї

теми, здійснені за 2020 рік (до травня включно) показали падіння показника в масмедійній ЦПП до 0,76 [76]. Зауважимо, що це один із найнижчих показників за увесь період спостережень. Звісно, пандемія COVID-19 вплинула на це, і після закінчення карантину цілком імовірно зростання. Однак низка інших факторів дозволяє робити висновок щодо того, що воно не буде значним (не перетне позначку в «1» і вже не підніметься до високих показників початку спостережень (1,2-1,3)).

Таку ж картину сподіваємося побачити і в офіційній ЦПП, оскільки за показником експлікованості спостерігаємо позитивну кореляцію із масмедійною практикою. Ці процеси можемо пояснити декількома факторами. По-перше, увага до внутрішньої політики в Україні спадає, а саме внутрішньополітичні події провокують зростання показника (це підтверджує приклад 2019 року). По-друге, зниження інтенсивності контактів між вузлами мереж, які утворюються внаслідок взаємодії цифрових політичних суб'єктів, є свідченням того, що в останні роки політична взаємодія в Україні має більш нішевий характер. Передбачаємо, що ці процеси посилюватимуться у майбутньому. Відповідно, вітчизняним цифровим політичним суб'єктам ставатиме все складніше інтегрувати й мобілізувати мережі, що призведе до подальшого розпадання публічної сфери і до того, що зв'язки між окремими мережами користувачів слабшатимуть. По-третє, починаючи із Євромайдану та російської агресії, події в Україні трактуються із залученням глобалізованих цифрових політичних гейткіперів. Це викликано декількома причинами, пов'язаними із цифровізацією. Українські політичні актори зацікавлені у тому, щоб використати цифровий ресурс світових інституцій та політиків, щоб отримати кредит довіри на внутрішньому ринку (адже їм усе важче мобілізувати мережі). Натомість для світової спільноти події в Україні – спосіб щоразу актуалізовувати російську тему, що дає змогу накопичувати політичний капітал через протистояння із «порушником світового спокою».

Фактично, в Україні спостерігаємо ситуацію, подібну до російської на початку періоду спостережень: низька експлікованість політичних акторів із

значною увагою до зовнішнього порядку денного. Однак причини цієї ситуації відмінні: у РФ таким чином просувався імідж держави як «збирача» нібито російських земель, тож увага зосереджувалася саме на політичних подіях у колишніх радянських республіках. І події, наприклад, в Україні ставали цікавішими від подій в РФ, глибина проникнення у політичне життя сусідньої держави була значною (йшлося не лише про президента і прем'єра, але й про представників партій, опозиції та ін.). А от у випадку сучасної ситуації в Україні – це увага до інституцій ЄС та США із незначним зануренням у політичне життя (експлікуються здебільшого тільки ті політичні фігури, які демонструють намір допомогти або ж зашкодити Україні). Звісно, подібна ситуація призводить до того, що цифрове поле України стає більш вразливим – і у майбутньому за умови відсутності внутрішніх політичних акторів, здатних розбудовувати мережі, вразливість цифрової інфраструктури може посилюватися.

Показник унікальності так само демонструє поступову фрагментацію масмедійної ЦПП: тепер у цій практиці представлені лише найбільш впливові офіційні особи (президент, прем'єр, голова ВР) та деякі лідери опозиційних партій, взаємодія між якими є незначною. Також ймовірною є поява епізодичних або ж тимчасових цифрових еліт. Усе це та намагання політичних акторів використовувати міжнародні політичні інституції для впливу на внутрішню політику сприятиме подальшому збільшенню показника. Цей же показник дозволяє прогнозувати не тільки подальшу фрагментацію ЦПП, але й постійну змінність високопосадовців, оскільки за умов «економіки уваги» важливою стає саме здатність чиновника привертати та утримувати розпорошену увагу розрізнених цифрових аудиторій, причому тривалість уваги, як правило, постійно зменшується. Із тих саме причин в офіційній цифровій практиці, унікальність якої значно вища, спостерігатимемо подальші високі показники. Хоча під час під час важливих чи резонансних внутрішніх подій (наприклад, вибори) можливі коливання.

Динаміка показників збалансованості дає змогу побачити ще один

наслідок глобальної цифровізації: репрезентація політичних акторів стає незбалансованою. Отже, хоча в теорії цілком ймовірною видається поява нових цифрових політичних суб'єктів, що здатні будуть мобілізувати мережі, тимчасовий характер цієї появи не даватиме змогу їм залишатися у фокусі уваги постійно, а отже, конкурувати із політичними суб'єктами, частина із яких є упізнаваною ще із попередніх етапів цифровізації. Зниження показників збалансованості триватиме і надалі, оскільки із постійним фокусом уваги на зарубіжні події та зарубіжних цифрових політичних суб'єктів в українській цифровій політиці не створюються сприятливі умови для інтеграції, мобілізації фрагментованих спільнот вітчизняними цифровими політичними суб'єктами. Звісно, подібні процеси ставитимуть під питання подальші процеси демократичного транзиту в Україні, конкурентної, відкритої та справедливої боротьби за владу, залучення суспільства до участі у політиці.

Як уже зазначалося, за показником співвідношення локальних та глобальних цифрових політичних суб'єктів спостерігатимемо подальше спадання, оскільки зарубіжні цифрові гейткіпери стають більш популярними за вітчизняних, які програють конкурентну боротьбу першим на глобальному ринку. У 2020 році пандемія все ж сприяла тому, що цей показник трохи виріс і тримався приблизно на тому ж рівні, що й у 2019, коли увага була зосереджена на передвиборчій та поствиборчій ситуації (2,51 – 2020, 2,47 – 2019). Тим не менш, найбільше зростання показника було зафіксовано саме у березні-квітні, (2,8-2,9) а потім він став спадати (до 2,3-2,5). Навіть у випадку із пандемією, де критично важливою видається ситуація на місцях, бачимо поступове переключення уваги на міжнародний порядок денний (критична ситуація із коронавірусом в інших країнах, стан міжнародної економіки, винайдення вакцини, вакцинація тощо). Тож у подальшій перспективі зі зниженням уваги до внутрішніх політичних подій передбачаємо падіння показника. Так само увага до зарубіжних подій зростатиме за рахунок внутрішніх, висвітлення яких ставатиме все більш епізодичним, а найбільше

увага приділятиметься саме містам-мільйонникам і, звісно, столиці.

Емоційність та негативізм на рівні якісних ЗМІ в Україні пов'язані із показником експлікованості та внутрішньою політичною активністю, існуванням цифрового форуму. І ще одним підтвердженням цієї ситуації стають дані 2020 року, згідно із якими емоційність продовжила спадати і сягнула мінімальної позначки (0,25 – у 2019; 0,21 – 2020). Тож як показник співвідношення локальних та глобальних цифрових політичних суб'єктів, так і емоційність підтверджують попередні спостереження про те, що за часів цифровізації емоційність є важливою складовою політичного процесу, а отже, через цей показник можна описувати його динаміку. Те саме стосується негативізму. Тож щодо емоційності/негативізму робимо такий саме прогноз, що й у випадку із експлікованістю: після завершення пандемії, найімовірніше за все показник знову зросте, але не сягне показників попередніх етапів цифровізації. Також пам'ятаємо, що як емоційність, так і негативізм у масмедійній практиці характеризуються стабільністю – і це також є подібним до ситуації в російській масмедійній практиці під час персоніфікованого етапу цифровізації. Відтак, у сумі низьких показників експлікованості, емоційності, співвідношення локальних та глобальних цифрових політичних суб'єктів та збалансованості, високих – унікальності, маємо в цілому стабільний, але дуже фрагментарний дискурс, сконцентований на зарубіжному порядку денному та зарубіжних цифрових гейткіперах. Відтак, стабільні показники негативізму та емоційності свідчатимуть про відсутність у масмедійній ЦПП вітчизняних цифрових політичних суб'єктів, здатних вплинути на процедуру ухвалення рішень.

В офіційній ЦПП маємо відмінну картину, де негативізм зростає, натомість показник емоційності є низьким, але характеризується значною динамічністю. Тож у подальшому показник негативізму найімовірніше продовжить зростати, оскільки негативний порядок денний у випадку «економіки уваги» та «вірусної політики» є найбільш вигідним. І для того, щоб повідомлення офіційної ЦПП сягли більшої аудиторії, негативізм є

принципово важливим. Тим не менш, низька та непостійна емоційність ЦПП свідчить про деяку штучність комунікації на цьому рівні. Відсутність чіткої тенденції до зростання (як у випадку із негативізмом) дає змогу стверджувати, що політичні повідомлення на цьому рівні потребують подальшої обробки і, можливо, набуватимуть емоційності у процесі подальшого поширення – через обговорення, коментування, інтерпретації.

Динаміка показника персоналізації в цілому є схожою із показниками негативізму та емоційності (хоча показник усе ж інакше розвивався на першому етапі цифровізації, а російська агресія цілком очевидно призвела до зниження). Однак в кінці періоду спостережень він знизився і стабілізувався так само, як і емоційність/негативізм.

Таким чином, якщо врахувати спостереження науковців за політичними текстами під час так званої третьої епохи політичної комунікації, що зазначали про збільшення емоційності, негативізму та персоналізації, виходить, що українські ЦПП рухаються в іншому напрямку. Тут, навпаки, показники в масмедійній ЦПП знижуються. Це означає, що вітчизняним політичним акторам складно привертати до себе увагу, інтегруючи значну кількість мереж, натомість активність зарубіжних політичних акторів не породжує емоційності та негативізму, так само не є репрезентованою їхня політична суб'єктність (політичне «я»). Фактично, наші спостереження демонструють ситуацію із іншого боку: у західних країнах із сильними політичними інститутами та здатністю політичних акторів інтегрувати фрагментовані спільноти, а цифрових гейткіперів – долучатися до суспільного діалогу емоційність, негативізм та персоналізація підвищуються. Натомість українська масмедійна цифрова практика показує відмінну тенденцію.

Динаміка офіційної ЦПП за показником персоналізації свідчить про більш стабільні, низькі значення, які, припускаємо, будуть характерні і надалі. Адже ця практика в цілому відіграє інтеграційну функцію, тому «ми» переважає. Натомість політична суб'єктність офіційних політичних акторів

може активно використовуватися на інших цифрових майданчиках, наприклад, у соціальних мережах. Підтвердженням цього спостереження може бути відсутність цитувань або ж згадок про соціальні мережі (акаунти президентів) у текстах (тобто політична суб'єктність принципово не виражається на рівні офіційної ЦПП, натомість присутня на інших платформах).

Спостереження способами взаємодії із фрагментованими спільнотами дають змогу стверджувати про активізацію саме прямої взаємодії. Адже якщо на рівні емоційності, експлікованості та ін. спостерігаємо низькі показники останнім часом (і передбачаємо, що ситуація не зміниться), то пряма інтертекстуальність (заголовки/тексти) лишається єдиним свідченням того, що політична активність під впливом цифровізації змінює свій формат: від взаємодії персоналій до взаємодії заяв. Тут вже немає значення, хто першим поширив ту або іншу коротку влучну цитату, важлива здатність цієї цитати до репродукування на різних платформах. В останні роки спостережень бачимо, що на рівні офіційної ЦПП показники вищі за масмедійну. Передбачаємо, що ця різниця збільшуватиметься і надалі, бо на рівні офіційної ЦПП вироблятиметься набагато більше заяв, ніж реально поширюватиметься. Натомість масмедійна цифрова практика більше поширюватиме офіційні заяви, ніж генеруватиме власні чи накопичуватиме заяви інших політичних акторів.

За показниками пресрелізму та медіатизованості також передбачаємо різну динаміку у ЦПП. Масмедійна цифрова практика під впливом цифровізації стає майданчиком для передруків найбільш популярних, в тому числі вірусних повідомлень, тому як пресрелізм, так і медіатизованість є високими. При цьому передбачаємо, що пресрелізм потроху знижуватиметься (адже органам влади уже не потрібні прес-служби як посередники між владою та ЗМІ, натомість прес-служби переорієнтовуватимуться на пряму взаємодію із мережевими аудиторіями), а от медіатизованість продовжить зростати саме через те, що на сьогодні вже

не є важливим конкретний виробник повідомлення, натомість – здатність цього повідомлення привертати увагу.

При цьому на офіційному рівні бачимо низькі показники, особливо за показником медіатизованості. Це означає, що ЗМІ вже не є провідним джерелом для поширення повідомлень влади.

Таким чином, в Україні спостерігатимемо зниження інтенсивності внутрішньої політичної взаємодії, особливо на рівні масмедійної ЦПП, яка вже не є провідним каналом комунікації із суспільством; із поступовим витісненням внутрішнього порядку денного зовнішньою. При цьому українські політичні актори і надалі намагатимуться накопичити цифровий капітал за рахунок зовнішніх політичних акторів. ЦПП ставатимуть все більш фрагментарними та незбалансованими. При цьому ЦПП усе більше розходитимуться щодо функціонального призначення. Офіційна ставатиме більш налаштованою на пряму взаємодію із аудиторією (в обхід ЗМІ), а масмедійна ставатиме вторинною (передруковуватиме, а не вироблятиме повідомлення), що потенційно може послаблювати громадянське суспільство.

Білоруські ЦПП

У Білорусі, де у серпні 2020 почалися масштабні протести проти режиму Лукашенка, можливі, звісно, глобальні зрушення, які докорінно змінять і ЦПП. Тим не менш, аналізуючи показники, можна, по-перше, побачити, що саме призвело до подібної ситуації, і використати білоруський випадок для того, щоб передбачати ймовірні зміни в інших авторитарних державах. По-друге, подібна до української динаміка у білоруських ЦПП може свідчити про перші демократичні зрушення. Звісно, ані український, ані російський випадок не є ідеальним зразком демократії чи авторитаризму, проте протилежні тенденції, що відбуваються у цифровій політиці держав свідчать про їх принципово відмінну адаптацію до цифровізації.

Розглянемо ймовірні сценарії для розвитку цифрової політики Білорусі.

Важливий момент полягає у тому, що пробудження громадянського

суспільства відбувається у Білорусі на третьому етапі цифровізації, коли, наприклад, в Україні вітчизняним політичним акторам стає важче витримувати конкуренцію із зарубіжними цифровими гейткіперами. У Білорусі ж, як ми побачили, на рівні масмедійної ЦПП політичні актори є малоупізнаваними, а також через політичні репресії часто змінюють один одного. За такої ситуації інтеграція та мобілізація мереж є складним процесом для вітчизняних цифрових політичних суб'єктів, тим не менш, знаходимо декілька особливостей білоруських ЦПП, які все ж дають змогу цифровим політичним суб'єктам сформуватися і, таким чином, претендувати на визначення політичного майбутнього держави.

Як ми вже зазначали, показник експлікованості у Білорусі на рівні масмедійної ЦПП характеризувався постійною змінністю. Тож хоча режим і придушує будь-яку опозицію, на рівні масмедійної ЦПП постійно тривають спроби протиставляти режиму певних акторів із політичної чи й мистецької сфери, використовувати їхній потенціал для інтеграції мереж. Це означає, що запит на появу опозиційних фігур на рівні масмедійної ЦПП формувався і підтримувався постійно. У Білорусі із показником експлікованості маємо хоч і нижчі показники, ніж в Україні, спостерігаємо не зниження, а підвищення, починаючи із першого періоду цифровізації. Також важлива і динаміка офіційної та масмедійної ЦПП: хоча перша і домінує за показником експлікованості упродовж усього періоду спостережень, на першому та третьому етапі цифровізації вона є значно менш активною, що також видається симптоматичним. Як ми вже зазначали, подібна ситуація на першому етапі не дозволила нав'язати офіційний порядок денний на рівні якісних ЗМІ або ж знизити їхню активність. Так само і зниження динаміки офіційної ЦПП за низкою показників свідчить про те, що на цьому рівні не було розроблено певних «патернів влади» (у розумінні С. Гіла) для вже чинних на той час «патернів опору». На офіційному рівні було скопійовано російську офіційну цифрову практику (для більш стабільного авторитарного режиму), а не впроваджено власну (для більш динамічного).

Ще один фактор, що впливав на показник експлікованості, і також може сприйматися як важливий для прогнозування протестних рухів – це більша увага до авторитарного лідера. Наприклад, згадок про О. Лукашенка на масмедійному рівні було більше, ніж про В. Путіна в РФ (як ми пам'ятаємо, емоційність щодо президента у Білорусі також вища). Це означає, що на рівні масмедійної практики він не тільки згадувався як найбільш впливова фігура, але й для того, щоб сформуванню відповідно до нього та й відповідно до усього його режиму чітке ставлення.

Усе вищезазначене і зробило можливим появу і стрімкий зліт популярності опозиційних акторів, що не мали політичного капіталу. Наприклад, ще у 2019 році кількість згадок про першу опозиційну фігуру (В. Марцінович) у списку відносно Лукашенка складала 7%. За складом найбільш популярних акторів ситуація у Білорусі відрізнялася від ситуації в Росії мінімально. Альтернативної фігури до Лукашенка на вітчизняному рівні не було (так само, як і з В. Путіним в РФ). Найбільш популярними політичними лідерами після О. Лукашенка були зарубіжні актори (Д. Трамп, В. Зеленський, В. Путін). Також дуже слабо були репрезентовані вітчизняні політичні інститути. Уже у 2020 р. кількість згадок про першу опозиційну фігуру (С. Тихановська) складає 47%, далі у списку В. Бабарико із 26%, В. Цепкало – 10% (дані до серпня 2020 р.). І хоча ці політичні актори ще не складають значної конкуренції О. Лукашенку, подібна картина відрізняє білоруську масмедійну цифрову практику від російської. Тож як би не склалися події далі зі зміною влади в Білорусі, можемо констатувати, що масмедійна цифрова практика є цілком придатною для інтеграції мереж довкола опозиційних акторів, при цьому політичний капітал для цього не видається потрібним. Натомість динаміка офіційної ЦПП цілком залежить від фігури О. Лукашенка і під час протестів залишається незмінною. Таким чином, передбачаємо, що надалі офіційна та масмедійна ЦПП у Білорусі поміняються місцями (масмедійна практика стане більш активною у просуванні альтернативних до О. Лукашенка політичних акторів, розбудові

мереж, натомість офіційна стане більш пасивною; посилення взаємовпливів цих двох ЦПП видається малоймовірним).

Так само по-різному розвиватимуться ЦПП і за показником унікальності. Оскільки офіційна ЦПП наслідує російську, то тут поступово знижується кількість згадок про фігуру президента (таким чином він знаходиться ніби над ситуацією). Це сприяє дуже великим показникам унікальності в останні роки спостережень, передбачаємо, що ця ж ситуація буде характерною і надалі. Навіть у випадку зміни влади подібний стан справ може зберегтися через специфіку адаптації до цифровізації, уже складену у білоруському офіційному дискурсі традицію до асиметричного відображення лідера держави, без присутності співмірних за популярністю персоналій. До того ж зараз, якщо говорити про опозиціонерів, увага зосереджена найбільше на С. Тихановській та її активності, ніж на її спільниках (тобто згадуваність теж лишається асиметричною).

Якщо для офіційної ЦПП показник швидше за все залишатиметься стабільно високим, на рівні масмедійної спостерігаємо поступове падіння показника. І передбачаємо, що ця тенденція триватиме і надалі. Фактично, у 2020 році у Білорусі з'явилися упізнавані політичні актори, їхня ж упізнаваність зміцнюється ще й на міжнародному рівні. І хоча переслідування цих акторів триває, надалі вони зможуть використовувати потенціал численних мережевих спільнот, утворених у масмедійній практиці, для впливу на формування та ухвалення рішень.

Схожу динаміку спостерігатимемо і за показником збалансованості у випадку масмедійної ЦПП. Оскільки з'явилися упізнавані лідери, вони, розбудовуючи мережі, цілком можуть скласти конкуренцію О. Лукашенку, який втрачає свою легітимність. Важливо, що вітчизняні політичні актори уперше вийшли на другу позицію після тривалого періоду, обігнавши зарубіжних цифрових гейткіперів. Натомість для офіційної ЦПП має бути характерною волатильність показників через уже зазначену вище позицію знаходження лідера держави над ситуацією та відсутність поряд із ним

упізнаваних офіційних політичних акторів. І, звісно, через відсутність контактів між вузлами мереж.

За показником співвідношення локальних та глобальних цифрових політичних акторів так само динаміка масмедійної ЦПП є значно відмінною в останні роки і передбачаємо, що вона зміниться під впливом протестів, які в тому числі демонструють відмову від радянської ідентичності на користь білоруської національної. Тобто увага до вітчизняних акторів збільшуватиметься (у 2020 році показник зріс до рівня 2012 року і склав 2,9). Тим не менш, у далекій перспективі (після завершення протестів) цей показник все одно знижуватиметься, оскільки вітчизняним політичним акторам доведеться витримувати конкуренцію із міжнародними цифровими гейткіперами. Для налагодження внутрішньополітичного діалогу, необхідного для подальшої демократизації, залучення громадян до участі у політиці, потрібні вітчизняні цифрові політичні суб'єкти, здатні утримувати увагу протягом тривалого часу для розбудови мереж, а не тільки на хвилі протесту і незадоволення нинішнім лідером держави та його політикою.

Аналогічно і на рівні офіційної ЦПП перемикання уваги на внутрішній порядок денний у далекій перспективі видається малоімовірним, хоча на час протестів, звісно, залучення внутрішніх акторів буде більшим. Адже для цього потрібні активні політичні інститути, розбудова яких досі не на часі, та політичні актори, що намагатимуться впливати на офіційний порядок денний.

Тим не менш, в кінці періоду спостережень показники білоруської масмедійної ЦПП все ж були більшими за російські, так само і щодо локального / глобального простору: увага до вітчизняних подій була вищою, ніж в РФ. Тож для прогнозування підвищення протестної активності подібне явище може бути однією з ознак (наприклад, для РФ у майбутньому).

Зростання емоційності та негативізму на рівні масмедійної практики так само може сприйматися як ознака зростання протестних настроїв, за умови, якщо ці показники корелюють із показником експлікованості.

Натомість низькі показники на рівні офіційної ЦПП вкотре підтверджують, що на цьому рівні не впроваджувалося жодних власних комунікативних стратегій, натомість копіювався досвід РФ. Тож зростання показників на рівні масмедійної ЦПП та стабільні показники на рівні офіційної також можуть сприйматися як ще одна ознака ймовірних суспільних зрушень. Ще один момент – це значне збільшення показника за тривалий період (нагадаємо, що в Україні перед Євромайданом протягом декількох років нарастив негативізм). Порівняно із середніми українськими та навіть російськими показниками емоційність та негативізм у білоруській масмедійній ЦПП є меншими, однак емоційність у Білорусі значно зросла із 0,02 у 2005 до 0,18 у 2019; негативізм – із 0,04 до 0,26, що дозволяє стверджувати про наявність відмінних процесів у Білорусі порівняно зі стабільними показниками у РФ та в Україні.

Тобто цифровізація сприяла тому, що у випадку Білорусі не тільки створювалися підстави для введення у масмедійну цифрову практику опозиційних до О. Лукашенка політичних акторів, але й для того, щоб розробляти більш віральні повідомлення щодо них. Натомість на рівні офіційної ЦПП таких умов створити не вдалось. Під час першого і другого етапу цифровізації емоційність та негативізм не видавалися важливими і практично не застосовувалися (хіба що для імітації політичної взаємодії на міжнародному рівні). Однак на третьому етапі, коли присутність у мережі та придатність політичних меседжів для поширення мережами користувачів стали принципово важливими, емоційність та негативізм стали ще нижчими. Та й взагалі традиції створення текстів із цими ознаками на рівні офіційної ЦПП вироблено не було, відповідно надалі зміни на цьому рівні можливі лише за умов конкурентної боротьби між цифровими політичними суб'єктами.

Відмінна динаміка показників персоналізації у ЦПП також може бути свідченням наростання протестних настроїв. Однією із ознак наближення кардинальних для суспільства змін може бути якраз спадання показника в

масмедійній практиці, бо інтеграція суспільства, вироблення політичного «ми» видається важливішим за «я» (так само спадання спостерігалось в Україні перед Євромайданом із 0,93 до 0,7). І у випадку Білорусі бачимо зниження показника із 2016 року. Передбачаємо, що 2020 рік також дасть низькі значення. Цікаво, що у цей же час показники в офіційній практиці – зростають. І в цьому також бачимо намагання виокремити першу особу держави з-поміж інших офіційних осіб, коли його «я» стає визначальним для оцінки дій цих осіб та ситуації в країні загалом. Тут так само логічним буде припустити, що у 2020 році показник збільшиться. І таким чином, матимемо справу із «дзеркальною» ситуацією: зародженням колективного «ми» на рівні масмедійного дискурсу і більш активне просування політичного «я» на рівні офіційного. Відповідно, відсутнє взаємне визнання – як сформованої політичної ідентичності, так і політичної суб'єктності. Отже, говорити про вихід із цієї кризової ситуації зможемо тоді, коли колективна ідентичність формуватиметься на офіційному рівні, а політичне «я» буде виразнішим на масмедійному (картина, характерна для України в останні роки).

Ситуація із показниками інтертекстуальності вкотре дозволяє говорити про значно активнішу масмедійну практику, в межах якої зафіксовано деякі спроби переорієнтації на пряму взаємодію із мережевими спільнотами. Передбачаємо, що у Білорусі, так саме, як і в Україні, показники інтертекстуальності зростатимуть, оскільки у цифровій політиці цих країн уже склалися традиції прямої, а не опосередкованої взаємодії між цифровими політичними спільнотами та мережами користувачів. Перехід офіційної практики до подібної взаємодії може видатися непростим завданням, оскільки такої традиції на офіційному рівні взагалі не склалося. Меседжі О. Лукашенка протягом тривалого часу не конкурували із іншими політичними меседжами. При цьому під час першого і частково другого періоду цифровізації перевага надавалася великим за обсягом цитатам лідера Білорусі, що ставало можливим через неконкурентне середовище (або ж відсутній «простір лімітованої уваги» за Р. Шредером). Також відсутні

контакти між цифровими політичними суб'єктами, наявна традиція імітативної комунікації, що додатково ускладнює ситуацію.

На рівні офіційної ЦПП у Білорусі спостерігаємо таке саме спадання активності за показником пресрелізму, що й в Україні, а змінність показника на рівні масмедійної ЦПП додатково підтверджує відсутність ефективної взаємодії між ЗМІ та владою, закритість авторитарного лідера та усієї системи влади (така саме картина в РФ). Зважаючи на загальні тенденції, передбачаємо, що на офіційному рівні зростання за показником вже не є актуальним – і офіційні ЦПП як авторитарних, так і більш демократичних країн усе більш опановуватимуть формати прямих звернень до аудиторії (без урахування прес-служб та масмедіа). Тим не менш, поки що відсутні ознаки того, що на рівні офіційної білоруської ЦПП це відбувається, відповідно, не працюють ані традиційні формати поширення інформації від влади до суспільства (прес-служби, ЗМІ), ані нові. Це ще одна ознака слабкої офіційної ЦПП, яка не здатна протистояти активній – масмедійній.

На відміну від показника пресрелізму, на масмедійному рівні маємо ситуацію, подібну до української, що говорить про існування активних якісних ЗМІ, які передрукуюють повідомлення один одного і навіть про спільні дії ЗМІ у поширенні важливої для суспільства інформації. На рівні офіційної практики масмедіа лишаються майже незадіяними, що відображає загальний тренд цифровізації для цієї практики, а також закритість режиму, який розраховує на залежні ЗМІ, що поширюватимуть важливу для режиму інформацію під потрібним кутом.

Тож у цьому випадку в далекій перспективі не сподіваємося побачити пожвавлення на офіційному рівні. Однак високі показники на рівні масмедійної ЦПП свідчатимуть про подальшу активність якісних медіа і, відповідно, нестабільність авторитарного режиму.

Таким чином, у Білорусі через протести, які зараз тривають, можемо зробити низку спостережень, що дозволять прогнозувати протестну активність із використанням показників формалізованої моделі. Як правило,

про це свідчить активна масмедійна цифрова практика (динамічність показників на рівні експлікованості, емоційності, негативізму, прямої інтертекстуальності, пресрелізму, медіатизованості) і пасивна офіційна практика. Важливою видається більша присутність авторитарного лідера у дискурсі, а також більша увага до внутрішніх подій. Окрім того – принципово різні підходи до розбудови мереж.

Тим не менш, той факт, що протести відбуваються у Білорусі під час третього періоду цифровізації, що характеризується меншою увагою до внутрішньої політики, витісненням вітчизняних політичних акторів зарубіжними цифровими гейткіперами, зниженням інтенсивності внутрішньополітичного життя, деякі ознаки трансформації ЦПП під впливом цифровізації є відмінними, наприклад, від української ситуації перед Євромайданом. Зокрема, це стосується формування нових цифрових політичних суб'єктів (для України увага до цифрових акторів менш тривала, ніж у Білорусі). Тим не менш, поки що зарано говорити про повноцінну політичну, в тому числі конкурентну взаємодію цих цифрових політичних суб'єктів, їх активність. Важливою ознакою тут буде спроможність цифрових еліт використовувати відповідні способи використання цифрової інфраструктури, заємодії із фрагментованими спільнотами після завершення протестів.

Російські ЦПП

Як уже зазначалося, в епоху цифровізації політика знаходиться у постійному стані несталої рівноваги. Це означає, що важливі для суспільства зміни можуть відбуватися дуже несподівано, а розвиток подій може бути непередбачуваним. Тим не менш, як було визначено у Білорусі, для таких змін потрібні певні традиції використання цифрової інфраструктури, прямої взаємодії із фрагментованими спільнотами, освоєння політичного простору, намагання розбудовувати децентралізовані мережі, зокрема на рівні масмедійної практики. У цьому плані відмінності між білоруською та російською масмедійною практиками були очевидні. Щодо офіційних

практик, то вони мали багато подібного, але також мали свої відмінності. Тож виходячи із цього, можемо стверджувати, що ознак пожвавлення інтенсивності політичної взаємодії в РФ не було зафіксовано. Домінування ж офіційної практики за декількома показниками, а також відсутність взаємовпливів між офіційною та масмедійною практиками підтверджує цю ж тезу. Розглянемо ймовірні сценарії розвитку російських ЦПП.

Отже, домінування офіційної ЦПП під час першого періоду цифровізації визначило подальший, більш пасивний розвиток масмедійної ЦПП, не сприяло активній розбудові децентралізованих мереж. Показник експлікованості відображає становлення режиму В. Путіна: більш активний до 2010 року, коли РФ остаточно стала на шлях авторитаризму і більш пасивний із початком другого приходу до влади В. Путіна із незначним пожвавленням упродовж 2014-2016. Таким чином, до кінця періоду спостережень маємо чергове зниження показників на рівні офіційної ЦПП: тож за умов інтенсифікації масмедійної ЦПП в майбутньому формування нових цифрових політичних суб'єктів, їхня значна активність в інтеграції та мобілізації мереж будуть цілком можливими. Тим не менш передбачаємо, що станом на 2019 рік ці процеси були малопомітними, бо на рівні масмедійної практики не маємо ознак формування «патернів опору», що у випадку Білорусі спостерігалось через падіння експлікованості через репресії та постійне зростання/відновлення після цього. Натомість показник експлікованості (як і низка інших показників) в російській масмедійній ЦПП стабільний.

Динаміка показників унікальності для ЦПП РФ є схожою (нагадаємо, що маємо негативну кореляцію між унікальністю та експлікованістю). І тут, так само, оскільки на першому етапі цифровізації офіційна цифрова практика домінувала, на рівні масмедійної не відбувалося більш активного введення опозиційних акторів (політиків, митців, громадянських діячів та ін.), розбудова децентралізованих мереж із інтенсивними контактами також не здійснювалась, відсутність значних коливань показника на рівні масмедійної

практики підтверджує, що цього не сталося і пізніше. Це означає, що російська офіційна цифрова практика вибудовувалася не довкола персоналій, а довкола посад (посада президента РФ, президента США, президента України та ін.). Відповідно, відсутність посади (наприклад, в опозиціонера) означає меншу видимість у масмедійній ЦПП, якщо, звісно, не йдеться про якусь резонансну подію, пов'язану із ним (арешт – у випадку М. Ходорковського, вбивство – у випадку Б. Немцова, отруєння – у випадку О. Навального). У таких випадках опозиціонери можуть виходити на перший план, але фокус уваги тут зосереджено не на альтернативній візії російського державного устрою, а на факті нападу/переслідування опозиціонера режимом. Оскільки отруєння О. Навального у 2020 році було репрезентоване на рівні масмедійної ЦПП, за цією ж логікою можемо говорити, що у найближчій перспективі ця подія не стане каталізатором змін, а сама практика розвивається за тими ж засадами, що й раніше. Тобто показник унікальності лишатиметься на тому ж рівні, відповідно через високий показник унікальності та низькі позиції опозиціонерів у рейтингу згадуваності взаємодія між опозиціонерами та владою, опозиціонерами та тематичними аудиторіями буде незначною. Хоча реагування влади на опозицію може розглядатися як перший сигнал до зміни ситуації.

Висока унікальність на рівні офіційної ЦПП (особливо із 2012 року) говорить про знаходження російського лідера «над ситуацією», що триватиме і надалі, оскільки на рівні масмедійної ЦПП не експлікуються персоналії, які б могли поставити під сумнів таку позицію. Також важливо зазначити, що унікальність російської офіційної ЦПП хоч і є високою, але все є нижчою за білоруську (тому що, окрім В. Путіна, є активними й інші вітчизняні політичні актори). Наразі не бачимо підстав говорити про зміну цієї ситуації. Відтак значна увага до інших офіційних політичних акторів свідчитиме про те, що режим є сталим і здатним ліквідувати інформаційні загрози.

Стабільні показники збалансованості на рівні офіційної ЦПП у кінці

періоду спостережень також підтверджують цей прогноз, при цьому важливо, що під час кризових ситуацій (наприклад у 2014-2016 році) увага до вітчизняних інституцій зростала, а це також додатково свідчить про стабільність системи. Підвищення ж показників на рівні масмедійної практики, як пам'ятаємо, відбувається, по-перше, за рахунок зарубіжних політичних акторів, які виходять на другу позицію, а по-друге, за рахунок зниження уваги до фігури президента. Тобто у РФ, на відміну від Білорусі, лідер держави стає все менш цікавим (його присутність мається на увазі, але не експлікується). За часів економіки уваги у далекій перспективі це може призвести до втрати політичного капіталу, тим не менш, у найближчій перспективі це видається малоймовірним. Адже менша експлікованість фігури президента може сприйматися як байдужість суспільства до його дій, а отже, і до режиму в цілому.

Особливість російських ЦПП полягає у тому, що події за кордоном, у тому числі внутрішньополітична ситуація у пострадянських країнах, є більш цікавими, ніж власна внутрішня політика. Це можемо вважати відбитком ще колоніальної традиції, що склалася спочатку в російській журналістиці XVIII-XIX ст. як віддзеркалення намірів визначати внутрішню політику колонізованих держав. Та радянської пропагандистської традиції зосереджувати увагу на негараздах в інших державах, аби внутрішньополітична ситуація здавалася стабільною. Події, що відбулися у 2020 році, ті ж самі протести у Білорусі та їх сприйняття у російських ЦПП вкотре підтверджують існування і дотримання цих традицій. А також дають підстави прогнозувати, що ці традиції будуть актуальними протягом тривалого часу у майбутньому. У масмедійних ЦПП України та Білорусі, наприклад, бачимо значно вищі показники за співвідношенням локальних та глобальних цифрових політичних суб'єктів, ніж у РФ, де зарубіжні політичні актори видаються більш цікавими за вітчизняні. Подібна ситуація із увагою до внутрішніх/зовнішніх подій/акторів важлива не тільки через те, що становлення громадянського суспільства починається із уваги до локальних

подій, а і через те, що практично усі демократичні рухи на пострадянському просторі відбувалися якраз під гаслом відродження національної ідентичності, що, звісно, передбачає більшу увагу до подій, що відбуваються всередині країни. У РФ увага до зарубіжних більш ніж учетверо перевищує увагу до внутрішніх (для масмедійної практики) і утримі (для офіційної). Тож, якщо взяти до уваги глобальний тренд, із збільшенням уваги до зарубіжних подій – зміни подібної ситуації видаються малоймовірними. До того ж, важлива відсутність значної диспропорції між увагою до столиці та регіонів, яка також найбільше виражена в РФ, якщо порівнювати її із Україною та Білоруссю.

Динаміка показників емоційності та негативізму в останні роки спостереження також не дає підстав сподіватися на кардинальну зміну у найближчій перспективі (незначне збільшення емоційності та негативізму у 2014-2015 роках укотре дозволяє зауважити, що ці показники залежать найбільше від ситуації у зовнішній політиці). Паралельний розвиток показників в ЦПП так само свідчить про відсутність взаємовпливів між ними, а також про те, що на цих рівнях відсутні інтенції формувати простір для політичного діалогу, залучення тематичних аудиторій, розбудови мереж, а внутрішні політичні актори не використовують емоційність та негативізм для привернення та утримання уваги, вироблення вірусного контенту.

Аналіз динаміки показника персоналізації також дозволяє прогнозувати поступове його зниження на рівні обидвох – офіційної та масмедійної ЦПП. Для офіційної практики останнім часом взагалі не є характерним намагання створити ані колективну ідентичність, ані політичну суб'єктність. Перше можна пояснити тим, що на офіційному рівні просувається минула радянська ідентичність. А друге – усе більшою авторитаризацією режиму, що взагалі не передбачає суб'єктності (адже політичний лідер знаходиться над ситуацією, відповідно, не є персоналізованим). Передбачаємо, що така ж ситуація буде характерною для офіційної ЦПП і надалі (адже будь-яка динаміка за показником відсутня ще з

2015 року).

У масмедійній ЦПП також спостерігаємо падіння за показником, адже офіційне політичне «я» практично не є вираженим, а опозиціонери стають цікавими більше як «жертви» режиму або ж як «загроза національній безпеці», а не як ті, що можуть запропонувати альтернативний порядок денний, стати носіями політичної воли, агентами змін.

Щодо форматів прямої взаємодії із фрагментованими спільнотами, то в останні роки спостереження на рівні офіційної ЦПП не зафіксовано будь-якої активності (ані за показником непрямої інтертекстуальності, ані за показником прямої інтертекстуальності). Тож і тут можемо говорити про відсутність традиції постійної прямої взаємодії між владою та цифровими спільнотами, суспільством. Як відомо, найбільш поширений формат подібної взаємодії в РФ інший, а саме прес-конференції чи прямі лінії, які передбачають відбір учасників та певну постановку, підготовку. Незважаючи на інтенсивний розвиток цифрових технологій, саме ці ще офлайн-формати залишаються популярними і надалі, у чому можемо переконатися, аналізуючи низькі значення за усіма трьома показниками інтертекстуальності. А отже, на рівні офіційної ЦПП пряма взаємодія із мережевими спільнотами не використовується. Натомість подібна взаємодія імітується через створення різноманітних «фабрик тролів», «ботоферми». Звісно, якщо говорити про сучасну російську пропаганду, то віруси є однією із найбільш уживаних технік, проте на рівні президентської ЦПП це ніяк не відображається.

Це впливає і на те, що показники масмедійної ЦПП є низькими, хоча у випадку прямої (заголовки) та непрямої інтертекстуальності в кінці періоду спостережень показники збільшуються. Тим не менш, пам'ятаємо про позитивну кореляцію між інтертекстуальністю та експлікованістю, що дозволяє стверджувати: інтертекстуальність формується в тому числі за рахунок зарубіжних політичних акторів. Тож передбачаємо, що і надалі ці показники будуть поступово зростати (окрім прямої інтертекстуальності

(тексти)), проте це буде викликано не інтенсифікацією внутрішнього політичного життя, а загальним трендом цифровізації.

Як уже зазначалося, на рівні офіційної практики маємо дуже низькі значення за багатьма показниками, що дозволяло прогнозувати й подальшу пасивність на цих рівнях. Тим не менш, на рівні масмедійності та пресрелізму була зафіксована активність у кінці періоду спостереження. Це означає, що останнім часом (і передбачаємо, що ця ж тенденція буде актуальною і надалі) саме ці два канали – більше масмедіа, менше прес-служби – використовуються режимом для обробки і поширення меседжів у цифровому середовищі. Саме за таких умов за низкою показників (емоційність, персоналізація, негативізм, пряма та непряма інтертекстуальність) офіційна цифрова практика і може залишатися пасивною. Це, до речі, відрізняє російську цифрову практику від білоруської та української. В Україні прес-служби та масмедіа в межах офіційної ЦПП практично не використовуються, бо на цьому рівні уже давно відбулися трансформації, спрямовані на пряму взаємодію з аудиторією. У випадку Білорусі це, ймовірно, пояснюється менш потужною пропагандистською системою і, відповідно, більш дієвою мережею якісних ЗМІ, що намагаються протистояти пропагандистським атакам. Натомість у РФ взаємодія між офіційною цифровою практикою та суспільством передбачає наявність сильного посередника, це дозволяє на рівні офіційного дискурсу дотримуватися нейтралітету, знаходячись «над ситуацією».

При цьому у випадку масмедійної ЦПП, де згідно із поширеним трендом цифровізації, усе більшу частку повідомлень складають передруки, відчувається нестача матеріалу, що може компенсуватися за рахунок закордонних прес-служб та ЗМІ. Відтак, знову ж таки зосереджуватися не на внутрішній політиці, а на зовнішній. Тож передбачаємо, що і надалі на цьому рівні показники будуть нестабільними і поступово підвищуватимуться із часом.

Виходячи з аналізу динаміки показників та їхнього використання для

прогнозування, можемо також виокремити ті з них, що дають змогу здійснювати прогнози розвитку цифрової політики більш ефективно. Це ті показники, динаміка яких є найбільш показовою або ж між якими встановлено кореляцію для деяких цифрових політичних практик. З-поміж них експлікованість, яка є принципово важливою для визначення активності політичної взаємодії. Також збалансованість, що покаже, які саме фігури є з-поміж найбільш популярних акторів та наскільки рівною є репрезентація цих акторів. Звісно, важливим є і співвідношення глобальних та локальних цифрових політичних суб'єктів. Адже значна присутність глобальних цифрових гейткіперів знижує внутрішньополітичну активність. Також вартими уваги є показники емоційності та негативізму, що дозволяють додатково судити про інтенсивність політичної взаємодії (як бачимо, у випадку Білорусі самого лише показника експлікованості було замало, важливою була кореляція між експлікованістю та низкою інших показників). І пряма інтертекстуальність дозволить продемонструвати наявність чи відсутність прямої взаємодії між цифровими політичними суб'єктами та мережами користувачів, а також свідчитиме функціонування «форуму ідей».

4.2. Типи трансформацій цифрових політичних практик

Аналізуючи ЦПП Білорусі та РФ, які є авторитарними країнами, знаходимо низку відмінностей між ними, що дає змогу припустити, що, незважаючи на політичний режим, цифровізація у цих державах відбувається різними шляхами, відповідно, й сама цифрова політика відрізняється. Наші спостереження підтверджують тезу про те, що «сьогодні у світі існують країни, політичні режими яких не можна віднести до класичної типологізації: авторитарний, тоталітарний та демократичний. Їхні гібридні політичні режими знаходяться в певній «перехідній зоні» між демократією та авторитаризмом» [64, с. 145-146].

Показники, за якими фіксуємо різницю – збалансованість (більша в РФ, причому подібна за значеннями до України і вдвічі менша в Білорусі), співвідношення локальних та глобальних цифрових політичних суб'єктів (так само близькі значення в Україні та РФ та майже вдвічі менші у Білорусі). Проте якщо говорити про емоційність, то вона в Білорусі вища, ніж у РФ – при однаковому негативізмі, також білоруські ЦПП є більш персоналізованими. Щодо схожих рис, то бачимо приблизно однакові, вищі за українські, показники непрямої інтертекстуальності та медіатизації для РФ та Білорусі і також приблизно однакові, значно нижчі, показники прямої інтертекстуальності та пресрелізму.

Можемо припустити, що й ЦПП інших пострадянських країн, із авторитарними режимами, можуть також різнитися між собою. Окрім того, це твердження також правильне і для перехідних режимів. Отже, можливо укласти типологію сучасної цифрової полтики держав в умовах глобальної цифровізації.

Для цього, щоб перевірити це припущення, розширимо коло країн таким чином, щоб мати по дві найбільші країни із авторитарним та перехідним режимом з кожного регіону колишнього СРСР. Із Середньої Азії – Казахстан та Киргизстан, із Закавказзя – Грузію та Азербайджан, із Східної Європи – Україну та Білорусь. І, відповідно, додатково РФ, що територіально охоплює усі ці частини, а також впливає на ЦПП цих країн як через пряму військову агресію/втручання у внутрішню політику, так і на інформаційному рівні.

Щодо показників, за якими здійснюватимемо вимірювання, візьмемо найбільш показові: показник балансу, співвідношення глобальних та локальних цифрових політичних суб'єктів (вираховуватимемо саме присутність глобальних цифрових політичних суб'єктів, щоб зрозуміти, наскільки значною є увага саме до них, а отже за значної уваги, не така сильна концентрація на вітчизняній політиці), емоційності, негативізму, показники прямої та непрямої інтертекстуальності.

Аналізуючи означені держави за показником збалансованості, отримуємо дві групи ЦПП: збалансовані (ті, що передбачають присутність популярних політичних акторів, що можуть постійно бути присутніми у мережах, окрім президента) і незбалансовані (із асиметричною репрезентацією лідера та інших представників політичної еліти) (див. рис. 4.1.).

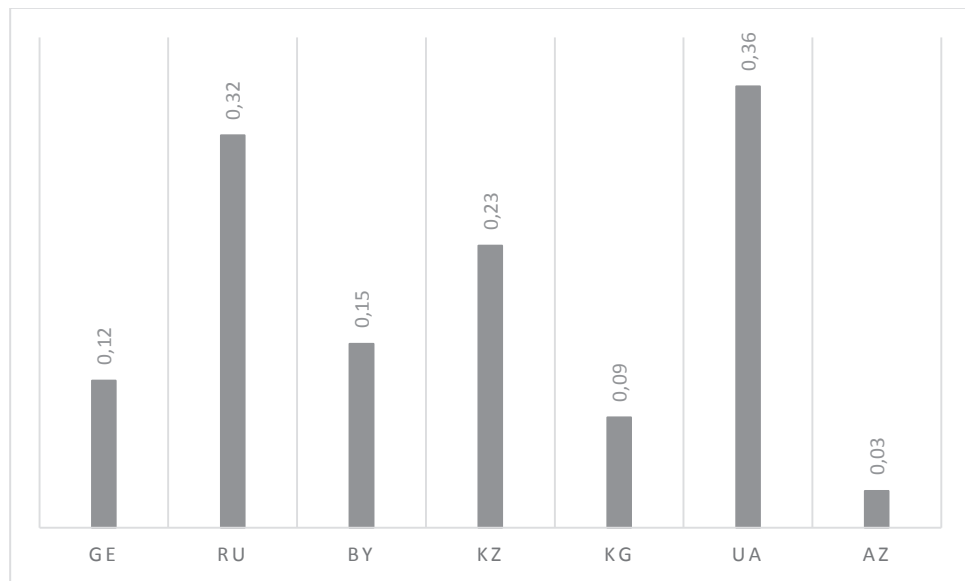


Рис. 4.1. Збалансовані та незбалансовані ЦПП держав колишнього СРСР

Таким чином, незважаючи на режим (авторитарний чи перехідний), разом із Білоруссю, де між Лукашенком та іншими політичними акторами наявний значний розрив, та Азербайджаном (та сама ситуація із асиметричною репрезентацією Алієва та інших політичних акторів) маємо ту саму ситуацію у Киргизстані та Грузії. Позицію Киргизстану можна було б пояснити, наприклад, тим, що за оцінками дотримання політичних прав та свобод він все ж таки має нижчі оцінки, порівняно із іншими державами колишнього СРСР, що мають перехідний режим. Однак, про Грузію не можемо цього сказати. Відтак, не лише авторитарний режим впливає на низькі показники балансу. Додатково про це свідчать і високі показники балансу для РФ та Казахстану.

Як ми вже з'ясували, для РФ на другому місці за популярністю маємо, як правило, вітчизняні політичні інститути. В Україні ж – ситуація більш

динамічна, а в кінці періоду спостережень зустрічаємо там зарубіжні інститути. Для Казахстану – це вітчизняні політичні суб'єкти. При цьому, найбільші показники фіксуємо тут у 2014-2015 роках, коли Адильбек Джаксирбеков, міністр оборони, та Гульшара Абдикалікова, державна секретарка були в офіційній ЦПП більш популярними, ніж Н. Назарбаєв. У цей же час для казахстанської офіційної ЦПП розпочався просторово орієнтований період (різке зниження експлікованості президента). Тим не менш, упродовж усього періоду спостережень показники Казахстану та РФ були вищими, ніж у Білорусі та Азербайджані. При цьому в Азербайджані баланс досягається за рахунок зарубіжних акторів, а не вітчизняних, які взагалі мало виразні. Відтак, за цією ознакою можемо виокремити авторитарні режими – збалансовані та незбалансовані.

Якщо ж говорити про Грузію та Киргизстан, то ситуація там нагадує білоруську, але фіксуємо зростання показників у декілька разів під час президентських виборів. Наприклад, для Грузії у 2016-2017 маємо показник 0,07: на першому місці президент Г. Маргелашвілі, на другому – НАТО, а у 2018 – зростання до 0,32 (уже колишній президент Г. Маргелашвілі / нова президентка С. Зурабішвілі). І уже в 2019 зниження до 0,12 (знову НАТО на другій позиції). Для Киргизстану у 2015-2016 – 0,04 (А. Атамбаєв/Уряд), у 2017 – 0,21 (А. Атамбаєв/А. Жеєнбеков). І у 2018 – 0,05 (А. Жеєнбеков/Апарат Президента). Тобто, хоч ми і можемо відрізнити країни із перехідним режимом із коливанням за показником, тим не менш, зміна влади не позначається на загальному принципі асиметричної репрезентації лідера та політичних еліт. До того ж, якщо говорити про імітацію зміни влади, як, наприклад, у РФ В. Путіна на Д. Медведєва, то там також фіксуємо зростання за показником, а потім спадання – таку ж саму картину. Відтак, зміна влади, президентські вибори не є значними для показника упродовж усього періоду спостережень. Тому й серед країн із перехідними режимами також знаходимо збалансовані та незбалансовані.

Це дає змогу розподілити пострадянські країни, незалежно від режиму, на такі ж категорії. Україну, РФ, Казахстан уналежнимо до збалансованих, а Грузію, Киргизстан, Азербайджан та Білорусь – до незбалансованих. Оскільки попередні спостереження за білоруською та російською офіційними цифровими практиками дозволили зробити висновок щодо стабільності режиму із більшою збалансованістю (наявністю меншого розриву між лідером держави та другою позицією, яку посідає вітчизняний актор), зауважимо, що і у випадку інших пострадянських держав це справедливо. У цьому плані зазначимо, що баланс політичних інтересів є однією із ознак політичної стабільності [102, с. 63].

Протести, що відбулися у Грузії та Киргизстані у 2020 році, підтверджують тезу про більшу нестабільність режиму та більший динамізм офіційних ЦПП, які можуть бути використані політичними акторами (внутрішніми чи зовнішніми) для власних потреб. Водночас воєнний конфлікт у Нагорному Карабасі дозволив перемкнути увагу суспільства та інтегрувати його для Азербайджану. Тим не менш, офіційна цифрова практика цього режиму була використана певними зарубіжними цифровими гейткіперами у власних інтересах.

Подивимось тепер на показник співвіднесення глобальних та локальних цифрових політичних суб'єктів (оскільки для Грузії, Казахстану, Азербайджану та Киргизстану не вираховувався показник експлікованості через довготривалу процедуру укладення словників політичних суб'єктів та інститутів, то цей показник визначався за іншою формулою: кількість зарубіжних політичних акторів / на кількість новин). Тут також спостерігаємо різницю, яка не залежить від режимів (див. рис. 4.2.).

Тут маємо три групи країн: із високою присутністю зарубіжних цифрових політичних суб'єктів (і відповідно – низькою вітчизняною) – Білорусь, із помірною присутністю (Азербайджан, Казахстан, Киргизстан та РФ) та із низькою присутністю (Україна, Грузія). Тут цікаво, що, незважаючи на те, що для двох останніх країн в кінці періоду спостережень баланс

досягається за рахунок зарубіжних акторів (ЄС, НАТО відповідно), увага все одно зосереджена на них менше. А отже, саме вітчизняна політика є важливою, і, відповідно, внутрішня політична взаємодія – інтенсивнішою. Натомість для Казахстану, Киргизстану та РФ, незважаючи на те, що баланс в цілому досягається за рахунок вітчизняних акторів, що є популярнішими за зарубіжних, вітчизняна політика не настільки цікава. Особлива ситуація в Азербайджані: тут вітчизняні актори набагато менш виразні, ніж зарубіжні, і загальний рівень експлікованості усіх акторів загалом дуже низький. Адже на першому плані знаходиться фігура президента. Відповідно, низька експлікованість акторів призводить і до того, що країну уналежнюємо до категорії помірної присутності зарубіжних цифрових політичних суб'єктів.

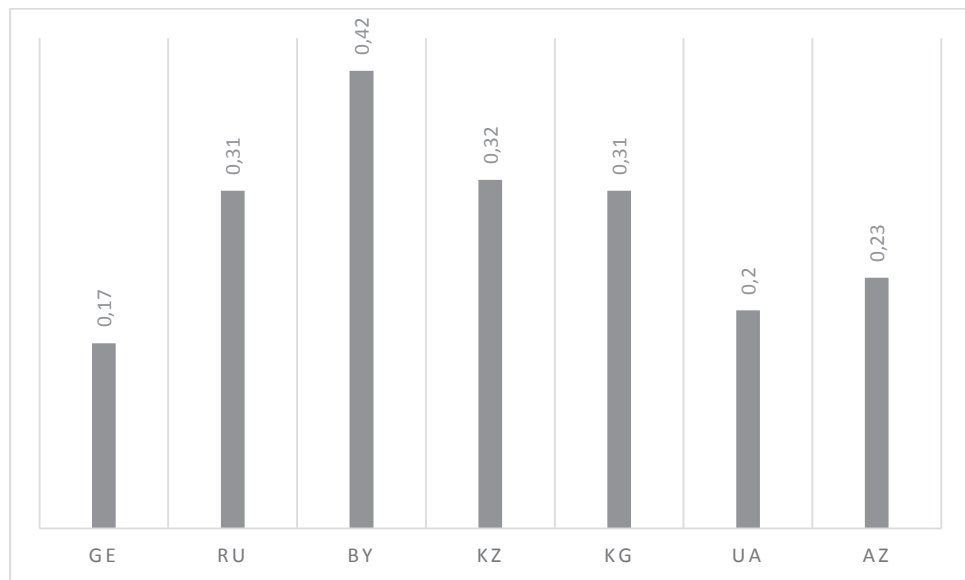


Рис. 4.2. Офіційні ЦПП держав колишнього СРСР за показником співвідношення локальних та глобальних цифрових політичних суб'єктів

Звісно, якщо говорити про різницю між Україною, Грузією та Киргизстаном, очевидно, що для перших двох держав характерна транзитивність розвитку суспільства з позитивною динамікою процесів демократизації. І ситуацію, яку ми спостерігаємо, можна якраз пояснити так: чим більш авторитарним є режим, тим більша зосередженість на взаємодії із міжнародними зарубіжними акторами (бо присутність вітчизняних акторів – незначна). Відповідно, знаходження держави із перехідним режимом у

категорії із помірною присутністю зарубіжних цифрових політичних суб'єктів може свідчити про певні трансформації у ній (до більшого авторитаризму).

Показники Білорусі – найвищі для усіх шести держав – свідчать про найменшу інтенсивність внутрішньої політичної взаємодії. А от контакти із зарубіжними політичними акторами використовуються для імітації такої взаємодії.

Поглянемо тепер на емоційність та негативізм (див. рис. 4.3.).

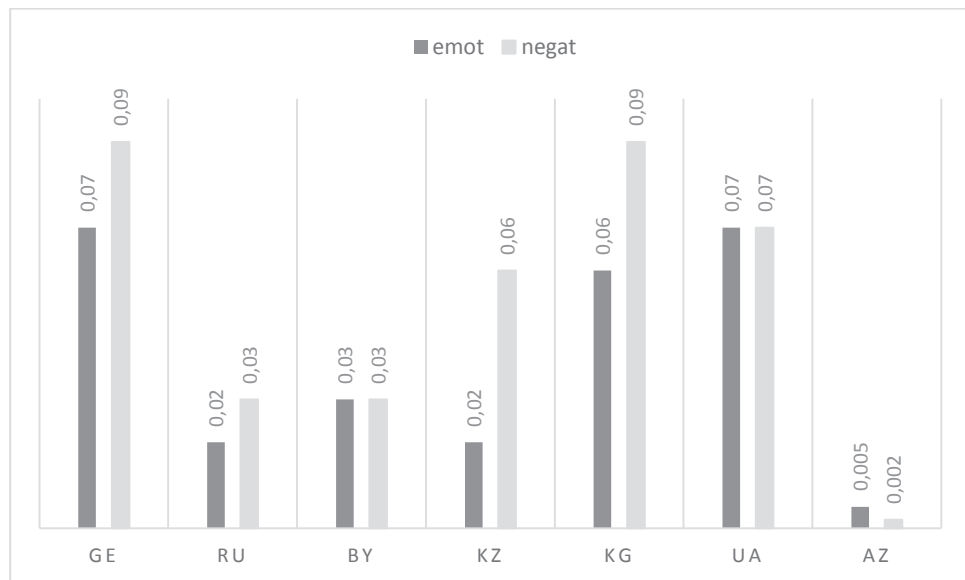


Рис. 4.3. Офіційні ЦПП держав колишнього СРСР
за показниками емоційності та негативізму

За першим показником маємо режими із низькою емоційністю і – додатково – однаковою динамікою емоційності із позитивною кореляцією 0,8 (Казахстан, РФ), а також – без такої кореляції Азербайджан із найнижчою емоційністю з усіх, із помірною емоційністю (Білорусь), та високою емоційністю (Грузія, Україна, Киргизстан).

Тож якщо офіційні ЦПП Казахстану та РФ мали однакову динаміку розвитку – із відсутнім впливом масмедійної ЦПП (для Казахстану передбачаємо відсутність подібного впливу саме через однакові показники і позитивну кореляцію із емоційністю РФ), то для Білорусі маємо іншу картину. Тут знаходимо період, коли емоційність зростала під впливом

внутрішньої ситуації в країні і, отже, офіційна цифрова практика реагувала на неї, розробляючи відповідні патерни влади. Тож тут можемо виокремити неемоційні і помірно емоційні авторитарні дискурси. І тут уже ступінь авторитаризму не відіграє ролі, натомість – цифровізація дається взнаки. Більш інтенсивна для Казахстану, РФ та Азербайджану і менш інтенсивна – для Білорусі, що робить офіційну цифрову практику вразливішою з точки зору активізації розбудови мереж, використання цифрової інфраструктури для вірусного поширення контенту, прямої взаємодії із фрагментованими спільнотами на рівні масмедійної практики.

Щодо ситуації у державах із перехідним режимом, на перший погляд, бачимо суттєву різницю між Грузією, Україною та Киргизстаном та авторитарними режимами. Проте, якщо аналізувати емоційну картину, то все ж помічаємо деякі відмінності.

У Грузії – ситуація нагадує українську офіційну цифрову практику – із більш різноманітними формами вираження емоцій. Фактично, тут відсутній дисбаланс між емоціями. Хіба що у 2017 році є переважання дієслова «висловив» (для авторитарних режимів подібне переважання свідчить про зосередженість на ритуальній комунікації у значенні «висловив співчуття»). Тим не менш, аналіз конкретних випадків показує, що, окрім співчуттів, йдеться й про вираження підтримки («Георгій Маргелашвілі – Візит Майка Пенса – важлива і ключова подія, яка **виражає** підтримку Грузії з боку США та готовність до співпраці із нею»; «Георгій Маргелашвілі – Підтримка людей, які голосували на виборах, має **виражатися** у вирішенні проблем цих людей»).

Для Киргизстану ситуація протилежна. Тут якраз суттєво переважають конкретні форми: «висловив» та «підтримав». Причому перше дієслово за частотою вживання у різні періоди має 28-70% від загальної кількості емоцій. Дієслово «підтримав» – у значенні «надав матеріальну допомогу» – на другому місці. Таким чином, хоча формально за емоційністю в офіційній ЦПП Киргизстану маємо високі показники, ретельніший аналіз дає змогу

зафіксувати наявність імітативного компоненту. А якщо розглядати це разом із помірним співвідношенням локальних та глобальних цифрових політичних суб'єктів, то можна зазначити, що імітація політичної взаємодії стосується як зарубіжних, так і вітчизняних акторів (бо співчуття та матеріальна допомога стосуються якраз останніх).

Це дає нам змогу уточнити типологію за емоційністю щодо категорії країн із високою емоційністю, виокремивши ЦПП із високою імітативною емоційністю (Киргизстан) та помірною імітативною емоційністю (Україна, Грузія).

Щодо негативізму бачимо відмінну картину, у зіставленні з емоційністю. Тут низькі показники (також із імітативним компонентом) фіксуємо для Білорусі та РФ. І окремо – найнижчі для Азербайджану, для якого негативізм, як і емоційність взагалі – мало характерні. А от для Казахстану, поряд із Грузією, Україною та Киргизстаном маємо високі значення.

У Казахстані в основному негативізм фіксуємо через публікацію численних привітань із днем незалежності, а також – у вислові «деякі [некоторые] законодавчі акти». Тут маємо цілком притаманну для авторитарного режиму ситуацію, коли негачія, по-перше, має незначну кількість форм, а по-друге, висловлюється через шаблонний підхід до створення текстів. При цьому важливо, що у випадку із підписанням законів – не розкривається їхня суть, відповідно, не аргументується важливість їх ухвалення тощо., як наприклад це відбувається у країнах із більш демократичними режимами.

Щодо Киргизстану маємо схожу ситуацію. Таке саме шаблонне вживання негачії («незалежність», «деякі [некоторые] законодавчі акти»). Тим не менш, різниця між цими двома країнами у більшій кількості форм негачії для Киргизстану (частки, більша кількість заперечних дієслів, менша частка шаблонного вживання негачії). У Грузії ситуація подібна до української, що свідчить про меншу наявність імітативного компоненту.

Тож за цим показником розмежуємо офіційні ЦПП із низьким негативізмом із імітативною компонентою (Білорусь, РФ), високим негативізмом із імітативною компонентою (Казахстан, Киргизстан) та високим негативізмом із помірною імітативною компонентою (Україна, Грузія). Позиція Киргизстану з одного боку, свідчить про більш авторитарний характер режиму, у зіставленні з Україною та Грузією, а з іншого боку, ми не можемо в такому разі побачити різниці між Казахстаном і Киргизстаном, які уналежнюються до різних категорій.

Остання група показників (пряма та непряма інтертекстуальність) також дають змогу говорити про відмінність між цифровими політиками (див. рис 4.4.).

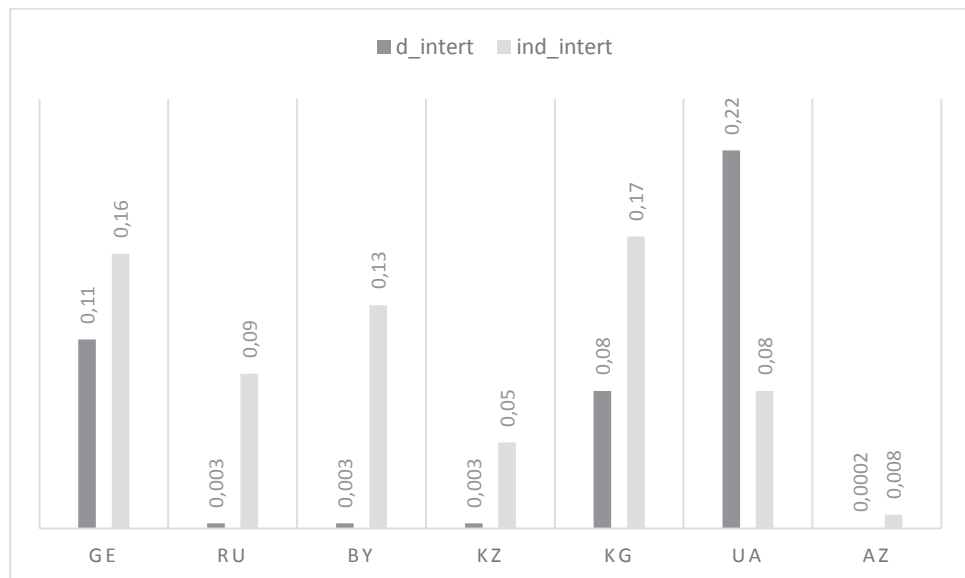


Рис. 4.4. Офіційні ЦПП держав колишнього СРСР
за показниками емоційності та негативізму

За прямою інтертекстуальністю маємо чіткий розподіл. Дуже низькі значення для авторитарних режимів, що не передбачають прямого обміну ідеями в офіційній ЦПП. Як і у випадку Білорусі та РФ фіксуємо лише усталені вислови у цитатах і для Казахстану, Азербайджану: «круглий стіл», країни «зеленого поясу» та ін. Також є окремі спроби використання прямих цитат лідерів держав, наприклад «Назарбаєв: Запас міцності казахстанської економіки дуже високий, жодних кризових тенденцій у нас немає» – 2007

рік, одне вживання; «Ху Цзіньтао: У казахстансько-китайському діалозі за проблемою транскордонних річок визначився суттєвий прогрес» – 2008 рік, одне вживання; «Алієв: Азербайджан вважає «Серце Азії – Стамбульський процес» цінним механізмом для забезпечення миру, безпеки, економічного розвитку» – 2017 рік, одне вживання. Однак подібний формат не став застосовуватися широко через значну закритість режиму і відсутність потреби в обміні думками, слабку масмедійну цифрову практику (придушення свободи слова, загрози незалежній журналістиці та ін).

Щодо Киргизстану, Грузії та України фіксуємо значний розрив із авторитарними режимами, але також і різницю у значеннях між собою. Зазначимо, що у Киргизстані та Грузії цитують, як правило, президентів, а в Україні, окрім президента, зустрічаємо й інших політичних акторів (хоча, звісно, їхня кількість також незначна). Тим не менш, цим можемо пояснити більші показники прямої інтертекстуальності, окрім того, ця картина збігається із показником збалансованості, адже з-поміж трьох країн із перехідними режимами саме Україна має найбільший. Що може свідчити й про більш інтенсивну політичну взаємодію і більшу стабільність, бо політична взаємодія не «замкнена» тільки на лідера держави.

Якщо ж говорити про показник непрямої інтертекстуальності, то тут маємо найнижчі показники для Азербайджану, низькі показники для України та Казахстану (для дискурсу цієї держави відсутній прояв імітативності за непрямою інтертекстуальністю, як для Білорусі та РФ). Помірно високі показники для Білорусі та РФ, пов'язані якраз із переважанням ритуальних інформаційних приводів під час певного періоду. І високі показники для Грузії та Киргизстану.

В Азербайджані непрямі цитати, так само, як і прямі, непопулярні, що говорить про найбільшу закритість дискурсу, відсутність інтенцій до неопосередкованої взаємодії із фрагментованими спільнотами, оскільки на сайті президента репрезентовані тільки його дії, а не заяви.

Щодо Казахстану, то тут тільки упродовж незначного періоду (2011-

2012 роки) ритуальний інформаційний привід використовується більш ніж у половині випадків. Узагалі, під час усього періоду спостережень він домінує з-поміж інших, проте все ж має 20-30%. При цьому непрямі цитати не є для Казахстану популярними так само, як і прямі. Тож за цим параметром імітація політичної взаємодії не є характерною. Привітання у дискурсі наявні, проте або виражаються в інших форматах, або ж вживаються не так часто.

Натомість для Киргизстану подібний формат є дуже популярним. Упродовж 2011-2019 році саме він домінує. Тож, зіставивши спостереження за показниками емоційності та негативізму, вкотре зафіксуємо значний імітативний компонент для офіційної ЦПП. А от для Грузії подібного не спостерігаємо. Привітання використовуються і мають високі значення, проте схожі цифри отримуємо і для дієслова «обговорив».

Таким чином, за першим показником можемо виокремити офіційні ЦПП із низькою прямою інтертекстуальністю (Азербайджан, Казахстан, Білорусь, РФ) та високою (Україна, Грузія та Киргизстан). А за другим – із низькою непрямою (Азербайджан), із низькою непрямою та з помірним імітативним компонентом (Україну та Казахстан), із помірною непрямою із високим імітативним компонентом (Білорусь та РФ). Та із високою непрямою із помірним імітативним компонентом (Грузію) та із високим імітативним компонентом (Киргизстан).

Тепер на основі означених спостережень створимо типологію сучасної цифрової політики.

Стабільна мережева – спостерігається в Україні. Характеризується рівномірною (збалансованою) репрезентацією цифрових політичних суб'єктів. Тобто поряд із лідером держави наявні інші цифрові політичні суб'єкти, які просувають офіційну повістку фрагментованим мережам. Це дозволяє зробити висновок про стабільність цифрової політики. Цей тип передбачає пряму неопосередковану взаємодію із мережами користувачів (висока пряма інтертекстуальність), і ця тенденція зростає. До того ж, спосіб

використання цифрової інфраструктури передбачає високу емоційність/негативізм, а отже, говорить про активну розробку контенту, що буде придатний для поширення між спільнотами. Також цей тип передбачає взаємодію вітчизняних цифрових політичних суб'єктів, що говорить про використання цифрової політичної практики для конкурентної боротьби за формування внутрішнього порядку денного.

Однак за двома параметрами/формальними показниками структурних елементів цифрової політики (баланс, співвідношення локальних та глобальних цифрових політичних суб'єктів) українська практика може трансформуватися і перейти у тип динамічної мережевої. Це означатиме, що глобальні цифрові політичні гейткіпери витіснятимуть національних (ті втрачатимуть свою популярність), при цьому зростатиме дисбаланс між репрезентацією цифрового політичного суб'єкта №1 за популярністю (як правило, лідер держави). Це призведе до того, що участь вітчизняних цифрових політичних суб'єктів у політиці стане більш фрагментованою – і цифрова політика втратить ознаку стабільності. Стануть можливими кризові політичні ситуації (протестні акції) або ж інші політичні процеси, у тому числі із участю зарубіжних цифрових політичних суб'єктів, що загрожуватимуть безпеці держави.

Стабільна традиційна – до цього типу уналежнюємо Казахстан та РФ. Характеризується рівномірною (збалансованою) репрезентацією цифрових політичних суб'єктів. Тобто поряд із лідером держави є інші суб'єкти (для обидвох країн – вітчизняні), які просувають внутрішній політичний порядок денний. Однак характер цієї репрезентації однаковий для обох держав. Так, спостерігаємо імітування політичної взаємодії (вітчизняний політичний актор виводиться на другий план через штучні інформаційні приводи /псевдоподії), важливі також постійні контакти між ним та лідером держави (в українському типі цей другий за популярністю актор змінний та самотійний). Для обидвох цифрових політик характерне переважання глобалізованих цифрових політичних суб'єктів, при цьому актуальні

вітчизняні події – замовчуються. Однак, оскільки поряд із лідером держави є постійний вітчизняний актор, це має створювати враження стабільності всередині країни та занепокоєності/активної участі у справах зарубіжних/сусідніх держав.

Якщо казахська цифрова політика залишається стабільною за означеними параметрами (зміна лідерів Н. Назарбаєв/К.-Ж. Токаєв призвела до деяких коливань показника збалансованості, але все ж у 2018-2019 роках він продовжував зростати), то от російська цифрова політика якраз за показником збалансованості може перейти в розряд незбалансованих. І таким чином її тип стане нестабільним традиційним. Тобто вітчизняні цифрові політичні суб'єкти, що підтримують лідера держави, стануть менш помітними, на офіційному рівні ставка робитиметься на зарубіжних акторів, за рахунок контактів, з якими імітуватиметься політична взаємодія. Подібна ситуація із відсутністю прямої взаємодії із мережами користувачів та традиційним (доцифровим) підходом до виготовлення контенту наражатиме політичну стабільність на небезпеку за умови появи активних цифрових політичних суб'єктів, здатних формувати та просувати альтернативний порядок денний через мережі.

Динамічна традиційна – спостерігається у Білорусі та Азербайджані. Характеризується дисбалансом у репрезентації цифрових політичних суб'єктів. На першому плані – лідер держави, якому ніхто не може скласти конкуренцію. Контакти між лідером та іншими цифровими політичними суб'єктами слабкі. Відповідно, політична стабільність тримається тільки на фігурах лідерів (О. Лукашенко / І. Алієв), їхньому політичному капіталі. При цьому все ж азербайджанська цифрова політика більш стабільна, бо кількість вітчизняних акторів є більшою, порівняно із зарубіжними. Це означає, що хоч вітчизняні актори й не можуть скласти конкуренцію лідеру, підтримка його президентства здійснюється через мікрівнески цих вітчизняних цифрових політичних суб'єктів. Однак цей тип політики також характеризується слабкою взаємодією цифрових політичних суб'єктів із

мережами та мереж між собою, а спосіб використання цифрової інфраструктури не передбачає високу емоційність/негативізм, а отже, говорить про незначну активність у розробці контенту, що буде придатний для поширення між спільнотами. Відтак, політична стабільність залежить від вмінь режиму блокувати деякі цифрові платформи та мережеві інформаційні атаки, а також – від низьких цифрових компетентностей громадян (наявності так званого «цифрового розриву»). Якщо на рівні офіційних цифрових політичних практик динаміка за формальними показниками структурних елементів цифрової політики (способи використання цифрової інфраструктури, способи цифрової взаємодії із мережевими спільнотами) не зміниться, так само, як і у випадку російської цифрової політики зберігатиметься загроза появи цифрових політичних суб'єктів, що будуть здатні мобілізувати мережі, адже із часом цифрові компетентності користувачів мереж підвищуватимуться.

Якщо азербайджанська цифрова політика лишається стабільною за означеними показниками, то білоруська демонструє деяку динаміку за показником збалансованості в останні 2018-2019 роки. Це може бути реакцією білоруської державної політики на зростання протестних настроїв. Проте поки що зростання за показником пояснюється меншою участю О. Лукашенка у політичному житті. Тож якщо ця інтенсивність зростатиме, а поряд із О. Лукашенком / замість О. Лукашенка з'явиться постійний популярний вітчизняний цифровий політичний суб'єкт, білоруська цифрова політика може перетворитися на стабільну традиційну.

Динамічна мережева – до цього типу уналежнюємо Грузію та Киргизстан. Також характеризується дисбалансом у репрезентації цифрових політичних суб'єктів. Поряд із лідером немає політичних акторів, що б спільно із ним просували політичний порядок денний. Це призводить до постійної зміни політичних еліт, боротьби кланів, політичної нестабільності та ін. При цьому цифрові політичні суб'єкти активно використовують цифрову інфраструктуру, взаємодіють із мережами, мобілізують їх, а мережі

активно просувають політичні меседжі цифрових політичних суб'єктів між собою. Подібні фактори посилюють динамізм та нестабільність політичних процесів усередині держав. Окрім того, значна присутність зарубіжних цифрових політичних суб'єктів призводить до витіснення і так слабких вітчизняних політичних акторів, а також уможливорює використання цифрової інфраструктури означених держав для інформаційних атак та поширення маніпулятивних меседжів в інтересах третіх сторін.

ВИСНОВКИ ДО ЧЕТВЕРТОГО РОЗДІЛУ

На основі зіставлення офіційних та масмедійних ЦПП окреслено різну динаміку зміни ЦПП та різні типи їхніх взаємовпливів. В Україні офіційна цифрова практика поступово трансформується від опосередкованої взаємодії із масовою аудиторією до прямої – із численними мережевими аудиторіями. При цьому у цих трансформаціях активну роль відіграє масмедійна цифрова практика, адже низка процесів, що відбуваються в обидвох ЦПП, подібні. При цьому масмедійна практика також змінюється під впливом офіційної, оскільки на перших етапах була можлива пряма взаємодія із масовою аудиторією, а надалі аудиторія стала фрагментованою. У Білорусі спостерігаємо деякі схожі процеси для масмедійної ЦПП, яка також поступово переорієнтовується на створення повідомлень для мережових аудиторій. При цьому трансформація офіційної ЦПП триває тільки протягом незначного періоду, а потім показники стають подібними до прото-цифрового періоду. У РФ спостерігаємо незалежний розвиток офіційної та масмедійної ЦПП, при цьому під час першого періоду цифровізації офіційна цифрова практика домінує, а на рівні масмедійної практики не виробляється жодних видимих «патернів опору», як-от у Білорусі. Як у РФ, так і в Білорусі взаємозв'язків або ж паралельного розвитку офіційної та масмедійної практик не зафіксовано. Відповідно, виокремлюємо холістичний тип трансформацій ЦПП, а для Білорусі та РФ – ізольований (із урахуванням

динаміки масмедійної ЦПП для першої – ізольований волатильний, для другої ізольований стабільний).

Типи трансформацій ЦПП України, Білорусі та РФ дозволяють спрогнозувати подальшу динаміку цифрової політики на основі її сучасних особливостей. Мережевий характер політичної взаємодії в Україні, що склався упродовж останніх років спостережень, призведе до подальшої фрагментації аудиторій в Україні, що, у свою чергу, змінюватиме і характер політичної взаємодії. Це спричинить подальшу турбулентність, посилення антагонізму, відповідно, відбуватиметься постійна змінюваність високопосадовців, збільшуватиметься диспропорція їхньої присутності у ЦПП. Так само посилюватиметься залежність вітчизняних акторів від зарубіжних цифрових політичних гейткіперів, а взаємозв'язки між внутрішніми політичними акторами слабшатимуть.

У Білорусі використання цифрової інфраструктури на рівні масмедійної практики демонструвало здатність деяких цифрових політичних суб'єктів до виробництва вірального контенту та розбудови мереж, і в кінці періоду спостережень з'явилися опозиційні політичні актори, здатні протистояти офіційним. Незважаючи на придушення протестів, що тривають у цій країні, динаміка ЦПП лишається незмінною: більш пасивна офіційна, більш активна масмедійна. Відповідно, зміна їхньої динаміки може бути додатковим індикатором у прогнозуванні. Тим не менш, оскільки ми знаходимо деяку подібність між українською та білоруською масмедійними практиками, передбачаємо, що наразі й опозиційні політичні актори є залежними від політичного капіталу зовнішньополітичних цифрових гейткіперів. Хоча, звісно, причина цієї залежності – інша (переслідування на батьківщині). Так само малоінтенсивною є внутрішня політична взаємодія, активізація якої потрібна для розбудови більш сильних політичних інститутів та залучення громадян до участі у політиці, інтеграції спільнот.

У РФ протягом останніх років спостережень не зафіксовано індикаторів, які б свідчили про активізацію обидвох ЦПП. А отже,

малоімовірною є масштабна інтеграція фрагментованих спільнот. Офіційна практика, показники якої значно спали із початку періоду спостережень, є більш стабільною, але все одно домінує над масмедійною за деякими показниками. Оскільки останнім часом активність її знижується, це може у подальшому призвести до інтенсифікації масмедійної ЦПП, але на цьому рівні поки що змін не фіксуємо. Цьому сприяє як стабільність офіційної ЦПП, незначна увага до перших осіб держави на рівні обидвох практик, а також висока увага до зарубіжного порядку денного. Ці фактори свідчать про те, що централізовані мережі, розбудовані на рівні офіційної практики, поки що забезпечують стабільність системи.

За основу такої типології узято показники збалансованості, співвідношення локальних та глобальних цифрових політичних суб'єктів, емоційності, негативізму, інтертекстуальності. Визначено різні набори показників цифрової політики, що типологічно характеризують «авторитарні країни» та «країни із перехідними режимами».

Обґрунтовано такі типи цифрової політики, як стабільний та динамічний. У межах цих типів виокремлені такі підтипи: 1) стабільно-мережевий (спостерігається в Україні); 2) стабільно-традиційний (до цього типу уналежнено Казахстан та РФ); 3) динамічно-традиційний (спостерігається у Білорусі та Азербайджані); 4) динамічно-мережевий (до цього типу уналежнено Грузію та Киргизстан).

Основні положення розділу додатково проілюстровані у низці публікацій автора (див. [76; 78; 79; 80; 84; 86; 282; 283]).

ВИСНОВКИ

На підставі вивчення особливостей трансформації сучасного політичного процесу у цифровому середовищі обґрунтовано концепцію цифрової політики як нового типу реалізації політичного процесу, що змінює засади функціонування політичних акторів та політичних інститутів. Визначено, що виникнення цифрової політики є іманентною властивістю дискурсу глобальної цифровізації, який формує смисли в межах кодових систем. Відповідно, політичні актори для боротьби за владу, застосування влади та впливу на владу вимушені здійснювати політичні інтеракції у цифровому середовищі, що постійно модифікується. Встановлено, що дискурс сучасності є цифровим полем, що зумовлює процедуру формування цифрових політичних суб'єктів, способи використання цифрової інфраструктури та механізми інтеграції фрагментованих спільнот і в кінцевому результаті визначає цифрову політику певної держави.

Цифрову політику витлумачено як процес упорядкування політичного дискурсу у межах цифрової інфраструктури, що під впливом цифрового поля безперервно модифікується (самовдосконалюється та самооновлюється) за рахунок мережевої природи політики й суспільства. Відповідно, внаслідок глобальної цифровізації, сьогодні політичні актори функціонують в умовах перманентної зміни цифрової інфраструктури, де є можливою поява нових цифрових політичних суб'єктів, які внаслідок миттєвої інтеграції мережевих спільнот ставатимуть центрами ухвалення рішень.

Обґрунтовано новий тип політичного актора – цифрового політичного суб'єкта, що може здійснювати політику лише за умови мобілізації наявних у цифровому просторі мереж користувачів до своєї сфери впливу. Визначено, що мережі є основним політичним ресурсом цифрових політичних суб'єктів, а інтеграція мереж є ключовою умовою здійснення ефективної політики в умовах глобальної цифровізації. Цифрові політичні суб'єкти конкурують за увагу фрагментованих спільнот, політичну участь яких визначає

персональний інтерес, а не політична ідеологія чи партійна приналежність. У цих процесах класичні політичні актори поступово втрачають свій вплив, а сам політичний процес конструюється із низки політичних проєктів, що передбачають миттєву інтеграцію фрагментованих мереж, поєднаних слабкими зв'язками, для тиску на ухвалення рішень. Встановлено основні характеристики цифрового політичного суб'єкта. Це способи використання цифрової інфраструктури, способи взаємодії із фрагментованими мережевими спільнотами користувачів, а також способи освоєння цифрового простору. Визначено, що цифрові політичні суб'єкти вимушені постійно удосконалювати свій інструментарій для інтеграції та мобілізації усе більш масштабних спільнот.

Обґрунтовано, що мережева структура цифрової політики спричинює те, що політичний процес знаходиться у постійному стані нестійкої рівноваги. З одного боку, через мережі до здійснення державної політики може бути мобілізовано усе більше акторів, з іншого боку, зі збільшенням масштабів мереж посилюється вразливість цифрової інфраструктури окремих держав, що не застосовують відповідний інструментарій для протидії зовнішньому інформаційному впливу. Сучасний дискурс глобальної цифровізації створив можливості виникнення глобальних цифрових політичних суб'єктів або ж гейткіперів, які можуть здійснювати політику без врахування державних кордонів, витісняючи національних політичних акторів. Внаслідок активності таких акторів інформаційний простір окремих держав руйнується, стаючи все більш рецесивним, а мережі, із яких він утворений, використовуються для просування інтересів більш потужних спільнот (інших держав, транснаціональних корпорацій, цифрових платформ тощо).

Таким чином, складовими цифрової політики визначено цифрових політичних суб'єктів, фрагментовані спільноти (мережі користувачів), об'єднані слабкими горизонтальними зв'язками, цифрове поле та цифрову інфраструктуру. Мережі користувачів витлумачено як громадян, які

використовують цифрові технології, інтегруючись у спільноти для різних цілей (комунікації між собою, участі у політиці та ін.). Цифрове поле визначено як сукупність способів взаємодії цифрових політичних суб'єктів із цифровою інфраструктурою, притаманних цифровій політиці того або іншого типу. Цифрову інфраструктуру охарактеризовано як низку технологій/інструментів для утворення мереж, при цьому ці технології постійно удосконалюються.

З урахуванням означених складових укладено ідеальну модель цифрової політики, що дозволяє описати цифровізацію політики (окреслити її зміст та основні засади), трансформацію політичної взаємодії під впливом дискурсу глобальної цифровізації, зокрема: 1) способи утворення та функціонування сукупності цифрових політичних суб'єктів; 2) трансформацію структури політичної взаємодії під впливом цифрового поля – утворення мереж різних типів для здійснення політики у межах цифрових політичних практик (процесів перетворення/перекодування смислів на текст, що у свою чергу породжує нові тексти і нові смисли); 3) способи використання цифрової інфраструктури для здійснення політики; 4) принципи виробництва та поширення нового типу політичного контенту, зміну структури та форматів політичних текстів для прямої взаємодії цифрових політичних суб'єктів із мережами користувачів.

Розроблено формалізовану комп'ютерну модель цифрової політики, структурними елементами якої є сукупність цифрових політичних суб'єктів та їхні характеристики, а також структура політичної взаємодії. Доведено, що із застосуванням моделі можливо виміряти інтенсивність політичної взаємодії цифрових політичних суб'єктів та реконструювати структуру цієї взаємодії, простежити особливості її еволюції під впливом дискурсу глобальної цифровізації. Структурним елементам цифрової політики відповідають 15 формальних показників, значення яких встановлено за допомогою авторських комп'ютерних програм, для яких укладено спеціалізовані словники. Параметрами моделі визначено показники

експлікованості політичних акторів (репрезентації суб'єктів та інститутів), збалансованості (наявності/відсутності асиметрії у репрезентації найбільш популярних політичних акторів), унікальності (наявності постійних/епізодичних акторів). Способи освоєння політичного простору окреслено через співставлення локального та глобального просторів, а також співвідношення локальних та глобальних цифрових політичних суб'єктів. Способи використання цифрової інфраструктури охарактеризовано через показники емоційності, негативізму та персоналізації політичних текстів, оскільки за часів цифровізації саме ці ознаки визначають спроможність цифрових політичних суб'єктів розбудувати мережі та утримати увагу фрагментованих мережових спільнот. Способи цифрової взаємодії із фрагментованими спільнотами описано через показники інтертекстуальності, гіпертекстуальності, пресрелізму, медіатизованості та використання соціальних мереж. Сукупність показників дозволяє надати формалізований опис утворених у межах цифрових політичних практик мереж, трансформації політичної взаємодії тощо.

Із застосуванням комп'ютерної моделі досліджено еволюцію цифрової політики України, Білорусі та РФ упродовж 2005-2019 років. Виокремлено три етапи цифровізації політики, викликані глобальною цифровізацією. Перший, прото-цифровий, під час якого відбувається професіоналізація використання цифрового інструментарію для взаємодії із фрагментованими спільнотами. Цей період був характерний для білоруських цифрових практик та української офіційної цифрової практики починаючи із 2005 року. У той час як російські цифрові практики та українська масмедійна практики пройшли цей період цифровізації раніше, що й спричинило відмінну динаміку у цифрових політиках окреслених держав. Другий, персоналізований, за якого для офіційних цифрових практик характерна переорієнтація цифрової політики на імітування політичних інтеракцій, які вибудовуються довкола фігури лідера держави, натомість у масмедійних практиках політична взаємодія здійснюється довкола популярних політичних

персоналій. В Україні – вітчизняних, в Білорусі та РФ – зарубіжних. Третій – просторово орієнтований, що характеризується витісненням вітчизняних цифрових політичних суб'єктів глобалізованими цифровими гейткіперами.

Визначено специфіку адаптації політики України, Білорусі та РФ до дискурсу глобальної цифровізації. З'ясовано, що в українській цифровій політиці адаптація до цифровізації призвела до формування постійних цифрових політичних суб'єктів та поступового переходу до прямої взаємодії між цими суб'єктами та мережевими аудиторіями. Також трансформувалася структура взаємодії між цифровими політичними суб'єктами на масмедійному рівні: контакти між політичними акторами ставали менш інтенсивними, хоча самі мережі залишилися децентралізованими. Українська цифрова політика переорієнтовувалася на глобалізованих цифрових гейткіперів та міжнародні події, при цьому українські політичні актори використовували потенціал міжнародних еліт для впливу на внутрішній порядок денний. Подібний характер адаптації до цифровізації політики призвів до інноваційного підходу у використанні цифрових технологій для розбудови мереж, інтенсивніших процесів розбудови мереж, а також до того, що цифрову інфраструктуру використовувала значна кількість політичних акторів. Однак через переорієнтацію на зовнішній порядок денний послабилися внутрішні політичні інтеракції, українська цифрова інфраструктура стала вразливішою через значну присутність глобалізованих цифрових політичних гейткіперів та неспроможність вітчизняних цифрових політичних суб'єктів скласти їм конкуренцію.

У білоруській цифровій політиці адаптація до цифровізації відбулась лише частково. Формування постійних цифрових політичних суб'єктів було утруднене закритим характером режиму, тож переважали епізодичні суб'єкти, яким було складно розбудовувати мережі через їхню малу упізнаваність. Відповідно до цього структура взаємодії між цифровими політичними суб'єктами на рівні масмедійної цифрової практики хоч і ставала поступово децентралізованою, однак контакти між політичними

акторами були малоінтенсивними. Натомість на офіційному рівні структура політичної взаємодії спочатку ставала все більш централізованою, вибудовуючись довкола лідера держави (адже інші цифрові політичні суб'єкти майже не були представлені), а потім – фрагментарною, оскільки характер репрезентації президента став трансцендентним. Відповідно до такого характеру адаптації до цифровізації практично не зафіксовано інноваційних підходів до використання цифрових технологій політичними суб'єктами для розбудови мереж, а також констатовано наявність асиметричного використання цифрової інфраструктури. Ці процеси ускладнювалися тим, що цифрові політичні практики через незначну присутність цифрових політичних суб'єктів уже на першому етапі цифровізації були зорієнтовані на зовнішніх цифрових політичних гейткіперів. При цьому низька інтенсивність розбудови мереж та використання цифрової інфраструктури зарубіжними гейткіперами призвела до неспроможності ефективно протистояти інформаційним загрозам, чітко артикулювати внутрішню політичну повістку.

В РФ внаслідок адаптації державної політики до дискурсу глобальної цифровізації перехід до прямої взаємодії із мережевими аудиторіями також відбувся частково. Структура взаємодії між цифровими політичними суб'єктами трансформувалася на масмедійному рівні від централізованої до децентралізованої із малоінтенсивними контактами між політичними акторами, а на офіційному рівні розбудовувалися масштабні централізовані мережі. Поява політичних акторів була можлива тільки через прямий контакт із лідером держави. Відповідно до такої специфіки адаптації до цифровізації практично не зафіксовано інноваційних підходів до застосування цифрового інструментарію для розбудови мереж, а також спостережено асиметрію у використанні цифрової інфраструктури. Зазначено, що російські цифрові політичні практики від початку спостережень були зорієнтованими на зовнішньополітичний порядок денний. Це призвело до того, що в масмедійній практиці увага із внутрішньополітичних тем постійно

переключалася на зовнішньополітичні загрози, а в офіційній політичній практиці мережі вибудовувалися довкола актуальних питань міжнародного порядку денного, при цьому представники офіційної влади формували його.

Вивчення динаміки параметрів формалізованої комп'ютерної моделі цифрової політики дало змогу визначити декілька типів трансформацій цифрових політичних практик у сучасному світі: 1) холістичний тип, властивий Україні, що характеризується наявністю кореляції між офіційною та масмедійною практикою за низкою показників, репрезентацією популярних цифрових політичних суб'єктів в обидвох практиках, в тому числі для офіційної практики – опозиційних політичних акторів; 2) ізольований тип, властивий Білорусі та РФ – в якому відсутня кореляція між практиками, а також майже не спостерігаються взаємовпливи між ними, різним є склад популярних цифрових політичних суб'єктів, відмінна динаміка розвитку практик (офіційна – домінантна; масмедійна – рецесивна). Однак оскільки масмедійні практики в межах цього типу розвивалися по-різному, запропоновано також виокремлення двох підтипів – ізольований волатильний (із наявністю значних перепадів значень, як правило, викликаних протестними рухами, характерний для Білорусі) та ізольований стабільний (із відповідно стабільними показниками цифрової політичної практики, властивий РФ).

Визначено сучасні особливості цифрових політик України, Білорусі та РФ та на основі динаміки показників формальної моделі спрогнозовано подальший розвиток цих політик.

Обґрунтовано, що мережевий, більш нішевий характер політичної взаємодії в Україні, що склався упродовж останніх років спостережень, призведе до подальшої фрагментації мережевих спільнот в Україні. При цьому увага до внутрішньої політики спадатиме, відбуватиметься постійна змінюваність високопосадовців, збільшуватиметься диспропорція їхньої присутності у межах «економіки уваги». Вітчизняні актори інтенсивніше розбудовуватимуть мережі із використанням потенціалу зовнішніх цифрових

гейткіперів. А кількість контактів між внутрішніми політичними акторами спадатиме і надалі. Політична взаємодія ставатиме більш віральною: завдяки вірусному контенту, кількість якого збільшуватиметься, імовірно буде дестабілізувати політичну ситуацію в інтересах третіх сторін. Додатково, зниження інтенсивності динаміки масмедійної цифрової політичної практики може загрожувати подальшій розбудові громадянського суспільства в Україні.

В Білорусі внаслідок тривалого формування мереж на рівні масмедійної практики виникли передумови для утворення децентралізованих мереж тимчасовими опозиційними акторами, які при цьому не мали політичного капіталу. Незважаючи на придушення протестів, що тривають у цій країні, динаміка цифрових політичних практик лишається незмінною: більш пасивна офіційна, більш активна масмедійна. Це, з одного боку, дає підстави сподіватися на продовження мережевого протесту в Білорусі, але з іншого боку, важливим видається врахування трансформацій, що відбуваються під впливом цифровізації політики та трансформації світопорядку. Вітчизняні актори Білорусі є малоупізнаваними, тож і вони вимушені використовувати потенціал зовнішніх цифрових гейткіперів. Так само, малоінтенсивною є внутрішня політична взаємодія, активізація котрої потрібна для розбудови більш сильних політичних інститутів та мобілізації громадян до участі у політиці.

Для розвитку російської цифрової політики характерним є домінування офіційної цифрової практики. Оскільки останнім часом активність її знижується, це може у подальшому призвести до інтенсифікації масмедійної практики. Офіційна цифрова політична практика залишається стабільною через наявність постійних цифрових суб'єктів. При цьому на рівні масмедійної практики процеси формування цифрових політичних суб'єктів мають низьку активність, що говорить про те, що мобілізація фрагментованих спільнот є утрудненою. Тож централізовані мережі, розбудовані на рівні офіційної практики, забезпечують стабільність системи.

Запропоновано формальні показники структурних елементів цифрової політики, за допомогою яких можливо здійснювати прогнози розвитку цифрової політики. Це ті показники, динаміка яких є найбільш показовою або ж між якими встановлено кореляцію для деяких цифрових політичних практик. З-поміж них експлікованість, збалансованість, співвідношення глобальних та локальних цифрових політичних суб'єктів, емоційність, негативізм, пряма інтертекстуальність. Обґрунтовано, що особливості динаміки цифрових політичних практик можуть бути використані для прогнозування протестної активності. Зокрема, для цього мають враховуватись волатильність та зростання показників на рівні експлікованості, емоційності, негативізму, прямої інтертекстуальності – із позитивною кореляцією між ними.

Аналіз трансформації політичних процесів України, Білорусі та РФ під впливом цифровізації надав змогу типологізувати цифрову політику пост-радянських держав на основі типів трансформацій цифрових політичних практик. Визначено два типи цифрової політики в умовах глобальної цифровізації: стабільний (для якого характерна рівномірна (збалансована) репрезентація цифрових політичних суб'єктів) та динамічний (представленість цифрових політичних суб'єктів асиметрична (незбалансована)). У межах кожного із цих типів виокремлено підтипи: мережевий (із прямою взаємодією з мережами користувачів) та традиційний (із опосередкованою взаємодією). Окреслено найбільш імовірні шляхи трансформації типів цифрової політики під впливом глобального дискурсу, зокрема стабільно-мережевий тип тяжіє до переходу у динамічно-мережевий, а динамічно-традиційний до стабільно-традиційного.

Спостережено як подібні, так і відмінні процеси, що відбуваються в цифровій політиці держав з різними режимами. Наголошено, що подальше вивчення цих процесів може мати наслідком укладання нової загальної типології цифрових політичних режимів – на основі аналізу цифрової політики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аджемоглу Д., Робінсон Д. *Чому нації занепадають? Походження влади, багатства і бідності*. Київ: Наш формат, 2016.
2. Андрійчук Т. Партисипаторна та деліберативна демократія в сучасному політичному дискурсі. *Політичне життя*. 2019. 1. С. 45-51. doi:10.31558/2519-2949.2019.1.6
3. Арабаджиев, Д. Спеціальні політологічні методи дослідження громадського моніторингу виборчого процесу. *Політикус*. 2016. 1. С. 74-76.
4. Арабаджиев, Д., Сергієнко, Т. (2020). Сучасна українська держава: вектори розвитку та шляхи мобілізації ресурсів. *Основні напрями розвитку і становлення політичної системи України в умовах сучасної гібридної війни*. Одеса: Державний заклад «Південноукраїнський національний університет імені К. Д. Ушинського», Центр соціально-політичних досліджень «Politicus», 2020. С. 13-18.
5. Балабан Р. Політичний режим в Україні в аспекті суспільних цінностей. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса*. 2012. 6. С. 253-268.
6. Баликіна, Л. І. Окремі аспекти становлення та розвитку парламентаризму в Республіці Білорусь. *Правничий вісник Університету "КРОК"*. 2013. 17. С. 5-10.
7. Бернерс-Лі, Т. *Заснування павутини*. Київ: Видавничий дім "Києво-Могилянська академія", 2007.
8. Бодрийяр Ж. *Прозрачність зла*. Москва: Добросвет, 2000.
9. Бондаренко С. *Інформаційний напрям політики захисту національних інтересів України*. Вінниця: Донецький національний університет імені Василя Стуса, 2017.
10. Буз О. Політичний режим України в перехідний період. *Історико-політичні проблеми сучасного світу*. 2011. 23-24. С. 201-206.

- 11.Була С., Свідерська О. Соціальні мережі як інструмент політичної маніпуляції. *Політикус*. 2020. 4. С. 21-25. doi:10.24195/2414-9616.2020-4.3
- 12.Буравченко Р. В. Політичний режим сучасної України: перспективи еволюції. *Гілея: науковий вісник*. 2016. 109. С. 352-356.
- 13.Бурдые П. *О телевидении и журналистике*. Москва: Фонд научных исследований "Прагматика культуры", Институт экспериментальной социологии, 2002.
- 14.Бусленко В. Тенденції взаємодії влади та опозиції в Польщі в контексті процесів демократизації. *Політичне життя*. 2020. 1. С. 5-12. doi:10.31558/2519-2949.2020.1.1
- 15.Бучин М. Інститут демократичних виборів в Україні: особливості та тенденції трансформації. *Гуманітарні візії*. 2015. 1(2). С. 1-6.
- 16.Вегеш М., Кополовець Р. Моделі демократичної трансформації З. Бжезинського та А. Пшеворського і їхня роль у сучасній політичній науці. *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії*. 2020. 32. С. 88-94. doi:10.30970/PPS.2020.32.12
- 17.Вінничук О. Політична невизначеність як складова розвитку українського суспільства. *Гуманітарні візії*. 2016. 2(2). С. 7-12. doi:10.23939/shv2016.02.007
- 18.Гапоненко В. Ціннісні передумови функціонування демократичних політичних інститутів в Україні. *Політичне життя*. 2018. 4. С. 5-10. doi:10.31558/2519-2949.2018.4.1
- 19.Гапоненко В. Неконвенційні форми протесту в Україні: механізм інституційних змін чи маніпулятивна технологія? *Політичне життя*. 2020. 3. С. 11-16. doi:10.31558/2519-2949.2020.3.2
- 20.Горбулін В. Хитромудра невизначеність нового світопорядку. *Вісник Національної академії наук України*. 2016. 9. С. 56-64.
- 21.Гринюк Р., Нагорняк Т. Соціокультурний дискурс України і політичні практики 2014–2016 років. *Політичне життя*. 2016. 1. С. 88-96.

- 22.Даниленко С. Діалогова модель взаємодії органів публічної влади і засобів масової інформації. *Актуальні проблеми державного управління*. 2017. 3. С. 38-45.
- 23.Даниленко С. І. Соціальні медіа як інструмент символічного примусу. *International relations, part "Political sciences"*. 2019. 21. С. 56-64.
- 24.Дерев'янка, С. Термін "референдум" у новітньому українському політичному дискурсі. *Політичний менеджмент*. 2012. 1-2. С. 34-42.
- 25.Дорош Л., Копей Ю. Twitter-дипломатія: український контекст. *Гуманітарні візії*. 2018. 4(2). С. 32-38. doi:10.23939/shv2018.02.032
- 26.Дорош Л., Копей Ю. Особливості залучення соціальних мереж у діяльність органів державної влади (на прикладі США та України). *Гуманітарні візії*. 2020. 6(1). С. 7-13. doi:10.23939/shv2020.01.007
- 27.Заболотня Г. Владний дискурс сучасної України: особливості легітимації політичної влади на регіональному рівні. *Вісник Дніпропетровського університету*. 2013. 23(3). 26-33.
- 28.Завадська О. Комунікативна політична реальність у розрізі інформаційної безпеки. *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії*. 2020. 29. С. 176–182. doi:10.30970/PPS.2020.29.24
- 29.Заславська О., Посвістак О. Вплив на демократичні процеси в Україні традиційних засобів масової інформації і соцмереж (на прикладі виборів президента 2019 року). *Політикус*. 2020. 3. С. 24-30. doi:10.24195/2414-9616.2020-3.4
- 30.Інститут політичної інформації. 2019. *iVote*. URL: <https://ivote.com.ua>
- 31.Іщенко І., Дяченко Д. Аксіологічні чинники політичної нестабільності у контексті трансформаційних процесів. *Гілея: науковий вісник*, 2018. 130. С. 370-372.
- 32.Іщенко І., Дяченко Д. Особливості ситуативного аналізу політичної нестабільності в умовах глобалізації. *Грані*. 2018. 21(10). С. 134-141.
- 33.Іщенко І., Дяченко Д. Символічна політика як інструмент стабілізації/дестабілізації політичного простору в умовах глобалізації.

- Epistemological studies in Philosophy, Social and Political Sciences*. 2019. 2(2). С. 83-92.
- 34.Калініченко Б. Понятійно-категоріальна основа осмислення проблеми інформаційного протиборства. *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. Студії*. 2020. 29. С. 183–191. doi:10.30970/PPS.2020.29.25
 - 35.Кастельз М. *Інтернет-галактика. Міркування щодо Інтернету, бізнесу та суспільства*. Київ: Ваклер, 2007.
 - 36.Кіпень В. Суспільно-політичний дискурс щодо розвитку та майбутнього України. *Політичне життя*. 2018. 3. С. 90-95. doi:10.31558/2519-2949.2018.3.15
 - 37.Климончук В. Передумови та інституціоналізація взаємовідносин влади і опозиції в країнах Центрально-Східної Європи (на прикладі країн Вишеградської групи): досвід для України. *Політичне життя*. 2020. 2. С. 12-18. doi:10.31558/2519-2949.2020.2.2
 - 38.Коен Д., Шмідт Е. *Новий цифровий світ. Як технології змінюють державу, бізнес і наше життя*. Київ: Літопис, 2015.
 - 39.Козьмініх, А. Інформаційна політика в умовах демократичного транзиту. *Політичне життя*. 2020. 3. С. 51-57. doi:10.31558/2519-2949.2020.3.6
 - 40.Козьмініх, А. Негативний інформаційний вплив на сучасне громадянське суспільство. *Політикус*. 2020. 3. С. 38-43. doi:10.24195/2414-9616.2020-3.
 - 41.Королевська А. Становлення зовнішньої політики Республіки Білорусь від незалежності до сьогодення. *Гілея: науковий вісник*. 2014. 83. С. 424-427.
 - 42.Котов Е. Методичні засади формального аналізу політичного дискурсу. *Політичне життя*. 2019. 3. С. 77-81. doi:10.31558/2519-2949.2019.3.12
 - 43.Коч С. Моделі соціально-політичної комунікації в прикордонні (приклад прикордонних просторів в країнах Східної Європи).

- Міжнародні та політичні дослідження*. 2019. 32. С. 103-124.
doi:10.18524/2304-1439.2019.32.179466
44. Коч С. М. *Транскордоння: простір соціального порядку і політичної дії*. Одеса: Фенікс, 2019.
45. Лаврук Т. Асиметрія сучасного світопорядку: фактори об'єктивації. *Гілея: науковий вісник*. 2015. 98. С. 356-360.
46. Лалл Д. *Масмедіа, комунікація, культура: глобальний підхід..* Київ: К. І. С., 2002.
47. Лясота А. Проблема асинхронності функціонування політичної системи сучасної України. *Політикус*. 2020. 3. С. 52-57.
doi:10.24195/2414-9616.2020-3.8
48. Маклюен, М. *Понимание медиа. Внешние расширения человека*. Москва: Жуковский: «КАНОН-пресс-Ц», «Кучковополе», 2003.
49. Мацишина І. *Конструювання політичної реальності України*. Вінниця: ТОВ "Твори", 2019.
50. Медіасапієнс. Медіааналітик Нік Гоуінг дійшов висновку, що соціальні медіа роблять можновладців вразливішими. *Ms.detector.media*. 2011.
URL: <https://ms.detector.media/mediadoslidzhennya/post/9258/2011-07-29-mediaanalitik-nik-gouing-diishov-visnovku-shcho-sotsialni-media-robyat-mozhnovladtsiv-vrazlivishimi/>
51. Мельничук, І. Нова доктрина Путіна та можливі сценарії нового світопорядку. *Гілея: науковий вісник*. 2015. 97. С. 440-444.
52. Мельничук, Н. Задача популяризації електронних послуг держави в Україні в контексті роботи із цільовими аудиторіями. *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії*. 2020. 30. С. 191-198. doi:10.30970/PPS.2020.30.26
53. Моїсеєнко Д. Політичний режим постсоціалістичної України як елемент форми перехідної держави. *Публічне право*. 2016. 4. С. 231-238.
54. Нагорняк Т. Основні категорії дослідження брендингу територій у

- політологічному вимірі. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. 2013. 2(16). С. 261-271.
55. Нагорняк Т. Україна крізь призму протиріч суспільства з державою (на прикладі протестів кінця 2013–першої половини 2014 рр.). *Studia Politologica Ucraino-Polona*. 2015. 5. С. 134-145.
56. Наумкіна, С. М. Інтеграція вітчизняного громадянського суспільства у глобальну систему співпраці. *Актуальні проблеми політики*. 2017. 60. С. 189-199.
57. Недокус І. Правоохоронні органи в політичних процесах Республіки Білорусь. *Історико-політичні проблеми сучасного світу*. 2013. 25-26. С. 103-107
58. Новосельський, І. Українські соціальні мережі: специфіка та проблеми функціонування. *Політикус*. 2020. 5. С. 89-94. doi:10.24195/2414-9616.2020-5.1
59. Онищук О. Трансформація буттєвих виявів людини в просторі мережевої культури. *Гуманітарні візії*. 2016. 2(1). С. 91-96.
60. Онищук О., Паньків О. Трансформація смислових вимірів поняття уваги в сучасному інформаційному суспільстві. *Гуманітарні візії*. 2020. 6(1). С. 27-32. doi:10.23939/shv2020.01.027
61. Пантелейчук І. В. Політичний режим в Україні: проблеми демократичного транзиту. *Актуальні проблеми державного управління*. 2010. 2. С. 282-289.
62. Паньків О. Філософсько-лінгвістичні аспекти інтернет-комунікації. *Гуманітарні візії*. 2018. 4(1). С. 63-68. doi:10.23939/shv2018.01.063
63. Поліщук І. Основні підходи до аналізу політичної культури як важливої складової демократичних перетворень. *Society, Politics, Administration in Central Europe*. 2016. 1. С. 65-70.
64. Поліщук І. Посткомуністичні трансформації в Україні та Росії: політико-культурний аспект. *Епістемологічні дослідження в філософії*,

- соціальних і політичних науках*. 2017. 35(1). С. 145-152.
- 65.Поліщук І. Феномент електоральної культури у транзитивних суспільствах. *Політологічний вісник*. 2018. 80. С. 46-52.
 - 66.Польовий М. *Політичні процеси: теорія та практика моделювання*. Одеса: Фенікс, 2011.
 - 67.Польовий Т. Становлення зовнішньої політики Республіки Білорусь. *Історико-політичні проблеми сучасного світу*. 2015. 29-30. С. 317-323.
 - 68.Польовий Т. Проблеми інтеграції Білорусі і Росії: передумови, тенденції, наслідки. *Вісник Львівського університету. Серія Міжнародних відносин*. 2020. 48. С. 98-107. doi:10.30970/vir.2020.48.0.11039
 - 69.Померанцев П. Це не пропаганда. Подорож на війну проти реальності. Київ: Yakaboo Publishing, 2020.
 - 70.Примуш М., Ярош Я. Політичний дискурс щодо функціонування політичних партій в Україні. *Вісник Донецького національного університету імені Василя Стуса. Серія політичні науки*. 2020. 5. С. 22-28. doi:10.31558/2617-0248.2020.5.4
 - 71.Рудич Ф. М. Політичний режим та народовладдя: методологічний контекст. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2010. 1. С. 7-26.
 - 72.Свідерська О. Інституційно-психологічні детермінанти формування віртуальної маси у епоху постправди. *Політичне життя*. 2020. 1. С. 68-74. doi:10.31558/2519-2949.2020.1.10
 - 73.Стеблина Н. То чи є блог жанром? До питання про функціональність мережевих текстів (на матеріалі політичних блогів «Української правди»). *Проблеми сучасного літературознавства*. 2016. 22. С. 54-65.
 - 74.Стеблина Н. О. Стеблина Н. О. Формальний аналіз політичних новин та особливості політичного дискурсу в авторитарних та перехідних режимах. *Регіональні студії*. 2020. Вип. 23. С. 82 – 86.
 - 75.Стеблина, Н. О. Репрезентація політичного режиму України у новинах

- онлайн-видання «Українська правда». *Політичне життя*. 2019. 4. С. 99-108.
- 76.Стеблина, Н. О. COVID-19 та трансформація цифрового політичного дискурсу України у 2020 р. *Політичне життя*. 2020. 2. С. 103-110.
- 77.Стеблина Н. О. Азовська криза та українська передвиборча кампанія у Твіттері: формальний аналіз політичного тексту (на прикладі акаунту Петра Порошенка). *Гуманітарні візії*. 2020. 6(1). С. 14-20.
- 78.Стеблина Н. О. Емоційність політичної взаємодії (за матеріалами цифрових дискурсів України та РФ). *Політичне життя*. 2020. 3. С. 70-77.
- 79.Стеблина Н. О. Емоційність та інтертекстуальність в офіційних дискурсах пост-радянських авторитарних держав (Казахстан, Білорусь, Російська Федерація). *Гуманітарні візії*. 2020. 6(2). С. 21-27.
- 80.Стеблина, Н. О. Компаративний аналіз дискурсів колишніх радянських республік і динаміка української цифрової політики. *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії*. 2020. 32. С. 152-157
- 81.Стеблина Н. О. Репрезентація політичних акторів у цифровому політичному дискурсі України у 2019 році : формальний аналіз. *Актуальні проблеми політики*. 2020. 65. С. 83-90.
- 82.Стеблина Н. О. Складові цифровізації політики: цифровий форум, цифровий капітал та структура цифрових можливостей. *Політикус*. 2020. 5. С. 126-132.
- 83.Стеблина Н. О. Способи репрезентації політичних акторів в українському цифровому політичному дискурсі. *Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Серія філософія, філософія права, політологія, соціологія*. 2020. 3(46). С. 192-205.
- 84.Стеблина Н. О. Трансформація форматів політичних текстів під впливом цифровізації (компаративний аналіз офіційних дискурсів України та Білорусі). *Вісник Львівського університету. Серія*

- філософсько-політологічні студії*. 2020. 30. С. 199-206.
85. Стеблина Н. О. Український цифровий політичний дискурс в умовах «гібридної медіасистеми». *Сучасне суспільство: політичні науки, соціологічні науки, культурологічні науки*. 2020. 1(20). С. 176-185.
 86. Стеблина Н. О. Цифровий політичний дискурс України та Білорусі (компаративний аналіз репрезентації виборів президента). *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії*. 2020. 29. С. 245-250.
 87. Стеблина Н. О. Цифровий політичний дискурс України та географія політичних текстів у 2019 р. *Політикус*. 2020. 3. С. 115-121.
 88. Стеблина Н. О. *Цифровізація політики в контексті трансформації сучасного світопорядку*. Одеса: Фенікс, 2020. 358 с.
 89. Тихомирова Є. Європейський вимір глобалізації. *Політичне життя*. 2016. 3. С. 155-160.
 90. Тоффлер Э. *Третья волна*. Москва: АСТ, 2004.
 91. Флах К. Г. *Влада і злиденність преси*. Київ: Академія української преси, Центр вільної преси, 2015.
 92. Хамутовська С. Політико-ідеологічні преференції населення Республіки Білорусь: соціологічний аналіз. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2013. Том 4. С. 166-179.
 93. Хахула Л. Державотворчі та національно-демократичні процеси в Україні 1991–2014 рр.: польський суспільно-політичний дискурс. *Український історичний журнал*. 2015. 1. С. 92-107.
 94. Цензор.нет. Нам не потрібні ЗМІ, щоб спілкуватися із суспільством – Богдан. ВІДЕО. 2019. URL: https://censor.net/ua/news/3141117/nam_ne_potribni_zmi_schob_spilkuvaty_sya_iz_suspilstvom_bogdan_video
 95. Цокур Є. Тенденції сучасних модернізаційно-легітимаційних процесів в Україні: історико-політичний складова. *Політичне життя*. 2016. 4. С. 47-51.

- 96.Цокур, Є. Вибори у сучасному світі: збереження демократії чи прикриття її руйнації? *Політичне життя*. 2017. 1-2. С. 4-8.
- 97.Чальцева О. Публічні актори: у пошуках суб'єктності. *Evropsky politicky a pravni diskurz*. 2017. 4(2). С. 14-20.
- 98.Чальцева О., Швець К. Online практики публічної політики в Литві та Україні. *Політичне життя*. 2020. 2. С. 63-71. doi:10.31558/2519-2949.2020.2.9
- 99.Штромайєр Г. *Політика і масмедіа*. Київ: Києво-Могилянська акад. 2008.
100. Шуліка А. Вплив мережевої форми політичної комунікації на організаційні особливості сучасних політичних груп. *Політичне життя*. 2018. 4. С. 57-61. doi:10.31558/2519-2949.2018.4.9
101. Щербенко Е. Український політичний дискурс і проблема громадянської релігії. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2017. 3. С. 156-168.
102. Яворівський М. Політична стабільність: сутність та основні підходи до класифікації. *Гуманітарні візії*. 2017. 3(1). С. 61-66. doi:10.23939/shv2017.01.061
103. Ягунов Д. Пунітивне місто постмодерну: до питання про дисперсію соціального контролю У ХХІ столітті. *Політичне життя*. 2020. 3. С. 34-50. doi:10.31558/2519-2949.2020.3.5
104. Янченко А. Слактивізм - проблема політичної участі в Інтернеті чи «невизначене» поняття? *Грані*. 2013. 10(102). С. 56-60.
105. Ярош Я. Комунікація українських політичних партій з виборцями у соціальних мережах. *Політичне життя*. 2018. 4. С. 62-66. doi:10.31558/2519-2949.2018.4.10
106. Acemoglu D. The world our grandchildren will inherit: the rights revolution and beyond. *MIT Economics*. 2012. URL: <https://economics.mit.edu/files/10396>

107. Acharya A. *The End of American World Order*. Cambridge: Polity, 2018.
108. Afuah A., Tucci C. Crowdsourcing as a Solution to Distant Search. *Academy of Management Review*. 2012. 37(3). P. 355–375. doi:10.5465/amr.2010.0146
109. Aitamurto T. The Impact of Crowdfunding on Journalism. *Journalism Practice*. 2011. 5(4). 429–445.
110. Aliaksandrau A. Belarus: Pulling the plug: Policy paper on digital challenges to freedom of expression in Belarus. *Index on Censorship*. 2013. URL: http://www.indexoncensorship.org/wp-content/uploads/2013/01/IDX_Belarus_ENG_WebRes.pdf
111. Althaus S., Tewksbury D. Patterns of Internet and Traditional News Media Use in a Networked Community. *Political Communication*. 2000. 17. P. 21–45.
112. Anderson B. *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. New York: Verso, 1991.
113. Anderson C. *The Long Tail: Why the Future of Business is Selling Less of More*. New York: Hyperion, 2008.
114. Anstead N. The Idea of Austerity in British Politics, 2003–2013. *Political Studies*. 2018. 66. P. 287–305.
115. Atton C. *Alternative Media*. London: Sage, 2006.
116. Bailey K., Oliver R., Gaffney C., Kolivras K. N. Negotiating "New" Narratives: Rio de Janeiro and the "Media Geography" of the 2014 FIFA World Cup. *Journal of Sport & Social Issues*. 2017. 41(1). P. 70–93.
117. Baldwin-Philippi J. The technological performance of populism. *New Media & Society*. 2019. 21(2). P. 376–397.
118. Bang H. Among everyday makers and expert citizens. In *Remaking governance: Peoples, politics and the public sphere* / J. E. Newman – editor. Bristol: Policy Press, 2005. P. 159–178.
119. Barassi V. Contested visions: Digital discourses as empty signifiers

- from the 'network' to 'big data'. *Communication and the Public*. 2016. 1(4). P. 423-435. doi:10.1177/2057047316680220
120. Bennett L., Breunig C., Givens T. Communication and Political Mobilization: DigitalMedia and the Organization of Anti-Iraq War Demonstrations in the U.S. *Political Communication*. 2008. 25(3). P. 269-289. doi:10.1080/10584600802197434
 121. Bennett W. L., Lawrence R. G. Livingston S. *When the Press Fails, Political Power and the News Media from Iraq to Katrina*. Chicago: Chicago Press, 2007.
 122. Biryukov N., Sergeev V. *Russian Politics in Transition Institutional Conflict in a Nancent Democracy*. Abingdon: Routledge, 2018.
 123. Blassnig S., Ernst N., Buchel F., Engesser S., Esser F. Populism in Online Election Coverage. *Journalism Studies*. 2019. 20(8). P. 1110-1129. doi:10.1080/1461670X.2018.1487802
 124. Blumler J., Kavanagh D. The Third Age of Political Communication: Influences and Features. *Political Communication*. 1999. 16(3), 209-230. doi:10.1080/105846099198596
 125. Broersma M., Graham T. S. Twitter as a News Source: How Dutch and British newspapers used tweets in their news coverage, 2007–2011. *Journalism Practice*. 2013. 7(4). P. 446-464. doi:10.1080/17512786.2013.802481
 126. Camaj L., Northup T. Dual-Screening the Candidate Image during Presidential Debates: The Moderating Role of Twitter and Need to Evaluate for the Effects on Candidate Perceptions. *Journal of Broadcasting & Electronic Media*. 2019. 63(1). P. 20-38.
 127. Cappelletti A. Between Centrality and Re-scaled Identity: A New Role for the Chinese State in Shaping China's Image Abroad: The Case of the Twitter Account. *Chin. Polit. Sci. Rev.* 2019. 4(3). P. 349–374. doi:10.1007/s41111-019-00129-x
 128. Chadwick A. The Political Information Cycle in a Hybrid News

- System: The British Prime Minister and the “Bullyinggate” Affair. *International Journal of Press/Politics*. 2011. 16(1). P. 3-29.
129. Charnysh V. Analysis of Current Events: Identity Mobilization in Hybrid Regimes: Language in Ukrainian Politics. *Nationalities Papers*. 2013. 41(1). P. 1-14. doi:10.1080/00905992.2012.750288
 130. Cho J., Shah D., McLeod J., McLeod D., Scholl R., Gotlieb M. Campaigns, Reflection, and Deliberation: Advancing an O-S-R-O-R Model of Communication Effects. *Communication Theory*. 2009. 19. P. 66-88.
 131. Coffey D. Measuring Gubernatorial Ideology: A Content Analysis of State of the State Speeches. *State Politics & Policy Quarterly*. 2005. 5(1). P. 88-103.
 132. Coleman, J. Social Capital in the Creation of Human Capital. *American Journal of Sociology*. 1998. 94. P. 95-120.
 133. Coleman S., Freelon D. Introduction: Conceptualizing Digital Politics. In *Handbook of Digital Politics* / S. Coleman, & D. Freelon – editors. Cheltenham: Edward Elgar, 2015. P. 1-16.
 134. Coleman S., Norris D. A New Agenda for e-Democracy. *OII Forum Discussion Paper*. 2005. URL: <https://ssrn.com/abstract=1325255>
 135. Corrales J., Westhoff F. Information Technology Adoption and Political Regimes. *International Studies Quarterly*. 2006. 50(4). P. 911-933. doi:10.1111/j.1468-2478.2006.00431.x
 136. Couldry N., Stephansen H., Fotopoulou A., MacDonald R., Clark W., Dickens L. Digital citizenship? Narrative exchange and the changing terms of civic culture. *Citizenship Studies*. 2014. 18(6-7). P. 615-629. doi:10.1080/13621025.2013.865903
 137. Craine J. The Medium has a New Message: Media and Critical Geography. *ACME: An International E-Journal for Critical Geographies*. 2007. 6(2). P. 147-152.
 138. Csaky Z. Dropping the democratic facade in Europe and Eurasia. *Freedom House*. 2020. URL: <https://freedomhouse.org/report/nations->

transit/2020/dropping-democratic-facade

139. Cull N. The Long Road to Public Diplomacy 2.0: The Internet in US Public Diplomacy. *International Studies Review*. 2013. 15(1). P. 123-139. doi:10.1111/misr.12026
140. Dahlberg L. Re-Constructing Digital Democracy: An Outline of Four Positions. *New Media & Society*. 2011. 13(6). P. 855–872. doi:10.1177/1461444810389569
141. D'Anieri P. Structural Constraints in Ukrainian Politics. *East European Politics & Societies*. 2011. 25(1). P. 28-46. doi:10.1177/0888325410388559
142. Davis R., Baumgartner J., Francia P., Morris J. The internet in U.S. election campaigns. In *Routledge Handbook of Internet Politics* / A. Chadwick, & P. Howard – editors. London: Routledge, 2009. P. 13-24.
143. DeLuca M., Peebles J. From Public Sphere to Public Screen: Democracy, Activism, and the “Violence” of Seattle. *Critical Studies in Media Communication*. 2002. 19(2). P. 125–151.
144. Deuze M. The Web and its Journalists: considering the consequences of different types of news media online. *New Media & Society*. 2004. 5(2). P. 203-230.
145. Dhavan S., Friedland L., Wells C., Kim Y., Rojas H. Communication, Consumers, and Citizens: Revisiting the Politics of Consumption. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*. 2012. 644. P. 6-18. doi:10.2307/23316139
146. Drumbl M. Child Soldiers and Clicktivism: Justice, Myths, and Prevention. *Journal of Human Rights Practice*. 2012. 4(3). P. 481–485. doi:10.1093/jhuman/hus023
147. Dutton W. Through the Network of Networks – The Fifth Estate. *SSRN*, 2007. doi:10.2139/ssrn.1134502
148. Dutton W., Gillett S., McKnight L., Peltu M. Bridging Broadband Internet Divides: Reconfiguring Access to Enhance Communicative Power.

- Journal of Information Technology* volume. 2004. 29. P. 28-38.
doi:10.1057/palgrave.jit.2000007
149. Dutton W., Reisdorf B., Dubois E., Blank G. Search and Politics: The Uses and Impacts of Search in Britain, France, Germany, Italy, Poland, Spain, and the United States. *Quello Center Working Paper*. 2017. 5. P. 1-240.
 150. Dvorak, J. (2019). Belarus. In *The SAGE International Encyclopedia of Mass Media and Society* / D. Merskin – editor. Thousand Oaks: SAGE Publications, Inc., 2019. P. 160-162.
 151. Eaton M. Duelling Commonwealth Family of Nations Metaphors and Britain's Post-Brexit Global Identity. *International Journal of Politics Culture and Society*. 2009. 33(3-4). P. 283–307.
 152. Enli G. Professionalization Meets Amateurism: Comparing the Social Media Presence of the 2016 Clinton Campaign and the 2016 Trump Campaign. *European Journal of Communication*. 2017. 32(1). P. 50-61
 153. Entman R., Usher N. Framing in a Fractured Democracy: Impacts of Digital Technology on Ideology, Power and Cascading Network Activation. *Journal of Communication*. 2018. 68(3). P. 298–308.
doi:10.1093/joc/jqx019
 154. Ernst N., Esser F., Blassnig S., Engesser S. Favorable Opportunity Structures for Populist Communication: Comparing Different Types of Politicians and Issues in Social Media, Television and the Press. *The International Journal of Press/Politics*. 2019. 24(2). P. 165–188.
doi:10.1177/1940161218819430
 155. Evans A. B. *Power and Ideology: Vladimir Putin and the Russian Political System*. Pittsburgh: The Carl Beck Papers, 2008.
 156. Falk R. A Radical World Order Challenge: Addressing Global Climate Change and the Threat of Nuclear Weapons. *Globalizations*. 2010. 1-2. P. 137-155. doi:10.1080/14747731003593414
 157. Fedorenko K., Rybiy O., Umland A. The Ukrainian Party System

- before and after the 2013–2014 Euromaidan. *Europe-Asia Studies*. 2016. 68(4). P. 609-630.
158. Fisun, O. Ukrainian Constitutional Politics: Neopatrimonialism, Rent-Seeking, and Regime Change. In *Beyond the Euromaidan* / H. Hale, R. W. Orttung – editors. Stanford: Stanford University Press, 2016. P. 105-123.
 159. Flanagan A., Stohl C., Bimber B. Modeling the Structure of Collective Action. *Communication Monographs*. 2006. 73(1). P. 29-54.
 160. Flockhart T. The coming multi-order world. *Contemporary Security Policy*. 2016. 37(1), 3-30. doi:10.1080/13523260.2016.1150053
 161. Fotopoulos T. New World Order and NATO's War against Yugoslavia. *New Political Science*. 2002. 24(1). P. 73-104. doi:10.1080/07393140220122653
 162. Freedom House. Freedom in the World. 1998. URL: https://freedomhouse.org/sites/default/files/2020-02/Freedom_in_the_World_1997-1998_complete_book.pdf
 163. Frid-Nielsen S. Human rights or security? Positions on asylum in European Parliament speeches. *European Union Politics*. 2018. 19(2). P. 344-362.
 164. Fuchs C. Digital prosumption labour on social media in the context of the capitalist regime of time. *Time & Society*. 2014. 23(1). P. 97-123. doi:10.1177/0961463X13502117
 165. Fukuyama F. *The Demand for Dignity and the Politics of Resentment*. New York: Farrar, Straus and Giroux, 2018.
 166. Fung A., Gilman H., Shkabatur J. Six Models for the Internet + Politics. *International Studies Review*. 2013. 15. P. 30-47.
 167. Galtung J., Ruge M. The Structure of Foreign News. *Journal of Peace Research*. 1965. 2(1). P. 64-91
 168. Gans H. *Democracy and the New*. New York: Oxford University Press, 2004.
 169. Garcia-Ortega C., Zugasti-Azagra R. The Management of the

- Candidates' Twitter Accounts in the Spanish 2016 General Elections: Between Self-Referentiality and Media Hybridization. *El Profesional de la Información*. 2018. 27(6). P. 1215-1224. URL: https://www.scipedia.com/public/Garcia-Ortega_Zugasti_2018a
170. Genovese F. International Crises and Political Patterns of Papal Tweets. *Political Science & Politics*. 2019. 52(1). P. 7-13. doi:10.1017/S1049096518001087
 171. Gerbaudo P. Populism 2.0: Social Media Activism, the Generic Internet User and Interactive Direct Democracy. In: *Social Media, Politics and the State. Protests, Revolutions, Riots, Crime and Policing in the Age of Facebook, Twitter and YouTube*. New York and London: Routledge, 2015. P. 67-87.
 172. Gibson, R. (2013). Party change, social media and the rise of 'citizen-initiated' campaigning. *Party Politics*, 21(2), 183-197. doi:10.1177/1354068812472575
 173. Gibson R., Greffet F., Cantijoch M. Friend or Foe? Digital Technologies and the Changing Nature of Party Membership. *Political Communication*. 2017. 31(4). P. 89-111. doi:10.1080/10584609.2016.1221011
 174. Gill S. *Power and Resistance in the New World Order*. London: Palgrave Macmillan, 2003.
 175. Gilmore J. Ditching the Pack: Digital Media in the 2010 Brazilian Congressional Campaigns. *New Media & Society*. 2011. 1-17. doi:10.1177/1461444811422429
 176. Goldgeier J., McFaul M. A Tale of Two Worlds: Core and Periphery in the Post-Cold War Era. *International Organization*. 1992. 46(2). P. 467-491.
 177. Goldhaber M. The Attention Economy and the Net. *First Mind*. 1997. URL://firstmonday.org/ojs/index.php/fm/article/view/519/440/
 178. Gotz E., Merlen C.-R. Russia and the Question of World Order.

- European Politics and Society*. 2018. 2. P. 133-153.
179. Graber D., Dunaway J. *Mass Media and American Politics*. Los Angeles: Sage, 2015.
 180. Greene Z., McMillan F. 'Party competition and dual accountability in multi-level systems' the independence echo: the rise of the constitutional question in Scottish election manifestos and voter behaviour. *Journal of Elections, Public Opinion and Parties*. 2020. 30(3). P. 317-338.
 181. Greitens S. Authoritarianism Online: What Can We Learn from Internet Data in Nondemocracies? *Political Science and Politics*. 2013. 46(2). P. 262-270. doi:10.1017/S1049096513000346
 182. Griffin J. L., Stevenson R. L. The Effectiveness of Locator Maps in Increasing Reader Understanding of the Geography of Foreign News. *Journalism Quarterly*. 1994. 4. P. 937-946.
 183. Guerrero-Sole F. Interactive Behavior in Political Discussions on Twitter: Politicians, Media, and Citizens' Patterns of Interaction in the 2015 and 2016 Electoral Campaigns in Spain. *Social Media + Society*. 2018. URL: <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/2056305118808776>. doi:10.1177/2056305118808776
 184. Guerrero-Sole F., Philippe O. The toxicity of Spanish politics in Twitter during the COVID-19 pandemics. *Hipertext net Revista Académica sobre Documentación Digital y Comunicación Interactiva*. 2020. 21. P. 133-139. doi:10.31009/hipertext.net.2020.i21.12
 185. Gurevitch M., Coleman S., Blumler J. Political Communication – Old and New Media Relationships. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*. 2009. 625. P. 164-181. doi:10.1177/0002716209339345
 186. Gustafsson N. This Time It's Personal: Social Networks, Viral Politics and Identity Management. In *Emerging Practices in Cyberculture and Social Networking* / D. Riha, A. Rodopi – editors. Leiden: Brill, 2010. P. 3-24.

187. Halbert D. Digital Democracy. In *The Encyclopedia of Political Thought* / M. E. Gibbons – editor. New York: John Wiley & Sons, 2014. URL: <https://doi.org/10.1002/9781118474396.wbept0274>
188. Hansen K., Kosiara-Pedersen, K. Cyber-Campaigning in Denmark: Application and Effects of Candidate Campaigning. *Journal of Information Technology & Politics*. 2014. 11. P. 206-219. doi:10.1080/19331681.2014.895476
189. Hanson S. Instrumental Democracy: The End of Ideology and the Decline of Russian Political Parties. In *The 1999-2000 Elections in Russia Their Impact and Legacy* / V. Hesli, W. Reisinger. – editors. New York: Cambridge University Press, 2003. P. 163-185.
190. Heiss R., von Sikorski C., Matthes J. Populist Twitter Posts in News Stories: Statement Recognition and the Polarizing Effects on Candidate Evaluation and Anti-Immigrant Attitudes. *Journalism Practice*. 2019. 13. P. 20-38. doi:10.1080/17512786.2018.1564883
191. Himelboim I., Chang T. K. McCreery S. P. International Network of Foreign News Coverage: Old Global Hierarchies in a New Online World. *Journalism & Mass Communication Quarterly*. 2010. 87(2). P. 297-314.
192. Hoff J., Scheele C. Theoretical Approaches to Digital Services and Digital Democracy: The Merits of the Contextual New Medium Theory Model. *Policy & Internet*. 2014. 6(3). P. 241-267. doi:10.1002/1944-2866.POI368
193. Hanusch, F. The Geography of Travel Journalism: Mapping the Flow of Travel Stories about Foreign Countries. *International Communication Gazette*. 2014. 76(1), 47-66.
194. Hutchenson D., Korosteleva E. A. Preface. In *The Quality of Democracy in Post-Communist Europe* / D. Hutchenson, E. A. Korosteleva – editors. Abingdon: Routledge, 2006. P. 8-12.
195. Ikenberry G. Liberal Internationalism 3.0: America and the Dilemmas of Liberal World Order. *Perspectives on Politics*. 2009. 7(1). P. 71-87.

- doi:10.1017/S1537592709090112
196. Il'chenko M. Inertia in Russian Politics. *Russian Politics and Law*. 2012. 50(3). P. 70-81.
 197. Jenkins H. Textual Poachers: Television Fans and Participatory Culture. New York: Routledge, 2012.
 198. Kaufmann M., Jeandesboz J. Politics and 'the digital': From singularity to specificity. *European Journal of Social Theory*. 2017. 20(3). P. 309-328. doi:10.1177/1368431016677976
 199. Kelly C. Neocolonialism and the Global Prison in National Geographic's Locked Up Abroad. *Critical Studies in Media Communication*. 2012. 29(4). P. 331–347.
 200. Knutsen C. Democracy and Economic Growth: A Survey of Arguments and Results. *International Area Studies Review*. 2012. 15(4). P. 393-415. doi:10.1177/2233865912455268
 201. Koc-Michalska K., Lilleker D. Digital Politics: Mobilization, Engagement, and Participation. *Political Communication*. 2017. 34(1). P. 1-5. doi:10.1080/10584609.2016.1243178
 202. Kononczuk W. Oligarchs after the Maidan: the Old System in a 'New' Ukraine. OSW. 2015. URL: <https://www.osw.waw.pl/en/publikacje/osw-commentary/2015-02-16/oligarchs-after-maidan-old-system-a-new-ukraine>
 203. Kreiss D. Digital Opportunity Structures: Explaining Variation in Digital Mobilization during the 2016 Democratic Primaries. In *Digital Media and Democratic Futures* / M. E. Delli Carpini – editor. Philadelphia: University of Pennsylvania, 2019. P. 43-68.
 204. Kryshchanovskaya O., White S. The Sovietization of Russian Politics. *Post-Soviet Affairs*. 2009. 25(4). P. 283-309. doi:10.2747/1060-586X.24.4.283
 205. Kushnir O. *Business, Values, and EU's Response to Protests in Ukraine*. Warsaw: Lazarski University, 2020.

206. Laclau E., Mouffe C. *Hegemony and Socialist Strategy: Towards a Radical Democratic Politics*. London: Verso, 2014.
207. Ladi S., Tsagkroni V. Analysing Crisis Parliamentary Discourse in Greece: Whom Should We Blame? *Journal of Common Market Studies*. 2019. 57(4). P. 729-748.
208. Lee J., Xu W. W. The more attacks, the more retweets: Trump's and Clinton's agenda setting on Twitter. *Public Relations Review*. 2018. 44(2). P. 201-213. doi:10.1016/j.pubrev.2017.10.002
209. Lee P. K., Heritage A., Mao Z. Contesting liberal internationalism: China's renegotiation of world order. *Cambridge Review of International Affairs*. 2020. 33(1). P. 52-60. doi:10.1080/09557571.2020.1715682
210. Lessig, L. (2005). *Free Culture: The Nature and Future of Creativity* . New York: Penguin.
211. Levi P. Education and training: New technologies and collective intelligence. *Prospects*. 1997. 27. P. 248–263.
212. Liden G. Inequality in Local Digital Politics: How Different Preconditions for Citizen Engagement Can Be Explained. *Policy and Internet*. 2016. 8(3). P. 270-291.
213. Lin A. Katada S. Striving for greatness: status aspirations, rhetorical entrapment, and domestic reforms. *Review of International Political Economy*. 2020. URL: <https://doi.org/10.1080/09692290.2020.1801486>
214. Linz J., Stepan A. The Problems of "Stateness" and Transitions: The USSR and Russia. In *Problems of Democratic Transition and Consolidation: Southern Europe, South America, and Post Communist Europe* / J. Linz, & A. Stepan – editors. Baltimore: The John Hopkins University Press, 1996. P. 366-400.
215. Lodgaard, S. Arms Control and World Order. *Journal for Peace and Nuclear Disarmament*. 2019. 2(1). P. 1-18. doi:10.1080/25751654.2019.1631243
216. Lopez-Lopez P.-C. Onate P. From video politics to cyberpolitics:

- Debate among candidates and televisions in five presidential elections. *El profesional de la información*. 2019. 28(5). P. 1-13.
217. Lopez-Lopez P.-C. Vasquez-Gonzalez J. Thematic agenda and Twitter: Presidential elections in Latin America during the 2015-2017 period. *El profesional de la informacio*. 2018. 27(6). P. 1204-1214.
 218. Lopez-Rabadan P., Domenech-Fabregat H. Instagram and the spectacularization of political crises. The 5W of the digitalimage in the independence process in Catalonia. *El Profesional de la Informacion*. 2018. 27(5). P. 1013-1029. doi:10.3145/epi.2018.sep.06
 219. Lopez-Rabadan P., Mellado C. Twitter as a space for interaction in political journalism. Dynamics, consequences and proposal of interactivity scale for social media. *Communication & Society*. 2019. 32(1). P. 1-18. doi:10.15581/003.32.1.1-18
 220. Lucas C., Nielsen R., Roberts M., Stewart B., Storer A., Tingley D. Computer-Assisted Text Analysis for Comparative Politics. *Political Analysis*. 2015. 23. P. 254–277. doi:10.1093/pan/mpu01
 221. Margetts H. The Cyber Party. *The Causes and Consequences of Organizational Innovation in European Political Parties*. Grenoble: ECPR Joint Sessions of Workshops, 2001. P. 2-26.
 222. Margetts H., John P., Hale S., Yasseri T. *Political Turbulence How Social Media Shape Collective Action*. Princeton: Princeton University Press, 2015.
 223. Mattan A., Puddister K., Small T. Tweet Justice: The Canadian Court's Use of Social Media. *American Review of Canadian Studies*. 2020. 50(2). P. 229-244. doi:10.1080/02722011.2020.1759945
 224. Matuszak S. *The oligarchic democracy. The influence of business groups on Ukrainian politics* . Warsaw: Ośrodek Studiów Wschodnich im. Marka Karpia, 2012.
 225. Matuszewski P., Szabo G. Are Echo Chambers Based on Partisanship? Twitter and Political Polarity in Poland and Hungary. *Social*

- Media* + *Society*. 2019. URL: <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/2056305119837671>. doi:10.1177/2056305119837671.
226. McAllister I., White S. Electoral Integrity and Support for Democracy in Belarus, Russia, and Ukraine. *Sociology*. 2015. 25(1). P. 78-96. doi:10.1080/17457289.2014.911744
 227. McGranahan C. A Presidential Archive of Lies: Racism, Twitter, and a History of the Present. *International Journal of Communication*. 2019. 13. P. 3164–3182.
 228. McLaughlin, B. Becoming a Presidential Candidate: Social Media Following and Politician Identification. *Mass Communication and Society*. 2019. 22(5). P. 584-603. doi:10.1080/15205436.2019.1614196
 229. McLeod J. M. Community, Communication, and Participation: The Role of Mass Media and Interpersonal Discussion in Local Political Participation. *Political Communication*. 1999. 16(3). P. 315-366.
 230. Meraz S., Papacharissi Z. Networked Gatekeeping and Networked Framing on #Egypt. *The International Journal of Press/Politics*. 2013. 18(2). P. 138-166. doi:10.1177/1940161212474472
 231. Miller M., Vaccari C. Digital Threats to Democracy: Comparative Lessons and Possible Remedies. *The International Journal of Press/Politics*. 2020. 25(3). P. 333-356. doi:10.1177/1940161220922323
 232. Miller V. Phatic culture and the status quo: Reconsidering the purpose of social media activism. *Convergence*. 2017. 23(3). P. 251-269. doi:10.1177/1354856515592512
 233. Min S.-J. From the Digital Divide to the Democratic Divide: Internet Skills, Political Interest, and the Second-Level Digital Divide in Political Internet Use. *Journal of Information Technology & Politics*. 2010. 7(1). P. 22-35. doi:10.1080/19331680903109402
 234. Minakov M. The Authoritarian Belt in Europe's East. *Wilson Center*. 2018. URL: <https://www.wilsoncenter.org/blog-post/the-authoritarian-belt>

europes-east

235. Molchanov M. *Political Culture and National Identity in Russian-Ukrainian Relations*. College Station: Texas A&M University Press, 2002.
236. Monroe B., Schrod P. Introduction to the Special Issue: The Statistical Analysis of Political Text. *Political Analysis*. 2008. 16. P. 351-355.
237. Moore M. Protecting Democratic Legitimacy in a Digital Age. *Rethinking Democracy*. 2019, 90(1). P. 92-106. doi:10.1111/1467-923X.12572
238. Morozov E. *The Net Delusion: The Dark Side of Internet Freedom*. New York: Public Affairs, 2012.
239. Niblett R. Liberalism in Retreat The Demise of a Dream. *Foreign Affairs*. 2017. URL://www.foreignaffairs.com/articles/2016-12-12/liberalism-retreat
240. Nichol J. Russian Political, Economic, and Security Issues and U.S. Interests. *Congressional Research Service*. 2014. URL: <https://fas.org/sgp/crs/row/RL33407.pdf>
241. OSCE. *Belarus, Presidential Elections, 11 October 2015: Final Report*. 2016. URL: <https://www.osce.org/odihr/elections/belarus/218981>
242. OSCE. *ODIHR will not deploy election observation mission to Belarus due to lack of invitation*. 2020. URL: <https://www.osce.org/odihr/elections/457309>
243. Ostman J. When Private Talk Becomes Public Political Expression: Examining a Practice-Field Hypothesis of Youth Political Development. *Political Communication*. 2013. 30(4). P. 602-619. doi:10.1080/10584609.2012.737437
244. Ott B. L. The Age of Twitter: Donald J. Trump and the Politics of Debasement. *Critical Studies in Media Communication*. 2017. 34(1). P. 59-68. doi:10.1080/15295036.2016.1266686
245. Pain P., Chen G. The President is in: Public Opinion and the

- Presidential Use of Twitter. *Social Media + Society*. 2019. URL: <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/2056305119855143>. doi:10.1177/2056305119855143.
246. Pariser E. *The Filter Bubble: How the New Personalized Web Is Changing What We Read and How We Think*. London: Penguin Group, 2011.
247. Park C. S., Kaye B. K. Expanding Visibility on Twitter: Author and Message Characteristics and Retweeting. *Social Media + Society*. 2019. URL: <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/2056305119834595> doi:10.1177/2056305119834595
248. Pena-Fernandes S., Lazkano-Arrilla I. Garcia-Gonzalez D. European Newspapers' Digital Transition: New Products and New Audiences. *Comunicar*. 2016. 46 (XXIV). P. 27-35.
249. Penney J. Motivations for Participating in 'Viral Politics': A Qualitative Case Study of Twitter Users and the 2012 US Presidential Election. *Convergence: The International Journal of Research into New Media Technologies*. 2016. 22(1). P. 71–87. doi:0.1177/1354856514532074
250. Perez-Curiel C., Naharro P. L. Political Influencers. A Study of Donald Trump's Personal Brand on Twitter and its Impact on the Media and Users. *Comunicacion y Sociedad*. 2019. 32(1). P. 57-76. doi:10.15581/003.32.1.57-75
251. Pleines, H. Oligarchs and Politics in Ukraine. *Demokratizatsiya: The Journal of Post-Soviet Democratization*. 2016. 24(1). P. 105-127.
252. Pospieszna P. M. *When Recipients Become Donors Polish Democracy Assistance in Belarus and Ukraine*. Tuscaloosa: The University of Alabama, 2010.
253. Prensky M. Digital Natives, Digital Immigrants. *On the Horizon*. 2001. 9(5). P. 1-6.
254. Pytlas B. Hijacking Europe: Counter- European Strategies and Radical Right Mainstreaming during the Humanitarian Crisis Debate 2015–

16. *Journal of Common Market Studies*. 2020. URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/jcms.13092>. doi: <https://doi.org/10.1111/jcms.13092>
255. Ragnedda M., Ruiiu M. *Digital Capital: A Bourdieusian Perspective on the Digital Divide*. Bingley: Emerald Publishing Limited, 2020.
256. Ran W., Yamamoto M., Xu S. Media multitasking during political news consumption: A relationship with factual and subjective political knowledge. *Computers in Human Behavior*. 2016. 56. P. 352-359. doi:10.1016/j.chb.2015.12.015
257. Roberts J. *Digital Publics: Cultural Political Economy, Financialisation and Creative Organizational Politics*. London: Routledge, 2015.
258. Ronzhyn A. Social media activism in post-Euromaidan Ukrainian politics and civil society. *CeDEM16: Conference for eDemocracy & Open Government*. Krems: IEEE, 2016. P. 96-101.
259. Rybiy O. (2013). Party System Institutionalization in Ukraine. *Demokratizatsiya*. 2013. 21(3).
260. Sakwa R. *Russian Politics and Society*. Routledge: London and New York, 2002.
261. Santaniello M., Amoretti F. Electronic Regimes: Democracy and Geopolitical Strategies in Digital Networks. *Policy & Internet*. 2014. 5(4). P. 370-386. doi:10.1002/1944-2866.POI344
262. Scaramuzzino G., Scaramuzzino R. The Weapon of a New Generation? Swedish Civil Society Organizations' use of social media to influence politics. *Journal of Information Technology & Politics*. 2017. 14(1). P. 46-61. doi:10.1080/19331681.2016.1276501
263. Schlaeger J., Jiang M. Official Microblogging and Social Management by Local Governments in China. *China Information*. 2013. 28(2). P. 189-213. doi:10.1177/0920203X14533901
264. Shlapentokh, V. (2007). Personal Relations as a Core Feature of

- Feudalism. B Contemporary Russia as a Feudal Society (стр. 151-171). New York: Palgrave Macmillan.
265. Schneiker A. Telling the Story of the Superhero and the Anti-Politician as President: Donald Trump's Branding on Twitter. *Political Studies Review*. 2019. 17(3). P. 210–223. doi:10.1177/1478929918807712
 266. Schroeder R. *Social Theory after the Internet Media, Technology and Globalization*. London: UCL Press, 2018.
 267. Schulmann E. *The Russian political system in transition Scenarios for power transfer*. Oslo: Norwegian Institute of International Affairs, 2018.
 268. Schwarz J. Platform Logic: An Interdisciplinary Approach to the Platform-Based Economy. *Policy and Internet*. 2017. 9(4). P. 374-394. doi:10.1002/poi3.159
 269. Schworer J. Fernandez-Garcia B. Religion on the rise again? A longitudinal analysis of religious dimensions in election manifestos of Western European parties. *Party Politics*. 2020. URL: <https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/1354068820938008>. doi: <https://doi.org/10.1177/1354068820938008>
 270. Segal A. *Hacked World Order How Nations Fight, Trade, Maneuver, and Manipulate in the Digital Age*. New York: Gildan, 2017.
 271. Sikevich Z. V. Russians, Ukrainians, Belorussians: Together or Apart? (Saint-petersburg Representations Dynamics, 2006-2016). *Sotsiologicheskie issledovaniya*. 2017. 7. P. 88-98. doi:10.7868/S0132162517070108
 272. Sinpeng A. Digital media, political authoritarianism, and Internet controls in Southeast Asia. *Media, Culture & Society*. 2020. 42(1). P. 25-39. doi:10.1177/0163443719884052
 273. Slaughter A.-M. The Real New World Order. *Foreign Affairs*. 1997. 76(5). P. 183-197. doi:10.2307/20048208
 274. Slaughter A.-M. *A New World Order*. Princeton: Princeton University Press, 2009.
 275. Steblyna N. Poland-Ukraine Relations in the Digital Political

- Discourse of Poland. *Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна, серія «Питання політології»*. 2020. Vol. 37. P. 132-141. doi:10.26565/2220-8089-2020-37-17
276. Steblyna N. O. Uncertain Geography of the Local News and Civic Participation in New Media Era. *Communication Today*. 2018. Vol. 9. No. 1. P. 78-92.
 277. Steblyna N. O. Narrative in the Field of Political Communications: the Approaches of Most Cited Papers on Web of Science. *Політичне життя*. 2019. Vol. 3. P. 95-100.
 278. Steblyna N. O. Official Discourses of Post-Soviet Countries Transformations in the Digital Reality (2005-2019). *Evropsky politicky a pravni diskurz*. 2020. Vol. 7. No. 4. P. 110-115
 279. Steblyna N. O. Political Discourse and News Values Perception in Donald Trump's Era: How Ukrainian Students Create News about US President Speech. *Evropsky politicky a pravni diskurz*. 2020. Vol. 7. No. 2. P. 254-263.
 280. Steblyna N. O. Selling Insecurity via Twitter: Ukrainian President's Posts and Modern Political Discourse. *Przeglad Strategiczny*. 2020. Vol. 13. P. 317-331.
 281. Steblyna N. O. The Battle of Ilovaisk in Ukrainian Digital Political Discourse. *Міжнародні та політичні дослідження*. 2020. Вип. 33. P. 169-181.
 282. Steblyna N. O. Transformation of an Authoritarian Regime in the Digital Reality (the Case of Belarus 2006–2015). *Політичне життя*. 2020. Вип. 1. P. 75-83
 283. Steblyna N. O. Transformation of the Europe's Concept in WWII Speeches by Russian Presidents (2004-2019). *Slovak Journal of Political Sciences*. 2020. Vol. 20. No. 1. P. 121-137.
 284. Steensen S. Online Journalism and Promises of New Technology. *Journalism Studies*. 2011. 12(3). P. 311-327.

285. Stent A. The Lands In Between: The New Eastern Europe in the Twenty-First Century. In *The New Eastern Europe: Ukraine, Belarus, Moldova* / D. Hamilton, G. Mangott – editors. Washington: Center for Transatlantic Relations, 2007. P. 1-21.
286. Stetka V., Surowiec P. Facebook as an Instrument of Election Campaigning and Voters' Engagement: Comparing Czechia and Poland. *European Journal of Communication*. 2019. 34(2). P. 121-141. doi:10.1177/0267323118810884
287. Stier S. Political Determinants of E-Government Performance: Why are Autocracies Catching up? *ECPR General Conference*. Glasgow, 2014. P. 1-26. URL: <https://ecpr.eu/Filestore/paperproposal/84a1b5be-8df2-4144-a271-23af05b7227a.pdf>
288. Tari Z. G., Emamzadeh Z. An Analysis of the Media Messages during the 2016 U.S. Presidential Election: A Thematic Comparison between CNN News and Donald Trump's Tweets. *Journal of Politics and Law*. 2018. 11(2). P. 78-87. doi:10.5539/jpl.v11n2p78
289. Thompson J. The New Visibility. *Theory Culture & Society*. 2005. 22(6). P. 31-51. doi:10.1177/0263276405059413
290. Thompson M. *Enough Said: What's Gone Wrong with the Language of Politics?* New York: St. Martin's Press, 2016.
291. Titarenko L. Post-Soviet Belarus: The Transformation of National Identity. *International Studies. Interdisciplinary Political and Cultural Journal*. 2011. 1. P. 6-18. doi:10.2478/v10223-011-0002-4
292. Trere E. The Dark Side of Digital Politics: Understanding the Algorithmic Manufacturing of Consent and the Hindering of Online Dissidence. *Opening Governance*. 2016. 47(1). P. 127-138. doi:10.19088/1968-2016.111
293. Trillo-Domingues M., Alberich-Pascual J. Deconstruction of journalistic genres and new media: From the inverted pyramid to Rubik's cube. *El profesional de la informacion*. 2017. 26(6). P. 1091–1099.

294. Tufekci Z. The Medium and the Movement: Digital Tools, Social Movement Politics, and the End of the Free Rider Problem. *Policy and Internet*. 2014. 6(2). P. 202-208. doi:10.1002/1944-2866.POI362
295. Udupa S., Venkatraman S., Khan A. “Millennial India”: Global Digital Politics in Context. *Television & New Media*. 2020. 21(4). P. 343-359. doi:10.1177/1527476419870516
296. van Dejk J. A. The Network Society. Social Aspects of New Media. London: Thousand Oaks, 2006.
297. van Dijck J., Poell T., de Waal M. *The Platform Society: Public Values in a Connective World*. Oxford: Oxford University Press, 2018.
298. van Dijk T. Political discourse and political cognition. In *Politics as Text and Talk: Analytic Approaches to Political Discourse* / P. Chilton, & C. Schaffner – editors. Amsterdam: John Benjamins Publishing Co, 2002. P. 203-238.
299. van Elfrinkhof A., Maks I., Kaal B. *From Text to Political Positions: The Convergence of Political, Linguistic and Discourse Analysis*. Amsterdam: John Benjamins, 2014.
300. Villar S., Maria J. The Use of Blogs as Social Media Tools of Political Communication: Citizen Journalism and Public Opinion 2.0. *Communication & Society*. 2019. 32(1). P. 39-55. doi:10.15581/003.32.1.39-55
301. Vobic I. Online multimedia news in print media: A lack of vision in Slovenia. *Journalism*. 2011. 12(8). P. 946-962.
302. Watson B. Is Twitter an Alternative Medium? Comparing Gulf Coast Twitter and Newspaper Coverage of the 2010 BP Oil Spil. *Communication Research*. 2016. 43(5). P. 647-671.
303. Way L. Authoritarian State Building and the Sources of Regime Competitiveness in the Fourth Wave: The Cases of Belarus, Moldova, Russia, and Ukraine. *World Politics*. 2005. 57(2). P. 231-261. doi:10.1353/wp.2005.0018

304. Web.archive.org. Reiting Lukashenko - 31,4%. URL:
<http://web.archive.org/web/20101119114258/http://belaruspartisan.org/bp-forte/?page=100&backPage=13&news=70518&newsPage=0>
305. Williams K. *International Journalism*. London: Sage, 2011.
306. Wilson A. Ukrainian Politics since Independence. In *Ukraine and Russia: People, Politics, Propaganda and Perspectives* / A. Pikulicka-Wilczewska, R. Sakwa – editors. Bristol: International Relations Publishing, 2015. P. 101-108.
307. Zhang, Y. Wells C., Wang S., Rohe K. Attention and amplification in the hybrid media system: The composition and activity of Donald Trump's Twitter following during the 2016 presidential election. *New Media & Society*. 2018. 20(9). P. 3161–3182. doi:10.1177/1461444817744390
308. Zhu Q., Skoric M., Shen F. I Shield Myself From Thee: Selective Avoidance on Social Media During Political Protests. *Political Communication*. 2017. 34(1). P. 112-131. doi:10.1080/10584609.2016.1222471
309. Zhukova E. Chernobyl, Responsibility and National Identity: Positioning Europe and Russia in the Media of Belarus and Ukraine (1992–2014). *Europe Asia Studies*. 2018. 70(7). P. 1055-1082. doi:10.1080/09668136.2018.1499876
310. Zuniga H., Barnidge M., Scherman A. Social Media Social Capital, Offline Social Capital, and Citizenship: Exploring Asymmetrical Social Capital Effects. *Political Communication*. 2017. 34(1). P. 44-68. doi:10.1080/10584609.2016.1227000
311. Zuniga H., Jung N., Valenzuela S. Social Media Use for News and Individuals' Social Capital, Civic Engagement and Political Participation. *Computer Mediated Communication*. 2012. 17(3). P. 319-336.
312. Zuniga H., Veenstra A., Vraga E., Shah D. Digital Democracy:

Reimagining Pathways to Political Participation. *Journal of Information Technology & Politics*. 2010. 7(1). P. 36-51.
doi:10.1080/19331680903316742

ДОДАТОК А

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Праці, які відображають основні наукові результати дисертації:

– монографія:

1. Стеблина Н. О. Стеблина, Н. О. (2020). Цифровізація політики в контексті трансформації сучасного світопорядку : монографія. Одеса : Фенікс, 358 с.

– статті у наукових фахових виданнях України, які включені до міжнародних наукометричних баз:

2. Стеблина Н. О. COVID-19 та трансформація цифрового політичного дискурсу України у 2020 р. *Політичне життя*. 2020. Вип. 2. С. 103 – 110.

3. Стеблина Н. О. Азовська криза та українська передвиборча кампанія у Твіттері : формальний аналіз політичного тексту (на прикладі акаунту Петра Порошенка). *Гуманітарні візії*. 2020. Вип. 6(1). С. 14 – 20.

4. Стеблина Н. О. Емоційність політичної взаємодії (за матеріалами цифрових дискурсів України та РФ). *Політичне життя*. 2020. Вип. 3. С. 70 – 77.

5. Стеблина Н. О. Емоційність та інтертекстуальність в офіційних дискурсах пост-радянських авторитарних держав (Казахстан, Білорусь, Російська Федерація). *Гуманітарні візії*. 2020. Вип. 6(2). С. 21 – 27.

6. Стеблина Н. О. Компаративний аналіз дискурсів колишніх радянських республік і динаміка української цифрової політики. *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії*. 2020. Вип. 32. С. 152 – 157.

7. Стеблина Н. О. Репрезентація політичних акторів у цифровому політичному дискурсі України у 2019 році : формальний аналіз. *Актуальні проблеми політики*. 2020. Вип. 65. С. 83 – 90.

8. Стеблина Н. О. Репрезентація політичного режиму України у новинах онлайн-видання «Українська правда». *Політичне життя*. 2019. Вип. 4. С. 99 – 108.
9. Стеблина Н. О. Складові цифровізації політики: цифровий форум, цифровий капітал та структура цифрових можливостей. *Політикус*. 2020. Вип. 5. С. 126 – 132.
10. Стеблина Н. О. Способи репрезентації політичних акторів в українському цифровому політичному дискурсі. *Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Серія філософія, філософія права, політологія, соціологія*. 2020. Вип. 3(46). С. 192 – 205.
11. Стеблина Н. О. Трансформація форматів політичних текстів під впливом цифровізації (компаративний аналіз офіційних дискурсів України та Білорусі). *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії*. 2020. Вип. 30. С. 199 – 206.
12. Стеблина Н. О. Український цифровий політичний дискурс в умовах «гібридної медіасистеми». *Сучасне суспільство: політичні науки, соціологічні науки, культурологічні науки*. 2020. Вип. 1(20). С. 176 – 185.
13. Стеблина Н. О. Цифровий політичний дискурс України та Білорусі (компаративний аналіз репрезентації виборів президента). *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії*. 2020. Вип. 29. С. 245 – 250.
14. Стеблина Н. О. Цифровий політичний дискурс України та географія політичних текстів у 2019 р. *Політикус*. 2020. Вип. 3. С. 115 – 121.
15. Steblyna N. O. Narrative in the Field of Political Communications: the Approaches of Most Cited Papers on Web of Science. *Політичне життя*. 2019. Вип. 3. С. 95 – 100.
16. Steblyna N. O. Poland–Ukraine Relations in the Digital Political Discourse of Poland (on the Material of Polish President Official Website in 2004 – 2015). *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Питання політології»*. 2020. Вип. 37. С. 132 – 141.

17. Steblyna N. O. The Battle of Ilovaisk in Ukrainian Digital Political Discourse. *Міжнародні та політичні дослідження*. 2020. Вип. 33. С. 169 – 181.

18. Steblyna N. O. Transformation of an Authoritarian Regime in the Digital Reality (the Case of Belarus 2006–2015). *Політичне життя*. 2020. Вип. 1. С. 75 – 83.

– статті у наукових фахових виданнях України:

19. Стеблина Н. О. Формальний аналіз політичних новин та особливості політичного дискурсу в авторитарних та перехідних режимах. *Регіональні студії*. 2020. Вип. 23. С. 82 – 86.

– статті в наукових періодичних виданнях інших держав з напрямку, за яким підготовлено дисертацію:

20. Steblyna N. O. Official Discourses of Post-Soviet Countries Transformations in the Digital Reality (2005-2019). *Evropsky politicky a pravni diskurz*. 2020. Vol. 7. No. 4. P. 110 – 115.

21. Steblyna N. O. Political Discourse and News Values Perception in Donald Trump's Era: How Ukrainian Students Create News about US President Speech. *Evropsky politicky a pravni diskurz*. 2020. Vol. 7. No. 2. P. 254 – 263.

22. Steblyna N. O. Selling Insecurity via Twitter: Ukrainian President's Posts and Modern Political Discourse. *Przegląd Strategiczny*. 2020. Vol. 13, P. 317 – 331 (Scopus).

23. Steblyna N. O. Transformation of the Europe's Concept in WWII Speeches by Russian Presidents (2004-2019). *Slovak Journal of Political Sciences*. 2020. Vol. 20. No. 1. P. 121 – 137 (Scopus).

24. Steblyna N. O. Uncertain Geography of the Local News and Civic Participation in New Media Era. *Communication Today*. 2018. No. 9 (1). P. 78 – 92 (Scopus).

– статті в наукових виданнях України: праці, які додатково відображають результати дисертації:

25. Стеблина Н. О. «Пресрелізм» у місцевій пресі : контекст

журналістського матеріалу та особливості сприйняття повідомлень одеських медіа. *Діалог : Медіа-студії*. 2016. Вип. 22. С. 52 – 70.

26. Стеблина Н. О. Друга світова війна як міф сучасного російського спічрайтингу (на матеріалі промов перших осіб Російської Федерації на Красній площі). *Діалог : Медіастудії*. 2014. Вип. 18-19. С. 294 – 304.

27. Стеблина Н. О. Ексклюзивні новини місцевих сайтів: якість контенту та методи збору інформації. *Образ*. 2018. Вип. 1(27). С. 37 – 51.

28. Стеблина Н. О. Новини чи піар? Або чи можливо дотримуватися професійних стандартів у мережевих ЗМІ? *Діалог : медіа-студії*. 2015. Вип. 21, С. 36 – 48.

29. Стеблина Н. О. Поява мультимедійності, гіпертекстуальності та інтерактивності на місцевих інформаційних сайтах, або Як одеські електронні видання опановували мережу (за матеріалами сайтів «Репортер» та «Думская» за 2005-2014 роки). *Діалог : Медіастудії*. 2018. Вип. 24. С. 180 – 209.

30. Стеблина Н. О. Пресрелізм у мережевих виданнях, або Як журналісти допомагають владі виховувати слухняних громадян. *Масмедіа. Демократія. Інформаційна війна. Науково-практичне видання*. Київ : СПД Матвієнко. 2014. С. 43 – 52.

31. Стеблина Н. О. Принципи добору новин мережевими виданнями: як інтернет-журналісти центральних ЗМІ подають інформацію про події у регіонах України. *Соціальні комунікації : теорія і практика*. Київ : МЦД СК «Комтека». 2015. С. 105 – 110.

32. Стеблина Н. О. Стратегії PR-звернень у соціальних мережах (на прикладі акаунтів провідних українських операторів мобільного зв'язку). *Діалог : медіа-студії*. 2014. Вип. 17. С. 166 – 175.

33. Стеблина Н. О. Тексти офіційного політичного дискурсу як індикатор еволюції політичного режиму (на матеріалі промов українських президентів). *Вісник Донецького національного університету імені Василя Стуса. Серія політичні науки*. 2019. Вип. 4. С. 85 – 95.

34. Steblyna N. O. Are You President's PR-service or News Agency? Petro Poroshenko's Visits Coverage by Ukrainian Local News Sites. *Діалог : Медіа-студії*. 2017. Вип. 23. С. 175 – 194.

– тези наукових доповідей на конференціях:

35. Стеблина Н. О. Способи виявлення матеріалів із ознаками політичної замовності під час передвиборчої кампанії виборів президента України 2019. *Наука, освіта, суспільство: реалії, виклики, перспективи: зб. матеріалів конференції*. Вінниця : ТОВ «ТВОРИ», 2019. С. 29 – 32.

36. Стеблина Н. О. Новини офіційного сайту Президента Республіки Польща та українсько-польські відносини. *Перспективи розвитку наукових досліджень у контексті глобалізаційних змін: освіта, політика, економіка, міжкультурна комунікація*. Сєверодонецьк : вид-во СНУ ім. В. Даля, 2019. С. 175 – 177.

37. Стеблина Н. О. Стеблина Н. О. Чи потрібна юзерам медіаграмотність? UGC та сприйняття новин із ознаками замовності (на матеріалі коментарів відвідувачів одеського сайту «DUMSKAYA.NET»). *Збірник статей Четвертої міжнародної науково-методичної конференції «Практична медіаграмотність: міжнародний досвід та українські перспективи»*. Київ : Центр Вільної Преси, Академія української преси, 2016. С. 434 – 444.

38. Steblyna N. For Russia, the war has never ended. *New Eastern Europe. The Intermarium in the 21st century Conference Proceedings*. URL: <https://neweasterneurope.eu/2017/07/06/for-russia-the-war-has-never-ended/>

ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Міжнародна науково-практична конференція «Реклама та PR у сучасному світі» (м. Одеса, 2011 р.) (очна участь).
2. Всеукраїнська науково-практична конференція «Український соціум та медіа: динаміка взаємодії (2010-2015 роки):» (м. Київ, 2015 р.) (очна участь).
3. Міжнародна конференція для журналістів та молодих вчених «Tweeting the war – Social Media and War Coverage in Ukraine» (м. Берлін, 2015 р.) (очна участь).
4. IV Міжнародна науково-методична конференція «Практична медіаграмотність: міжнародний досвід та українські перспективи» (м. Київ, 2016 р.) (очна участь).
5. V Міжнародна наукова конференція «Нація під час кризи» (м. Мінськ, 2016 р.) (очна участь).
6. Міжнародна наукова конференція «1918-1938-2018: Dawn of an Authoritarian Century?» (м. Шлосс, 2018 р.) (очна участь).
7. Міжнародна наукова конференція «The Intermarium in the 21st Century: Visions, Architectures, Feasibilities» (м. Варшава, 2017 р.) (очна участь).
8. Міжнародна наукова конференція «Euro-American Relations in the Age of Globalization» (м. Турин, 2019 р.) (очна участь).
9. Міжнародна наукова конференція «Сучасні тенденції розвитку медіагалузі і регіональні ЗМІ» (м. Тернопіль, 2019 р.) (очна участь).
10. Міжнародна науково-практична конференція «Наука. Освіта. Суспільство: Реалії. Виклики. Перспективи» (м. Вінниця, 2019 р.) (очна участь).
11. XII Міжнародна наукова конференція «12th Central and Eastern European Communication and Media Conference CEECOM 2019» (м. Софія, 2019 р.) (очна участь).

12. Всеукраїнська науково-практична конференція «Політичні партії і вибори: українські та світові практики (пам'яті Юрія Романовича Шведа)» (м. Львів, 2019 р.) (очна участь).

13. Міжнародна науково-практична конференція «Випробування олігархією: українські реалії, міжнародний досвід, перспективи подолання» (м. Львів, 2019 р.) (очна участь).

14. Міжнародна науково-практична конференція науковців, викладачів та аспірантів «Перспективи розвитку наукових досліджень у контексті глобалізаційних змін: освіта, політика, економіка, міжкультурна комунікація» (м. Сєвєродонецьк, 2019 р.) (заочна участь).

15. Міжнародна наукова конференція «Europa XXI Wieku. Przyszłość Europy i Unii Europejskiej w obliczu starych i nowych wyzwań» (м. Слубіце, 2020 р.) (заочна участь).

16. V Міжнародна наукова конференція «Belarussian Studies in 21 century» (м. Лондон, 2020 р.) (очна участь).

17. Міжнародна науково-практична конференція «Медіазнавчі студії в європейському діалозі: освітній та науковий дискурси» (м. Київ, 2020 р.) (очна участь).

18. VI Міжнародна наукова конференція «Belarusian Studies in the 21st Century», (м. Лондон, 2021 р.) (очна участь).

ДОДАТОК Б

Таблиця 2.3

Регулярні вислови для пошуку географічних назв російською мовою

Російські географічні назви	
Владимир\b [а-я]	місто Владімір та наступне слово із маленької літери, щоб уникнути потрапляння імені та прізвища, наприклад Владимир Зеленський
Шу[яию]\b	місто Шуя (+ відмінки)
Северн\w+ Осет	Північна Осетія (+ відмінки)
Комсомольск\w?- н	місто Комсомольск-на-Амурі

Таблиця 2.4

Регулярні вислови для пошуку займенників українською мовою

Займенники першої особи (множина/однина)		Займенники другої особи (множина/однина)		Займенники третьої особи (множина/однина)	
\b[Яя]\b	«Я» з великої та маленької літер	\b[ТтВв]и\b	«ти», «ви»	\b[Вв]ін\b	«він»
\bмо[єяюї]\b	«моє», «моя» та ін., також вживався вираз Мо[єяюї]\b для займенників на початку речення	\b[Тт].б[еіо]ю?\b	«тобі», «тебе», «тобою» та ін.	\b[Йй]о.{2}\b	«йому», «його»
[Мм]о.[оїмюх]и?	«моєму», «моїм», «моїми», «моїх», «моєю» та ін.	\b[Тт]в[іо].{1,3}\b	твій, твої, твоїм та ін.	\b[Вв]он[аои]\b	«вона», «вони», «воно»
\b[Нн]а[шсм]и?\b'	«Нас», «нами», «наш», «нам»	\b[Вв]а[см]и?\b	«вас», «вами», «вам» та ін.	\bн[іе]\w\b'	«ним», «нею» та ін.
\b[Мм]и\b	«ми» - з великої та малої літер	\b[Вв]аш.м.\b	«вашим», «вашими»		

Таблиця 2.5

Дієслова стану російською мовою

боится боюсь боял боятся бойт бойс	Форми дієслів, утворені від інфінітиву «бояться»	врать врет врут	Форми дієслів, утворені від інфінітиву «брехати», дієслово «врал» виключено із списку через співпадіння із іменником «февраль» та через низьку імовірність потрапляння у заголовки новин
ждать ждут ждешь ждет ждал ждем	Форми дієслів, утворені від інфінітиву «чекати»	люблю любят любиш любил любит	Форми дієслів, утворені від інфінітиву «любити»

Таблиця 2.6

Заперечні дієслова білоруською мовою

дэпартуе дэпарта дэпартуюць	Форми дієслів, утворені від інфінітиву «депортувати»	забяр забіра забраў	Форми дієслів, утворені від інфінітиву «забирати»
пратэсту пратэста	Форми дієслів, утворені від інфінітиву «протестувати»	выганя выгнаў выгнал	Форми дієслів, утворені від інфінітиву «виганяти»

Таблиця 2.7

Регулярні вислови для пошуку цитат у заголовках українською мовою

[A-ЯІІЄІ]\w+\.?:.*?\n	Двокрапка після власної назви на початку або всередині тексту
\n.*?\s[—]\s[A-ЯІІЄІ]\w+\n	Тире перед власною назвою в кінці тексту
\n.*?\s[—]\s[A-ЯІІЄІ]\w+\s[A-ЯІІЄ]\w+\n	Тире перед двома власними назвами (наприклад, ім'я та прізвище) в кінці тексту
\n.*?\s[—]\s\w\.[A-ЯІІЄ]\w+\n	Тире перед ініціалом та власною назвою в кінці тексту
"\n.*?\s[—]\sГлава держави.*?\n	Тире перед висловом «Глава держави» - для офіційної ЦПП
\n.*?\s[—]\sПрезидент.*?\n	Тире перед словом «Президент» - для офіційної ЦПП
[«""] [a-я]\w+.*?[»"]	Цитата в середині тексту із малої літери, цитати, написані з великої літери, не шукалися окремо, оскільки після таких цитат, як правило, стоїть посилання із використанням лапок чи тире. Таким чином також можна було уникнути потрапляння до переліку власних назв, написаних у лапках, наприклад «Динамо»

Таблиця 2.8

Дієслова комунікативного наміру російською мовою

благодари благодарю благодарят	Форми дієслів, утворені від інфінітиву «дякувати»	Заяви заявля заявят	Форми дієслів, утворені від інфінітиву «заявляти»
скажет скажут сказал скажут скажут	Форми дієслів, утворені від інфінітиву «розповідати»	Обещал обещат обещаю	Форми дієслів, утворені від інфінітиву «обіцяти»

Таблиця 2.9

Регулярні вислови для пошуку пресрелізму

\bпрес-\w+ \w+	Прес-служба, прес-центр, прес-секретар та ін. + наступне слово
'\w+\szv'язk\w+ з громад\w+'	Попереднє слово + зв'язки з громадськістю / зв'язків з громадськістю
\bбриф.нг\w?\b	Брифінг
\w+ \w+ повідомленні	Для виразів на кшталт «йдеться у повідомленні», що свідчить про передрук повідомлення прес-служб

Таблиця 2.10

Регулярні вислови для пошуку посилань на соцмережі російською мовою

.{35} в [Ff]acebook .{35}	«у Facebook» із великої чи малої літери та 35 знаків до і після виразу (ті самі вирази у випадку Twitter та кириличних варіантів написання «Фейсбук», «Твіттер»)
.{35} в FB .{35}	«в FB» та 35 знаків до і після виразу
на [Ff]acebook .{35}	«на Facebook» та 35 знаків після виразу, оскільки таке формулювання передбачає посилання після виразу
своем [Ff]acebook	«своєму Facebook»
страни\w+ [Ff]acebook	«сторінці Facebook», для Twitter додавався варіант «мікроблозі»

18:43 8 ГРУДНЯ 2005

Нове сховище відпрацьованого ядерного палива на ЧАЕС буде введено в експлуатацію у 2010 році – Президент України

Глава держави наголосив, що до введення у дію СВЯП-2 можливості для збереження відпрацьованого ядерного палива має СВЯП-1.

19:13 9 ГРУДНЯ 2005

Президент України провів телефонну розмову з Федеральним канцлером Німеччини

16:53 9 ГРУДНЯ 2005

Президент підписав Указ «Про заходи, пов'язані з 20-ю річницею Чорнобильської катастрофи»

14:34 9 ГРУДНЯ 2005

Віктор Ющенко ініціює проект комплексного збереження, відновлення та відбудови Національного заповідника «Софія Київська»

14:16 9 ГРУДНЯ 2005

Президент відкрив засідання РНБОУ

19:17 8 ГРУДНЯ 2005

Президент відвідав чорнобильське фондосховище етнографічних експонатів із зони відчуження

18:44 8 ГРУДНЯ 2005

Президент відвідав родину самоселів у зоні

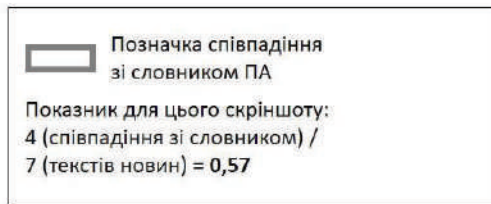


Рис. 3.2. Скріншот блоку новин сайту Президента України за 10 грудня 2005 року

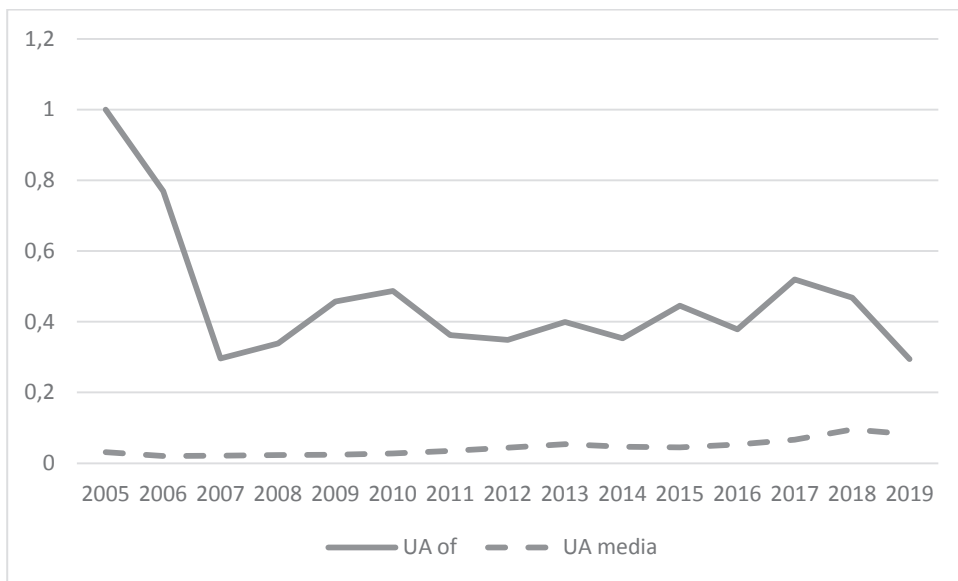


Рис. 3.3. Унікальність українських ЦПП

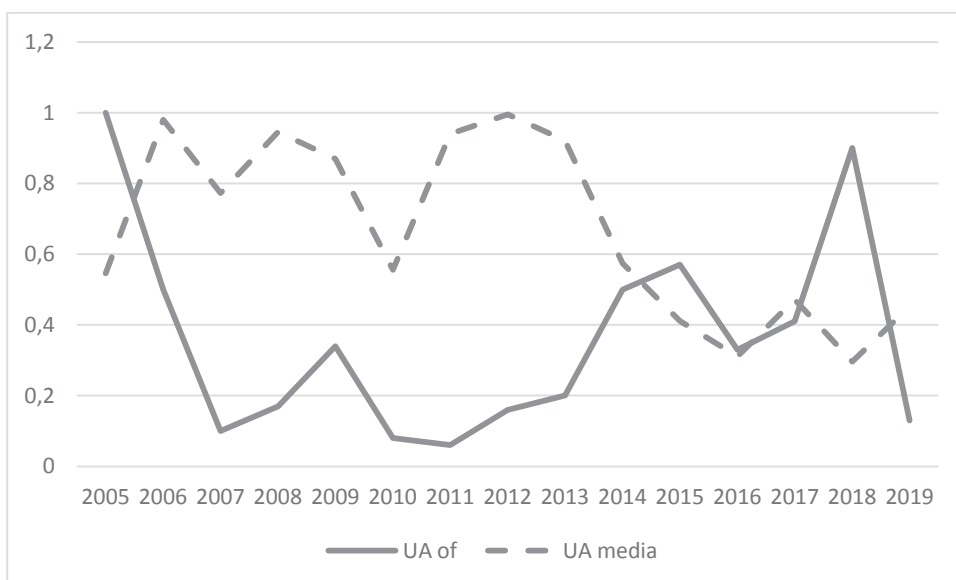


Рис. 3.4. Збалансованість українських ЦПІ

9 СЕРПНЯ 2011 09:29

Віктор Янукович привітав Леоніда Кучму днем народження

Прес-служба Президента України Віктора Януковича

8 СЕРПНЯ 2011 10:28

Віктор Янукович висловив співчуття народному депутату України Олександру Голубу у зв'язку з передчасною смертю його сестри

Прес-служба Президента України Віктора Януковича

4 СЕРПНЯ 2011 15:09

Глава держави відвідав селекційно-випробувальну станцію «Нуменс»

Президент оглянув дослідні ділянки товариства та ознайомився з ходом селекційних досліджень нових перспективних сортів і гібридів овочів за новітніми технологіями вирощування.

Прес-служба Президента України Віктора Януковича

4 СЕРПНЯ 2011 15:01

Президент: Першочергові завдання влади – підвищення рівня життя та створення нових робочих місць

«Перше, що ми повинні зробити – підвищити рівень життя бідних людей, дати робочі місця молодим, щоб вони могли забезпечити свою сім'ю. Створити умови для всіх, хто здатен працювати. Щоб у людей були мотивації працювати, і вони завжди отримували гідну заробітну плату», – наголосив Віктор Янукович.

Прес-служба Президента України Віктора Януковича

4 СЕРПНЯ 2011 14:50

Віктор Янукович: Україна наповнить внутрішній ринок власною сільськогосподарською продукцією

Позначка співпадіння зі словником ПА

Показник для цього скріншоту:
1 (другий за популярністю ПА, одиничні згадки Кучма, Голуб Нуменс) /
3 (перший за популярністю ПА - Янукович) = 0,33

Рис. 3.5. Скріншот блоку новин сайту Президента України за 14 серпня 2011 року

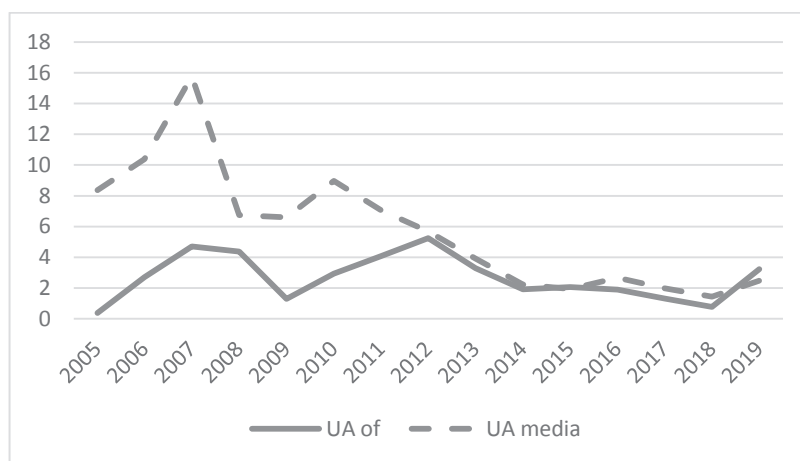


Рис 3.6. Співвідношення локальних та глобальних ЦПС в українських ЦПП

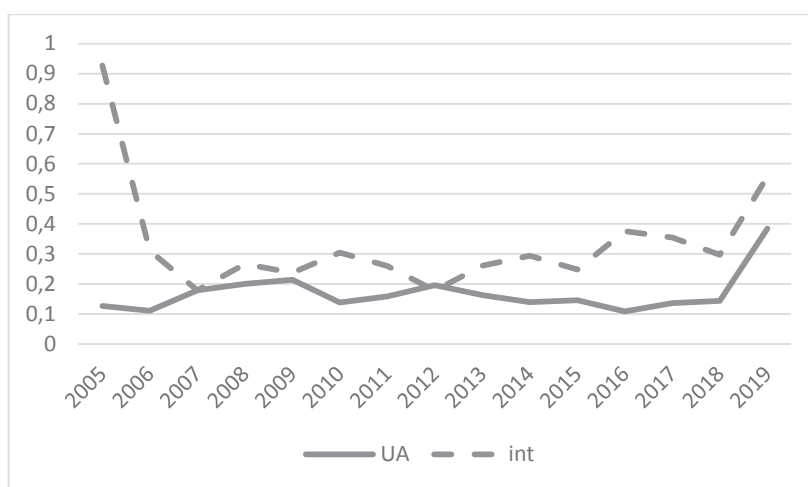


Рис. 3.7. Локальний / глобальний простір політичних текстів української офіційної ЦПП

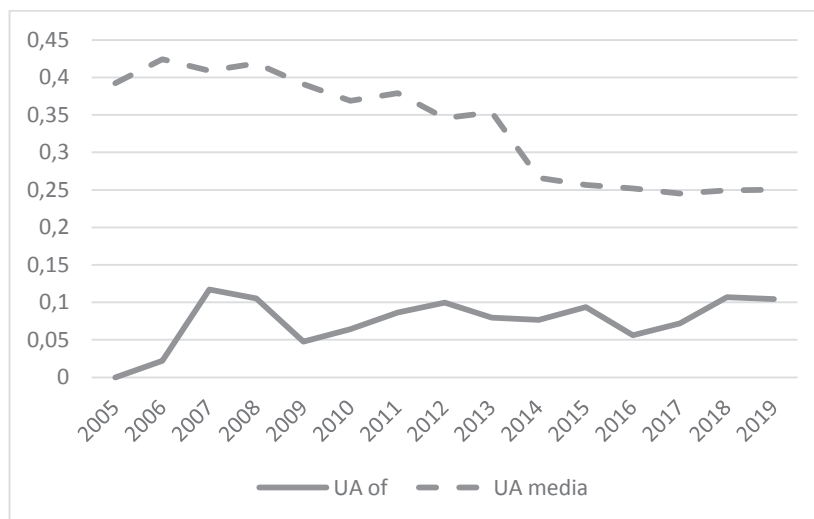


Рис. 3.10. Емоційність українських ЦПП

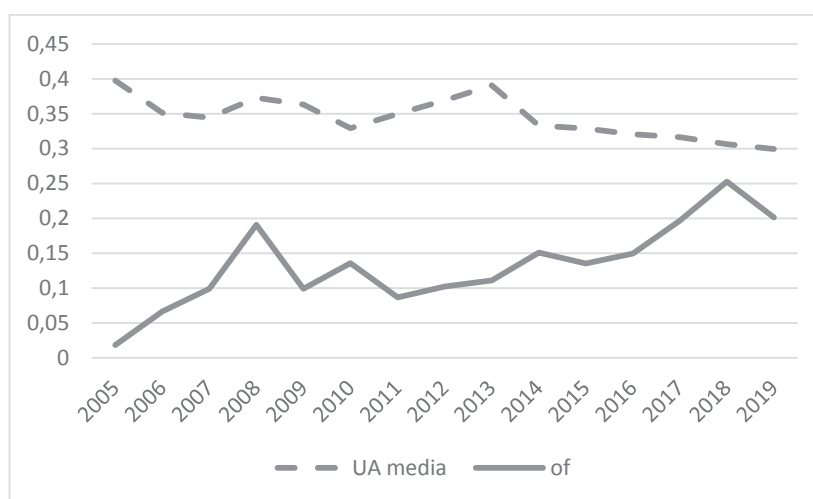


Рис. 3.11. Негативізм українських ЦПП

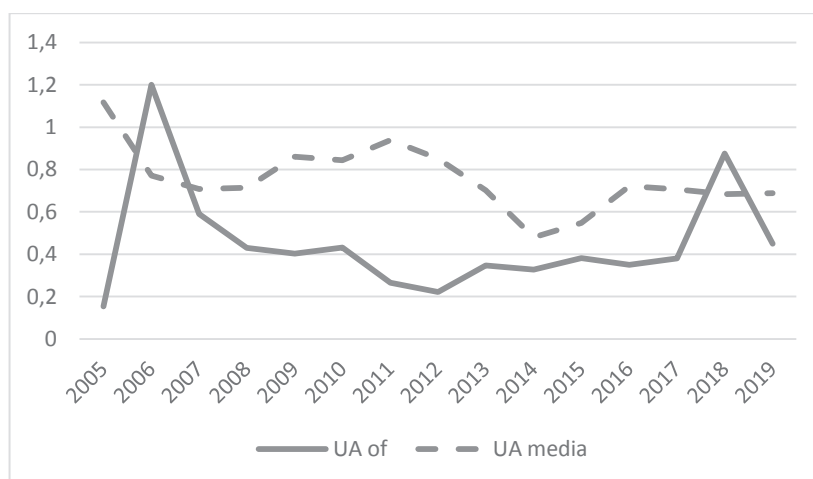


Рис. 3.12. Персоналізація українських ЦПП

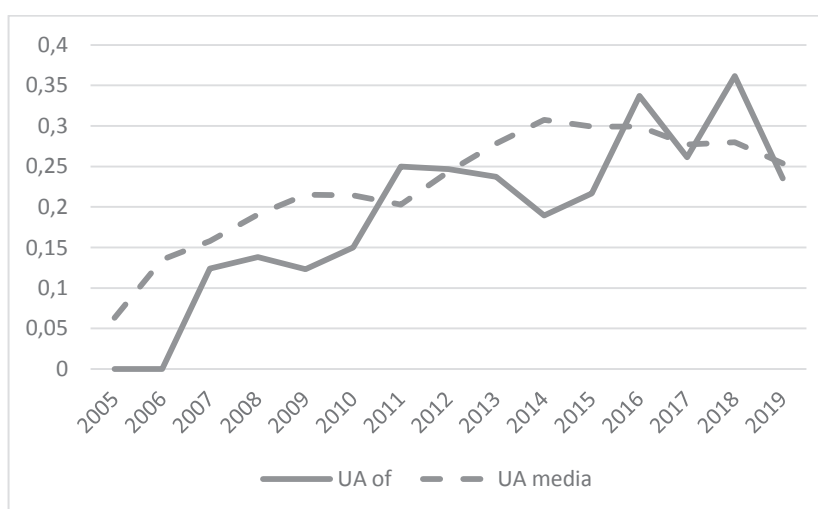


Рис. 3.13. Прямá інтертекстуальність українських ЦПП (заголовки)

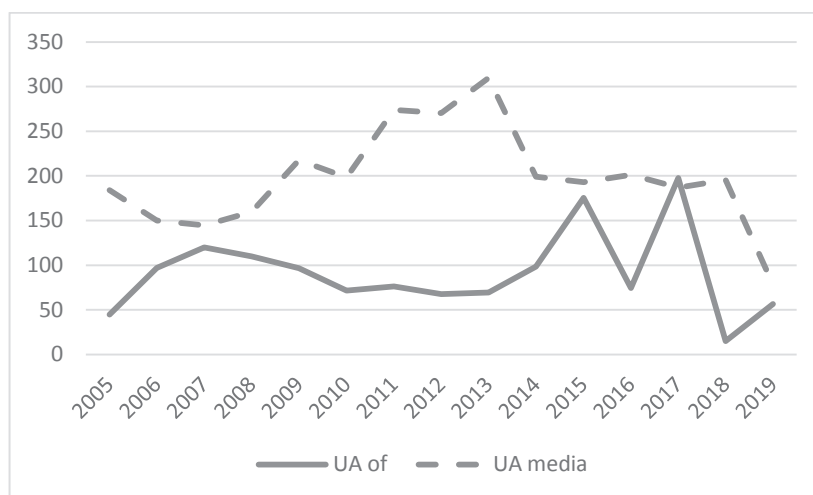


Рис. 3.14. Пряма інтертекстуальність українських ЦПП (тексти)

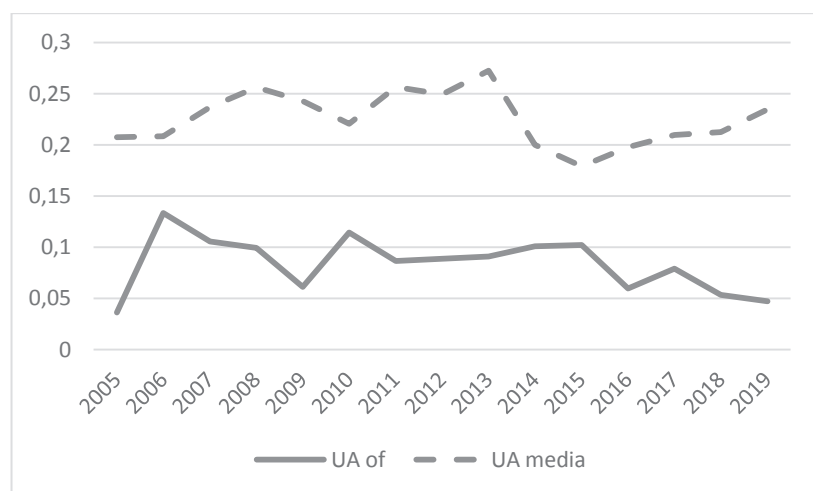


Рис. 3.15. Непряма інтертекстуальність українських ЦПП

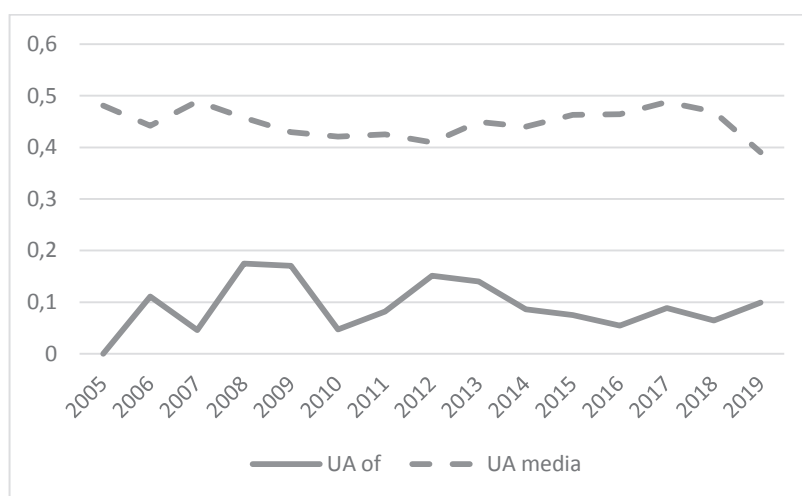


Рис. 3. 16. Пресрелізм українських ЦПП

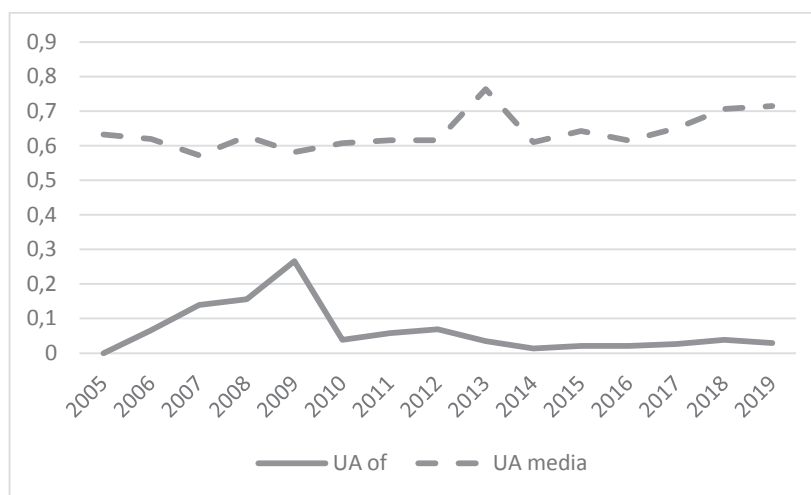


Рис. 3.17. Медіатизованість українських ЦПП.

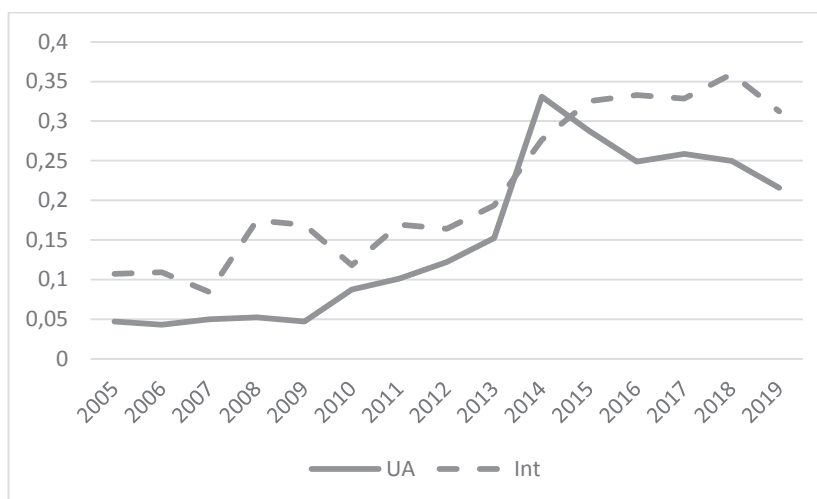


Рис. 3.18. Локальний / глобальний простір політичних текстів української масмедійної ЦПП

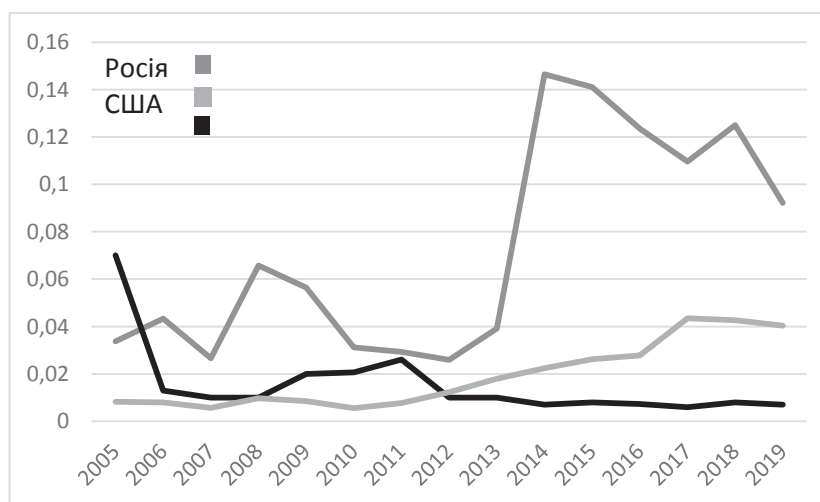


Рис. 3.19. Співвідношення згадок (РФ, США, Європа) в українській масмедійній ЦПП (2005-2019)

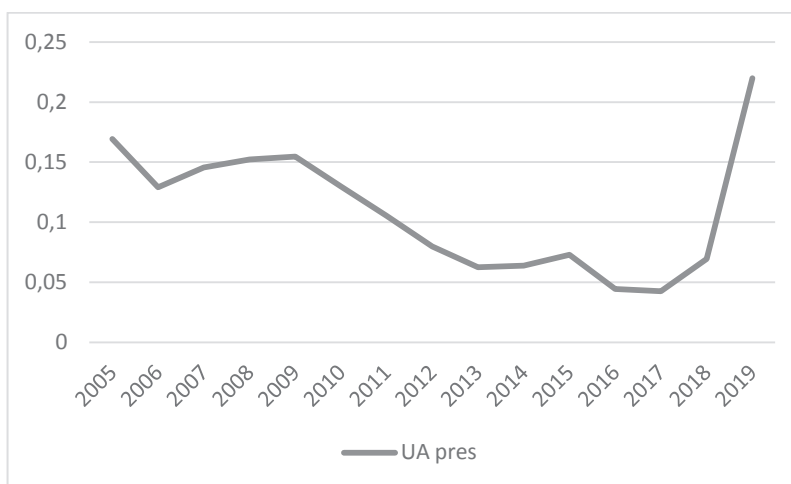


Рис. 3.22. Емоційність у заголовках, що містять згадки українських президентів (Ющенко 05-09, Януковича – 10-13, Порошенка – 14-18, Зеленського – 19)
– масмедійна ЦПП

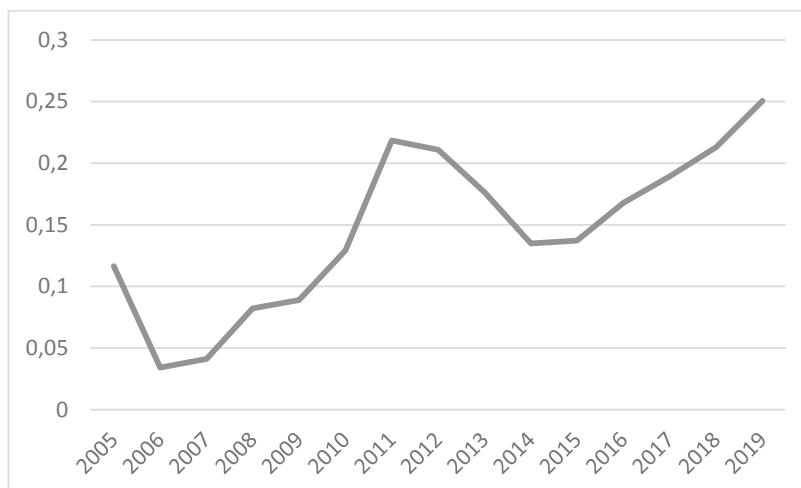


Рис. 3.33. Гіпертекстуальність української масмедійної ЦПП

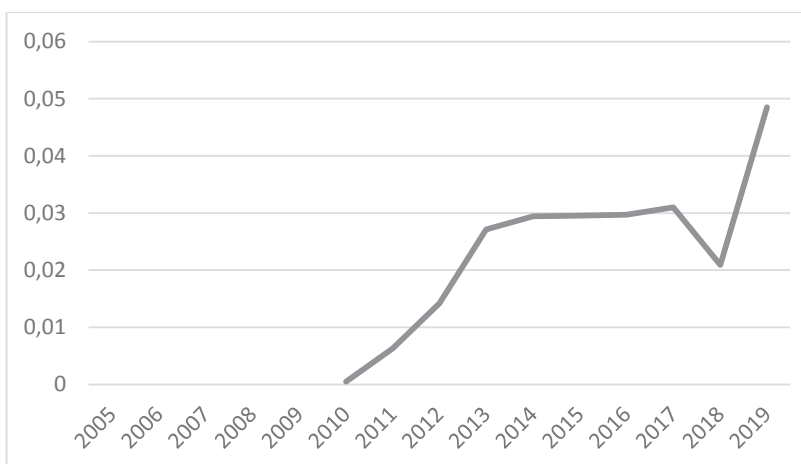


Рис. 3.34. Посилання на соцмережі в українській масмедійній ЦПП



Рис. 3.36. Скріншоти із сайтів президента Білорусі та РФ

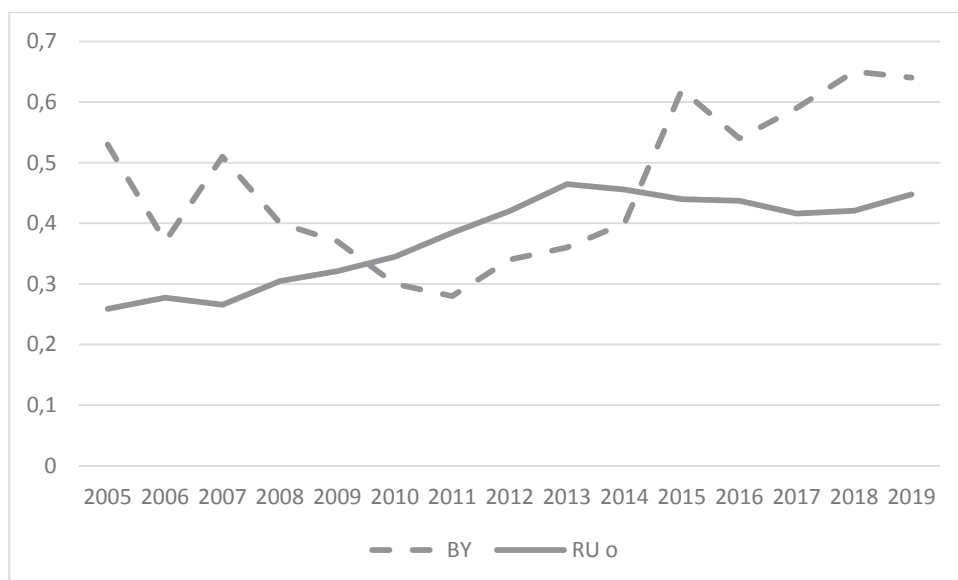


Рис. 3.37. Унікальність білоруської та російської офіційної ЦПП

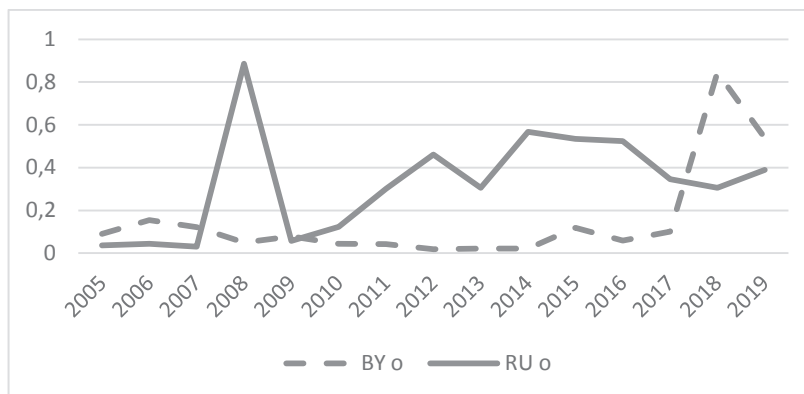


Рис. 3.38. Збалансованість білоруської та російської офіційної ЦПП

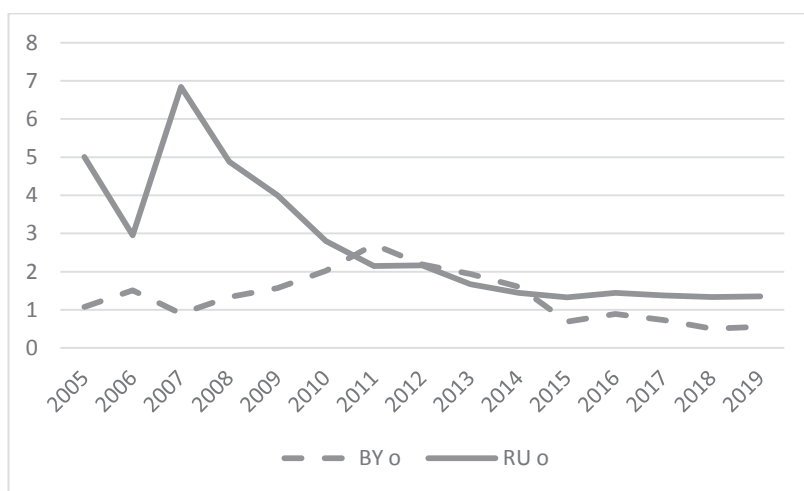


Рис. 3.39. Співвідношення локальних та глобальних ЦПС білоруської та російської офіційної ЦПП



Рис. 3.40. Локальний / глобальний простір політичних текстів білоруської офіційної ЦПП

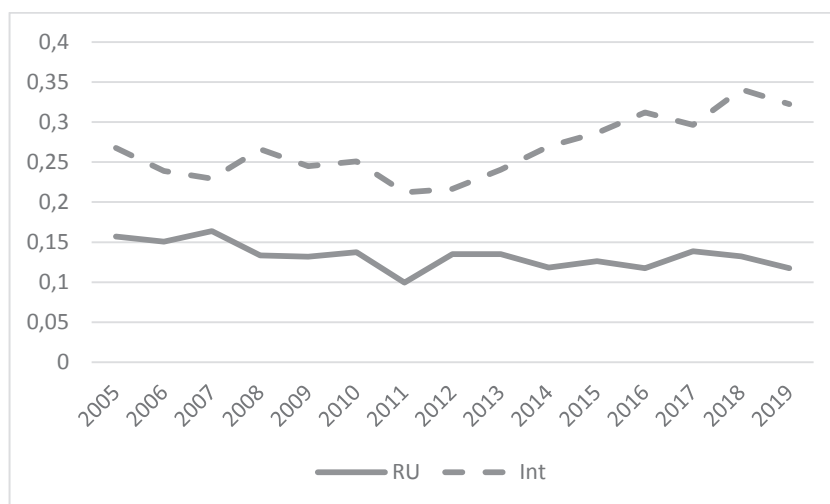


Рис. 3.41. Локальний / глобальний простір політичних текстів
російської офіційної ЦПП

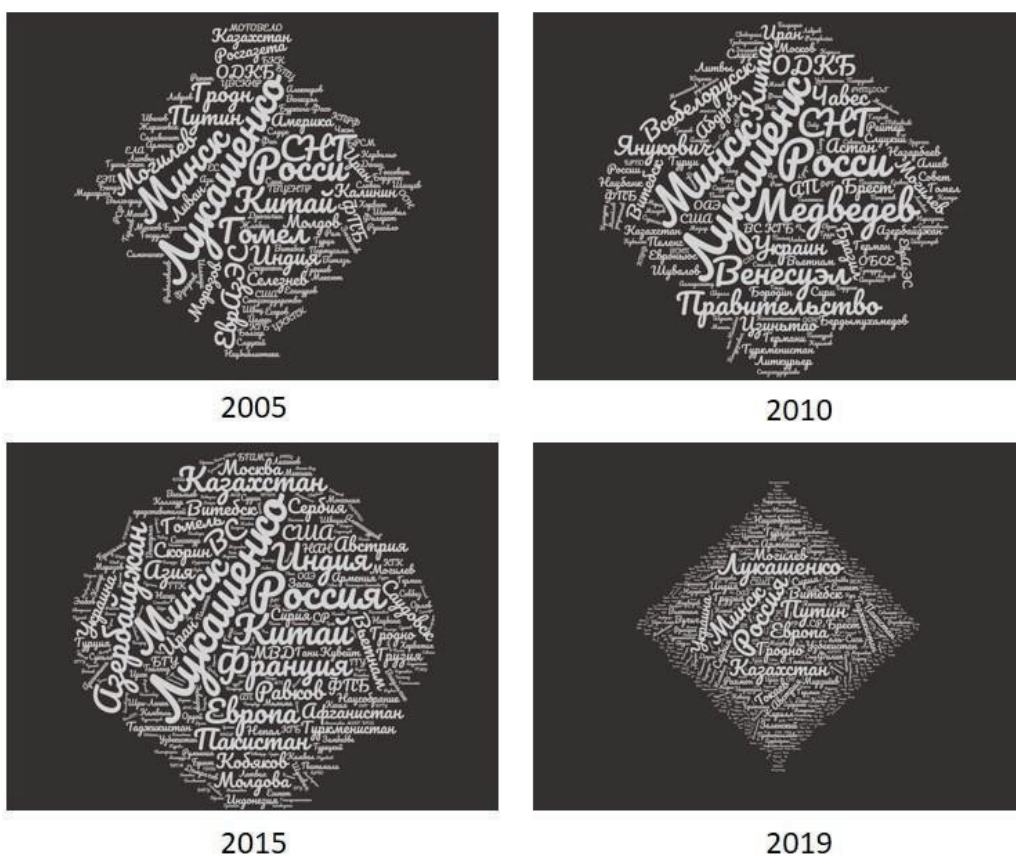


Рис. 3.42. Хмари найбільш уживаних власних назв у білоруській офіційній ЦПП

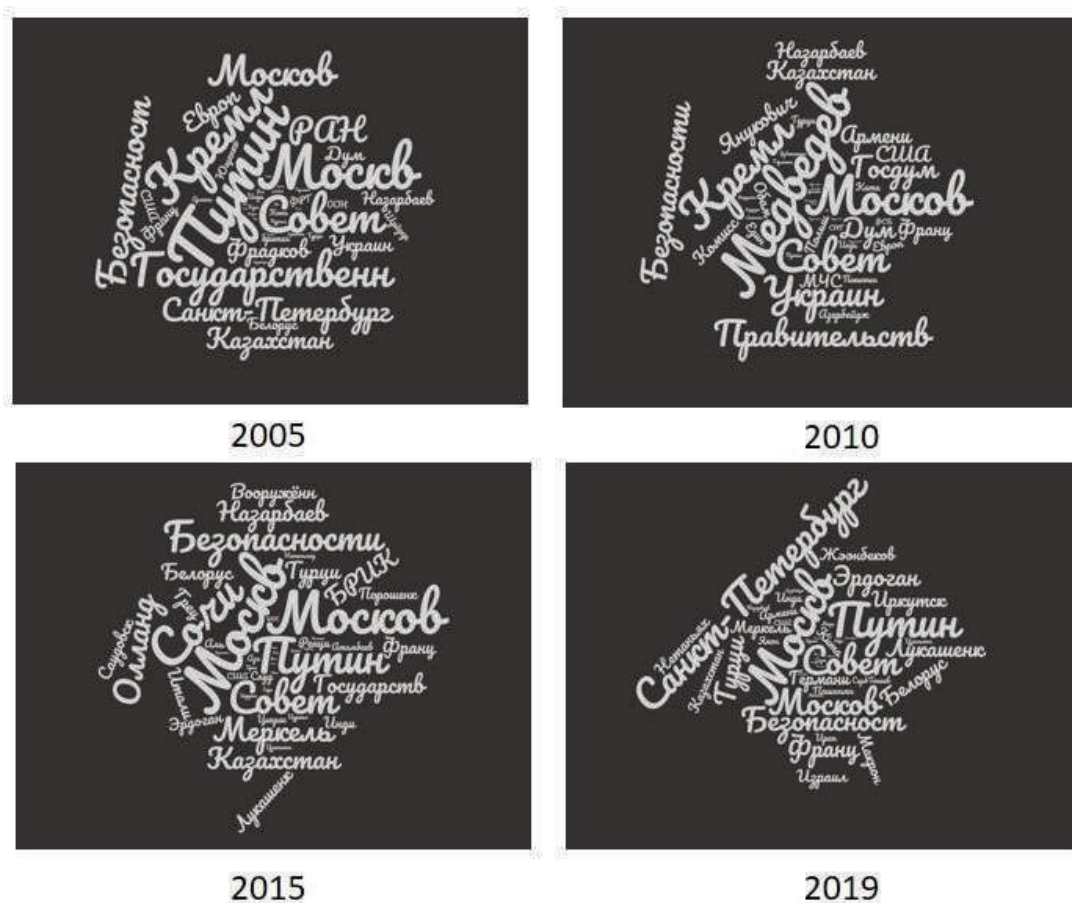


Рис. 3.43. Хмари найбільш уживаних власних назв у російській офіційній ЦПП

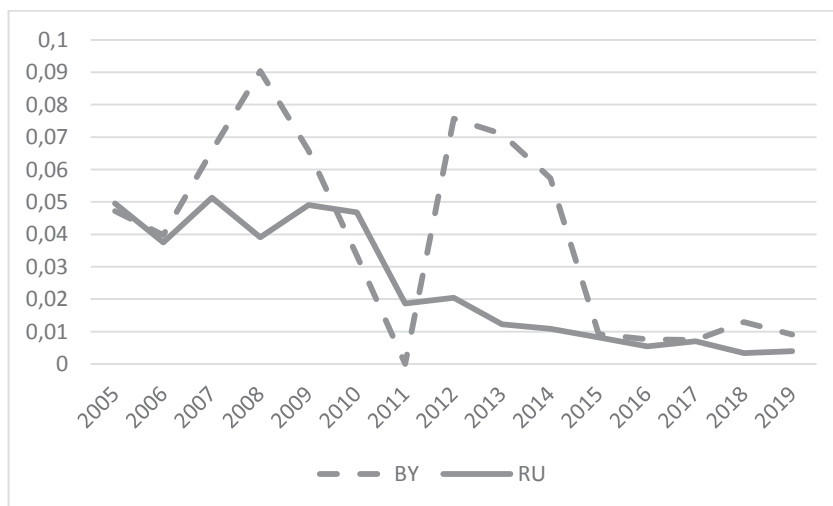


Рис. 3.46. Емоційність білоруської та російської офіційної ЦПП

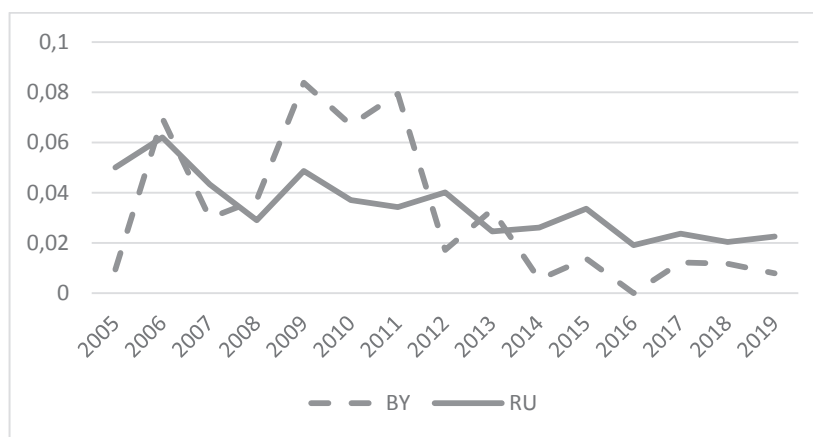


Рис. 3.47. Негативізм білоруської та російської офіційної ЦПП

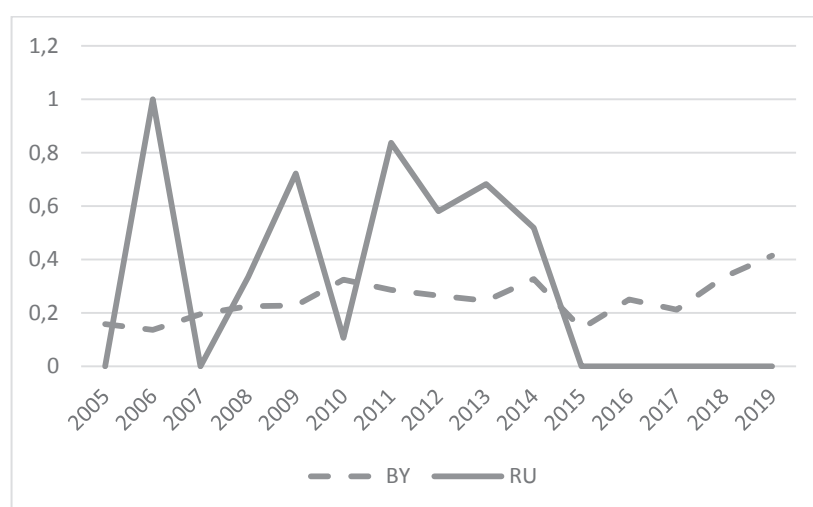


Рис. 3.48. Персоналізація білоруської та російської офіційної ЦПП

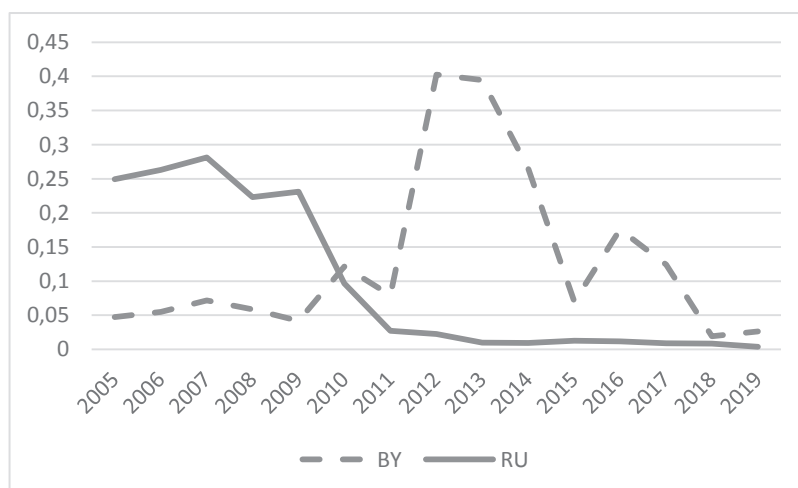


Рис. 3.49. Непряма інтертекстуальність білоруської та російської офіційної ЦПП

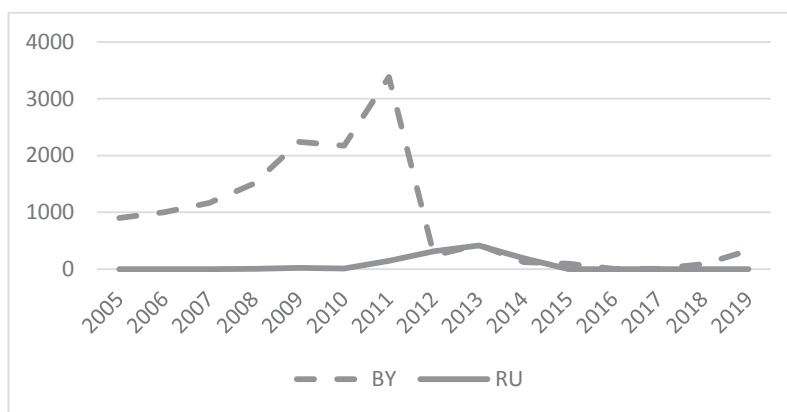


Рис. 3.50. Пряма інтертекстуальність (тексти)
білоруської та російської офіційної ЦПП

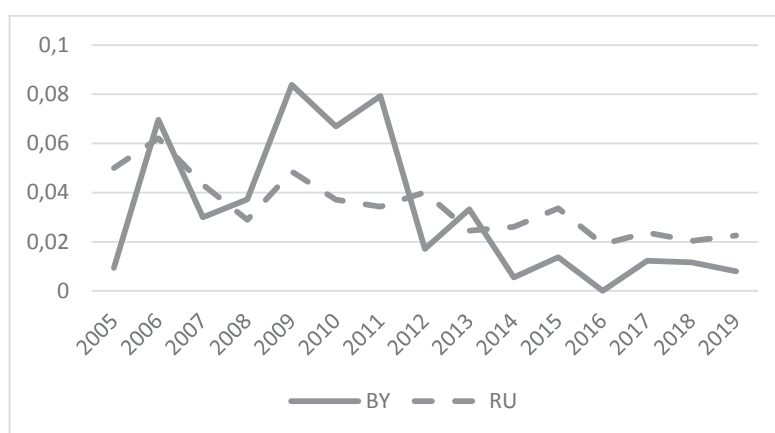


Рис. 3.51. Пресрелізм білоруської та російської офіційної ЦПП

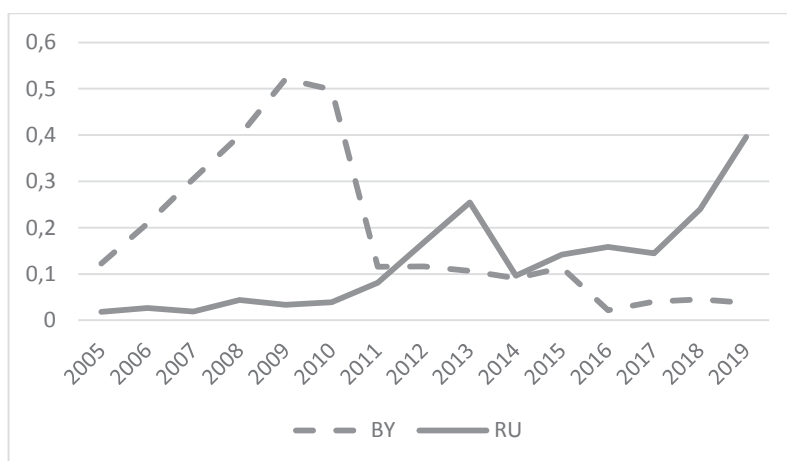


Рис. 3.52. Медіатизованість білоруської та російської офіційної ЦПП

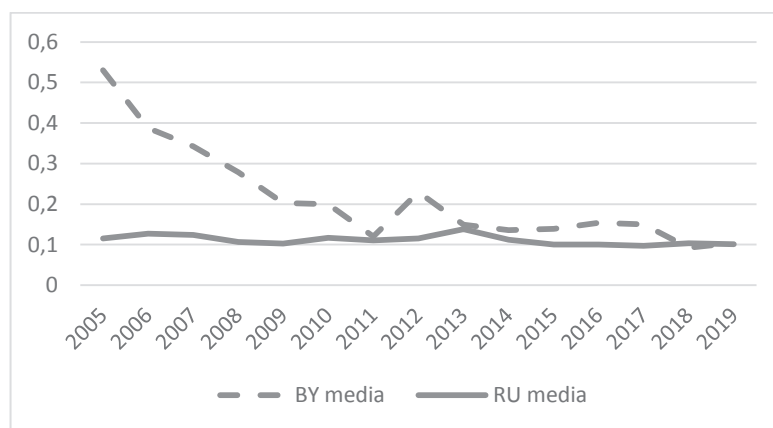


Рис. 3.54. Унікальність білоруської та російської масмедійної ЦПП

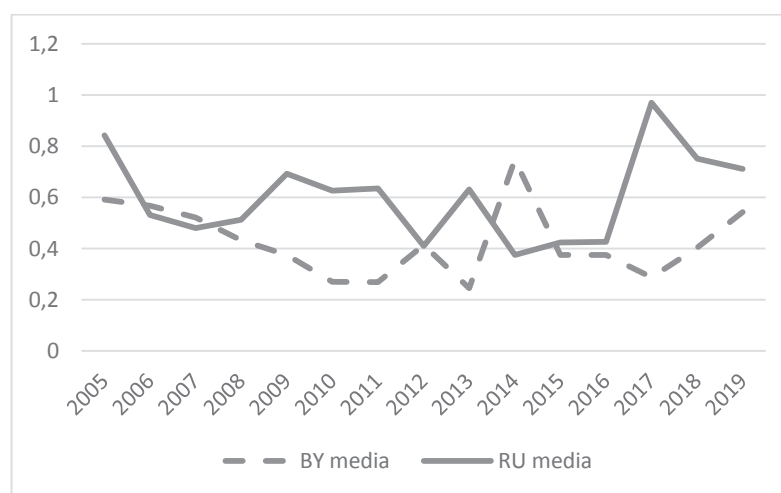


Рис. 3.55. Збалансованість білоруської та російської масмедійної ЦПП

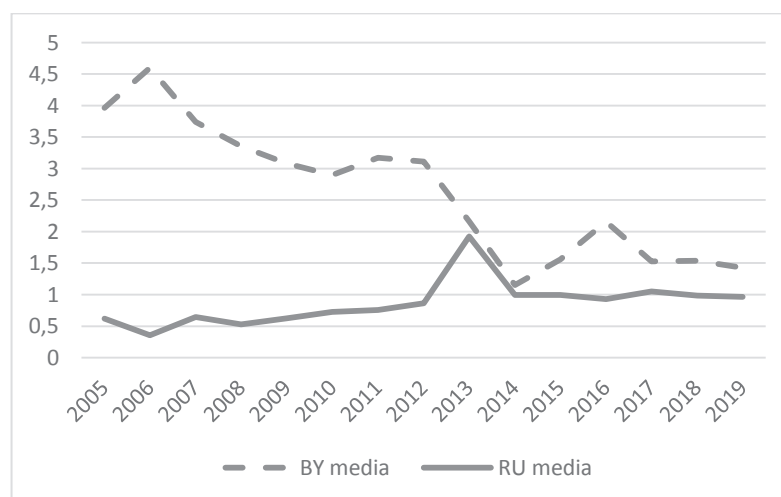


Рис. 3.56. Співвідношення локальних та глобальних ЦПС білоруської та російської масмедійної ЦПП

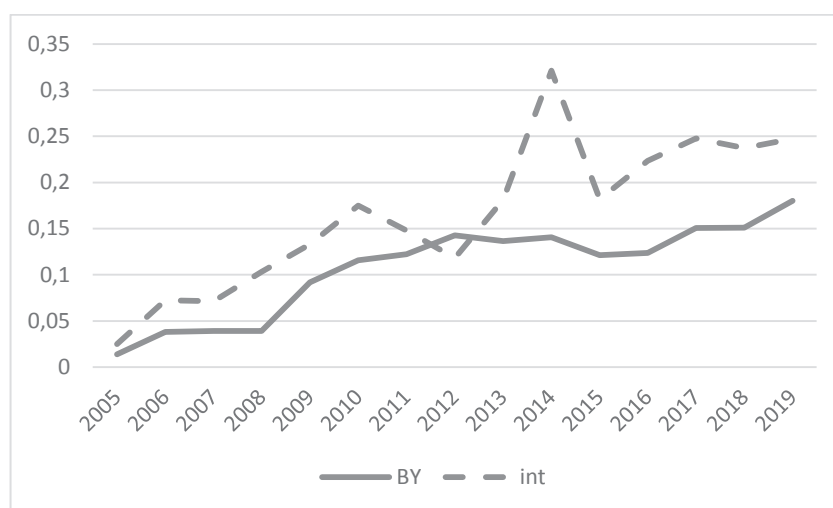


Рис. 3.57. Локальний / глобальний простір політичних текстів
білоруської масмедійної ЦПП

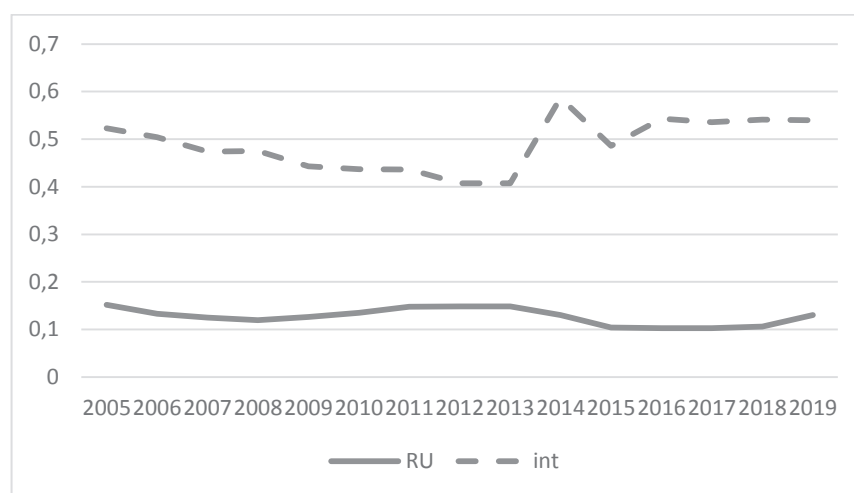


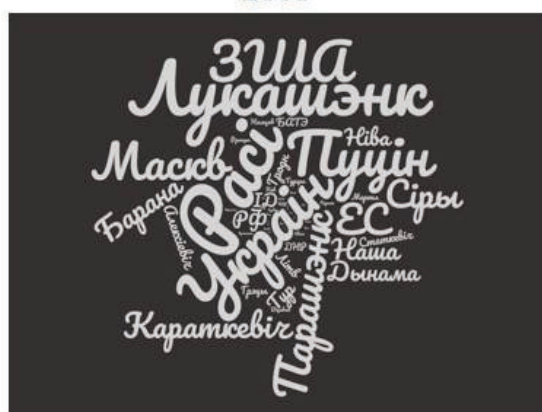
Рис. 3.58. Локальний / глобальний простір політичних текстів
російської масмедійної ЦПП



2005



2010



2015



2019

Рис. 3.59. Хмара найбільш популярних акторів та географічних назв у білоруській масмедійній ЦПП



Рис. 3.60. Хмара найбільш популярних акторів та географічних назв у російській масмедійній ЦПП

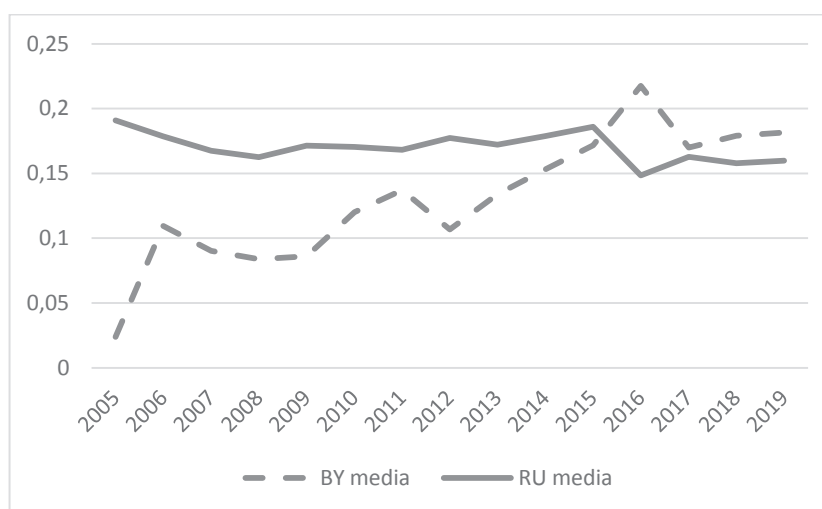


Рис. 3.63. Емоційність білоруської та російської масмедійної ЦПП



Рис. 3.64. Емоційність у заголовках,
що містять згадки білоруського президента – білоруська масмедійна ЦПП

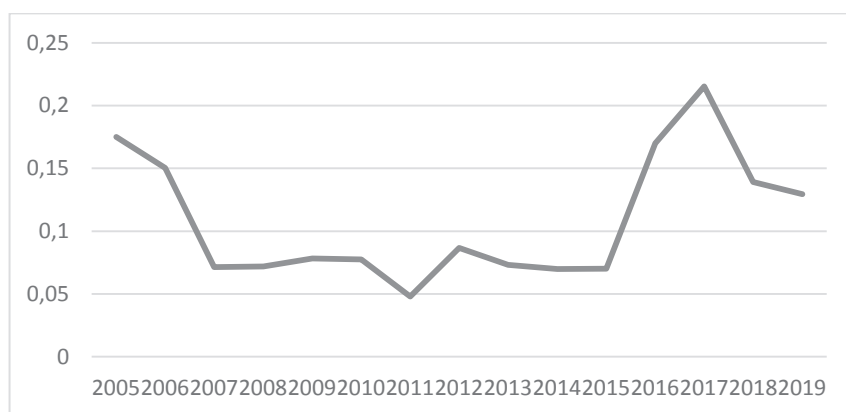


Рис. 3.65. Емоційність у заголовках,
що містять згадки російського президента – російська масмедійна ЦПП

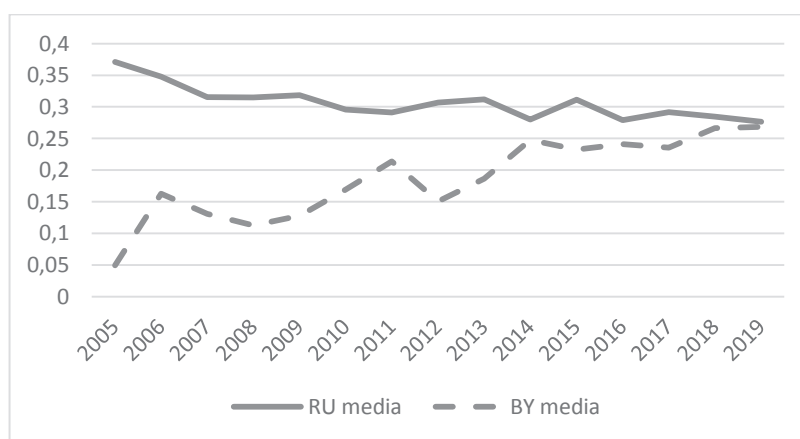


Рис. 3. 66. Негативізм білоруської та російської масмедійної ЦПП

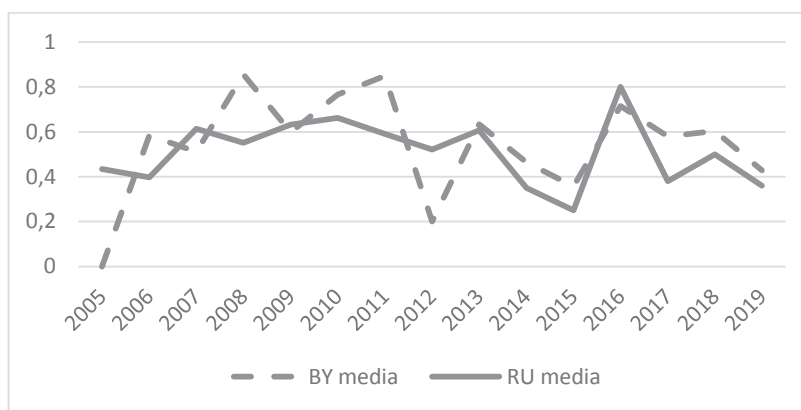


Рис. 3.67. Персоналізація білоруської та російської масмедійної ЦПП

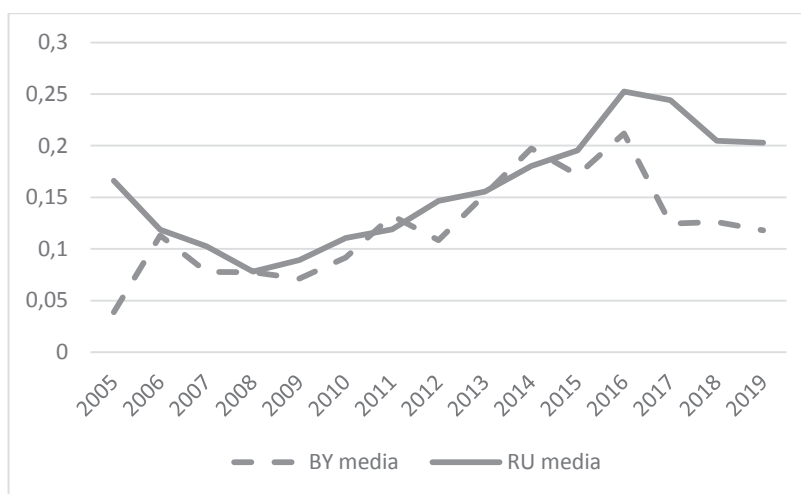


Рис. 3.68. Пряма інтертекстуальність (заголовки)
білоруської та російської масмедійної ЦПП

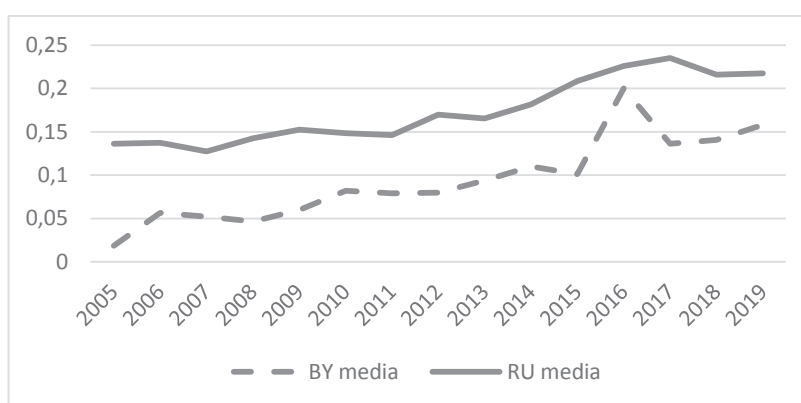


Рис. 3.69. Непряма інтертекстуальність білоруської та російської масмедійної ЦПП

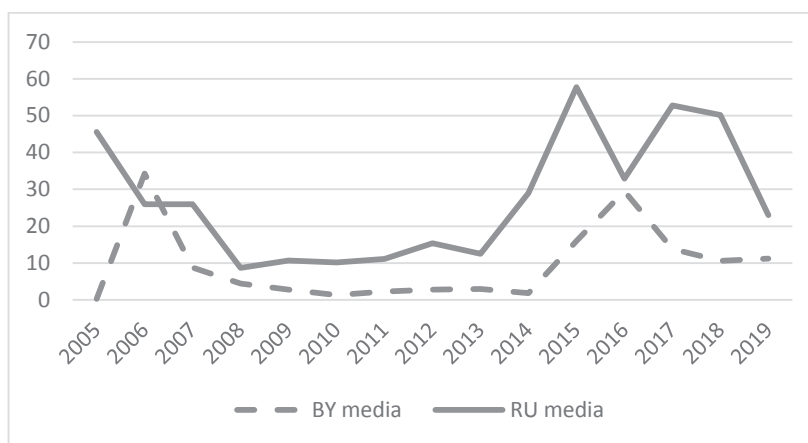


Рис. 3.70. Пряма інтертекстуальність (тексти)
білоруської та російської масмедійної ЦПП

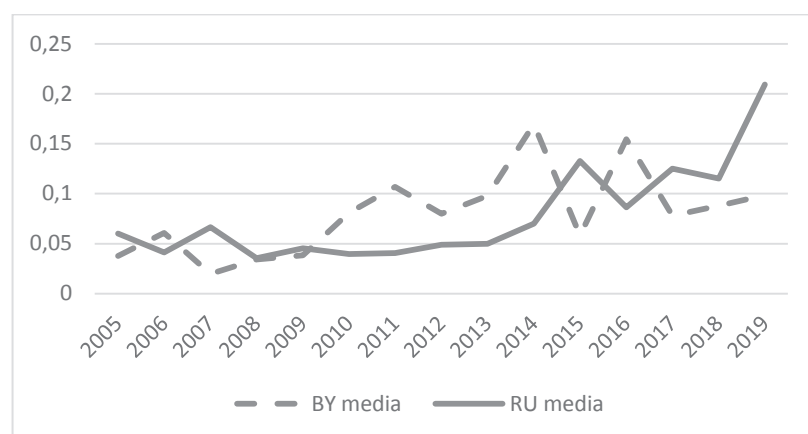


Рис. 3.71. Пресрелізм білоруської та російської масмедійної ЦПП

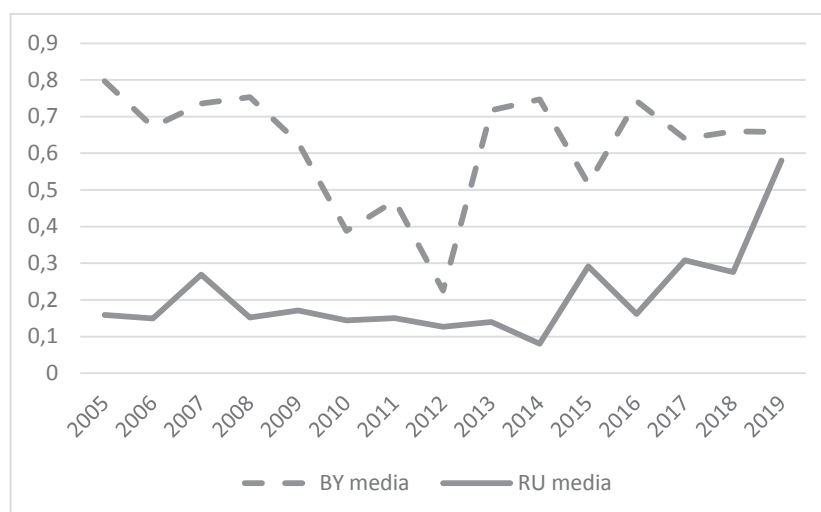


Рис. 3.72. Медіатизованість білоруської та російської масмедійної ЦПП

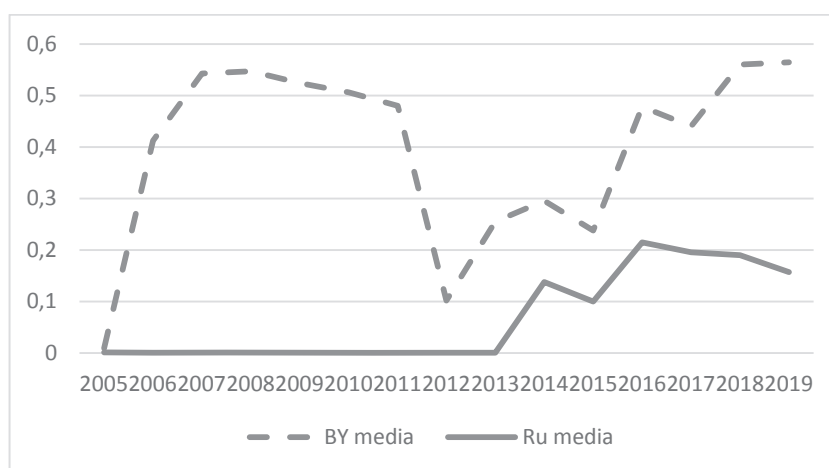


Рис. 3.73. Гіпертекстуальність білоруської та російської масмедійної ЦПП

ДОДАТОК В



Інститут демократії
імені ПИЛИПА
ОРИКА

тел. (044) 2351981
ел.пошта: pylyp.orlyk.institute@gmail.com

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Стеблини Наталії Олександрівни
за темою «Цифровізація державної політики як дискурс сучасності», що
подається на здобуття наукового ступеня доктора політичних наук за
спеціальністю 23.00.02
«Політичні інститути та процеси»

Цифровізація кардинально змінює роботу суспільних та політичних інститутів. З одного боку, нові технології дають їм нові можливості – звертатися до влади напряду, контролювати її дії та ін. Але з іншого боку, можна говорити і про низку проблем. Багато українських медіа, особливо в регіонах, і досі не знайшли для себе оптимальну модель функціонування на ринку. Тому для нашого Інституту дуже важливим є постійний моніторинг ситуації: як медійного середовища, так і, ширше, політичного дискурсу. А особливо – моніторинг із використанням комп'ютерних програм, що дозволяє охопити більший масив даних за значний період часу. У цьому ключі показовою є робота Стеблини Н. О., де пропонується методологія моніторингу мас-медіа та політичних новин за низкою параметрів.

Саме тому основні положення, розроблені у дисертаційному дослідженні Стеблини Н. О. представляють для нашої організації практичний інтерес. Запропоновані комп'ютерні програми дозволяють вимірювати інтенсивність появи тих або інших політиків/партій у медійному дискурсі. Аналіз цієї інтенсивності у свою чергу дає змогу стверджувати про високу імовірність розміщення матеріалів із ознаками замовності. Окремий інтерес можуть являти ті програми, які визначають рівень емоційності, негативізму, персоналізації політичних новин – із подальшим удосконаленням їх можна буде застосовувати для часткової оцінки журналістських матеріалів на предмет дотримання професійних стандартів.

Цим питанням присвячені численні публікації Стеблини Н. О., розміщені, в тому числі і на сайті Інституту демократії імені Пилипа Орлика та на сайтах партнерських організацій.

Використання зазначеної методології дає змогу нашій організації зіставити результати моніторингу регіональних ЗМІ, який триває із 2014 року, із більш широким масивом даних, а також – у подальшому поєднувати експертну оцінку медійної ситуації із показниками, отриманими за допомогою комп'ютерних програм.

Виконавча директорка

Інституту демократії імені Пилипа Орлика, Світлана Єременко





**Донецький
прес-клуб**

+38 066 224 36 55
+38 093 099 43 21
pclubdn@gmail.com

Київ, 01030
вул. Б. Хмельницького, 16-22
офіс 321

№ 01/03-2021 від 09 березня 2021 р.

**ГО «Донецький прес-клуб»
01030, м. Київ,
вул. Богдана Хмельницького
будинок 16-22, офіс 321**

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Стеблини Наталії Олександрівни
за темою «Цифровізація державної політики як дискурс сучасності», що
подається на здобуття наукового ступеня доктора політичних наук за
спеціальністю 23.00.02
«Політичні інститути та процеси»

Цифровізація суттєвим чином впливає на роботу ЗМІ як важливого суспільного інституту, докорінно змінює політичну комунікацію. Тому для нашої організації принципово важливим є постійний моніторинг професійних стандартів ЗМІ, дослідження змін, які відбуваються у медійній та політичній сфері внаслідок появи численних цифрових платформ, нових технологій. Для визначення ситуації у ЗМІ наша організація використовує спеціальну методологію моніторингу, що поєднує в собі кількісні та якісні методи дослідження. Дуже важливо вдосконалювати її, адже у цифровому середовищі постійно оновлюється арсенал маніпуляцій та механізмів пропаганди, відтак особливу цінність у цьому плані можуть становити й комп'ютерні методи, що дозволяють розпізнати матеріали із ознаками замовності та порушення стандартів. У цьому ключі показовою є робота Стеблини Н.О., де пропонується методологія моніторингу мас-медіа та політичних новин за низкою параметрів.

Саме тому основні положення, розроблені у дисертаційному дослідженні Стеблини Н. О. представляють для нашої організації практичний інтерес. Ми знайомі із роботою цієї авторки через низку публікацій, які виходять на сайтах професійних медійних організацій і звертаємо увагу на деякі висловлені пропозиції для оцінки контенту ЗМІ.

Використання зазначеної методології дає змогу нашій організації зіставити власні результати моніторингу регіональних ЗМІ із більш широким

PCLUB.DN.UA

масивом даних, а також – у подальшому поєднувати експертну оцінку медійної ситуації із показниками, отриманими за допомогою комп'ютерних програм. Таким чином ми зможемо охопити більший масив даних й зробити результати наших досліджень більш репрезентативними.

Виконавча директорка
ГО «Донецький прес-клуб»

+38 066 2243655
+38 067 6654249



Тетяна Строй

Вих. №1 від 05.03.2021

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження

Стеблини Наталії Олександрівни

за темою «Цифровізація державної політики як дискурс сучасності», що подається на здобуття наукового ступеня доктора політичних наук за спеціальністю 23.00.02

«Політичні інститути та процеси»

Упровадження цифрових технологій не тільки сприяє демократизації, кращій репрезентації громад та спільнот, більш відкритій комунікації між владою та суспільством, але й несе низку загроз – в інформаційній безпеці зокрема. Саме тому наша організація зацікавилася темою ворожих інформаційних операцій і вивчала її упродовж передвиборчої кампанії у 2020 році. Моніторинг проводився в рамках кампанії з протидії ворожим інформаційним операціям та підвищення критичного мислення за підтримки Open Information Partnership. Для розробки методології цього дослідження було запрошено докторантку ДонНУ імені Василя Стуса Н.О. Стеблину, яка запропонувала впровадити у цю методологію положення своєї дисертаційної роботи.

У результаті цього командою моніторів, експертів видання «ІзбірКом» та Одеської обласної організації ВГО «Комітет виборців України» було отримано та оброблено дані із десяти регіональних онлайн-видань, десяти пабліків у «Фейсбук» та Телеграм-каналів. Були виявлені як матеріали із ознаками пропаганди (окреслено провідні пропагандистські наративи), так і матеріали із ознаками політичної замовності.

Оскільки дослідження нашої організації отримало резонанс, то у підсумку було видано також посібник із протидії маніпуляціям у соціальних мережах, до авторського колективу якого також входила Н.О. Стеблина.

Вважаємо, що запропоновані дисертанткою методи виявлення пропаганди та матеріалів із ознаками замовності сприятимуть подальшій популяризації медіаграмотності у суспільстві, а також покращенню якості регіональних ЗМІ.

Головний редактор видання «ІзбірКом»



Валерій Болган